

DE KERKHERVORMING TE BRUGGE.

**EEN HISTORISCH TAFEREEL VOOR CHRISTENEN, DIE VOEDSEL
ZOEKEN VOOR DE GEEST EN OP GODS WEGEN LETTEN,**

DOOR

H. Q. JANSSEN,

PREDIKANT TE ST. ANNA TER MUIDEN,

LID DER MAATSCHAP VAN NEDERLANDSE LETTERKUNDE;
VAN HET ZEEUWS, FRIES EN HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT.

IN TWEE DELEN.

EERSTE DEEL.

TE ROTTERDAM,

Bij VAN DER MEER & VERBRUGGEN.
1856.

Toegevoegd:
'De stede van Brugghe es argher dan Genève'
Door Joahn de Cavele

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2005

INHOUD

EERSTE DEEL

Inleiding

EERSTE TIJDPERK.

VAN DE AFKONDIGING VAN HET KEIZERLIJK PLAKKAAT VOOR DE INQUISITIE TOT AAN DE OPENBARE PREDIKING DER HERVORMDEN IN VLAANDEREN. 1550 - 1566

De gemeente, geboren en opgroeiend in 't verborgen.

- I. Het ontstaan der hervorming te Brugge
- II. Vervolging der hervormden. Godsdienstige vergaderingen
- III. De gemeente onder een voorganger
- IV. De gemeente herderloos, onder het kruis
- V. De inquisiteur
- VI. De bisschop
- VII. De magistraat
- VIII. Blik op de gemeente

TWEEDE TIJDPERK.

VAN DE OPENBARE PREDIKING DER HERVORMDEN IN VLAANDEREN TOT DE KOMST VAN ALVA 1566, 1567

De gemeente , opstaande en voortredend in het licht.

- I. Openbare prediking der hervormden in Vlaanderen
- II. De eerste openbare predikatiën bij Brugge
- III. De beeldenstorm
- IV. Voortzetting der predikatiën
- V. Jan Munt en Franciscus Junius, predikers vóór Brugge
- VI. De doopsgezinden in 't Gruithuisbos bij Brugge
- VII. Predikatiën door Munt, Dathenus en vervolgens
- VIII. Begunstigers der hervorming onder de Brugsche geestelijken
  - ? Johannes Castelius of Jan van den Castele
  - ? Gregorius de Spaers
  - ? Karel Courteville
  - ? Jacob van de Velde
- IX. Bestrijders der hervorming onder de Brugse geestelijken
  - ? Rogerius de Jonge
  - ? Adriaan Smout
  - ? Cornelis Adriaanse

DERDE TIJDPERK.

SEDERT DE KOMST VAN ALVA TOT AAN DE ZEGEPRaal DER VRIJHEID IN VLAANDEREN. 1567 – 1578

De gemeente, onderdrukt en teruggetrokken in de schuilhoek.

- I. Heilloze voortekenen
- II. Alva
- III. De magistraat
- IV. Brugsche burgers, onder Alba der hervorming toegedaan
  - ? Hubertus Goltzius
  - ? Mr. Jacobus Reevarus
  - ? Nicolaas Cobryse.
  - ? Jan van Vijven
- V. Martelaars
  - ? Calvinisten,
  - ? Doopsgezinden
- VI. De volksgeest
- VII. De gemeente onder 't kruis, verborgen

VIERDE TIJDPERK.

VAN DE TRIOMF DER VRIJHEID IN VLAANDEREN TOT AAN DE VERHEFFING VAN CHIMAY. 1578 - 1583

De gemeente, herlevend en gevestigd in zegepraal.

- I. Brugge, voor de vrijheidszaak gewonnen
- II. De hervorming, in haar snelle aanwas
- III. Het Allerheiligenfeest
- IV. De Brugse Godsdienstvrede
- V. De unie van Utrecht
- VI. Gunstige gevolgen voor de hervorming
- VII. De hervorming, gevestigd
- VIII. De hervorming, in haar leven
  1. Een statige bededag
  2. De Lieve-Vrouwekerk
  3. Hervorming der scholen
  4. Vierdagen
  5. De prins van Oranje te Brugge. Een plechtige nachtmaalsviering
- IX. Predikanten
  1. Johannes Capito
  2. Adrianus Lopius
  3. Michiel Panneel
  4. Johannes Gerobulus
  5. Franciscus Lansbergius
  6. Jacobus Baselius
- X. Synoden
- XI. De Waalse gemeente
- XII. Waalse predikanten

1. Jan Haren
2. Jaques de Ia Dréve

TWEEDE DEEL

VAN DE VERHEFFING VAN CHIMAY TOT GOUVERNEUR VAN
VLAANDEREN. TOT DE INNEMING VAN BRUGGE DOOR DE HERTOOG VAN
PARMA EN LATER. 1583, 1584, vv

De gemeente, bestormd en verdreven in de vreemde.

- I. Chimay
- II. Parma
- III. List en geweld, verslagenheid en ellende
- IV. Het verraad
- V. De inneming der stad voor Spanje
- VI. De Roomse Godsdienst verheerlijkt, de Hervormde verdwenen
- VII. Een laatste blik op Chimay
- VIII. De gemeente verstrooid. Vluchtelingen
- IX. Besluit

Niet in deze digitale versie opgenomen:

Aantekeningen bij het eerste deel
Aantekeningen bij het tweede deel

Bijlagen

- I. Beroemde hervormden, te Brugge geboren
- II. Vonnissen, geslagen te Sluis, tegen Hervormden
- III. Bijzonderheden aangaande de twee eerste bisschoppen van Brugge
- IV. Levensberichten van predikanten, die tot Brugge's hervormingsgeschiedenis in enig verband staan
- V. Oorspronkelijke stukken, betreffende sommige Hervormde vluchtelingen
- VI. Lijst van predikanten in Vlaanderen tijdens de Hervorming aldaar

Ziet, Ik kom haastiglijk: houdt wat gij hebt, opdat niemand uw kroon neme!

Openbaring 3: 11.

"De Roomse Kerk is het hoogst merkwaardige overblijfsel en gedenkteken van een geheel eigenaardige ontwikkeling en toepassing, welke het Christendom ten deel viel. Ook zij gewis heeft aan het Christendom, de Christelijke wetenschap en de mensheid diensten bewezen, waarvan wij, zonder ondankbaar en dwaas te zijn, het algemeen en hoog belang niet kunnen miskennen."

N. C. KIST. Ned. archief voor kerkgeschiedenis, I, 183.

"Dat men de valse leerstukken alleen met bondige getuigenissen wederlegge en de Schriftuurplaatsen, waaruit de aanleiding tot dwaling genomen is, naar behoren verklare en zelfs tegen de dwalingen, zo men 't goed vindt, scherp en geweldig predike. Maar dat men jegens de mensen zelf, die aan de dwalingen onderhevig zijn, een Christelijke en broederlijke zachtmoedigheid en liefde openbare."

GEOROIUS CASSANDER.

BRANDT, Kort verti. der ref., aantEEK., bl. 68.

"Het gaat nimmermeer beter met de Christelijke kerk op aarde, dan als zij met kruis en vervolging van de Heer wordt bezocht, en 't gaat nimmermeer kwader met haar, of immers zorgelijker, dan als zij, van alle uiterlijk kruis vrij zijnde, in rust en vrede des levens gesteld is... Dit kunnen wij ook zeer klaar opmerken in de Christenen van onze Nederlanden, die, zolang zij onder het kruis woonden, zeer vurig in de dienst Gods zijn geweest. Maar al zij nu in openbare gemeenten, waar geen vervolging om Gods Woord open staat, wonen, dan worden zij God betere het menigmaal flauwhartig en hun oude vurigheid wordt in een goddeloze traagheid en slaperigheid veranderd. En terwijl zij aldus in vrijheid des levens gesteld zijn en zich tot ledigheid en gerustheid begeven, zo komt de Satan, die nimmer slaapt, en verwekt de ledige harten tot onderlinge twist, gekijf en scheuring; waardoor de toestand der kerk meer verstoord wordt dan door uitwendige vervolging en kruis. Helaas, dit is al te vaak waar bevonden... Zó kwalijk kunnen de mensen, ondankbaar gelijk ze zijn, de goede vrede en zegening des Heeren gebruiken. En terwijl zij van de vijanden der waarheid niet vervolgd of gekweld worden, kwellen zij elkander, tot ontstichting van veel mensen. Hiervan is de vrede en voorspoed des levens menigmaal de oorzaak, niet uit zichzelf, maar om der mensen boosheid, die door de vrede die nochtans alleszins goed is tot alle ongoddelijkheid verwekt worden. Daarom is de vrede dikwerf veel schadelijker dan openbare vervolging. Door het kruis groeit en bloeit de kerke Gods, ja triomfeert heerlijk; maar door de vrede, die alleszins een zegen Gods is, ligt zij dikwijls onder de voet en neemt ze grotelijks af. Gelijk dan kloeke en grootmoedige krijgsknechten, die, in de strijd gewond zijnde, hun bloed zien, te vuriger kampen, alzo zien wij ook de ware Christenen dán het allervurigst, en worden zij dán gedrongen de luie handen en slappe knieën op te heffen, wanneer zij van alle zijden bevochten worden."

Historie der vrome martelaren, fol. 404.

VOORBERICHT

Toen ik mijn *St. Anna ter Muiden* zou uitgeven beloofde ik, dat onder de aantekeningen zou voorkomen "een uitvoerige over de Hervorming te Brugge."

Toen het in 1850 in 't licht verscheen heb ik mij tot mijn smart genoodzaakt gezien die belofte te breken. Ik heb mij deswegens verantwoord in aantekening (101), bl. 255. Thans verheug ik mij schier over mijn gedwongen ontrouw. Daaraan is de gedachte over de afzonderlijke uitgave van 't geen ik over Brugge verzameld had, en alzo de aanleiding tot dit werk, toe te schrijven. Ginds had ik niet dan een zeer onvolledige schets en een dor geraamte kunnen leveren. Nu heb ik de gebeurtenissen in haar vereiste ruimte kunnen voorstellen, haar omkleden, rangschikken en onder hoofden brengen. Daarenboven, de bouwstof die zich in die zesjarige tussenruimte voor mij ontkent en verzameld heeft, is zó groot geworden, dat, terwijl ik nu met leedwezen zou terugzien op het stukwerk ener aantekening, ik thans aan mijn lezers een geheel mag aanbieden, waarvan ik met enige vrijmoedigheid durf geloven, dat men 't althans niet wegens onvolwassenheid verwerpen zal.

Wat de bronnen aangaat, waaruit ik mijn opgaven geput heb, men zal ze steeds met getrouwheid vinden aangewezen: want nog is 't mijn vaste overtuiging, dat citaten in geschiedkundige opstellen een stellig vereiste en allernuttigst toevoegsel zijn. Men zal ontwaren, dat onze oude geschiedschrijvers en menig ander geschrift, ook uit latere tijden, mij gewichtige diensten bewezen. Hoezeer doet het mij leed, dat andere bronnen voor mij gesloten waren of verloren gingen. Zo behelzen ongetwijfeld de stedelijke archieven van Brugge een tal der wetenswaardigste bijzonderheden. Hoe gaarne zou ik ze niet verschend oog doorzoeken!

Voorts zal een handschrift, berustende op de bibliotheek der Gentse hogeschool, ongetwijfeld nog wel merkwaardige bijdragen behelzen. Het is getiteld: "Kort begryp van alles hetgene binnen Brugghe ofte daer ontrent geschiedt is sedert het jaer 1571 tot 1583. Beschreven door GUILLAME WEYTS, poorter van Brugghe" ¹

Vermoedelijk echter zal het niet veel onbekends meer bevatten, daar CHARLES CUSTIS, door wie het gekopieerd is, het schijnt gebezigd te hebben bij de opstelling zijner Jaarboeken van Brugge.²

Boven alles zou ons een onwaardeerbare bron geopend zijn, indien de nog bestaande neten der synoden en klassen in Vlaanderen, en ook te Brugge, gehouden van 1578-

¹ Het is het 118e stuk, vermeld in de Catalogue des MSS. de la biblioth. de la ville et de l'université de Gand, par le Baron JULES DE SAINTGENOIS (Gand, 1849), 1ste cahier, pag. 133. De baron zegt er van: "Redigée sous,ferme d'ephénérérides par G. WEYTS, cette chronique contient le recit des 8venements, arrivés à Bruges dans l'intervalle de 1571 á 1583. Elle est suivie d'un resumé succinct des doctrines de la religion lutherienne par le même auteur. - GUILLAUME WEYTS appartenait á une ancienne famille flamande, qui avait rendu de grands services à nos princes. Voir SANDERUS, Flandr. illustr., III, 42 (Hagae Com., 1735). Il devint en 1626 président du conseil de Flandre et mourut en 1641." Het M. S., voegt hij er bij, is 'in 4°, 136 pp., copie faite par GUSTIS. V. Catal. d'HANE, no. 166. M. S., no. 460.'

² Immers onder de H. SS., waarvan hij heeft gebruik gemaakt, noemt hij, vóór d. 1, bl. 1, "GUILLAUME WEYTS journael 1578." En in het Ite deel vinden wij 't op de kant geciteerd, niet alleen op het jaar 1578, maar op 1571, 1581, 1582, 1583 en 1584. Zie bl. 264, 275, 278, 317, 323, 328, 330, 338, 367 en 368. Wij zullen hier dus wel aan 't zelfde hebben te denken, waarvan het Gentse een copie is.

1581, konden ontdekt worden. Zij waren weleer in 't bezit van W. TE WATER, die er voor zijn *Historie der hervormde kerk te Gent* veel uit geput heeft. Als zodanig spreekt hij er van, in zijn *Bericht aen de Leezer vóór dit werk*, met deze woorden: "het eerste [H. S., waaruit geput is,] behelst de Acten of Handelingen van enige Synoden en Classen, gehouden in verscheiden plaetzen van Vlaenderen, zedert de 29sten Juli 1578 tot de 8ten Maert 1581, wier voornaementlyk in de Vier Ambachten en te Axel, tot welke het ook de meeste betrekking heeft, waerom ik er omstandiger van zal spreken voor de Kerkelyke *Historie van Axel en AxelAmbacht*." Doch ook deze *Historie* is ongelukkig niet in 't licht verschenen.³

Van W. TE WATER kwamen deze synodale handelingen in H. S. in 't bezit van zijn zoon, de hoogleraar JONA WILLEM, die er ook dikwerf gebruik van gemaakt heeft in zijn *Reformatie van Zeeland*.⁴ Zij komen dan ook voor onder zijn nagelaten handschriften met deze titel: "Volledige Acten der Synoden en Classen van de Gereformeerde Kerke in Vlaenderen gehouden in de jaren 15781581, te Gent, Hulst, Brugge, Axel, Zaamslag, Saaftinge, Assenede enz., nageschreven en verbeterd uit twee oude Handschriften".⁵

Ten gevolge van nasporingen en vriendelijke inlichtingen is 't mij gebleken, dat zij, bij de verkoping van TE WATERS boekerij in 1823, zijn aangekocht door de hoogleraar H. W. TYDEMAN. Door dezen zijn ze mij welwillend ten gebruik toegezegd; doch in een schrijven van Z. H. Gel. van 29 December 1852 moest ik met diep leedwezen vernemen: "de kerkhandelingen, door mij uit de boekerij van J. W. TE WATER gekocht, heb ik drie malen nagegaan, doch juist dat Brugse nummer niet kunnen vinden." Mocht het nog eens tot onwaardeerbaar nut der wetenschap in 't licht treden!

Ook te Sluis bestonden weleer deze acten der Vlaaansche klassen. Nog in 1638 wordt er in de kerkenraadsboeken melding van gemaakt, toen men een nieuwe klasse van Sluis of Vlaenderen wilde oprichten, 't welk de classis van Zeeland bijna met geweld beletten wilde en belette. Helaas, ook die zijn verloren!

Een gelijk lot is beschoren aan een ander geschrift van W. TE WATER, waarin de *geschiedenis van Brugge's kerkHervorming* opzettelijk behandeld is. Er bestonden van zijn hand aantekeningen over de gereformeerde kerk te Brugge en omliggende steden en landen, op welke uitgavé hij, in zijn *Historie der hervormde kerke te Gent*, ten jare 1756 hope gaf. Ook deze had ds. VROLIKHERT in 1758 ten gebruik gehad, "van welke gemeente te Brugge," schrijft hij, "en derzelver toestand in die tijden breedvoerig handelt de heer W. TE WATER in zijn *Vlaamse kerkelijke geschiedenis*".⁶

---

³ Zó getuigt SCHARP, in zijne *Gesch. en Cost. van Axel*, st. II, bl. 212. Ook a. w. TE WATER spreekt in zijn *Kort verhaal der reform. van Zeeland*, Voorrede, bl. XIV, en bl. 311, van deze "kerkelyke gesch. van Axel en Axelambacht, door zijnen vader ter drukpers afgeschreven, maar nog ongedrukt." Reeds in 1758, toen G. VROLIKHERT zijn *Vliss. kerkhemel* uitgaf, lagen zij voor de pers gereed. Hij had ze zelf onder 't oog gehad. Zie voorrede v. d. w., XXII, (a), bl. 19 en 108.

⁴ Zie b. v. bl. 311, (1) en (2), en elders veelmalen.

⁵ Zie *Bibliothecae Te Wateranae pars altera, sive catalogus etc.*, qua: omnia publice distrahentur 28 Oct. 1823 Lugd. Batav. per s. et a. LUCHTMANS, pag. 55, n°. 99.

⁶ *Vliss. Kerkhemel*, bl. 19. Uit bl. XXII der voorrede, (a), waar TE WATERS werk betiteld wordt: *Vlaamse en Axelsche Kerkelyke Geschiedenissen*, zou men kunnen opmaken, dat hier 's mans genoemd geschrift over Axel en AxelAmbacht bedoeld wordt. Dan moet daarin ook veel over Brugge zijn voorgekomen. Misschien echter heeft VROLIKHERT één en ander verward.

Te dien aanzien mede heb ik van professor TYDEMAN de volgende vriendelijke terechtwijzing ontvangen: "het smart mij in de daad, u ten aanzien der papieren, weleer van J. W. TE WATER, zolang te leur te stellen. Omtrent het werk van wijlen JONAWILLEMS vader [over Brugge] weet ik niets te berichten. Ik denk, dat na diens (JonaWillems) overlijden, dit bij de broeder, ook kinderloos overleden, gebleven is, en ik meen, dat die bevolen heeft, dat alle geschriften, die hij naliet, moesten vernietigd worden!" Zo is dan hoogstwaarschijnlijk het kostbare gedenkstuk onherstelbaar verloren gegaan, en de geschiedenis van Brugge' s Hervorming is voor altijd beroofd van haar mildste bron, eens door de bekwaamste hand geopend. De wetenschap betreurt een nieuw vernielingswerk, gepleegd aan haar edelste schatten.

Wat betreft andere ongedrukte bronnen, die mij de grootste dienst bewezen, daaronder moet ik er twee vermelden.

Vooreerst, de articles synodaux of het zogenaamde *livre synodal*: een kostbaar handschrift, behorende tot het kerkarchief der Waalse gemeente te Middelburg. Voor het gebruik daarvan moet ik mijn geachte ambtsbroeder J. A. GERLACH, die het mij namens de Waalsen kerkenraad afstond, zeer dankzeggen. Het medegedeelde over de Waalse gemeente en haar predikanten te Brugge is er schier zijn ganse oorsprong aan verschuldigd.

De tweede bron, die ik bedoelde, is het archief der stad en dat der hervormde gemeente te Sluis. Aan mijn vriend J. H. VAN DALE heb ik daaruit onbegrijpelijk veel te danken. Wie nagaat hoeveel de laatste hoofdstukken, vooral dat over de vluchtelingen, daardoor hebben gewonnen, zó, dat men ze bijna geheel van hem ontleend mag noemen, zal hem met mij de vurigste erkentenis toebrengen.

Laat mij hier de dank mijns gemoeds ontboezemen aan allen, die mij, op welke wijze ook, de behulpzame hand boden. En laat mij de drinGente bede er bijvoegen, dat al wie nog iets tot volmaking van mijn werk weet toe te voegen mij zijn hoogst welkome aanmerkingen en toelichtingen niet onthoude.

Dat ik in een geschiedenis der kerkHervorming ook de Doopsgezinden in mijn gezichtskring heb opgenomen zal, vertrouwd ik niet dan goedkeuring verwerven. Zij toch beslaan een zó ruime en tevens zó eigenaardige plaats op de akker der Hervorming, dat alleen bekrompenheid hen voorbijzien en niet dan groot nadeel voor de wetenschap door die terzijdestelling ontstaan kan. Was mij van 't aanzijn een Lutherse gemeente te Brugge iets gebleken, ofschoon ook broeder CORNELIS van de Lutheranen in die stad melding maakt, ik had het evenmin verzwegen. Aan dit mijn inzicht is het toe te schrijven, dat de titel niet spreekt van de Hervormde kerk, maar van de *kerkHervorming* te Brugge.

Wat de vorm des verhaals betreft, ik heb getracht door indeling, stijl en ornkleding een geheel te vormen, dat zich als een boek voor beschaafde Christenen met genoegen laat lezen. Daartoe zijn alle aantekeningen, die naar geleerdheid zwemen, van de tekstbladzijden naar een haar eigen plaats verwezen. {Aantekeningen achterin het boek, die niet in deze digitale uitgave voorkomen}

Daartoe zijn aanverwante gebeurtenissen, waar ze tot opheldering en verlevendiging dienen konden, niet zelden ingeweven. En staat daar desnietteenstaande nog vaak een dor gedeelte, men wijte het aan de prozaische aard der zaken zelve, wier opgave door de wet der noodzakelijkheid geboden werd. Wie historische taferelen enkel tot vermaak wil lezen, die bewandelt een dwaalweg. Ik heb gepoogd zoveel ik vermocht, aan de eis van onze tijd voldoening te geven. Mochten die eisen niet overdreven en ik

niet geheel geacht worden, billijke verwachtingen te hebben teleurgesteld.

Verblijden zal ik mij, als ik ook voor opzettelijke geschiedvorsers bijdragen geleverd heb, waarin hun dorst naar wetenschap niet zelden gelest werd, waardoor somwijlen een aangename verrassing hun bereid is geworden en waarvan zij niet zonder zelfvoldoening scheidden.

Maar boven alles zal ik mij verblijden, wanneer ik door dit historisch tafereel een leesboek heb gegeven, dat bevorderlijk is aan de waarachtige wijsheid en ernst des levens, dat het geloof versterkt aan de wondere wegen van het aanbiddelijk Godsbestuur, dat de dankbaarheid verhoogt aan Hem, Die Zijn helder Evangelielicht in CHRISTUS over ons schijnen liet, en dat de liefde doet groeien in het hart der Christenen en op de bodem van Nederland! Dat Zijn gunst het gebiede!

St. Anna ter Muiden,

H. Q. Jansen

9 Juni 1856.

De zestiende eeuw onzer jaartelling, met haar grote gebeurtenissen, is altijd een hoogst merkwaardig tijdperk van beschouwing en onderzoek voor de geschiedvorsers geweest. Één der ongedachtste en reusachtigste omwentelingen zag zij plaats grijpen en de heldhaftigste strijd voeren voor burgerlijkheid, voor Godsdienst en geweten. Voor de protestant heeft zij daarom een eigen aantrekkelijkheid. En wij, Nederlanders, staren met bijzondere voorliefde op de schone bladzij, die ons vaderland beslaat in de geschiedenis van die roemrijke dagen.

En waarheen richten onze blikken zich dan eerder, dan naar het toenmaals zó verlichte en bloeiende Vlaanderen?

't Is dáár toch, dat wij het hoofdtonel aanschouwen van de grote worstelstrijd en tevens de wieg van de onvergetelijke kerkHervorming.

't Is dáár, dat wij het brandpunt zien van Spanje's macht en werkzaamheid, maar tegelijk van de geestdrift, die onze vaders bezielde, en van de heldenmoed, waarmede zij de geduchtste vijand trotseerden.

't Is dáár ook, dat wij 't morgenrood zien opgaan van het licht, dat eens gans Nederland bestraalde. Wel is waar, slechts korte jaren zien wij er de zon aan de hemel schijnen, om straks er weg te zinken voor altijd. Maar helder, koesterend, weldadig was die zonneglans, en juist daarom boeit dat schijnsel zó sterk ons opmerkzaam oog, omdat het zó luisterrijk was en zó ras voorbijgaand tevens: 't is als een schitterende luchtverheveling in de donkerheid der nachten, waarop wij staren in gespannen bewondering.

Zie, hoe de reformatie dáár openlijk en algemeen gehuldigd wordt door overheid en volk, in dorpen en steden: hier Antwerpen met zijn gemeente vol bloei en levenskracht; dáár Gent met zijn kweekschool voor Evangeliedienaars; ginds Brussel met zijn dertien Godsdienstleraren. Inderdaad, de zuidelijke Nederlanden vormen een schakel, zó gewichtig in de historie der Hervorming van ons vaderland, dat wij haar opkomst, haar gang, haar geest niet recht begrijpen; dat de keten verbroken is, als wij die schakel wegnemen.

Het belang der Hervormingsgeschiedenis van Zuid-Nederland is dan ook, vooral in de laatste tijd, volmondig erkend geworden en heeft haar tot een geliefkoosd onderwerp van studie gemaakt. Die met grond over onze Nederlandse hervormde kerk geschreven hebben, zij hebben te recht de invloed van Vlaanderen op haar doen uitkomen, gewezen op het grote aantal van Vlaamse leraren en hoogleraren, herwaarts overgetreden, aangetoond, wat Vlaamse elementen in onze kerk zijn ingedrongen. Menige hoogstbelangrijke bijdrage tot de kennis van Vlaanderens reformatie is geleverd geworden. De onschatbare handelingen der synoden in Brabant en Vlaanderen onder 't kruis, waarin zich de oorspronkelijke geest der Nederlandse hervormde kerk zó heerlijk afspiegelt, zijn aan 't licht gebracht'. Ja reeds een eeuw bijna geleden heeft de ijverige WILLEM TE WATER ons in zijn "historie der hervormde kerke te Gent" een schat van bijzonderheden medegedeeld. En de geleerde ADRIAAN UYTENHOVEN gaf in het laatst der vorige eeuw zijn "geschiedenis der hervormde kerke te Antwerpen".

Iedere nieuwe bijdrage tot de geschiedenis der kerkHervorming van Zuid-Nederland kan derhalve niet anders, dan ons, Noord-Nederlandse protestanten, een levendige belangstelling inboezemen. Ik durf mij dan ook met die belangstelling vlijen, als ik het waag een proeve te leveren van geschiedkundig onderzoek naar 't geen ten aanzien der reformatie in het grijze Brugge, West-Vlaanderens hoofdstad, is voorgevallen. 't Is waar, ter beoordeling van het oorspronkelijk en eigenaardig karakter der Nederlandse Hervorming zal het ons niet zó rijke stof en zo verrassende uitkomsten aanbieden als wij van elders opzamelen. 't Is waar, Brugge's invloed als hervormde stad is niet zó sterk geweest als van sommige steden in het zuiden. 't Is waar, der Roomsgezinden geest en aanhang is er nooit zó gans teniet geweest; het vuur te Wittenberg ontstoken, heeft er nooit zó algemeen en schitterend gebrand als in vele andere plaatsen. Maar daarom verdient Brugge niet veronachtzaamd te zijn in een boek en vergeten in een register, waarin Antwerpen, Gent en Brussel een plaats erlangen. Daarom mocht een WILLEMS het niet verzwegen laten, waar hij slechts de drie vermelde steden in één adem opnoemt, als waarin de Rooms-Katholieke Godsdienst enige tijd is verboden geweest. Neen, de Hervorming te Brugge, ofschoon niet van dat belang als die van Gent en Antwerpen, verdient nochtans niet minder een monografie dan die van deze steden verworven heeft. Het aanzien der stad, de opgang der reformatie in haar muren - zij die al niet zó luisterrijk geweest als elders - geven haar daarop volle aanspraak. Ja het aantal der beroemde Godgeleerden of vermaarde hervormden, in haren schoot geboren, voor zoveel nog maar de geschiedenis hen tot onze kennis heeft gebracht, doet ons van haar gemeente iets groots vermoeden.

Wij willen dus met aandacht en belangstelling de Hervorming te Brugge gadeslaan en houden ons vooraf reeds verzekerd, dat wij hier niet alleen aangenaam voedsel zullen vinden voor onzen geest, maar ook menige bijzonderheid, waardoor ons Christelijk geloof versterkt, onze wijsheid verrijkt, ons leven geheiligd en het Godsbestuur verheerlijkt wordt!

Wij kunnen in de Hervormingsgeschiedenis van Brugge vijf tijdperken of afdelingen onderscheiden, wier karakter wij op deze wijze uitdrukken:

- I. De gemeente, geboren en opgroeiend in 't verborgen (1550-1566).
- II. De gemeente, opstaande en voortredende in het licht (1566-1567).
- III. De gemeente, onderdrukt en teruggetrokken in de schuilhoek (1567-1578).
- IV. De gemeente, herlevend en gevestigd in zegepraal (1578-1583).
- V. De gemeente, bestormd en verdreven in de vreemde (1583-1584).

Naar deze volgorde zal zich de gang van ons onderzoek inrichten.

EERSTE TIJDPERK.

VAN DE AFKONDIGING VAN HET KEIZERLIJK PLAKKAAT VOOR DE INQUISITIE TOT AAN DE OPENBARE PREDIKING DER HERVORMDEN IN VLAANDEREN. 1550-1566.

"Het koninkrijk der hemelen is gelijk aan een mosterdzaad"
MATTHEÛS 13:31

DE GEMEENTE, GEBOREN EN OPGROEIEND IN 'T VERBORGEN.

I.

HET ONTSTAAN DER HERVORMING TE BRUGGE.

Brugge, eens de koopstad der wereld, had in de aanvang der zestiende eeuw nog zijn aloude luister niet verloren. Wel had het oproer tegen de aartshertog MAXIMILIAAN op het laatst der 15^e eeuw aan de koningin der noordse handelsteden een slag toegebracht, waarvan zij zich nooit heeft kunnen herstellen; maar het leven, langzamerhand teruggekeerd, stroomde haar nog door de aderen. De glansrijke inhuldiging van KAREL V in 1515 als graaf van Vlaanderen, binnen haar muren, kan getuigen van haar rijkdom en bloei. Nog vloeiden er de schepen samen uit allerlei streken der aarde. Nog stroomden er dagelijks de bewoners der omliggende steden en dorpen heen, om er het ongebleekte lijnwaad in te voeren, waaraan die onnavolgbare karmozijnkleur gegeven werd, die Brugge sinds eeuwen had beroemd gemaakt. Nog bracht iedere markttag een talloze menigte van landlieden in haar midden. Is het wonder, dat de Hervorming, die elders zó schitterend opging, ook haar licht deed doordringen tot de oude handelstad en van daar haar stralen schoot rondom?

Zó was het de koophandel vooral, die de deur opende, waardoor de machtige en zegenende eeuwgeest intoog in het nog zó rijke en bloeiende Brugge. Wij vinden dan ook naderhand de aanzienlijksten der stad onder de aanhangers der Hervorming en "de rijke koopliëns" onder haar voorstanders. LUTHERS schriften werden, in weerwil en zeker ook wel ten gevolge van het doemvonnis, door de Godgeleerden der Leuvense hogeschool de 7^e November 1519 er over uitgesproken, al vroeg in Nederland, ook in de zuidelijke gewesten, met gretigheid gelezen. En was de levendige handel de weg, waarlangs de denkbeelden en schriften der hervormers ook te Brugge werden ingevoerd, zij vonden er zielen, die ze opnamen en er met warme belangstelling voor klopten. Niet LUTHER alleen, ook ERASMUS, MENNO en CALVIJN verkregen er

tallose lezers en volgelingen. Want er woonde een VIVES met andere geleerde en godvruchtige mannen; en er woonde een CASSANDER, die onder zijn stadgenoten geestverwanten en vrienden had hij menigte.

Met de gedachte aan deze gesteldheid twijfelen wij er niet aan, of ook Brugge heeft vroeg reeds de zaden der reformatie in zich opgenomen, al vinden wij daarvan niet zó vroeg als elders uitdrukkelijke melding gemaakt. Reeds in 1521 werd er moedig in de geest van LUTHER gepredikt en krachtig voor de Hervorming gearbeid door de voortreffelijken Augustijner monnik JACOBUS SPRENGER of PRAEPOSITUS, die hoog met LUTHER en zijn schriften was ingenomen en wederkerig door hem bemind werd, die ook door ERASMUS werd hooggeschat en vereerd. Hij werd, na tevoren reeds uithoofde zijner Hervormingsgezinde gevoelens te zijn gevangen geweest, andermaal om dezelfde reden te Brugge gevat. Wij mogen onderstellen, dat zijn woord en werk er niet vruchteloos is geweest en er zaden heeft achtergelaten, die in veler harten bewaard en ontkiemd zijn.

't Is echter eerst in 1550, dat wij een bericht aantreffen, waaruit zich het daarzijn van Hervormingsgezinden te Brugge vermoeden laat; een bericht, dat ons met het oog op de boven vermelde rusteloze gemeenschap tussen stad en land eerst recht verklaarbaar wordt. In dat jaar, lezen wij, was de Hervorming dermate in West-Vlaanderen toegenomen, dat deze provincie "zeer bloot is geworden, zo van handwerkvolk als van rijkdom," toen men aldaar het beruchte plakkaat, waarbij de inquisitie werd ingevoerd, had afgekondigd. Brugge wordt hier wel is waar niet met name aangeduid, misschien zelfs meer bijzonder het zuidelijk Vlaanderen bedoeld; maar toch, zullen wij de voornaamste stad uitsluiten, waar hel ganse gewest vermeld wordt? Zou niet veleer ook deze stad een hoofdbron geweest zijn, waaruit voor landvolk en ambachtslieden het water des levens vloeide?

II.

VERVOLGING DER HERVORMDEN. GODSDIENSTIGE VERGADERINGEN.

Vinden wij in het bovengenoemde bericht noch vroeger de stad genoemd, zoveel te duidelijker springt zij twee jaren later te voorschijn. 't Was in 1552, dat er te Brugge een "zeer grote vervolginge" plaats greep. En deze uitdrukking doet ons met grond vermoeden, dat er de hervormde gemeente reeds talrijk was. CORNELIS FOLCKAERT, een goudsmid, HUBRECHT de drukker en PHILIBERT, een schrijnwerker of molenaar, werden gevangen genomen, beleden vrijmoedig de waarheid en bevestigden deze belijdenis met hun dood. Ook PIETER LE ROUX deed voor de gansen raad een krachtige en wijdloopige belijdenis van zijn geloof. Hij werd mitsdien veroordeeld, om levend verbrand te worden "en is alzo met grote standvastigheid de Heere opgeofferd."

Een gelijk lot onderging KAREL DE KONINCK of CAROLUS REGIUS in 1557. Uit zijn schuilplaats Emden was hij terug gereisd, om zijn Vlaamse geloofsbroeders te bezoeken. Weleer Karmeliter monnik te Gent, gevoelde hij op Vlaanderen steeds een innige betrekking. Van Antwerpen vertrok hij naar Brugge, "alwaar," lezen wij, "terstond bij hem gekomen zijn allen, die de Heere liefhadden, en hongerig waren naar

de gerechtigheid Gods, door zijn woord te smaken." De geestelijkheid echter, door list vernomen hebbende "waar hij met de Christenen vergaderen zoude," heeft hem, uit het huis gaande, in de Ezelstraat gevangen doen nemen. Na vele en lange twistgesprekken in zijnen kerker tussen hem en de priesters en monniken, na vergeefsche bede en vermaning van zijn broeder om het monnikskleed weder te aanvaarden, na verwerping der uitlokkendste beloften leed hij te Brugge op de 27^e April zijn vreselijk vonnis.

Reeds doet het medegedeelde ons denken aan een gemeente met een vergaderplaats en een voorganger. Wij hebben dan ook een getuigenis van elders, dat er te Brugge ten jare 1558 een "heimelijke gemeente van Calvinisten" bestond, tot welke velen toetraden.

Doch niet alleen tegen de Calvinisten, ook en vooral tegen de doopsgezinden woedde het vuur der vervolging. Wij lezen van een broeder, genaamd JACOB DE SWARTE, die met HANSKEN VAN DE BROEKE. In 1558 van Oostende naar Brugge ging, om aldaar de predikatie van Gods Woord te horen. Zij werden er met meer anderen gevangen en hebben eindelijk, ter dood veroordeeld zijnde, "omtrent St. Jan (24 Juni) vromelijk hun leven geëindigd om het getuigenis des Evangeliums."

Voorts geschiedde het in 't jaar 1561, des avonds vóór St. Maartensdag, dat er te Brugge enige doopsgezinde Christenen vergaderd waren. Zij werden overvallen en twaalf van hen in hechtenis genomen. Op twee achtereenvolgende dagen, de 10^d en 11^c December, ondergingen deze ongelukkigen het doodvonnis. de eersten dag werd het ééne zestal en de anderen het overige geworgd en verbrand. De geschiedenis heeft de namen dezer geloofshelden, naar verdienste, vereeuwigd.

Nog een bloedgetuige was NICASEN VAN AELMEERS. In het jaar 1562 is hij om het geloof "gevangen te Brugge. En als hij door geenerlei pijn noch torment van zijn geloof af te trekken was is hij veroordeeld en verbrand geworden".

Wij moeten nog gewagen van een ander vonnis, voltrokken aan een doopsgezinde te Sluis, omdat het ook met Brugge in enig verband staat. MICHIEL. RAETGHEERS of RATGHEERS, mandemaker van beroep, geboren te Aardenburg, had te Brugge onderscheidene redenen gehouden, strijdig met de leerstellingen der Roomse kerk, en was deswegens veroordeeld tot zekere boete of "beteringe," die door hem niet was nagekomen. Veleer had hij, ten smaad der justitie, zich verstout de sacramenten der Roomse kerk te verachten en bijzonder te laken de doop, dien hij als kind ontvangen had. Alle pogingen, om hem van zijn gevoelens terug te brengen, waren vruchteloos geweest. Niettegenstaande de moeite, door de geestelijkheid aangewend, om hem tot andere gedachten te leiden, was hij in de belijdenis van zijn geloof standvastig blijven volharden; ja bij hem was een geschreven boekje gevonden, waarin zijn stellingen ontwikkeld stonden. Deswegens werd hij veroordeeld, om te gelijk met dat geschrift verbrand te werden, zullende zijn lijk door het stedelijk gerecht aan een galg worden gehangen. Dit verschrikkelijk vonnis is te Sluis ten uitvoer gebracht de 15de Maart 1563.

III

DE GEMEENTE ONDER EEN VOORGANGER.

Dachten wij bij het opgegevene omtrent CAROLUS REGIUS reeds aan een godsdienstige vergadering onder de leiding eens voorgangers, hoorden wij van de heimelijke gemeente der Calvinisten in 1558, zagen wij de doopsgezinden samengekomen om de prediking van Gods Woord te vernemen, de hervormde gemeente te Brugge treedt eerst in 1564 als zodanig duidelijk te voorschijn. 't Is waar, wij lezen nog van de "broeders uit Vlaanderen," die in 1557 brieven schreven aan die van Emden, in die zin, dat wij er in de eerste plaats bij denken aan de broeders te Brugge. Ook wordt van de Christelijke kerken in Vlaanderen en van de dienaars aldaar in 1564 derwijze melding gemaakt, dat wij er ook Brugge in onze gedachten bij insluiten 2. En zó vermoeden wij mede, dat CHRISTOPHORUS FABRITIUS, die te Brugge geboren en Karmelieter monnik was geweest, toen hij omstreeks 1564 uit Engeland in West-Vlaanderen terug kwam, ook zijn geboortestad zal bezocht en zijn geloofsbroeders versterkt hebben 3. Doch al deze berichten zijn te algemeen en te onbestemd. 't Is eerst ten laatstgenoemden jare, dat de Brugse gemeente bepaald voorkomt, met een herder aan het hoofd, wiens naam aan de vergetelheid ontrukkt is.

PIETER GABRIËL of PETER GABRIËLS was deze eerste ons bekende predikant der Brugse hervormden. Hij was zelf in Vlaanderen geboren en daarom, veel in Holland werkzaam zijnde, toegenaamd de Vlaming In de geschiedenis is hij bekend als één der werkzaamste en moedigste predikers onder het kruis en als een vriend en geestverwant van de zó merkwaardige PETRUS BLOCCIUS. Weleer monnik geweest, stond hij reeds vroeg in Vlaanderen en Holland aan de Hervorming ter dienste: reeds in 1545 predikte hij met groot gevaar de reformatie in deze landen 2. In 1566 werd hij predikant te Amsterdam 3, vluchtte van dáár naar Emden, werd later predikant te Delft en stierf er in 1573.

Deze volijverige man had zich in 1564, zo niet vroeger reeds, ten leidsman gesteld van de kudde des Heeren, die zich in West-Vlaanderens hoofdstad verénigd had, om God en de Heiland naar 't licht des Evangeliums te dienen. IJSBRAND de orgelmaker was het, die de onversaagdheid en edelmoedigheid had, om de schare dier gelovigen te ontvangen in zijn woning. Hij bewoonde een zeer groot huis en heilige alzo zijn ruime zalen tot een Godshuis. Dáár vloeide het woord des levens uit 's leraars mond. Dáár luisterde de gemeente naar de Godsode, als naar de sprake eens Engels, eens anderen GABRIËLS, die de Zachariassen en Maria's het morgenrood van een nieuwe dag, de volle zaligheden van de Vredevorst kwam aankondigen. Dáár klonk misschien ook een gesmoord gezang uit de volle borst. Dáár zeker, dáár stegen op de vleugelen des gebeds de wensen en verzuchtingen van de kinderen der verdrukking tot de troon van Hem, Wiens arm niet was verkort, Die troosten en verlossen kon gelijk niemand! Maar helaas! niet lang mochten zich de kwekelingen der Hervorming in zo zalig en broederlijk samen zijn verheugen. GABRIËLS volgelingen, reeds tot een gemeente gevormd en geordend, onder 't bestuur van ouderlingen en diakenen, werden jammerlijk uiteengedreven en de gemeenschapsoefening der heiligen verstoord. IJSBRAND zelf, wiens ijver en moed hem eigene veiligheid had doen vergeten, om zijnen broeders en zusters een godsdienstige vergaderplaats te leeren onder zijn dak, hij werd de 25^e November 1564 in hechtenis genomen en naar de kerker gesleept. De ouderlingen en diakenen van de nog zó jeugdige gemeente moesten vluchten En de vrees sloeg de gelovigen in het hart.

Den geliefden leraar durfde van nu af niemand meer herbergen en onderhouden. GABRIËL week naar Antwerpen, "alwaar zijn dienst der gemeente zeer wel te stude kwam". Van hier kwam de trouwe herder, om zijn kudde niet geheel te verlaten, ééns om de veertien dagen over, ten einde in het diepste geheim, onder

weinige vertrouwde vrienden, door het levende Woord des Heeren het geloofsvuur brandende te houden. Ach, ook dit laatste voorrecht werd de zó hard beproefden weldra ontrukkt. De vlam der verdrukking steeg nog hoger. Zij werden als schapen, die geen herder hadden.

IV.

DE GEMEENTE HERDERLOOS, ONDER HET KRUIS.

Op de 16de April 1565 werd BOUDEWIJN DOMISSENT met negentien andere hervormden gevangen genomen. Het was te Brugge "een gruwelijke vervolging, die dáár dagelijks over de Christenen kwam." Schrik en ontzetting klommen ten top. De godsdienstige vergaderingen werden gestaakt: niemand durfde ze meer bijwonen. Zo zag dan ook GABRIËL af van zijn veertiendaagse bezoeken in de hem dierbare gemeente. Waartoe zich begeven naar een stad, waar de schaapskooi des Heeren de wolfsklauw niet ontgaan kon? Alleen de opperste Herder vermocht haar, de nu eenzame, te bewaren!

Terwijl DOMISSENT in de kerker zuchtte werd het huwelijk van WILLEM HOSE met de geboorte van een kind gezegend. Tot in de ziel doordrongen met de beginselen der Hervorming, kon het hem niet van 't hart, zijn kind door de doop in de Roomse kerk te doen opnemen. Wat dan te doen, nu er "te dier tijde geen dienaar des Goddelijken Woords in de Christelijke gemeente te Brugge was?" Hij ontbood de leraar van Hondscote. En deze schroomde niet, zich, van doopgetuigen vergezeld, te spoeden naar de stad, waar het dreigend zwaard was opgehangen. Getrouw aan zijn last begeeft hij zich naar HOSE'S woning, en in 't geheim der binnenkamer sproeit hij het heilige doopwater op het voorhoofd van de zuigeling.

Maar de bureu van de nauwgezette vader, hoewel het gebeurde voor hen verborgen bleef, moesten toch alras ontdekken, dat de jonggeborene niet ten doop gedragen werd naar één der openbare heiligdommen. Zij begonnen er onder elkander van te mompelen. Straks geven zij er kennis van aan de beruchte parochiepriester der St. Walburgskerk, ADRIAAN SMOUT, en deze, verbitterd, leverde er zijn klacht over in aan de bisschop van Brugge. Ook ontbood hij de inquisiteur, de geduchte PETRUS TITELMAN, deken van Ronse, die de 8e Januari 1566 te Brugge kwam. Straks snelden de twee wraakgierige mannen naar het bisschoppelijk paleis en brachten nu gesamenlijk andermaal een klacht in, gericht aan de Brugse magistraat, als die zeer wél onderricht was, "dat er wederom een grote menigte van wederdopers binnen de stad van Brugge woonde." Blijkbaar werd hier gedoeld op WILLEM HOSE die men voor doopsgezind hield, omdat men zijn kind nog ongedoopt waande. Het gevolg was dan ook, dat HOSE door de magistraat, die tegen de doopsgezinden ongunstig gestemd was, op de 10^e Januari werd gevangen genomen. Het geschiedde op helderen dag, in dezelfde kamer, waar de nog zwakke moeder haar kraambed hield. Wie verbeeldt zich niet met medelijden de aandoenlijke ogenblikken, waarin de oudervreugd dezer echtgenoten door de droevigste scheiding zó wreed verscheurd werd?

Doch wij mogen niet te zeer in bijzonderheden treden, waar wij vooral op het algemene onzen blik moeten slaan.

Hoe gaarne luisterden wij anders naar een gedeelte der belangwekkende brieven, door non uit zijn gevangenis aan zijn lieve, met hem éénsdenkende huisvrouw geschreven! Hoe gaarne vertoefden wij anders bij de onderscheiden verhoren, die de gevangene ondergaan moest, en die hij ons in deze brieven zó eenvoudig en treffend mededeelt! 't Zij genoeg te weten, dat HOSE op de 2e Maart, ofschoon bevonden geen wederdoper te zijn, door de inquisiteur in 't geestelijk hof te Brugge veroordeeld werd een ketter te wezen, afgesneden en verworpen en op dertien punten van beschuldiging de wereldlijken rechter overgeleverd, om te worden ter dood gebracht.

Welk lot hem te wachten stond was niet twijfelachtig. Kort vóór zijn gevangenneming waren er tweeëndertig hervormden gegrepen. **Twaalf** van deze, standvastig in de belijdenis van hun geloof, waren verbrand geworden. De twintig andere hadden, naar 't schijnt, hun stellingen herroepen en waren ontslagen. Maar nauwelijks losgelaten, of zij hadden er berouw van en traden de vorige weg weder op. Nog droeg men er leed over, dat zó groot een getal aan de arm der wraak ontkomen was. Met verkropte spijt over die teleurstelling was non in de handen zijner vervolgers gevallen en met, gelijke spijt was zijn rechtszaak behandeld'; 't was dus te vermoeden, dat men dezen ditmaal niet zou laten ontsnappen.

Nog lag DOMISSENT, nu reeds bijna een jaar, ongevonnist in de kerkmuren. Ook hem zou men doen boeten voor de bittere grievende en HOSE's lotgenoot doen zijn in de marteldood. De 11de Maart 1566 was bestemd tot de uitvoering van het dubbele vloekvonnis.

"Als nu deze twee slachtschaapkens uit de gevangenis ten brandoffer geleid werden zag men boven omhoog de samengevouwen handen van BOUDEWIJN DOMISSENTS huisvrouw en van zijn kinderen, die aldaar ook gevangen lagen, door de ijzeren traliën uitsteken en de vrouw haren man en de kinderen hun vader met troostrijke vermaning tot standvastigheid en vrijmoedigheid aanroepende; welk jammerlijk schouwspel zeer vele mensen deed ween. Komende ter plaatse, waar zij hun offerande doen zouden, om met den vure verbrand te worden, zo hebben zij malkander zeer vrijmoedig versterkt en de Heere JEZUS CHRISTUS met vlijtige gebeden aangeroepen, en zijn alzo in de Heere ontslapen".

Straks zag men uit het midden der verflauwende vlammen de verminkte lichamen der bloedgetuigen doorschemeren. En weinige ogenblikken later aanschouwde men op het Brugscha Burgplein een uitgeblust vuur met de as van twee lijen!

V.

DE INQUISITEUR.

Om het verhaalde omtrent de vervolgingen in het eegie licht te plaatsen zijn wij verplicht de lezer enige schreden op de reeds afgewandelde weg terug te leiden. Wij wensten in de orde der vorige hoofddelen een natuurlijke overgang te volgen, uit de onderwerpen zelve geboren, en wilden liever een afzonderlijk hoofdstuk wijden aan de inquisiteur, dan telkens afbreken. Dit hoofdstuk zal dan ook in geleidelijker verband staan tot het volgende. Het vereist, gelijk we zeiden, onze aandacht, ten einde ons ook van het reeds medegedeelde een waar en helder begrip te vormen.

De invoering der Spaanse inquisitie had in Nederland geweldige afkeer gevonden. Wel waren er reeds lang vóór 1550 mannen, aan wie het geloofsonderzoek der als kettters verdachten of beklagden was aanbevolen. Maar hun meer beperkte last en

minder dikwerf en heftig optreden brachten hen op den achtergrond en veroorzaakten hun weinig tegenstand. Het Spaanse monster was 't, waarvoor men gruwde en sidderde. Toen nu dat monster in genoemd jaar in Nederland werd losgelaten klommen schrik, ontzetting en verontwaardiging alom ten top. Antwerpen, de raad van Brabant, verzetten zich. Vele steden weigerden het keizerlijk plakkaat te doen afkondigen. Ook Brugge was het een doorn in het oog. De aloude koopstad, waar de handelshuizen gevestigd waren van al de beschaafde natiën der aarde, zag er zich op 't onaangenaamste door belemmerd in hare dierbaarste rechten en vrijheden. De vreemdelingen werden er door onderworpen aan het hatelijkst toezigt. De ingezetenen werden er door gebracht onder een vernederend juk, waarbij gevangenschap, verbeurdverklaring hunner goederen, marteling en dood hun toegrijnsden, waarbij zij zich allerwege vergezeld zagen van een Judas, die al hun gesprekken beluisteren, al hun handelingen bespieden en hen verraderlijk leveren zou in moordenaars handen. Geen wonder, gelijk we boven zagen, dat West-Vlaanderen, bij de komst van dit onheilspellend verschijnsel door vrees gejaagd, voor een groot gedeelte was ontvolkt geworden.

De magistraat van Brugge dus, naijverig op het ongeschonden behoud der stadsprivilegiën, bezorgd voor het lot: zijner burgers en beducht voor den toorn der vreemde kooplieden, die wellicht de stad verlaten en alzo haar handel en welvaart wegvoeren zouden, hield met alle pogingen de strenge uitvoering van het keizerlijk bevelschrift tegen. Het werd dan ook aanvankelijk noch hier noch elders en allerminst in de steden naar de letter toegepast. Doch van lieverlede vond het krachtiger handhaving.

De man, tot deze handhaving aangesteld, droeg inzonderheid daartoe het zijne bij. Wie kent niet meester PETRUS TITELMAN, inquisiteur van Vlaanderen, wiens naam met de jammergeschiedenis van zó menige martelaar verbonden is? MICHAËL DRIUTIUS, oom van de tweede bisschop van Brugge, komt ja voor als één dergenen, die in 1550 van wege de paus en den keizer de last hadden, om in 't geheim Inquisiteurs te zijn; maar zelden of nooit zien wij hem dan ook als zodanig optreden. Anders was zijn gesubdelegeerde, de onderinquisiteur TITELMANS, de geduchte deken van Ronse, berucht om zijn hardvochtigheid en bloeddorst. In 't begin slechts stil en ingetrokken handelende, trad hij al stouter en stouter te voorschijn en ontwikkelde ten laatste het volle geweld zijner wreedheid en woede. De aanvang van dit jammervol schouwspel en tevens van het verzet des Brugse magistraat tegen zijn onbeschaamde maatregelen zien wij in het jaar 1564. Laat ons daarop den blik vestigen.

Het even genoemde jaar snelde ten einde. Reeds was het snoer, dat de hervormde gemeente zóó liefelijk verbond, gewelddadig van één gescheurd, en IJSBRAND de orgelmaker lag in den kerker gekluisterd. De nooit voldane wraak eiste een ander slagtoffer. Nog was er een voornaam ketter te vervolgen. TITELMAN is te Brugge en hij onderneemt het. Hij verzoekt den stadsschout zijne hulpe, maar deze, kennende des magistraats tegenzin tegen dergelijke handelingen, weigert. Nu waagt de inquisiteur eigener gezag een vermetele poging. Hij zendt de schouts stedehouder, van drie dienaars (rakkers) vergezeld, naar de man, dien hij zich ter prooi gekozen heeft, doet kern grijpen en heenleiden naar de gevangenis. Men verbeelde zich de verbolgenheid des magistraats bij het vernemen van een daad, waardoor 't gezag der wettige overheid zó overmoedig vertrappt was en geschonden. Het moet voor de ganse stad schitterend blijken, dat men aldus niet ongestraft zijn eer laat krenken, zijn raagt teniet doen.

Nauwelijks van het gebeurde onderricht, of terstond daarop geeft de stadsregering haar bevel, dat men de drie handlangers, tot de volvoering van het geweld gebruikt, zal vatten, in de kerker opsluiten en te water en brode zotten, tot zolang met de gouvernante dit ergerlijk stuk zou zijn afgehandeld. Nog meer: de deuren der gevangenis werden geopend voor de prooi des inquisiteurs en de ongelukkige werd op 't zelfde ogenblik vrij gelaten. Ja de magistraat liet zijn besluiten door de stadsomroeper op de markt in aller oren klinken!

Dat de Roomsgezinde partij over die schande, haar aangedaan, en over die openbare versmading des inquisiteurs uiterst ontevreden was behoeft niet gezegd te worden. "Maar de wethouders, in plaats van hierover vergiffenis te verzoeken, begaven zich in allerijl naar de hertogin, en deden hun klachten, dat de inquisiteur in hun stad, die nooit gedogen zou, dat ze in haar privilegiën enigszins verkort werd, buiten twijfel oproer zou verwekt hebben, ten ware zij zelven door dit middel - misschien wat scherp, maar heilzaam - de gemoederen des volks in tijds hadden neergezet".

De kerkelijken echter, door het gebeurde niet tot meerdere omzichtigheid geleid, bleven dezelfde weg bewandelen. Zeker Engelsman, te Brugge gestorven, had geweigerd de sacramenten naar de wijze der Roomse kerk te ontvangen. De geestelijkheid ontzegde hem deswegens een rustplaats bij de doden der kerk en deed hem in ongewijde grond begraven. Hierover beklaagde zich de Engelse natie, die een belangrijk deel uitmaakte van Brugge's handelaren, aan de raad van²¹ state te Brussel. Ook ditmaal triomfeerde de zaak der vrijheid. de stadsregering ontving de last, om de dode te doen ontgraven en op gewijde plaats ter aarde te bestellen 1.

Bij de aanklacht van de magistraat van Brugge over PETRUS TITELMAN voegde zich ook die van de vier leden van Vlaanderen. Zij gaven te kennen, "dat hij zich gedroeg als inquisiteur des geloofs (hoewel hij hun zijn last nooit had getoond) en zich dagelijks verstoutte, ten nadele van 's lande oude vrijheden en gewoonten, zonder kennis van zaken, te doen vangen zulke personen als 't hem goed dacht, ja die uit hun huizen te doen trekken, en huiszoeking te doen buiten weten van de wethouders, alleen tot zijn hulpe nemende de baljuwen en schouten, die hem in verscheidene plaatsen geen bijstand durfden weigeren, uit vrees van bij hem verdacht of verkleit te worden. Welke zaak de klagers bevonden van zulk gevolg te zijn, dat, indien zij die langer ongemerkt lieten voorbijgaan, zonder zijn Majesteit daarvan kennis te doen hebben, en den, inquisiteur zulke ongerijmde en onverdraaglijke nieuwigheden lieten gebruiken, te vreezen stond, dat de gemeente oorzaak zou nemen om te muiten en zich ook jegens de justitie op te stellen, waardoor 't land in gevaar zou komen van verloren te gaan. Daarom baden zij ootmoedig dat de koning, inziende 't geen voorschreven is en bijzonder de grote en trouwe diensten, door die van Vlaanderen altijd gewillig gedaan, geliefde hen de voorzegde oude vrijheden te laten gebruiken en hen daarin te stijven en te handhaven, gelijk hij die, te zijner aankomst en aanneming van de lande, zowel in 't bijzonder als in 't algemeen had bezworen, en zijn edele voorzaten altijd onverbrekkelijk hadden onderhouden; de inquisiteur en andere geestelijke personen verbiedende, gelijke nieuwigheden en ongehoorde middelen van inquisitie meer te gebruiken."

Het antwoord der gouvernante luidde, "dat zij hun verzoek wat nader hadden te verklaren, hun tevens bekend makende; dat zij de inquisiteur had belast, dat hij zich in 't uitvoeren van zijn ambt zou gedragen met alle bescheidenheid; hopende bijaldien zij hem behoorlijke bijstand en gunst bewezen en zorg droegen voor 't onderhouden der

plakkaten, gelijk zij wisten Zijner Majesteits mening te wezen en hun eigen welvaart en rust betaamde, dat alles wel ten beste zou uitvallen".

In dat antwoord, hoe beleefd ook, zal wel niemand iets anders zien, dan een niet onduidelijke beschuldiging van de flauwheid der overheden en een stilzwijgende bedreiging. Wat wonder, dat de inquisiteur zich in zijn gedrag aangemoedigd gevoelde? Wat wonder, dat wij vernemen, dat hij zijn gezag en rechtspraak al verder en verder uitbreidde, zodat zich de klachten gedurig vernieuwden? Wat wonder, gelijk wij hoorden, dat reeds in 't begin van 1565 BOUDEWIJN DOMISSENT met negentien geloofsgenoten naar de kerker werd heengevoerd? Wat wonder, dat hij, na elf maanden gevangenschap, "door 't aandrijven van de inquisiteur TITELMAN" met HOSE in de vlammen omkwam?

Zó werd de spanning van dag tot dag groter. De inquisiteur tartte de magistraat, en deze, vol wrevel en gekrenkt eergevoel, dorstte naar de gelegenheid, om hem te fnuiken. Toen SMOUT en TITELMAN zich in de vroege morgen van 11 Januari 1566 naar HOSE'S gevangenis begaven, om hem te onderzoeken, werden zij dra gevolgd door twee schepenen, die hen aan de deur opwachtten, totdat zij uitkwamen. Toen viel tussen de magistraatspersonen en de inquisiteur een gesprek voor, even bits als kort.

"Wat drijft u," vraagden de schepenen, "om te komen examineren, zonder ons bijzijn?"

"Ik heb daar de raagt toe," was het koele antwoord, waarmee de deken van Ronse hun toekeerde en heenging. Na een enkele welwillende vraag tot de gevangene, ook betreffende de handelwijs van de inquisiteur, verwijderden zich mede de raadsleden, verstoord en zwijgend.

VI

DE BISSCHOP.

Onze beschouwingen hebben ons gebracht tot in de aanvang van 1566. Toen deed zich een andere oorzaak op, waardoor het vuur der verontwaardiging en wrevel in de boezem des Brugsee magistraats te feller werd opgestookt. Die andere oorzaak was PETRUS CURTIUS, eerste bisschop van Brugge.

Toen FILIPS in 1560 de vermeerdering van 't getal der bisdommen in de Nederlanden bewerkt had was ook Brugge, vanouds beboerende tot de dicecese van Doornik, tot een bisdom verheven. De oprichting dezer nieuwe bisschopsstoelen had algemene tegenzin verwekt. De geestelijken, die tot begiftiging der nieuwe bisdommen vele goederen moesten afstaan en van hun oorspronkelijke bestemming vervreemden, kwamen er heftig tegen op. De kerkvoogden, gevestigd op de sinds eeuwen bestaande zetels, zagen met lede ogen de verkleining van hun gebied, de vermindering hunner grootheid en de besnoeiing hunner inkomsten. Aan hun zijde stonden natuurlijk allen, die onder hen enige waardigheid bekleedden, en de steden, in wier midden de volle glans van een bisschopshof sedert onheugelijke tijden gestraald had. Ook de wereldlijken waren tegen die nieuwigheid op 't sterkste aangekant, De koning had haar doorgedreven, om aan het geestelijk gezag, in deze onrustige tijden, meerderen klom en luister bij te zetten. Maar nu beschouwde ook gans Nederland, waarin de vrijheidszucht zózeer ontwaakt was, de koninklijke maatregel als niets anders, dan als een listig stelsel, om de vrijheid in boeien te slaan, het geestelijk juk loodzwaar te doen klemmen en de hand te lenen aan de gehate Spaanse inquisitie.

Zo was dan ook de nieuwe bisschop van Brugge "der wet en gemeente zeer onaangenaam." Nog lag het moordtooneel op den Burg den Bruggelingen versch in 't ge-heugen. Nog brandde in 't hart van duizenden het vuur van wrok en gramschap tegen de inquisiteur, die het bewerkt had. En zie, nog in dezelfde maand, waarin 't had plaats gegrepen, zestien dagen slechts daarna (27 Maart), daar treedt ook de zó onwelkome bisschop voor de stadsregering op als medestander en hulpgenoot van de inquisiteur. Hij zendt de magistraat de opgave van eenige punten, die, volgens de inhoud van zekere brieven, die hij zeide kort tevoren uit Spanje van den koning ontvangen te hebben, voortaan moesten onderhouden worden. Die punten kwamen hierop neder:

"Dat aan alle parochianen of pastoors belast zou worden, op te schrijven de namen van al de genen, die onder hunne parochie wonen, ook van de t' huisliggers, dienstboden en 't geheele huisgezin; van de buitenlieden bewijs af te vorderen van den pastoor hunner laatste woonplaats; van de gehuwden verklaring en getuigenis af te eischen van de priester, die hen getrouwd had, om te weten, of zij gehuwd waren naar de wijze van de Roomsche kerk; op te tekenen de namen en woonplaatsen dergenen, die bij hen ter biecht kwamen, en van de kinderen, die zij doopten, benevens de namen van de vaders en moeders, peters en meters; zó ook de namen dergenen, wier huwelijk door hen gesloten werd.

Belangende de schoolmeesters, dat de bisschop van Brugge die voor zich ontbieden zou en, na onderzoek van zaken, 't schoolhouden toelaten of verbieden.

Dat ook den pastoors belast zou worden, naarstig onderzoek en inquisitie te doen, om te weten, of al degenen, die van de aalmoezen leven, katholiek zijn, ter biecht en ten hoogtij te gaan; en indien zij bevinden zouden, dat enigen dit niet doen, dat ze dan de armenmeesters bevelen zouden, aan zulken geen onderstand meer te verlenen, zijnde deze gehouden, den pastoors te gehoorsamen."

Bij, de opgave dezer punten "begeerde de bisschop, dat hem de magistraat ter uitvoering de behulpzame hand zou bieden".

Wij willen de uitslag van des bisschops poging vermelden met een getuigenis, waaruit wij tevens omtrent zijn verzoek iets nader bepaalds vernemen:

"Den 27^e Maart, hetwelk was 's Woensdags na half vasten, begeerde de bisschop van Brugge van de magistraat, dat deze hem behulpzaam zijn zou, om het volk te dwingen, dat ze te biechten zouden komen, en daarbij hun namen laten opschrijven en briefjes ontvangen, die zij na Pasen zouden moeten brengen aan hun parochiepastoor, om daarmede te bewijzen, dat ze ter biecht en ten sacrament geweest waren. De magistraat wilde de bisschop in deze grote nieuwigheid niet believeen, bezorgd zijnde, dat daardoor grote murmuring onder het volk zou komen, hetwelk menen zou, dat dit de Spaanse inquisitie ware, waar men zólang van gemurmeld had".

Deze poging alzo mislukt zijnde, schaarde zich aan des bisschops zijde de verbitterde inquisiteur. Hij wendde zich, zoowel uit zijn eigen, als uit des bisschops naam, tot de raad van Vlaanderen, zich ten hoogste over de wethouders van Brugge beklagende en hen van verscheidene stukken betichtende. Bovendien verzocht hij de inwilliging van de volgende punten:

Vooreerst: dat de schout, de burgemeester van Van der courpse, de stedehouder, de roededragers en alle andere ambtlieden terstond en zonder enig uitstel, daartoe verzocht zijnde, gehouden zullen -zijn, hulp te geven om te vangen, ja zelven in persoon moeten vangen die men hun aanwijzen zal;

» Dat zij dit ook zullen moeten doen, al ware er niemand van wege den inquisitiemeester tegenwoordig, ook op zijn aanschrijven;

- » Zowel binnen als buiten 's huis, op de straten en elders; zonder gehouden te zijn, enige voorgaande informatie te tonen, aangezien de kennis van ketterij niet aan die van de wet, maar alleen den inquisitiemeester toebehoort;
- » Dat ook de gevangenneming zal geschieden, zonder enige informatie hij de wet te nemen of die men vangen wil te ontpoorteren [eerst van hun stadsburgerrecht te doen vervallen verklaard worden]," waardoor de aantasting dikwijls uitgesteld en verzuimd wordt;
- » Dat men de gevangenen straks zal overleveren in de gevangenissen van 't geestelijk hof of elders, waar het de inquisiteur zal begeren en hem daarover laten beschikken;
- » Dat aan den voorschreven stedehouder, de andere ambtlieden en dienaars in 't algemeen ééns vooral belast zal worden, de vermelde handling of hulp alom te doen, zonder dat men telkens bij den burgemeester of die van de wet om vergunning of last zal behoeven te lopen, waardoor vele rechtshandelingen worden verzuimd en de misdadigers vrijgelaten;
- » Dat de inquisitiemeester en zijne ambtlieden vrijen toegang zullen hebben, om de ketterse gevangenen, door den magistraat in hechtenis genomen, te ondervragen omtrent hun geloof, medestanders en dergelijke, dit in schrift te stellen, zoowel in 't bijzijn van die van de wet als in 't geheim, en dat hun geen beletsel in hunne rechtsplechtingen tegen degenen, die ter zake van ketterij, volgens de plakaten, zachter dan met den dood zullen worden gestraft, zal gedaan worden;
- » Dat de kettters, door den magistraat gevangen en niet met den dood gestraft. niet zullen vrijgelaten worden, zonder alvorens bij hun wettigen rechter, den bisschop of inquisiteur, ondervraagd en gehoord te zijn, en niet dan met kennis van zake, over hunne ketterij genomen, met verzaking en afzwering, als naar rechte of anderszins, van den kerkelijke ban ontslagen worden".

Nog meer andere dergelijke punten van bezwaar waren daarbij gevoegd.

Deze stoute proeve van den inquisiteur had een nieuw verzet ten gevolge van de vier leden van Vlaanderen tegen de inquisitie. In een tweede en derde rekest aan de hertogin legden zij hun sterke bezwaren daartegen op 't klaarste bloot, en verzochten, dat toch de inquisitie, regelrecht strijdende tegen hunne voorrechten, vrijheden en gewoonten, mocht worden vernietigd, afgeschaft en geheel te niet gedaan, zoveel de wereldlijke personen aangaat. Daarbij toonden zij aan, » dat de inquisitie noch bij de Staten van Vlaanderen in 't gemeen, noch bij de vier leden ooit was aangenomen, en dat het hun geenszins in hunne rechten verkorten kon, al had zich de voorzegde mr. P. TITELMANS bij oogluiking van enige steden of kasselrijen in 't bijzonder, verstout de voorschreven inquisitie in 't werk te stellen."

Op al dit verzoeken werd weinig bescheid gegeven en wat er op inkwam bracht nog minder vrucht aan dan het beloofde. Dit bewoog de vier leden, om een v i e r d e rekest in te dienen, waarin zij zich volgende wijze beklagen:

- » Dat zelfs de inquisiteur van de hertogin vier sergeanten verkregen had, en nog twee voor de procureur-generaal van Vlaanderen, om met hem in verstandhouding te zijn en zoveel te beter met zijn zaken voort te varen, zonder de gewone officieren en magistraten van de plaatsen aan te zien, en alzo met van de tijd al hun rechtsgezag (jurisdictie) aan zich te trekken. Zó had de inquisiteur onlangs zekere persoon in 't land van Kadzand doen zoeken, zijn huis met geweld open brekende, niettegenstaande hij aan 't vonnis van de wereldlijken rechter had voldaan, en hem achterhaald hebbende, door zijn sergeanten doen aantasten en langs de straten slegen. Welke manier van doen niet dan voor de uiterste strengheid kon gehouden worden en, gevoegd bij zijn andere handelingen, de klagers deed duchten, dat, de zaken in zulk

een staat blijvende, niemand van de inwoners des lands, hoe vroom en katholiek hij zijn mocht, tegen deze inquisitie bevrijd of verzekerd zou kunnen zijn, bijaldien hij in 't kwade oog stond van zijn hater of vijand en aldus verlaten en beroofd was van allen bijstand van de justitie. Ook gevoelden zij zich hoe langer hoe meer bezwaard over de invoering van nieuwigheden, en onder andere, dat er een commissaris alleen gemachtigd was, om met de inquisiteurs verstandhouding te hebben, vermits daardoor hun juk was verdubbeld en het ganse lichaam van de justitie onder één mens en diens bijzondere kennis gebracht, van wie alléén goed en bloed en al wat iemand met eer bezat zou afhangen. Nogmaals verzochten en baden zij dus, dat men de inquisitie zou schorsen en doen ophouden, en niet menen, dat dit hun verzoek en dit hun aanhouden andere einden bedoelde, dan de bewaring des vredes en van de algemene rust en de dienst Zijner Majesteit, zonder te staan naar enige verandering van de Godsdienst en het oud katho liek geloof, waarin" zij bereid waren tot de dood te volhardden".

Ook deze poging van de vier Leden had geen gunstiger gevolg, dan het vroeger beproefde. De landvoogdes vond goed te verklaren, dat de klagers zich met haar vorig antwoord behoorden te vergenoegen.

En de inquisiteur en de bisschop verheugden zich!

VII.

DE MAGISTRAAT.

Doch de inquisiteur en de bisschop verheugden zich niet lang. Onder de vier leden van Vlaanderen behoorde ook de stad Brugge. Had men het gehele lichaam als zodanig, waartoe, nevens genoemde stad, ook Gent, Yperen en het Brugse Vrije behoorden, geweigerd ter wille te zijn, één lid afzonderlijk slaagde althans beter. Wij zagen boven, dat de inquisiteur, toen de magistraat van Brugge aan des bisschops eisen niet had willen voldoen, zich, zowel uit zijn eigen als des kerkvoogds naam, gewend had tot de raad van Vlaanderen. Daarop was ook de stadsregering niet blijven stil zitten. Zij was moedig en rusteloos voortgegaan. En zij verkreeg eindelijk door haar volhouden, dat de raad van Vlaanderen de hand werd gesloten en de inquisiteur verboden enige verdere vervolging te doen. Zózeer vreesde men, de privilegiën ener machtige stad te schenden, terwijl men elders aan willekeur en ketterjacht de teugel vierde. Zó was dan West-Vlaanderens hoofdstad ten minste beveiligd voor de man van de inquisitie; de geweldige was machteloos in haar midden en de magistraat was als overwinnaar uit de strijd getreden.

Doch die magistraat, wiens fiere houding tegenover de dwingelandij, wiens krachtvoile werking voor de zaak van de vrijheid wij bewonderen, die magistraat verdient onze meer bijzondere beschouwing. Hij verdient dat als bevorderaar van de Hervorming te Brugge. Wij vermoeden het reeds uit al wat wij gehoord hebben, dat hij van de Hervorming gunstig was. En dit vermoeden wordt door vele proeven versterkt en zó goed als tot zekerheid. Reeds in 1557, toen CAROLUS REGIUS te Brugge gevangen was, ontvangen wij daarvan een sterk bewijs. Wij lezen van hem, dat hij de monniken, die kwamen om met hem te redetwisten, weerlegde en bestrafte in de tegenwoordigheid van de overheid. En "de overheid en de raad merkten wel, dat hij een onoverwinnelijk fundament in de Schriftuur had, en sommigen waren ook in hun consciëntie overtuigd, dat bij de waarheid getrouwelijk voorstond; nochtans door

vrees en ontzag voor de bloedgierige geestelijkheid, hebben zij anders gesproken, als de geestelijkheid tegenwoordig was, dan als zij KAREL alleen spraken."

Zekere heer N. - jammer, dat zijn naam niet wordt uitgedrukt; ongetwijfeld behoorde hij tot de regering - beloofde dan ook, door REGIUS' taal verwonnen en in 't hart gegrepen, hem te zullen redden, maar sloeg hem daartoe een voor 't geweten des gevangene onaannemelijk middel voor. De geloofsheld verkoos de dood des oprechten boven rijkdom en leven.

Wat ons, hoezeer van een partijdige zijde en overdreven, wordt voorgesteld mag nochtans, uit vergelijking met hetgeen wij van elders weten, in de grond als waarheid worden aangenomen. Het waren vooral sommige pensionarissen en griffiers van de stad, voornamelijk die in Frankrijk gestudeerd en van daar de gevoelens van CALVIJN hadden medegebracht, die nu daarmede de gebeden raad doordrongen. Onder deze was er inzonderheid één, die, tegelijk met een groot deel van de Brugse magistraat, door een bul van paus plus V van November 1568 was in de ban gedaan. Hij had weleer een groot boek geschreven over de geheime poenitentie van broeder CORNELIS, waarvan hij het rechterlijk onderzoek gehoord had. Ook had hij de inquisiteur meer kwelling en verhindering veroorzaakt dan al de andere wethouders. Hij was het geweest, die, toen des inquisiteurs promotor, meester NICOLAAS, te Brugge een ketter in de gevangenis van 't geestelijk hof had geworpen, bewerkt had, dat de promotor zelf was in hechtenis genomen.

En door vlezende handeling van de Brugse magistraat tegen de inquisiteur was het gebeurd, dat alle overheden in alle steden en dorpen door geheel Vlaanderen tegen de inquisiteur begonnen waren op te staan, zodat hij in gans Vlaanderen in de tijd van **twee jaren nauwelijks zestig of zeventig kettters** door de justitie had kunnen doen sterven!

Het wordt dan ook meer dan ééns verzekerd, dat de magistraat van Brugge de beweegoorzaak was geweest van het rekestren tegen de inquisitie en de drie andere leden van Vlaanderen daartoe aangestoot en overgehaald had. De vergaderingen over deze zaak werden te Brugge in het diepste geheim gehouden. De Brugse magistraat, die het plan het allereerst had uitgedacht, hield het hier de leden met allen nadruk voor. Met veel beleid werden eerst die van het Vrije gewonnen, voorts die van Gent en eindelijk die van Yperen. Slechts met grote moeite kon men de laatste bewegen, en 't was alweder de Brugse magistraat, die "uit haat tegen de inquisiteur" gezegd wordt, het lid van Yperen door fijn berekend overleg tot zijn zaak te hebben overgebogen.

Ook wordt het meermalen betuigd, dat in het college van de wet zulken zitting hadden, die de hervormden begunstigten, zodat deze gewaarschuwd werden voor de gevaren, die hen ten gevolge van raadsbesluiten bedreigden.

Zo had in 't begin van 1566 een gevangenne ming zich slechts tot één kunnen bepalen, omdat, wegens het uitbrengen van 't geheim van de raadsvergadering, de anderen ontsnapt waren. Daarom worden de wethouders van Brugge uitgemaakt voor "geveinsde katholieken, dubbele Christenen, lieden met twee aangezichten."

Zo poogde men op Zondag, 17 November 1566, de doopsgezinden, in 't Gruithuisbos vergaderd, te overvallen en in hechtenis te nemen. Doch het mislukte, omdat zij, van de toeleg onderricht geworden, hun Godsdienstoefening hadden achtergelaten. "Zij hebben," lezen wij, "ook al hun vrienden in 't spel die hen in tijds komen waarschuwen. Helaas, dat de kamer van 't college des magistraats van Brugge het gebrek heeft van lekken of ondichtheid! Dat heeft ze van heden of gisteren niet!"

ADRIAAN ROBAERT was misschien daarom zó ver niet van de waarheid, toen hij vóór "zes of zeven jaren" (1559 of 1560) gezegd had, dat hij wel enigen in de wet zou weten aan te wijzen, die de "herdoperij" toestonden, alhoewel de man uit dien hoofde in zijn hemd, blootshoofds en blootsbeens, met een brandende kaars in de hand, de magistraat moest komen om vergiffenis bidden!

Wij zullen dan ook in 't verder beloop van de geschiedenis, tot aan het einde toe, de welgezindheid van de magistraat van Brugge voor de Hervorming vernemen. Wij zullen hem de predikatiën van de gereformeerden, zo niet gedeeltelijk bijwonen, althans zien beschermen. Wij zullen hem gedagvaard zien voor ALVA. Nog dikwerf zullen wij hem ontmoeten en altijd in de voorhoede van de groten worstelstrijd. Thans verlaten wij hem, hem verlangend opwachtede waar hij ons vóór zal treden. 't Is ons genoeg, hem hier te hebben gekenmerkt als een steun van de Hervormingsgezinden.

VIII.

BLIK OP DE GEMEENTE.

Het is een natuurlijk verschijnsel, dat de boog te eerder breekt, hoe sterker hij gespannen wordt: een verschijnsel, dat ook te Brugge wordt waargenomen. Hoe vaster dáár de banden van de verdrukking werden dicht gekneld, des te spoediger sprongen zij van één: juist de strengheid van de maatregelen was hot middel, om deze te vernietigen. De mannen van geweld baanden onwillig de weg, om de zaak van de vrijheid te doen zegevieren en hun eigen ten gronde te bederven. Zij bedrogen zichzelf!

Wij zagen dat bevestigd in de daden van de inquisiteur en de bisschop, die de wederstreving des magistraats uitlokten en alzo verijdeld werden. de raad van Vlaanderen werd de hand gesloten en de inquisiteur verboden oenige verdere vervolging te doen. Zó genoot dan nu de gemeente voor 't ogenblik rust en verkwikte zich in de tijd van de verademing.

Doch 't was niet alleen in beperkte kring, dat werking alzo terugwerking baarde. Hoe zwaarder alom het Spaanse juk prangde, des te ondragelijker werd het, des te krachtiger pogingen waagde men, om het af te schudden. Straks vergaderen meer dan driehonderd edelen, begeven zich in statige optocht naar de landvoogdes en bieden haar een smeekschrift aan, waarin zij manhaftig zich verklaren tegen inquisitiedwang en onderdrukking. Dat beroemde verbond van de edelen, waaruit de geuzen geboren zijn, deed, met het antwoord van de regentes op gemeld smeekschrift, de moed van de hervormden herleven en bracht hen allerwege uit hun schuilhoeken te voorschijn.

Daar nu ook de Staten van Vlaanderen hun rekesten tegen de inquisitie omstreeks dezelfde tijd aan MARGARETHA hadden ingeleverd en daar deze in 't midden van de maand April door de druk verspreid werden, zo zal dit mede geen geringe invloed gehad hebben op de rust van de Brugse hervormde gemeente. Laat ons haren uitwendige toestand in deze tijd van verademing, zó nauwkeurig wij vermogen, in oenschouw nemen, en aldus met een zó juist mogelijke voorstelling van haar dit tijdperk verlaten.

De geschiedenis laat ons uit enkele trekken vermoeden, hoe talrijk en aanzienlijk de gemeente was. De doopsgezinden, zó menigvuldig alom en bepaaldelijk in

Vlaanderen, maar tevens zó wreed en zonder verschoning boven alle andere hervormden vervolgd, omdat staatkunde en Godsdienst hen vreesden als de dwepers van Munster, waarmede zij onbillijk op één lijn geplaatst werden, deze waren nochtans, toen men 't hevigst tegen hen woedde, alleen "in de stad Brugge wel zeven honderd sterk." Gans Vlaanderen "en bijzonder Brugge was er overvloedig vol van". Wij vernamen dan ook reeds, hoe zij sedert 1558 hun godsdienstige vergaderingen hielden, en dat er, in weerwil van de sterkste vervolging, in 't begin van 1566 een grote menigte van doopsgezinden te Brugge woonde.

Hoe talrijk zullen dan wel de aanhangers van CALVIJN en LUTHER geweest zijn! Voeg daarbij de volgelingen van ERASMUS en CASSANDER, mensen, die wel een open oog hadden voor de gebreken in de Roomse kerk, maar die zich vooralsnog daarvan niet afscheidden, deels omdat hun de onenigheid en overdrijving van vele protestanten tegenstond, deels omdat zij een Hervorming van de kerk in de kerk wensten. Dan eens lezen wij, dat omstreeks 1558 de stad van Brugge vol was van Erasmianen; dan weder, in 1567 en 1568, dat zij vol was van Cassandrianen, zodat er nauwelijks één geleerd man was, of hij was van "deze Cassanderse lazerije" doortrokken; dan nogmaals, in 1566, dat Brugge vol was van "Lutheranen, Calvinisten, herdopers en andere sectarissen".

't Is waar, deze berichten komen ons van een niet onpartijdige zijde toe en mogen dus wol enigszins overdreven geacht worden. Maar ook dan nog is het ontwijfelbaar, dat het getal van oprechte en getrouwe Roomsgezinden sterk vermindert bij de schare dergenen, die ziek onbedekt der Hervorming hadden toegewijd, of althans haar genegen waren.

Letten wij verder op de personen, die aan de zijde van de Hervorming stonden, wij leren ze kennen niet alleen als behorende tot de mindere volksklasse, maar vooral ook tot de aanzienlijkste van de stad. Als zodanig is ons in de eerste plaats de magistraat reeds voorgekomen. Toen er na de komst van ALVA, in 1568, scherp onderzoek en toezicht werd gehouden durfde men de hervormden nauwelijks straffen, "omdat ze rijk en fraai gekleed" waren. Het waren "rijke, kostelijke jonkvrouwen en rijke geuzen," "edelmannen, geleerde mannen en kooplieden." "Al de geleerde, rijke lieden" waren "besmet en bedorven" door de leerstellingen van de Hervorming. "Al de rijke kooplieden" hadden hun geld veil, om de oorlog te voeren tegen de koning van Spanje, tot bereiking van welk einde zij zich eens verenigden bij het hoofd van de Calvinisten. Inzonderheid waren het ook de vreemdelingen, de Engelsen en de Walen, gewis als handelaars te Brugge hun verblijf houdende, die zich als openbare onroomsen deden kennen.

Genoeg, om overtuigd te zijn, dat de voorstanders van de reformatie te Brugge uitblonken zowel door menigte, als door aanzien, rijkdom en geleerdheid.

Groei op, gij schone en jeugdige bloem, terwijl gij rust en u opricht in de stilte van de nachten, nu geen stormwind over u beit. Straks zien we u bloeien in de zonnestralen!

TWEEDE TIJDPERK.
VAN DE OPENBARE PREDIKING VAN DE HERVORMDEN IN
VLAANDEREN TOT DE KOMST VAN ALVA. 1566, 1567.

DE GEMEENTE, OPSTAANDE EN VOORTREDENDE IN HET LICHT.

I.

OPENBARE PREDIKING VAN DE HERVORMDEN IN VLAANDEREN.

Het verbond van de edelen, het weifelen van de regentes, het gezantschap naar Spanje ter verkrijging van matiging van de plakaten bracht in Nederland een ademloze stilte, als vóór het uitbarsten van een onweder. De keizerlijke bevelschriften waren een dode letter geworden, de aangebodene moderatie wilde nierhand aanvaarden en de inquisiteurs zonken de handen machteloos ter zijde. Die doodse stilstand vervulde de Roomsgezinden met beving en maakte de hervormden stout. Slechts weinige weken verliepen in die werkeloze spanning en de storm brak los. Zij, die tevoren geheime vergaderingen hielden, traden nu van lieverlede meer vrijmoedig te voorschijn. In het laatste van Mei 1566 verspreidde zich het gerucht in Brugge's muren, dat West-Vlaanderens landvolk zich op vele plaatsen ter Godsdienstoefening in de open lucht verzamelde. Geen provincie bood daartoe wellicht een meer veilige gelegenheid. Hier bedekten uitgestrekte bossen haren grond, die de schare van de gelovigen beschermen konden tussen hun geboomte. Daar verhief zich het gebergte en bood zijn toppen tot een onbelemmerd uitzicht voor het oog van de wakers, terwijl het zijn dalen uitbreidde, om de Godvruchtigen op te nemen in hun schoot. Ginds werd de zeekust omzoomd door een bolwerk van duinheuveld, wier hoogten en laagten een schuilplaats boden tegen de winden, een kansel voor de Godsprediker en een wachttoren naar de éne zijde, van waar men slechts de vijand verwachten kon. En nu, die bossen werden de Gothische tempels, tussen wier pilaarstammen en onder wier gewelf van loof en takken de zó lang vervolgd zich verenigden ter Godsverering. En elders klonk een bergpredikatie, als weleer op Galilea's heuvelen de Mond van de Waarheid weergalmen deed. En daar, bij het strand des oceaans, vermengde zich het psalmge-zang met het gedruis van de golven. 't Was nog de donkerheid van de nachten slechts, waarin zich de kinderen van de Hervorming wagen durfden. Ja, wij verbeelden ze ons, die scharen van vele duizenden want zulke scharen waren het - eerst als schuchtere schapen stil bijéén onder het flonkerend firmament, bestraald door het bleke maanlicht. Nauwelijks heeft de zon haar fakkel in de Noordzee uitgeblust, of zie . daar stroomden ze heen alom, West-Vlaanderens zonen en dochteren, naar het veld, naar het woud, tussen de bergen, in de duinen, en luisteren naar het Godswoord van de leraars en heffen hun psalmen op naar 't stergewelf. En al was. 't het kreupeldicht van DATHEEN, wij verbeelden 't ons, met wat aandoening zij zullen gezongen hebben wat wij hun hier zó gaarne in de mond leggen, Psalm 121:

'k Sla d' ogen naar 't gebergte heen,

*Van waar ik dag en nacht
Des Hoogsten bijstand wacht.
Mijn hulp is van den Heer' alleen,
Die hemel, zee en aarde
Eerst schiep, en sinds bewaarde.*

*Hij is, al treft u 't felst verdriet,
Uw Wachter, die uw' voet
Voor wankelen behoedt:
Hij, Israels Wachter, sluimert niet;
Geen kwaad zal u genaken
De Heer' zal u bewaken.*

*Zijn wacht, waarop men hopen mag,
Zal, daar zij u bedekt
En u ter schaduw strekt,
De maan bij nacht, de zon bij dag
In koud' en gloed vermind'ren,
Opdat zij u niet hind'ren.*

*De HEER' zal u steeds gadeslaan,
Opdat Hij in gevaar
Uw' ziel voor ramp bewaar':
De HEER", 't zij g' in of uit moogt gaan,
En waar g' u heen moogt spoeden,
Zal eeuwig u behoeden.*

't Was echter slechts voor korten tijd, dat zich de hervormden alzo in de duisternis des nachts verscholen. Weldra, reeds in 't begin van Juni, verstoutten zij zich door gans West-Vlaanderen, om openlijk op helderen dag samen te komen. Geschiedde dit eerst in 't eenzame, vrije veld, straks naderde men de steden. Antwerpen gaf het voorbeeld: even buiten die stad was op de 13^e Juni een schare van omtrent vierhonderd hervormden verenigd. Ras volgde Gent, Tielt, Halteren, Eekloo. Maar ras volgde ook een koninklijk plakkaat, waarbij alle vergaderingen van de hervormden verboden en de strengste straffen bedreigd werden tegen de leraars, tegen hen, die hun huizen ter predikatie leenden, tegen hen, die er bij tegenwoordig of begunstigers van waren 1. En met welk gevolg? In plaats dat nu de predikatiën ophielden, vermeerderden zij en werden voortaan gewapend bijgewoond.

Gewapend! Hier plaatst zich een ander toneel voor onze verbeelding, zó woelig en luidruchtig als dat van de nacht doods en stil was. Ons oog schouwt op een legerkamp. Duizenden zijn toegestroomd van alom, voorzien van "geweer, lange zinkroers, bussen, zwijnspieten, pistoletten" en ander wapentuig.

Een ruime vierkante plaats is afgeschoten ter Godsdienstoefening. Van alle zijden omringd met de wagens en karren, die de vurige ijveraars hebben aangevoerd, gelijk zij een vesting. In dien wagenmuur zijn openingen gelaten, en deze poorten worden bewaakt door voetknechten en ruiters. Uitgebrachte schildwachten bezetten alle toegangen in de omtrek en wijzen de aankomenden de weg naar de verschanste bidplaats. Ginds staan de kramers achter hun boekstallen, waarop Bijbels, psalmbundels, leerboeken over de stellingen van CALVIJN en strijdschriften tegen de Roomse kerk te koop liggen. Zie, dáár verschijnt de leraar op het predikveld. Een stoet

van gewapende ruiters geleidt hem naar de verhevenheid, vao waar hij 't woord zal voeren. Eerbiedige stilte vervangt nu het volksgedruis. Eerst ontlasten zich de volle gemoederen in het heilig psalmgezing. Dan rijst een krachtig gebed ten Hemel en openen zich de Schriften. En straks vloeit de predikatie als een bergstroom van des dienaars lippen en ijvert tegen de geestelijken staat, tegen de zeven sacramenten, tegen misse en bedevaart, tegen aflaat en werkheiligheid, waarschuwend voor bijgeloof, vermanende tot ootmoed voor God en geloof aan de éniigen Hoge priester, die met één offerande in eeuwigheid volmaakt heeft degenen, die geheilgd worden. Indien het waar

is, wat wij slechts bij een enkelen, maar een zeer partijdig tijdgenoot vermeld vonden, dan hoorde men te Antwerpen, telkens na de predikatie, zes of zevenhonderd pistoolschoten weergalmen, en desgelijks te Gent, te Yperen, te Oudenaarde, te Doornik, te Valenciennes en elders. Maar zeker is het, dat nu de fierheid van de moed schitterde op 't aangezicht diezelfde mannen, op wier gelaat nog kort tevoren vreze en angst te lezen stond. Nu de glans van de zon haar helder schijnsel uitgoot over een toneel, straks nog gehuld in het lijkfloers van de nachten, nu is de weerloze kudde een heldenschaar geworden. Voor de klaagzang klinkt het heilig krijgslid. En was 't de donder niet uit zevenmaal honderd vuurmonden, die het slot verkondigde een verrichting, door de stoutste geestdrift ondernomen, gewis, 't was de forse psalmtoon, ruisend uit de borst van de duizenden, Psalm 18:

*Hun zijt Gij goed, die goedertieren hand'len;
Oprecht bij hen, die in oprechtheid wand'len;
Gij houdt U rein bij hen, die rein zijn, maar
Verkeerden toont Gij U een worstelaar;
Want Gij verlost het volk, door druk gebogen,
Maar werpt terneer, die groot zijn in hun ogen.
Door U, o Heer' geeft mijne lamp haar licht;
Mijn God verdrijft de nacht uit mijn gezicht.*

*Ik kan met U door sterke benden dringen,
Met mijnen God zelfs over muren springen.
Des HEEREN weg is gans volmaakt en recht,
Doorlouterd, rein en trouw al wat Hij zegt.
Hij is een Schild en Schutsheer voor de vromen,
Voor die tot Hem de toevlucht heeft genomen.
Wie is een God als Hij in tegenheen?
Wie is een rots dan onze God alleen?*

*'t Is God, die mij met sterkte wil omgorden,
Hij doet mijn weg volkomen effen worden,
Maakt, dat mijn voet als die van de hinden snelt,
Terwijl Hij mij op mijne hoogten stelt.
Hij leert mijn hand heldhaftig orelogien;
Mijn strijdbaar' arm verbreekt zelfs stalen bogen.
Gij gaaft G' Uw schild, Uw hand heeft mij gesterkt;
Uw goedheid heeft mijn grootheid uitgewerkt.*

II. DE EERSTE OPENBARE PREDIKATIËN BIJ BRUGGE.

De openbare predikatiën, op het platte land van West-Vlaanderen begonnen en van daar naar elders met ongelooflijke snelheid in de nabijheid van de steden overgeslagen, naderden ook met rasse schreden al dichter en dichter bij de hoofdstad. Hondscote, een West-Vlaams stadje of groot marktvlak, thans tot Frankrijk behorende, zag dit geschieden omstreeks 21 Juli, en nu was ook weldra de naaste omtrek van Brugge het toneel van de bijeenkomsten van de hervormden.

't Was op de 27ste van de genoemde maand, dat zich onder de Bruggelingen het gerucht verspreidde, dat die van Tielt ten getale van vier of vijfduizend met de predikant JORIS SYLVANUS op weg waren, om bij de stad een godsdienstige vergadering te houden. Op dit gerucht kwam de raad te samen en besloot, op het voorbeeld van andere steden, één van de stadspoorten voor de vrije uitgang open te houden. Men vond dat geraden, "om alle beroerte te schuwen." Toch geeft broeder CORNELIS daaraan een gans andere uitleg, als geschiedde het, om die predikatie te begunstigen. Bij 't geen ons van de magistraat bekend is mogen wij wel aannemen, dat er iets waars ten grondslag ligt. Hoe 't zij, laat ons het bijtend getuigenis horen. "Daarom" luidde het, "mocht men de stadspoorten niet alle gesloten houden, of anders, helaas! zou de predikant geen Brugse toehoorders gehad hebben, die zijn heilige kostelijke sermoenen zouden gehoord hebben; en opdat hij gerustelijk en met vrede preken zou staat de magistraat aan de poort en kijkt en wacht, dat er toch geen katholieken met wapenen of geweer uitlopen, om de haagpredikatie te verstoren; en daarom mag er maar één poort open staan, opdat de katholieken door geen andere poort uittrekken en smijten mijnheer de haagpredikant met al zijn geuzen omver".

Zeker is het, dat er waakzaamheid en voorzichtigheid nodig was: want het verspreide gerucht bracht de ganse stad in roer en tegen de avond snelde een grote volkshoop naar Oedelem, een dorp ten oosten van de stad gelegen, alwaar men zei, dat de predikatie geschieden zou.

Nog een ander gerucht kwam er des avonds in omloop: men meende, dat het de hervormden van Oudenaarde waren, die met zekere predikant Jodocus waren aangekomen. 't Was in allen gevalle een ontelbare schare. En toen des anderen daags de zon aan de hemel scheen stroomde het volk ter stad uit. De rustdag gaf aan arm en rijk aanleiding, om zich van arbeid te onthouden. En zocht de nieuwsgierigheid van velen er voldoening, de belangstelling van een groter tal vond er verzadiging. Op Zondag, 28 Juli, geschiedde tussen Brugge en Oedelem de eerste predikatie. Van toen af zien wij dit toneel zich dikwerf herhalen. Vestigen wij onzen blik op het gebeurde vóór de tweede helft van de oogstmaand.

Op de 7^e Augustus strooide zich in Brugge de mare uit, dat de hervormden van Gent aanstalten maakten, om vóór de poorten van de stad te komen prediken, en wel twee achtereenvolgende dagen met vier predikanten. Men verhaalde elkander, dat hun getal 60.000, anderen zeggen 30.000 tot 40.000 gewapenden belopen zou. Grote verbaasdheid wekte dit nieuws onder de katholieken. De nonnen, die haar kloosters buiten hadden, namen des anderen daags vol vrees, met haar goederen, de wijk binnen de stadsmuren. Één en ander bracht de spanning ten toppunt.

Intussen reisden de hervormden de 8te Augustus van Gent af. Hun tocht leidde hen door Eekloo, alwaar zij zich ter Godsdienst oefening verenigden. En omdat het

ongunstig weder was begaf zich de predikant naar de parochiekerk, waarin men zich verstoutte met hem samen te komen.

De spanning, waarin men te Brugge verkeerde, deed op de 9^e de stadsregering vergaderen. Het was nu de vraag, of men gedurende de twee dagen, waarop de predikers verwacht werden, al of niet de stadspoorten sluiten zou. En ditmaal besloot men twee poorten open te stellen, de Kruispoort en de Dammepoort, "waardoor het volk uit en in ter predikatie zou gaan." Voorts bepaalde men voorzichtigheidshalve, dat men 's avonds geen vreemde Calvinisten in de stad zou laten komen; alsmede, dat zij, die bij dage begeerden er binnen te gaan, zouden verplicht zijn, hun wapenen aan de poort af te leggen totdat zij terug keerden.

Toen nu tegen de avond de tijding in de stad verbreid werd, dat de Calvinisten van Gent te Zevekote, Mate en St. Michiel - plaatsen grenzende aan het stadsgrondgebied - waren aangekomen, trok een menigte van de stedelingen derwaarts, "om het regiment te zien." Het bleek nu dat de faam het getal aanmerkelijk vergroot had. Ofschoon toch die van Eekloo zich mede hadden aangesloten, beweerden sommige van de teruggekeerde Bruggelingen, dat er slechts 10.000 waren, terwijl andere van niet meer spraken dan 8.000. Verdient dit op zich zelf niet een "klein getal" genoemd te worden, het werd nog vermeerderd door de hervormden uit Brugge die zich "wèl gewapend" er bij voegden. Weldra spreidde duisternis haar gordijn uit over dit leger, en het merendeel bracht de nacht door "onder de blauwe hemel".

Niet zodra heeft de gulden zon het morgenlicht van en 10d^o Augustus uitgestort, of het leger waakt op, en ven en bedrijvigheid brengt de uitgestrekte mensenmassa in beweging. De plaatsen, waar zich de hervormden hadden neergeslagen, lagen ten oosten en zuidoosten van de stad, Gentwaarts henen, en de beide poorten, die de magistraat deed openen, lagen mede naar dien kant, iets noordelijker. Korte ogenblikken nadat zij ontsloten waren stroomde een grote menigte van stedelingen naar buiten, naar Zevekote, waar men vernomen had, dat de predikatie gehouden zou worden.

Eer zij plaats vond aanschouwde men nog een ander toneel. Een schare van de vreemde Calvinisten toog de stad binnen. Gekomen tot in haar midden heffen zij hun stemmen op tot het gezang. DAVIDS psalmen weerklinken langs de grote markt en het Burgplein. En het volk luistert met gretige oren en gespannen aandacht.

Straks, te negen ure, begint de Godsdienstoefening. Twee predikanten treden op. De éne was de bekende JACOB CARPENTIER, de andere is ongenoemd gebleven.

De Godsdienst eindigt te elf ure. Des namiddags wordt zij nogmaals te Zevekote hervat. Twee andere leraars voeren thans het woord: het zijn de vermaarde HERMAN MODET en doctor MARMY, welke laatste waarschijnlijk zijn rede in 't Frans hield.

Inmiddels was de graaf van Egmond te Brugge aangekomen. Koning FILIPS had in 1559, toen hij uit (Nederland naar Spanje terug keerde, niet alleen zijn zuster MARGARETHA aangesteld tot opperregentes, maar bovendien afzonderlijke gouverneurs benoemd over de provinciën. Zó was sedert toen het bestuur van Vlaanderen en Artois opgedragen aan LAMORAAL, graaf van Egmond, die tevens als lid van de raad van state gekozen was. Deze, wiens naam en bloedig uiteinde zulk een treurige vermaardheid verworven hebben, was de 9^e Augustus tot binnen Gent gereisd. Hetzij op verzoek van de Brugsen magistraat, hetzij uit vrije beweging om toezicht te houden op 't geen in West-Vlaanderen gebeurde, des anderen daags reisde hij naar Brugge.

"Men zeide," zó meldt een geschiedschrijver, echter geen ooggetuige, "men zeide binnen Gent, dat de Bruggelingen bij zijn aankomst geweigerd hadden hem in hun

stad te laten komen, omdat hij de openbare prediking gezien en gedoogd had, maar na oenige samenspraken hem hadden binnen gelaten." Dat EGMOND thans de hervormden begunstigde - moge het ook uit staatkundigen nooddwang en afkeer van het Spaanse dwangjuk geweest zijn - dit is genoegzaam bewezen, maar het is tevens iets, dat hij met vele hooggeplaatste mannen gemeen had. Wij lezen ook niet, dat hij enigen maatregel nam, om de predikatiën vóór Brugge te belemmeren. Ja hij verliet die stad reeds des anderen daags, toen de hervormden zich nog stouter betoonden. Onverrichter zake schijnt hij vertrokken te zijn, zich begevende naar Yperen, waar zijn gedrag naar de zaak van de Hervorming sterk overhelde.

Het gebeurde op de 11e Augustus brengt de hervormden nog meer op de voorgrond en doet hun vrijmoedigheid in verhoogde mate uitkomen. 't Was Zondag. De dag des Heeren vuurde hun geestdrift aan; de rustdag deed de stroom van toehoorders uit de volksklasse toevloeijen. Had men de vorigen dag gepredikt op het nabijgelegen Zevekote, thans begaf men zich nog een schrede nader, tot bij de stadsvesten. Even buiten de Kruispoort stond de parochiekerk van St. Kruis en niet ver van dáár, buiten de Kathelijnepoort, die van St. Katharina. Het weder was regenachtig. En nu waagde men een stoute stap. De vier predikanten met hun volgelingen uit Gent, Eekloo, Brugge verdeelden zich en traden de beide Godshuizen in, om daarbinnen hun Godsdienst te oefenen. Die geweldige handeling kon de stadsoverheid niet goedkeuren. En als wij vernemen, dat de "Calvinisten ter begeerte van de magistraat" de kerken weder verlieten, dan zien wij daarin met blijdschap aan de éne kant de wijsheid en zachtmoedigheid van de regenten en aan de andere zijde de onderdanigheid en welgezindheid van de hervormden. Het St. Kruiskerkhof werd nu gekozen tot de plaats der aanbidding. Dáár, op die grote ruimte, onder de rook van de stad, in 't midden van de graven, deden in de vóórmiddag drie predikers hun stem weergalmen, MODET en CARPENTIER in het Nederduitsch, en MARMY in de Waalse taal. Daarna vertrok de schare des namiddags en keerde naar Gent weder.

Maar wij laten ze niet vertrekken, zonder een blik geslagen te hebben op hun vergaderingen. Nogmaals begeven we ons naar het veld te Zevekote. Wij zien er de dichte volksdrommen in bonte mengeling door elkander wemelen, voorzien van "geuzen schotelkens en fleskens aan hun hoeden." Weer hebben zij hun legerplaats verschanst niet hun wagens en karren. Zij hebben zich voorzien van genoegzame voorraad en leeftocht, van "spit en kraauwel" en allerlei gereedschap lot spijsbereiding, en zij ontzien zich niet het aangerichte vlees op Vrijdag en Zaterdag te nuttigen. Hier hoort men het geroep van: "*Gent Gent!*" ginds weergalmt de kreet: "*Eekloo, Eekloo!*"

't Zijn de seinen ter vereniging van de verschillende groepen onder haar eigen banieren. Daar staat men in slagorde; de wapenschouwing neemt een aanvang; de schildwachten betrekken hun posten; enkele krijgswegingen besluiten de monsterring, en terwijl de afdelingen met geregelder mars uit elkaar treden, om de wagenmuur naar alle zijden te dekken, klinkt een duizendwerf herhaald: "*vivant de geuzen!*" door de lucht. Een salvo van musketschoten doet zich horen. Diepe stilte vervangt het rumoer. De leraars treden op en voeren hun krachtige taal tot de luisterende menigte. Het psalmgezang wordt aangeheven. De plechtige doops- en avondmaalsbedieningen voltooien de levendige indruk van het geheel en de donder van 't geweer verkondigt heinde en ver, dat de veldpreek is afgelopen.

Hoe gaarne zouden wij ook eens die krachtige predikers beluisteren! Maar de berichten, die ons aangaande hun redenen geworden zijn, zijn zó partijdig en tevens zó onvolledig, dat zij onze nieuwsgierigheid niet verza digen kunnen. Wij willen nochtans vernemen, wat er ons waarschijnlijk van gemeld wordt.

Eerst zien wij, dat de leraars voor de vergadering zijn opgetreden in hun gewone, schoon deftige kleding, in niets onderscheiden van de overige Christenen, die zij met de Heilige Schrift allen tot de geestelijke priesterrang verheven achten.

Voorts begrijpen wij het licht, dat de preek een sterke polemische kleur draagt en als een onweder losbarst tegen de leer van de Roomsgezinden HERMANNUS MODET, dragende het zinnebeeld van de geuzen, "het schotelke en fleske," aan zijn hoed, stond op het St. Kruiskerkhof tegenover de grote hoop doodsbeenderen.

"Meent gij," zó zou hij gesproken hebben, "meent gij, mannen van Brugge, dat deze hoop dode mensenbeenderen, die gij daar ziet liggen, wederom leven zal? En meent gij, dat het dode vlees, 't welk in de aarde verrot en tot aarde geworden is, wederom verrijzen en leven en het rijk Gods bezitten zal? Gij bedriegt u, opstanding des vleses is een beeldspraak, die geestelijk verstaan moet worden. Neen, noch vlees noch geil kan het Godsrijk beërven!"

Niet ver van daar, op 't zelfde kerkhof, stond CARPENTIER en predikte over 't gevoelen van de Roomse kerk aangaande "de maagd MARIA, de moeder Gods."

Hij toonde aan, wat in de heilige Schrift van de moeder des Heeren geleerd wordt. Hij bijverde zich uit de gewijde Oorkonden te bewijzen, dat de gezegende onder de vrouwen, behalve de Zaligmaker, nog andere kinderen heeft ter wereld gebracht, misschien, dat zij meer dan éénmaal is gehuwd geweest.

Tegenover hem liet de Franse prediker zijn woord horen. Hij verzette zich tegen het leerstuk van de Roomsgezinden over de vrije wil. Bewerende, dat de mens geen vrije wil heeft, zou hij geleerd hebben, dat zowel het kwade als het goede van God gewrocht wordt en dat God onrechtvaardig zou zijn, indien Hij Zijn eigen schepsel verdoemde

Maar wij gevoelen 't, zó schrijvende geven wij op wat er niet gepredikt is. Slechts dit blijkt er ons uit, dat de predikanten de onbijbelsche leerstellingen aantastten en de denkbeelden hunner hoorders poogden te louteren, die vormende naar de Schrift. Wij verbeelden ze ons, die vurige krijgsknechten van JEZUS CHRISTUS, kampende met het zwaard des geestes in 't midden dier duizenden, "allen gestokt, allen gestaafd, allen gespierd, gehellebaard, gepust, gedegend en geslagzwaard, allen geharnast en geringkraagd."

En 't was als de nagalm van de strijdbare taal, die hun forse stem weergalmen deed, toen men het leger van de vrijheidszonen "in slagorde, met vliegende vaandels en met pijpen en trommelen" van vóór Brugge zag wegtrekken.

III.

DE BEELDSTORM

Één van de jammerlijkste uitersten, waartoe de Hervorming aanleiding gaf, is de woeste beeldstorm geweest: die dolle razernij, die, als een boze geest zich meester

makende van het volk, te velde trok niet tegen de beelden van de Roomse kerk alleen, maar ook tegen haar sieraden en praalvertoning, niets ontziende, de schoonste kunstgewrochten te morzelen smijtende met de woede van de uit innigheid. De taal, zó dikwerf een dochter van de geschiedenis, heeft voor dat verbazingwekkende verschijnsel een woord geschapen, éinig in zijn soort: zij gaf het de karakteristieke naam van beeldstorm. En waarlijk, een storm was het: een storm, die zich zó onbegrijpelijk snel en zó ontembaar als slechts de stormwind voortruist, over 't ganse land verspreidde: een storm, die met zijn reuzenmacht op alles aanviel en alles verbrijzelend ter neerwierp. 't Was of men een herhaling zag van 't geen de ziel des heiligen dichters eens met weemoed vervulde, Psalm 74, Datheen:

*Elk woedt om strijd, en toont zich onbeschroomd;
Men houwt en hakt, dat poort en bindten beven,
Gelijk men slaaft om bijlen aan te geven
En ijd'rig kapt in 't hoog en dicht geboomt.*

*Dus hebben z' ook, doldriftig, onbesuisd,
Graveerselen, pilaren, wanden, bogen,
Wier kunstsieraad de lust was van elks pogen,
Met zwaard, houweel en hamer woest vergruisd.*

*Uw heiligdom is door het vuur verteerd;
Niets heeft zijn glans voor 't woên des gloeds beveiligd.
Uw schoon paleis, Uw woning is ontheiligd,
Ten gronde toe in puin en as verkeerd.*

*"Laat," zeiden zij, "laat ons het ganse land,
Geplunderd, voor onz' overmacht doen zwichten!"
Hun wrede vuist heeft al de Godsgestichten
In dart'len moed verbrijzeld of verbrand.*

Het is ons oogmerk niet, hier de beeldstorm in zijn oorzaken en aard te ontwikkelen. Het is elders vaak en uitvoerig geschied. De openbare predikatiën, die veel opschudding en toeloop onder 't volk verwekt en grote opgewondenheid te weeg gebracht hadden, en daartoe de gemoederen wel zeer hebben heengeleid, zijn er nergens bewijzen, dat de predikanten er hun hoorders toe aanmoedigden; veeleer hebben zij zich van deze blaam volkomen gezuiverd. Gelijk nu, als wij zagen, in West-Vlaanderen die predikatiën begonnen waren, zó was ook diezelfde provincie het aanvangspunt van de beeldstorm.

Poperinge, een stadje twee uren ten westen, of Voormezele, een dorp omstreeks 1 uur ten zuiden van Yperen gelegen, of zeker de reek tussen de rivier de Leije en de Noordzee was het, waar dat vernielingswerk het eerst in Nederland voorviel.

Het begon op de 14de Augustus, daags vóór de feestdag van MARIA'S hemelvaart. En zó snel vloog het voort, dat er in drie dagen meer dan vierhonderd kerken geplunderd waren.

Wanneer wij nu de geschiedenis van de beeldstorm te Brugge gaan ontvouwen, dan kunnen wij gelukkig, slechts een negatief verslag leveren: wij moeten dan opgeven, hoe deze woestheid er niet heeft plaats gegrepen, hoe zij er door wijze voorzorg is voorgekomen. De onstuimige tonelen in de omtrek, waarvan men dagelijks hoorde, de verdachte vreemdelingen, die men in de stad opmerkte, hadden de magistraat behoedzaam gemaakt. Op zijn verzoek had de graaf van Egmond er 40 busschietters in

bezetting gezonden, en de geestelijkheid had op haar kosten 160 man daarbij gevoegd. Men stelde een sterke wacht aan de stadspoorten. Ook de kerken werden met soldaten afgezet, en een gebod werd afgekondigd, dat niemand des avonds na tien uur zich meer op de straten mocht laten vinden. Daarenboven, om alle mogelijke gewelddadigheid af te snijden, sloot men de kerkgebouwen en bolwerkte de deuren van binnen toe. En door een kleine deur, die men openliet en met krijgsvolk omringde, verwijderde men in stilte de beelden, schilderijen, altaartafelen, orgels, het koper en metaalwerk van de grafsteden en pilaren en andere kostbaarheden, die men voor schennis beveiligen wilde. De magistraat liet dat alles op verzekerde plaatsen wegbergen. Door zó voorzichtige en tijdelijke maatregelen heeft de overheid een onstuimige plunderwoede gebreideld, en de storm trok over Brugge heen, zonder de stad te deren.

De beeldstorm, hoezeer te Brugge verhoed, bracht er nochtans een grote verslagenheid teweeg. Drie weken vóór deze ontzettende gebeurtenis had men in de kloosters van de Jacobijnen, Augustijnen en Karmelieten iedere dag gepredikt, en elke van die orden had op iedere Donderdag om beurten het sacrament langs de straten omgedragen tot behoudenis van het katholiek geloof in deze onrustige tijden.

Ook de befaamde broeder CORNELIS, van wien wij beneden meer zullen vernemen, had ijverig gepredikt. Nog op de Augustus had hij zich tweemaal doen horen, en zijn namiddagsermoen was woedend aangekant tegen de beeldenstormers en de onroomse predikanten. De magistraat, bezorgd voor de gevolgen dier heftige taal, had de gardiaan van zijn klooster verzocht hem voor het tegenwoordige niet meer te laten prediken. Aan dit verzoek werd voldaan, en de minderbroeder betrad de kansel niet vóór de 8^e September. Ja de Godsdienstoefening van de Roomsgezinden was geheel opgeschort. De kerken waren gesloten, gebolwerkt en de harten bekneld, terneer gezonken. En 't was eerst omstreeks gemelde tijd, dat men in sommige heiligdommen de dienst hervatten durfde, terwijl de magistraat zijn verzoek aan de gardiaan vernieuwde, althans zodanig, dat de felle monnik zich tot gematigde en bescheiden prediking verbinden zou.

De beeldstorm werd gebreideld door het plakkaat van 25 Augustus, waarvan de hervatting van de Godsdienst te Brugge mede een gevolg was. Dat plakkaat, vanwege de koninklijke Majesteit van de Hove te Brussel uitgegaan, hield onder andere in, dat de overheid de beeldenstormers zou doen vangen en ter dood brengen, ja dat men een iegelijk toeliet hen dood te slaan, niet alleen vrij en straffeloos, maar met lof, prijs en eer. Ook werd het verboden, in enige vergadering, 't zij buiten of binnen de steden, met wapenen te verschijnen.

IV.

VOORTZETTING van de PREDIKATIËN.

Te midden van het woeden van de beeldstorm, terwijl de Godsdienstoefening van de Roomsgezinden te Brugge zweeg, werd nabij de stad de prediking van de hervormden voortgezet. De beeldstorm zelf maakte hen vrijmoedig. Nog meer het akkoord dat de landvoogdes met de edelen, te St. Truijen vergaderd, had aangegaan. De nood had het haar afgeperst. De opschudding des lands, de gisting van de gemoederen dwong haar

tot toegeeflijkheid. In het verdrag, gesloten de 25^e Augustus, toen de orkaan van de plundering op 't hevigst loeide, werd, onder meerdere vergunningen, dit belangrijke toegegeven, "dat de openbare prediking zou mogen plaats grijpen alom, waar zij voor de 23^e Augustus geschied was " En deze overeenkomst was de grondslag, waarop van nu af de hervormde kerk zó vrijmoedig en voorspoedig werd opgebouwd.

Onzeker is het, of de boven bedoelde predikatie tijdens de beeldstorm voorviel nadat het verdrag met de edelen gesloten, althans alom bekend geworden was. Waarschijnlijk is het voor die tijd geweest. Zij vond plaats achter het kasteel Rabhauwenburg, ten zuidoosten van de stad; in haar nabijheid gelegen. Zij werd door wel drie honderd van de Brugse Calvinisten bijgewoond. Wie daarbij voorging kan niet bepaald worden; alleen mag men vaststellen, dat het geen van de predikanten was, wier namen ons in 1566 nog zullen voorkomen.

Op Zondag, 1 September, werd gepredikt 'buiten de stad bij de Wasschersbrug, nogmaals voor vele toehoorders.

Het geschiedde door MICHIEL VAN OUDENBORG, aldus genoemd naar het ruim twee uren van Brugge gelegen stadje Oudenburg, alwaar hij priester was geweest. Tot de Hervorming toegetreden, werd hij een verkondiger des Evangeliums. Van hem staat deze bijzonderheid aangetekend, dat hij de eerste priester in de Nederlanden was, die, hervormd geworden, met openbare plechtigheid in 't huwelijk trad. Zijn echt werd de 3^{ae} November 1566 bij de Godsdienstoefening van de hervormden te Brugge voltrokken.

Bijzonder opmerkelijk zijn de predikatiën op de 14^e en 15^e September met hetgeen daarbij is voorgevallen. Reeds de 13^e was een gerucht in omloop, dat er een predikant was aangekomen, die des anderen daags buiten voor de Brugse Calvinisten de dienst verrichten zou. Des voormiddags verzamelden zich dus de hervormden op het St. Kruiskerkhof, en de verkondiging des Woords werd er aangehoord. Ook des namiddags nam de predikatie er een aanvang. De 14^e September is echter een gewichtige feestdag in de Roomse kerk en was dat inzonderheid voor de parochie van St. Kruis: 't is de gedenkdag van de kruisverheffing `', en alsdan vierde tegelijk de St. Kruisparochie haar kermis of kerkwijdingfeest. Niet onwaarschijnlijk is het, dat de hervormden juist die dag, die geen Zondag was, voor hun prediking hadden uitgekozen, omdat alsdan gewoonlijk veel volk naar St. Kruis toestroomde: men zal er een gewenste gelegenheid gevonden hebben, om voor een talrijke schare het bijgelovig feestvieren van de Rooms en op de feestdag zelf aan te tasten. Men meende daarenboven recht te hebben op een plaats, waar reeds de 11^e Augustus gepredikt was. Maar zie, terwijl men nu ter namiddag Godsdienst andermaal vergaderd was, daar weergalmen de zware klokken van de toren van de St. Kruiskerk en roepen ten hoogtijd. Zij werpen haar forse tonen neer als op het hoofd van de vergaderden en doen het kerkhof dreunen. Wat mensenstem is zó krachtig als deze monden van metaal? De prediker zwicht er voor; men verstaat hem niet meer; hij zwijgt, hij wenkt, de vergadering gaat uiteen en begeeft zich naar elders.

De plaats, waarheen men ging, was het veld bij Zevekote, waar de hervormden op St. Laurensdag, 10 Augustus, waren bijeen geweest. Ook op dit veld meende men recht te hebben, ingevolge het verdrag met de edelen te St. Truijen, wjl er voor 23 Augustus gepredikt was. De magistraat van het Brugse Vrije, de hervormden niet zó gunstig als die van de stad, begreep het anders. De eerstgenoemde, wiens rechtsgebied zich uitstreckte over het platte land, had minder belang bij het beteugelen van de geloofsvervolging dan de stadsregering, die door inquisitie en geweld de

stadsprivilegiën geschonden, de vreemdelingen verongelijkt en de stedelijke welvaart bedreigd zag. Ook was inderdaad van het platte land de grofste buitensporigheid en de meeste onrust uitgegaan. Nu was het veld bij Zevekote op de grond van het Vrije gelegen. Sommigen van de magistraat, vergezeld van een hoop Spanjaarden en krijgsvolk, snellen er heen, met het doel, om de vergadering uiteen te jagen. Verwoed stuiven zij op de hervormden los, die nu, gelijk met de edelen te St. Truijen mede overeen gekomen was, ongewapend waren. Maar de weerlozen, vertrouwend op hun recht, weigeren te vluchten. Daarop trekken de aanvallers hun messen en slaan onder de menigte, om zich plaats te maken. Weldra hebben zij het voorwerp hunner wraakzucht bereikt: zij grijpen de predikant. Er ontstaat een heftige worsteling, waarin deze gelukkig ontkomt; maar de overweldigers hadden hem de baard uitgerukt! Toen, ziende, dat hun prooi ontsnapt is heffen zij het moordgeschreeuw aan: "*slaat dood, slaat dood!*" En weinig tijd daarna is de gemeente gewelddadig verdreven. Sommigen komen gewond, allen verontwaardigd en morrend de stad binnen.

Zulk een ruwe schending van de bij de landvoogdes vergunde vrijheid, zulk een belediging en mishandeling, de leraar aangedaan, konden de hervormden zich niet stil laten welgevallen. Gebelgd verzamelden zij zich in de morgen van de volgenden dag op het Burgplein, om aan de Brugse magistraat ten stadhuis te klagen over 't geweld, dat hun gisteren bij hun predikatie geschied was. Het was Zondag, geen dag derhalve, waarop de raad zitting hield. Maar horende, wat menigte op de Burg geschaard stond, begaven zich de voornaamste uit het bestuur, de hoogbaljuw (D' OGNIE), de burgemeesters en voorschepenen, naar de vergaderzaal en namen er zitting. Eerst verschenen de gekwetsten, recht begerende over het leed, hun berokkend. Met vriendelijke woorden werd hun verzocht, uit hoofde van de Zondag; de vervolging hunner klacht te willen uitstellen tot de volgenden dag. Daarop leverde het consistorie van de hervormden, door de hand van de pensionaris MATTHEUS VAN VIJVE, een verzoekschrift in, waarin men opkwam tegen de mishandeling van de leraar en de verstoring van de predikatie, en vrijheid begeerde, om buiten de stad te vergaderen; een vrijheid die in strijd met de gemaakte overeenkomst geschonden was. Ook hierop werd beleefd geantwoord en verzocht tot des anderen daags te willen wachten. De Hervormden echter, ofschoon daarmede tevreden, wensten gewaarborgd te zijn voor dergelijk geweld, als waarmede zij waren aangerand, en veilig op het veld bij Zevekote te vergaderen; waarop de magistraat hun zijn bescherming voor 't vervolg toezegde.

In weinig tijds was deze goede belofte van de magistraat, met al wat er op het raadhuis behandeld was, door de ganse stad bekend. En nu "ging er zeer veel meer volks buiten ter predikatie dan ooit tevoren." Zij werd hervat door dezelfde predikant, die de vorigen dag zó ruw was aangegrepen en beledigd. Het overschot van de dag des Heeren werd met dankbare blijdschap aan de gemeenschappelijke dienst des Oneindige toegewijd. En het woord van de regering was nu en voortaan de vaste grond, waarop de hervormden steunden: een woord, dat nooit geschonden is.

V.

JAN MUNT EN FRANCISCUS JUNIUS, PREDIKERS vóór BRUGGE.

Zó hadden dan nu de hervormden buiten Brugge een vaste plaats ter samenkomst en de bescherming van de regering verkregen. Het schijnt, dat het veld bij Zevekote steeds hun gewone, erkendē vergaderplaats is gebleven. Of zij daarop een bedehuis

stichtten, gelijk buiten Gent plaats vond, is ons nergens gebleken. Het ruwe herfstweder maakte anders zekere beschutting zeer noodzakelijk. Wij gissen, dat er althans in de winter enige schuilplaats is aanwezig geweest.

Aldus voorzien van een eigene, van hoger hand verkregen en gewaarborgde bidplaats, schijnt het ons toe, dat de gemeente thans ook een eigen' predikant had. Sedert 1 tot 14 September hoorden wij van geen Godsdienstoefeningen gewagen, en wij veronderstellen, dat zich de gemeente die tussentijd heeft ten nutte gemaakt ter bekoming van een eigen leraar. Deze leraar zal de mishandelde predikant geweest zijn, en deze predikant was geen ander dan JAN MUNT of, gelatiniseerd, JOHANNES MONTANUS of MUNTENSIS. Immers wordt MUNT als predikant te Brugge in deze tijd vermeld, en hij schijnt dit daarna, misschien wel ten einde toe, tot in 1567, gebleven te zijn. Dat nu deze de prediker was, wiens mishandeling op 1.4 September wij vernamen, wordt schier ontwijfelbaar, omdat wij lezen, dat MUNT als afgevaardigde van de Brugse gemeente te Gent kwam, "nadat hem kort tevoren enige Spanjaarden, inwoners van Brugge, uil de predikatie weggerukt en grote overlast hadden aangedaan"

Het moet tussen 15 en 21 September geweest zijn; want op laatst gemelde dag zullen wij hem straks weer te Brugge ontmoeten. De Gentse broeders hielden in de voorstad een kerkelijke vergadering, waarop MUNT als toehoorder tegenwoordig was. Evenwel hij sprak er ook; hij stelde er de behoeften en de nood van de Brugse gemeente de broederen voor en verzocht dat hem iemand mocht toegevoegd worden, die de Franse gemeente te Brugge met het Woord vertroosten en bijstaan zou. In deze vergadering bevond zich ook de beroemde FRANCISCUS JUNIUS, een Fransman van geboorte. Van de vergadering van de edelen te St. Truijen, waarheen hij zich in 't belang van de kerk begeven had, was hij, op 't verzoek van de gemeente van Gent, naar die stad getogen, had er de beeldstorm bijgewoond en trachten tegen te gaan en hield zich thans nog aldaar op, ofschoon hij eigenlijk aan de Franse gemeente te Antwerpen verbonden was. Toen MUNT zijn voorstel had in 't midden gebracht verontschuldigde zich de Genttenaars wegens de schaarsheid hunner predikanten, en JUNIUS drong aan op zijn wederkering naar Antwerpen. Doch MUNT, bijgestaan door de Gentse broeders, bleef aanhouden, dat Junius toch de reis naar Brugge wilde aannemen en de kerk aldaar enige dagen ter dienste staan. JUNIUS bezweek voor de welsprekende aandrang, en aldra zijn de beide leraars op weg naar Brugge, waar zij behouden aankomen.

Alzo predikten dan op Zaterdag 21 September, en nog sommige dagen daarna buiten Brugge te Zevekote de twee predikanten van de Calvinisten JOHANNES MONTANUS en FNANCISCUS Junius, beide zeer geleerde mannen, de eerste in de Vlaamse, de laatste in de Waalse taal.

Het gebeurde op die dagen wekt onze belangstelling. Horen wij 't de vromen JUNIUS zelf in zijn eenvoudige taal verhalen: "Zó bezochten wij de Brugse gemeente. Wij hielden er beide een predikatie bij de stad, MUNT in 't Vlaams en ik in 't Frans. De burgers meenden - ik evenwel was van een andere gedachte - dat wij des avonds gemakkelijk in de stad zouden wederkeren, en enige Engelsen, die bij mij waren, verzekerden het stellig. Toen nu de burgers ter stede terug kwamen, komt de magistraat aan de poort, laat hen binnen, maar houdt mijn ambtgenoot, die ik met voordacht had vooruit doen gaan, staande en beveelt hem terug te treden. Dit uit de verte gezien hebbende (want hij was zó lang van persoon, dat hij bijna een hoofd boven allen uitstak), nam ik afscheid van de Engelsen, die mij allernaast gevolgd

waren, en kwam de stad niet nader. Toen werden ons gidsen gegeven, om vooruit te gaan en in de nabuurschap een nachtverblijf op te zoeken, vooral omdat de volgende dag een Zondag was, waarop terzelfder plaats weer zou gepredikt worden. Doch hoe zij zich bevljigden, om ons geherbergd te zien, wij zwierven bij het maanlicht meer dan de halve nacht om, vermits een ieder bevreesd was ons in te nemen. Het overige gedeelte des nachts rustten wij uit in een hutje, waar we een bed verkregen.

"Des anderen daags" [Zondag, 22 September] "na de afloop van de predikatiën bij de stad, werden wij, met gemeen overleg van de Brugse gemeente, geleid naar een nabij gelegen stad, Damme geheten waar wij twee dagen gerust hebben en beleefdelyk ontvangen werden. de volgenden dag zou de graaf van Egmond, gouverneur van Vlaanderen, te Brugge komen, om 't geen in die stad ter zake van de godsdienst verscheurd was" [scissa videhantur] "te recht te brengen. Daarom werd er daags tevoren (het was Maandag) door zijn bevel een afkondiging uitgevaardigd, waarbij op mijn hoofd 800 gulden beloofd werd aan die mij levend, en 400 (indien ik wél onthouden heb) aan die mij dood in handen zou leveren

Door de komst van EGMOND naar de stad begonnen de onzen zich verlegen te gevoelen, niet wetende, wat noch hoe zij met hem handelen zouden, dewijl er toen niemand daar was, van wiens bemoeiingen zij zich met vrucht (gelijk zij meenden) bedienen konden. Derhalve nadat zij raad genomen hadden met de Genttenaars, die ik in gelijke zaak voor zeer weinige dagen geholpen had, werd bij hen allen goedgevonden mij, indien het enigszins geschieden kon, naar de stad terug te roepen. De bode werd afgezonden.

"Terwijl dit te Brugge voortviel, ontbood ons de magistraat van Damme op het raadhuis. Het eerst vraagt men mijn ambtsbroeder, wie en van waar hij was; verstaande, dat hij een Brabanter was, laat men hem vrijelyk henen gaan. Toen werd ik ondervraagd .omtrent zeer vele dingen; op alles antwoordde ik eenvoudig, naar waarheid en naar mijn gevoelen. Daarop hebben zij mij, nadat zij lang de hoofden bij elkaar gestoken hadden zeer beleefdelyk aangesproken in dezer voege, "dat zij niet wilden. dat ik door hun toedoen in gevaar zou komen en dat zij wederkerig vertrouwden, dat ik niet anders gezind was aangaande hen, hun welzijn en hun stad; dat zij niet verbergen konden, dat er gisteren te Brugge, in hun hoofdstad, een afkondiging tegen mij op koninklyk gezag was uitgegaan; dat zij mij, als mannen, die bedacht waren zowel op mijn heil als op dat van de slaat, de raad gaven, dat ik nog dien dag uit hun plaats vertrekken zou; dat zij des anderen daags de genoemde afkondiging zouden doen aflezen; en indien de raad van Brugge hun traagheid. bestrafte, dat zij zich verontschuldigen zouden, dat het edict wat Iaas tot hen gekomen was en daarom niet tijdiger had kunnen uitgevaardigd worden."

Ik beloofde hun, dat ik de plaats verlaten zou en betuigde hun dank, ook namens mijn' ambtgenoot, voor de betoonde vriendelykheid. Maar toen beving mijn gemoed de hevigste benauwdheid daar ik noch de taal verstond noch een leidsman had op een onbekenden bodem, zodat ik reeds besloten was de nacht door te brengen in het naburige moeras, waar ik daags. tevoren vertoefd had.

"Terwijl ik dit overlegde, zie, daar komt de Brugse bode, verzoekende uit naam van de gehele gemeente, dat ik naar de stad zou komen, tevens de redenen van zijn verzoek blootleggende. Ik daarentegen was op een anderen weg bedacht, om niet naar Brugge te gaan. Toen de bode sterker aanhield en mij bezwoer bij God, van Wien deze roeping afkwam, gaf ik, verwonnen door 's mans aanhouden, ten antwoord, dat ik het gevaar kende. 't Welk hij zeer standvastig niet aanwezig verklaarde; dat ik echter, zo er enig geschikt middel kon gevonden worden, om mij vermomd de stad te doen

ingaan, liever de Logt ondernemen wilde, dan oorzaak zijn, dat het algemeen welzijn door mijne afwezigheid zou prijs gegeven worden.

Door deze belofte opgetogen, beproefde hij alles en wendde zich dan herwaarts dan derwaarts, om, ware het mogelijk, een weg te openen. Ten laatste sluit hij een overeenkomst met een metselaar, die in de nabijheid steen kapte. ..."dat ik mijn klederen dáár bij mijn waard zou laten en dat ik mij van zijn geleende kleding bedienen zou. Aldus uitgedost, spoedde ik mij met dezen gids zeer haastig naar Brugge (want de avond was nabij) en, door 't klinket" [portula] "in de stad gelaten, ging ik door beide de wachten door, om dienstbaar te zijn tot de opbouw van 's Heeren tempel.

Nu had God ter goeder ure onder die wachten een werkman beschikt, (gelijk ik vermoed) een burger van Brugge. Deze baande onbedacht de weg, dat ik zonder ondervraging of tegenstand door hen werd doorgelaten. Want, mij voor een ander houdende, ik denk een buurman of een uit het volk hem gemeenzaam bekende, riep hij met luider stemme in 't Vlaams: "*goeden avond, compère*". Zó heeft hij door zijn verkeerde mening en zonder voordacht de wachten bedrogen ten groten nutte van de kerk. Zó verraste mijn komst de broeders, die bekommerd mij verbeidden, en ik verzorgde hun belangen, naar de genade, ons van God geschonken.

"Te Brugge enige dagen doorgebracht hebbende, groette ik de broeders en ben naar Antwerpen wedergekeerd, waar ik mij, zonder het te vermoeden, van de dienst van die kerk vond uitgesloten".

VI.

DE DOOPSGEZINDEN IN 'T GRUITHUISBOSCH BIJ BRUGGE.

Niet ver ten zuiden van Brugge, in de parochie Oostkamp, lag het oude kasteel Gruuthuse of Gruithuis. Toen de zee in vroegere eeuwen nog tot Brugge doorschoot en haar wilde golven nog door weinige en zwakke dijken waren ingesloten was het Gruithuis aan haar oevers wellicht een tolhuis, waar men zekere schatting tegen haar overstroming betaalde. Of misschien werd het tolhuis Gruithuis genoemd van het grootgeld, een belasting op het bier, die geheven werd ter oorzaak van het wegdoen van het gruit of ruit, om het water, waarvan het bier gekookt werd, te zuiveren (?). Of mogelijk staat het in verband met de Grudiërs, een oud volk, dat in de streken van Brugge moet gewoond hebben. Zeker is het, dat het Gruithuis een sterk gebouw was van hoge ouderdom. Nog ten jare 1640 zag men van het kasteel Gruithuize overblijfsels, die getuigden van zijn voormalige ruimte en aloude pracht, en waarschijnlijk, hoewel het in een nieuwe gedaante herrezen is, zal men ook thans nog sporen van de grijze bouwval vinden. Weleer was het een heerlijkheid, en de heren VAN GRUYTHUYZEN behoorden onder de aanzienlijkste en beroemdste geslachten, wier oorsprong zich in de grijze tijd verliest. Heden zijn de bossen meest uitgeroeid. Maar ten tijde onzer geschiedenis zal het Gruithuisbos zeker groot en dicht zijn geweest. Dáár, in de eenzaamheid des wouds, beschermd door het talrijk geboomte, bij de sombere ruïnen van de oude Gruithuisburg, dáár hielden de arme dopers hun verboden vergaderingen. Dáár zochten zij in de stilte een veilige plaats, om naar de inspraak van hun hart hun God te dienen en elkander te stichten.

Reeds vernamen wij boven, hoe aanzienlijk in Vlaanderen, ook te Brugge en rondom, het getal van de doopsgezinden was.

Hoewel het opmerking verdient, dat DAVID JORIS één van de kranke loten van die edele stam als de Godvruchtige MENNO SIMONS besnoeid, opgekweekt, verheerlijkt heeft - dat DAVID JORIS te Brugge geboren is en in zijn jeugd zich in de Zuid-Nederlandse provinciën heeft opgehouden, 't zou dwaasheid en onkunde zijn, daaraan de menigte van de doopsgezinden in Vlaanderen toe te schrijven.

Meer komt hier in aanmerking, dat ERASMUS, VIVES en CASSANDER, wier schriften bepaaldelijk te Brugge zó bekend waren, wier geest er zó diep was ingedrongen in hun talrijke aanhangers, zich weinig ten gunste en zeer onbewimpeld over de kinderdoop, althans wat de historische oorsprong betreft, hebben uitgelaten.

De twee laatstgenoemden hadden te Brugge gewoond en door hun gematigde en Bijbelse gevoelens een groeten invloed geoefend. In het volgende VIII hoofdstuk zal het meer de plaats zijn dan hier, om over hun leven en werk te spreken, waarheen wij onze lezers dan ook moeten heenwijzen. Thans beschouwen wij hen alleen in betrekking tot het hoofdbegrip van de doopsgezinden.

Wat ERASMUS betreft, deze verklaart rondborstig, waar hij schrijft over het V hoofdstuk van PAULUS' brief aan de Romeinen, dat het in de apostolische leeftijd nog niet in gebruik was kinderen te dopen. VIVES, de vriend van ERASMUS, deelde ten dezen in zijn overtuiging. In zijn uitgave van AUGUSTINUS' geschrift (De Civitate Dei), 't welk tevens door hem werd opgehelderd, zegt hij op cap. XXVII: "dat niemand door deze plaats misleid worde. Niemand werd eertijds tot de Heilige Doop toegelaten, dan tot zijn jaren gekomen zijnde en als hij zelf verstond wat het heilige water te beduiden had en daarmede begeerde afgewassen te worden, ja als hij 't meer dan éénmaal begeerde. Waarvan wij nog een overblijfsel in onze doop zien. Want daarbij wordt ook gevraagd, of het kind, dat op diezelfde of de vorige dag geboren is, gedoopt wil zijn en dat driemaal. Waarop de gevaders antwoorden, dat het wil gedoopt worden."

Hij voegt er iets verder bij: "ik hoor, dat in enige steden van Italië het oude gebruik grotendeels nog heden onderhouden wordt."

Het concilie van Trente heeft dan ook dit geschrift van vim op de lijst van de verboden boeken geplaatst.

CASSANDER eindelijk schreef een verhoog over de kinderdoop, die daarin wel krachtig tegen de wederdopers verdedigd wordt, maar waarin toch uitdrukkelijk het volgende wordt toegestemd: "dit is gewis, dat sommige gelovigen in vóórtijden de doop voor hun kinderen uitstellen, totdat zij opgewassen waren en de verborgenheid verstaan en overdenken konden, ja zelfs de doop niet geraden vonden te geven, gelijk blijkt bij TERTULLIANUS en GREGORIUS van Nazianzenus. De kinderdoop is in gebruik gekomen bij de vaders, die in de eerste 300 jaren na de tijd van de Apostelen geleefd hebben"

't Waren niet deze stellingen alleen, 't was de gehele **Bijbelse, Evangelische** geest dezer drie mannen, die diep in Vlaanderen ingreep en wellicht meewerkte, om dat eigenaardige en zelfstandige te doen geboren worden, dat de **Doopsgezinden**, ook de Vlaamse, kenmerkte.

Inderdaad de doopsgezinde richting schijnt een oorspronkelijke, echt Nederlandse te zijn, diep gegrond in 't volkskarakter, welig tierende in Vlaanderen, de ankergrond van de Hervorming, helaas! in kwaad gerucht gekomen door de uitspattingen van de Munstersen, daarom onderdrukt en onder de aanvallen des gewelds schier te onder gegaan, eindelijk overschaduwde en verdrongen door vreemde invloed. Een invloed,

die deels door de gegeven omstandigheden te gereder bijval vond, maar deels zich mede aan de volksaard aansloot en veelzijdig aanprees.

Slechts kort nadat het openbare prediken in Nederland was begonnen, traden ook de doopsgezinden uit hun schuilhoek. In 't midden van Juli hadden zij in Zeeland reeds sommige openbare Godsdienstoefeningen gehouden.

Straks zag men dit ook in West-Vlaanderen plaats grijpen "met grote vervaarlijke hoppen" en weldra naderde de beweging de hoofdstad. Aanvankelijk echter geschiedde het in de duisternis van 't Gruithuisbos. Maar al spoedig sprong het onbedekt in aller ogen. de 13^e Oktober liet zich broeder CORNELIS aldus van de kansel horen: "de herdopers hebben nu ook al een langen tijd hier buiten in 't Gruithuisbos zeer heimelijk zonder ons weten gepredikt, maar nu begint het openbaar te werden". Hoe ras het toenam in ruchtbaarheid en uitbreiding meldt ons dezelfde getuige op 10 November. "Mij dunkt," zegt hij, "een iegelijk weet het wel, dat deze herdopers hier buiten in 't Gruithuisbos aldus openbaar in grote menigte preken: zij maken 't nu wel zó grof - overmits dat ze merken en zien, dat men daar niet met al tegen doet - dat dáár een iegelijk mag gaan die wil. Ja de herdopers gaan hier achter straat de lieden zeggen, indien zij willen de rechte waarheid horen, dat zo dan zullen komen in 't Gruithuisbosch."

De 11^e November geschiedde dan ook van de dopers predikatie zó geheel openbaar ter gezegder plaatse, dat men er door de ganse stad van Brugge van wist te spreken. De magistraat, niet onduidelijk in 't geen wij zo-even hoorden van traagheid en onverschilligheid beschuldigd, oordeelde thans niet langer te mogen stil zitten. Was men toegevend jegens de Calvinisten, een zó gevaarlijke sekte als die van de doopsgezinden geacht werd mocht niet ongemoeid worden gelaten. Men wist, dat er op Zondag, 17 November, wederom een openbare Godsdienstoefening in het Gruithuisbos zou plaats grijpen, en men besloot deze met geweld te verstoren. En het volk vertelde elkander drie of vier dagen tevoren, dat het de krijgslieden geoorloofd zou zijn de herdopers te overvallen, hun klederen uit te trekken en te plunderen.

Op Zondag, 17 November, trokken dan ook werkelijk 200 voetknechten en omtrent 60 man te paard de stad uit naar het bos, waar men de arme en weerloze dienaars des Heeren voornemens was op te jagen. Broeder CORNELIS prees nu de magistraat en bescheide in 't vooruitzicht zijn hoorders aan de Bouveriepoort thans zou ongetwijfeld de gereedste weg naar Gruithuize leiden builen de Katelijne poort, staande nevens de Bouverie, over Steenbrugge - om aan de avond de in Adamieten of naaktlopers herschapen dopers tussen de soldaten te zien binnengeleid. Hij had echter misgerekend en was waarschijnlijk zelf mede oorzaak geweest, dat het gerucht van de beraamden aanslag ter ore van de doopsgezinden gekomen was. Er was ook vooruit te veel over gesproken. Daarenboven beschuldigt gemelde prediker de 24^e November weder de magistraat, alsof er in dit college zelf begunstigers van de herdopers, schuilden, die het raadsbesluit verklikt en de laatstgenoemden gewaarschuwd hadden. Hoe dan ook, zij droegen kennis van de toeleg en waren zó voorzichtig, om op dien dag in het Gruithuisbos niet te vergaderen. De krijgsmacht moest teleur gesteld en onverrichter zake wederkeren. God was hun redder geweest!

Het is waarschijnlijk, dat de vergaderingen van de doopsgezinden door deze poging dos gewelds niet ophielden, ofschoon zij ons vooreerst door de geschiedenis aan 't oog onttrokken worden. Naderhand zullen zij ons nog meermalen weder verschijnen.

VII.

PREDIKATIËN DOOR MUNT, DATHENUS EN VERVOLGENS.

Wij vestigen weer onze aandacht op de Calvinisten en keren met onze beschouwingen terug tot even na het vertrek van JUNIUS in de laatste helft van September.

Na dit vertrek schijnt MUNT alleen te Brugge achtergebleven te zijn en bij voortdoring zijn diensten aan de gemeente gewijd te hebben; immers indien het waar is wat wij boven gisten en indien MUNT bedoeld wordt onder de naam van apostaat. Dit aangenomen zijnde, horen wij de 9^e Oktober van hem gewagen als "dien haagpredikant, die hier buiten te Zevekote nu staat en preekt." En de 20^e Oktober zal dan hij vermeld worden als "dezen apostaat, die hier buiten doopt".

Dat dit dopen, waardoor reeds de kinderen in gemeenschap kwamen met de hervormde kerk, de Rooms-katholieken bijzonder mishaagde is ligt te begrijpen. Het lokte daarom de tegenwerking des bisschops uit. "Vermits," lezen wij, "de nieuwgezinden van Brugge niet vergenoegd waren met hun predikatiën te mogen doen, maar nog wilden, gelijk die van Antwerpen en Grond, de macht hebben van te mogen dopen, trouwen en begraven, heeft de zeer eerwaardige heer PETRUS DE CORTE, eerste bisschop van Brugge, ziende dat zijn gezag alleen niet machtig was de voortgang te stuiten, de magistraat verzocht, dat hij zulks, als bij geen conventie aan hen toegelaten, zoude willen beletten. De overheid nam aan dit te doen, en een burger, die zijn kind door een minister had laten dopen, werd uit de stad gebannen. En. also anderen daarover klachten deden, heeft men hen verzonden en afgewezen, gevende kennis van de zaak aan de gouvernante, die het doen van de magistraat bevestigde en gebod, dat men van dan af door geheel Vlaanderen de ministers zou beletten het dopen, trouwen en begraven, als hun nooit zijnde toegelaten. Dit gebod werd te Gent op de 12^e Oktober uitgeroepen, maar de nieuwgezinden hielden er mede de spot".

Wij weten te weinig van de toedracht van de zaak, rakende de verbanning diens burgers, om daarnaar de magistraat te beoordelen. Zeker is het, dat ook de hervormden te Brugge zich niet hielden aan het verbod om te dopen en te trouwen. En zeker is het, dat de magistraat elders in een gans ander licht voorkomt. Er wordt ons dáár bericht, dat de hervormden, ofschoon 't hun bij 't verdrag van St. Truijen of anderszins niet was toegelaten, hun kinderen openbaar en vrij (20 Oktober) buiten de poort ten dope droegen, dat de magistraat aan de poort stond en werkeloos toezag en dat de gewapende manschap, die de wacht hield, het onverhinderd toeliet. Het kan zijn, dat de magistraat verplicht was geweest een krachtige maatregel te nemen in een geval, dat wij niet kennen, daartoe genoodzaakt bovendien door de drang van de bisschop, maar overigens weder toegevender was geworden en de hervormden zijn gewone gunst betoonde.

Ook van het trouwen vindt men een merkwaardig voorbeeld in de Godsdienstoefening bij Brugge. Op Zondag, 29 Oktober, predikte buiten de stad de bekende PETRUS DATHENUS, predikant te Gent, die misschien bij afwezigheid of ziekte van de Brugse leraar optrad of thans te Brugge beroepen was. Na de predikatie maakte hij bekend, dat MIGRIEL VAN OUDENBORG, die wij boven, bl. 56, reeds als prediker ontmoetten, zich begaf tot de huwelijken staat en dat hij de 3de November aldaar in de echt zou treden. Deze afkondiging verwekte grote opspraak onder de Brugse

katholieken want dit was het eerste voorbeeld van de openlijke echtverbintenis van een voormalige priester. Wij lezen, dat die echt op Zondag, 3 November, werkelijk voltrokken werd "hier buiten in onze Calvinistenpredikatie," en horen van "dien apostaat" - waarschijnlijk PETRUS DATHENUS, weleer monnik te Poperingen in West-Vlaanderen die het huwelijk aanéén sloot.

De bloeddorstige sermoenen van de minderbroeder CORNELIS ADRIAANSZ, reeds sedert enige tijd gehouden, hadden de gemoederen van de Rooms en in de hevigste spanning gebracht. De verbittering tegen de Calvinisten was daardoor zó hoog geklommen, dat sommigen zich gewoonlijk tegen het vallen van de avond, wanneer de hervormden van buiten uit de predikatie in de stad terug kwamen, naar de poort begaven en dáár stonden te wachten, in de hoop, dat er eens iets gebeuren zou wat aanleiding tot geweld zou geven. Allerheftigst inzonderheid was het sermoeven van de monnik geweest op de 3^e November, toen MICHEL VAN OUDENBORG in de echt verbonden werd. Ongeruid, ziedende van gramschap stonden weer de wachters aan de Kruispoort. Nu gebeurde het juist op dien dag, helaas, dat een schare van hervormden, opgewonden voorzeker door 't geen zij hadden bijgewoond, al zingende de stadspoort wilde binnegaan. De burgemeester, wars van straatruoer en ergernis, wijs en voorzichtig, verbood het hun. Maar zij, verblind door geestdrift, lieten het niet. Hierdoor ontstond een grote beroerte. Men hoorde van doodsmijten en doodschieten. Één van de voornaamste aanhangers van de monnikprediker mengde zich onder 't krijgsvolk en hief de kreten aan: "*slaat dood, slaat dood, spaart geen bloed!*"

De musketten worden gelost, en zie, enige Calvinisten - twee of drie, zegt de prediker zelf, zeker niet vergrotend - vallen voor het moordend lood. De ongelukkigen! zij hadden hun dood aan hun onberaden ijver te danken. Wat er geschied zou zijn, indien de magistraat niet wijselijk tussen beide gekomen ware tot bescherming van de hervormden, is gemakkelijk te berekenen. De katholieke gemeente, wordt ons gemeld, was gewillig genoeg, om de haagpredikatiën omver te smijten; het bleek aan hen, die hunnen naam deden inschrijven, om elkander getrouwelijk bij te staan, en die zich vervoegden bij de stadsregenten, met verzoek, dat het hun maar toegelaten mocht worden de verstoring van de predikatie voor hun rekening te nemen. Maar dit was het bezadigde antwoord van de magistraat: "wat verlangt gij: wilt gij oproermakers zijn en de stad in beweging brengen?" Een weigering niet alleen ten gunste van de verklaard gereformeerden, maar tevens uit ontzag en sympathie voor de aanzienlijke en bedekte Hervormingsgezinden, hoedanige er te Brugge in menigte waren.

Toen de wet in 1568 vernieuwd werd waren er in verkozen deels die de predikatiën buiten de stad waren gaan horen, deels die de Calvinisten de plaatsen hadden aangewezen en helpen beschikken, waar men prediken mocht; één zelfs, die aan een volle maaltijd mede had ingestemd in de aangeheven kreet: *leve de geuzen!* En het één en ander was met goedkeuring, het verordenden van de predikplaats, had op last van de magistraat plaats gegrepen.

Aangaande volgende predikatiën ontvangen wij slechts enkele wenken. Dat er gepredikt werd omstreeks 21 December weten wij daaruit, omdat ons gemeld wordt, dat vele Calvinisten toen nalieten hun predikatiën buiten te horen, om in de Salvatorskerk te komen luisteren naar GREGORIUS DE SPAERS, van wie in 't volgende hoofdstuk breder zal gesproken worden. Zo ook 25 December: de bisschop behoorde zijn predikstoel dáár buiten in 't veld te doen dragen en daarop te gaan staan preken tegen over de wolf. De 27 December: de haagpredikanten staan dáár buiten en

prediken. Voorts 6 Januari 1567: spreekt men zulke dingen dáár buiten, zo is 't geen wonder, dat er het volk aldus bijster naar toe loopt. Ja ofschoon aan het einde dezer maand de graaf van Egmond door Vlaanderen begon te trekken, om de predikatiën te doen ophouden, nog worden zij vermeld op de 26^e Februari en leest men van het consistorie van de Calvinisten. En ofschoon elders de samenkomsten verboden waren, nog had de 14 Maart de Brugse magistraat zulk een verbod niet uitgevaardigd. Doch wij mogen niet vooruitlopen.

Zien wij het onweder reeds broeien in de verte, straks zullen wij er de hervormden voor zien wegvluchten, terwijl het zijn stormen loslaat over de puinhopen hunner verlaten tempels.

VIII.

BEGUNSTIGERS VAN DE HERVORMING ONDER DE BRUGSE GEESTELIJKEN.

"God," zó wordt ergens voortreffelijk gezegd 2, "God had zich voorgenomen het grote werk, dat in Duitsland op een schitterende wijze voortgezet werd, ook in Nederland, maar langs meer verborgen wegen, voor te bereiden en tot stand te brengen, en de gevolgen van dien Goddelijke wil werden allerwege gevoeld. De beginselen van het gezuiverde Evangelie waren wijd en zijd verspreid en vonden aanhang, niet alleen bij mannen, rijk aan veelvuldige kundigheden en ervaringen, maar bij het ganse volk. Zij waren doorgedrongen in de paleizen van de Utrechtse bisschop en in de eenzame cel des kloosterbroeders. Zij vonden ingang in de sloten van de hooghartige adel en in de werkplaatsen van nederige ambachtslieden, mandenmakers, schippers en kleermakers. Zij werden verkondigd aan vreesachtige scharen, die in kelders, schuren en pakhuizen verboden vergaderingen hielden, en aan een morrende volksmenigte, op de markten van de steden samengevloed om, bij de brandstapel, van de martelaren laatste vermaningen te ontvangen en hun blijde profetieën van een betere toekomst voor Gods kerk. Niet alleen zij, die bij uitnemendheid "protestanten" werden genaamd, protesteerden tegen de besmettingen en dwalingen van Rome en de pauselijke kerk: de keizer, ofschoon van de hervormden vervolger, predikte het welhaast aan vorsten en volken, van uit de zaal van de rijksvergadering te Augsburg, dat een reformatie noodzakelijk was, opdat "de bijna ten ondergaande Godsdienst weer opgeheven mocht worden," en "dat er misbruiken en ergernissen in de kerk bestonden, die men de oorzaak moest achten van de tuchtgingen, welke zij van de vertoornde God onderging"

Aartsbisschoppen en bisschoppen stemden in met zulk een taal, of werden tegen wil en dank door de machtige vorst genoodzaakt haar door vele delen van de Christenheid, en ook door ons vaderland, te verbreiden. Het was niet langer de vraag of men een reformatie behoefde, maar slechts hoe weinig of hoe veel, wat wel en wat niet veranderd moest worden. Zó was de ganse atmosfeer des levens van de mensen reeds doorstroomd van de krachtige geest, die weldra aan alles een nieuwe gedaante zou geven."

Deze opmerking, waarachtig met toepassing op een dertigtal jaren vroeger, was het te meer in het tijdvak, waarin wij ons bevinden. Wel is waar, het concilie van Trente (geëindigd 4 December 1563) had reeds de vraag beslist, hoe weinig of hoe veel, wat wel en wat niet veranderd moest worden. Maar was dat nu die reformatie van de kerk in het hoofd en de leden, waarvan de hoop verwekt was sedert de gewichtige besluiten

van drie kerkvergaderingen, te Pisa, te Bazel en te Constantz Was daardoor voldaan aan klachten, die sinds meer dan twee honderd jaar onder de Christenheid waren opgegaan? Was dat die kerkHervorming, door het ontwaakte volk verlangd, door vele vorsten geëist, door menige vrome bisschop gewenst, ja door de pausen beloofd? Duizenden oordeelden het anders! Vandaar het uitstellen en weifelen omtrent de invoering en afkondiging van de besluiten van het concilie. Van daar de tegenstand daartegen, zelfs onder de geestelijken, en de koninklijke bevelschriften, nodig gevonden, om de invoering en handhaving te doen plaats grijpen I.

Ook te Brugge was in Oktober 1565 zulk een bevelschrift van de koning noodzakelijk geacht. Ook dáár kante men zich tegen de onderwerping aan de gehouden kerkvergadering en vonden haar regelen ver van algemene goedkeuring. Ook dáár voldeden zij niet aan de behoeften en verlangens van de menigte. Ook dáár werd de noodzakelijkheid van Hervorming van de Roomse kerk nog even levendig erkend en gevoeld als vroeger. Geen wonder, dat er dan ook onder de geestelijken te Brugge, onderscheidene waren, die zich door Hervormingsgezinde, althans gematigde predikwijs kenmerkten.

Bedriegen wij ons niet, dan is dit, behalve aan de geest des tijds, waarvan wij spraken, vooral ook toe te schrijven aan de invloed van twee voortreffelijke mannen, die voor weinige jaren te Brugge geleefd en gewerkt hadden, en met wier vredelievenden, evangelische geest vele weldenkenden onder de katholieken doortrokken waren. Deze mannen, die de stralen van hun roem op de aloude hoofdstad hebben doen afdalen, waren VIVES en CASSANDER.

JOHANNES LUNOVICUS VIVES, doorgaans alleen LUDOVICUS genoemd, geboren te Valencia in Spanje 6 Maart 1492, volbracht zijn studiën aan de universiteit te Parijs. Van dáár deed hij reeds in 1512 een reis naar Brugge. In 1518 en 1519 vinden wij hem gevestigd te Leuven en in vriendschappelijke betrekking met ERASMUS, met wie hij tot aan diens overlijden nauw verbonden bleef en briefwisseling onderhield. In 1521 door een ernstige ziekte overvallen, begaf hij zich nogmaals naar Brugge, om dáár, waar de Spaanse natie aanzienlijken handel dreef, te midden zijner landgenoten verpleging te zoeken. Hij schijnt er van toen af doorgaans vertoefd te hebben en huwde er met de twintigjarige MARGARETHA VALDAURA, mede van Spaanse familie. Van 1523 tot 1528 hield hij zich in Engeland op, waar HENDRIK VIII hem ontboden had, dan eens aan het hof, dan eens te Oxford, waar hij openbare lessen gaf, maar was toch ook bij tussenpozen te Brugge. Hij keerde in 1528 naar deze stad weder, en schijnt er gewoond te hebben tot in 1536, wanneer wij hem te Parijs, vermoedelijk daartoe aangezocht van wege de universiteit, openbaar onderwijs zien geven. Daarna ontmoeten wij hem van 1537 tot 1539 te Breda, waarschijnlijk op uitnodiging van MENCIA DE MENDOSA, derde echtgenoot van HENDRIK van Nassau, heer van Breda en oom van WILLEM I, in wier gunst hij deelde. Of zijn zwakke gezondheid hem dwong naar Brugge terug te trekken is onzeker. Maar vast is het, dat hij te dezer stede in achtenveertigjarige ouderdom is overleden de 6 Mei 1540. Hij werd er in de St. Donaaskerk begraven, waar voor hem en zijn echtgenoot door zijn schoonbroeder en schoonzuster een vererend grafschrift op zijn lijksteen gesteld werd.

VIVES was een geleerd man: zijn talrijke schriften bewijzen het. Doch wat meer zegt, hij was een gemoedelijk Christen. Hoewel tot aan zijn dood toe aan de Roomse kerk

getrouw verknocht, had hij een open oog voor de waarheid, gelijk hij ze met een vrijen blik en ijverige studie zocht in de heilige Schriften. zijn liefde en zachtmoedigheid weerhielden hem zowel om de dwalingen van zijn kerk rechtstreeks aan te tasten, als om tegen de Hervorming in 't strijdperk te treden. Over beide bewaart hij doorgaans het stilzwijgen, om, wandelend op zijn eigen spoor, uit te spreken wat zijn hart geloofde. Waar hij Hervorming zocht, dáár zocht hij ze niet buiten de kerk. Men mag hem een evangelisch Christen noemen, die, met minder veerkracht en strijdlust, maar met meerder ernst dan ERASMUS, toch even als zijn vriend ERASMUS de eenheid en de zuiverheid in de kerk najaagde en haar verscheuring niet wilde. Hij stond buiten en in vele opzichten boven de partijen. Noch van de Roomse noch van de protestantse, maar van de Christelijke kerk behoorde hij toe.

Dat zijn zienswijze en beginselen te Brugge een groten invloed oefenden is blijkbaar in menige proeve. Onderscheidene zijner geschriften zijn er uitgegeven. Zó zijn voortreffelijke wijsheidslessen (*ad sapientiam introductio*) in 1524, naderhand in 't Frans vertaald en in 1631 in Hollandse versmaat te Utrecht uitgegeven. Hoogstmerkwaardig is vooral zijn geschrift over de onderstand van de armen (*de subventione pauperum, II*), opgedragen aan de magistraat van Brugge, waarvan, behalve vier Latijnse uitgaven, een Franse vertaling van 1583, een Spaanse van 1781 en een Hollandse van 1566 vermeld worden. VIVES zegt, in Engeland na menig gesprek met de secretaris van Brugge DE PRAT (*dominus Pratensis*) tot het schrijven er van te zijn opgewekt. Hij wilde er een bewijs door leveren, dat Brugge hem even lief geworden was als zijn geboorteplaats Valencia, en meende dit niet beter te kunnen doen, dan door de mededeling van de beste wijze, waarop ook Christelijke regenten zich de armen kunnen aantrekken: iets wat, naar VIVES' getuigenis juist in het rijke Brugge zó nodig was, omdat aldaar jaarlijks een grotere menigte behoeftigen haar toevlucht zocht. De magistraat van Brugge had ook werkelijk van de armenzorg, inzonderheid van liet armenonderwijs, tevoren reeds een levenstaak gemaakt. De oprichting van de Bogaardeschool, een tiental jaren geleden, waar arme kinderen van stadswege onderwezen en opgeleid werden, en van een dergelijke voor meisjes droeg er blijk en gezegende vruchten van. VIVES' gevoelens en raad omtrent de armverzorging, die ook in onze dagen nog ernstige overweging verdienen, hadden dus alle kans, om te Brugge ingang te vinden. En zij vonden het werkelijk. De overheid nam er het godsdienstig onderwijs, door de kerk te zeer verzuimd, met nauwgezetheid ter harte. Er kwam, geheel in de geest van VIVES, een inrichting voor blinden tot stand. AEGIDIUS WIJTS (WITSIUS), kanselier van Brugge, werd de voorstander en verdediger van de naar VIVES' denkbeelden ingerichte armenverpleging tegen de Brugse Augustijner monnik LAURENTIUS VILLA VIGENSIS. En de magistraat verordende in 1564 dat hoogstmerkwaardig statuut over de ouderhouding van de armen, het bedelen enz., dat bij mannen als broeder CORNELIS zoveel tegenstand vond, maar dat de lof van uitstekende mannen ook nog heden ten dage wegdraagt. VIVES' boek, zeiden zijn tegenstanders, was waardig gerangschikt te worden onder de werken van goddeloze ketteren, van Waldenzen, Wickleviten en Lutheranen. En 't is te verwonderen, dat het niet, even als zijn werk over AUGUSTINUS, door het Trentse concilie op de lijst van de verboden boeken is gesteld geworden!

Het belangrijkste werk van VIVES is echter dat, waarin hij zijn godgeleerde gevoelens zó uitvoerig als rein en evangelisch heeft blootgelegd, zijn vijf boeken ter verdediging des Christelijken geloofs (*de Christiane fidei veritate*, lib. P). Het was zijn laatste en zijn hoofdwerk. Nauwelijks had hij 't voltooid, of de dood overviel hem. Naderhand, in 1543, werd het met een opdracht aan paus PAULUS III, uitgegeven, door zijn vriend FRANS CRANEVELD, secretaris (griffier) van Brugge, geboren te

Nijmegen in 1484 en als geletterd man met Momus en THOMAS MODUS zeer bevriend. Er worden vijf uitgaven van vermeld.

Dat het te Brugge ook veel gelezen werd lijdt geen twijfel, als wij alleen aan de uitgever denken en ons voorstellen, dat ook BERNARDUS VALDAURA, een nabestaande van VIVES' vrouw, onder de beroemde geleerden van Brugge gerangschikt wordt. Gaarne zouden wij iets van de gewichtige inhoud mededelen ten bewijze van VIVES' heldere, zelfstandige, vredelievende en echt bijbelse inzichten. Doch ons bestek verbiedt het. Het is een eerzuil voor de man, wiens levensspreuk was: "zonder twist" (sine querelá), wiens geest naar waarheid dorstte, wiens borst liefde ademde, wiens leven CHRISTUS was. Voorwaar, het moet een levendige, weldadiger indruk gemaakt hebben op Brugge's geletterden. En wij twifelen aan die indruk niet, als wij zó vaak lezen, dat Brugge van Erasmanen vol was. De geest van ERASMUS' vriend had zijn vleugelen wijd uitgeslagen en zweefde over de stad, waarin zijn gebeente begraven lag, waarin zijn bloed en geestverwanten leefden, waarin zijn vrienden zijn schriften verspreidden en waarin de magistraat hem zowel in de stedewet als in iedere arme onsterfelijk maakte! Nee, het verwondert ons niet, als wij die geest van vrede en verdraagzaamheid, van wijsheid en gematigdheid zó lang en welig in Brugge zien voortleven!

En toch, de andere man, wiens invloed te Brugge aanzienlijk was, was nog groter en krachtiger van geest dan VIVES. In vele opzichten, wat kennis, Godsdienstzin en Godgeleerde richting betreft aan dezen gelijk, kwam hij meer onverholen voor zijn gevoelens uit, was sterker in zijn uitdrukkingen en dreef zijn stellingen verder, hoezeer ook hij zich nooit buiten de kring der kerk bewogen heeft. 't Was GEORGIUS CASSANDER. Geboren in Cadzand, waar hij de naam naar droeg, derhalve een Vlaming, beschouwde men hem in de naburige hoofdstad als een landgenoot. Hij had daarenboven ook dáár ter stede de Godgeleerdheid, het kerkelijk recht en de talen onderwezen. Ofschoon een oprecht katholiek, dacht hij echter omtrent vele punten eenstemmig met de hervormers. Hij erkende, dat de kerk gedeformeerd was en gereformeerd moest worden. Hij wenste dat ingericht te zien naar de heilige. Schrift en de oude kerkvaders. Hij erkende veel goeds in de protestanten, maar meende tevens, dat zij met overdrijving en roekeloosheid waren te werk gegaan. Hij zocht de rechte middelweg en drong altijd en in alles aan op verdraagzaamheid, vrede en liefde. zijn schriften, uitblinkende door geleerdheid, vernuft en zachtmoedigheid, werden te Brugge gretig gelezen. zijn gevoelens waren er alom bekend en hadden er talrijke en warme aanhangers. Er was nauwelijks één geleerd man, of hij was van de Cassandersche "lazerije" doortrokken, en de stad was van Cassandrianen vol.

De invloed dezer beide mannen kan men te Brugge niet miskennen, en duidelijk bespeuren wij dien ook in de geestelijken, op wie wij nu het oog gaan vestigen. De zaden echter, door CASSANDER gestrooid, waren hoger opgeschoten en treffen meer onzen blik, dan die, door VIVES geworpen. VIVES heeft slechts voorbereid wat CASSANDER heeft voortgezet en de laatste dreef stouter door wat de eerste schuchter had aangegeven. Daarom treedt CASSANDER meer te voorschijn. Althans, in hem, die wij nu gaan beschouwen, noemt ons de geschiedenis één van CASSANDERS volgelingen.

JOHANNES CASTEELIUS OF JOHANNES VAN DEN CASTELE.

"Omtrent dezen tijd" lezen wij, "had Brugge zeer vele geleerde mannen, van welke enige de nieuwe gevoelens volgden; andere hielden zich aan het oud Rooms apostolisch geloof. Onder de eersten was zekere heer JAN VAN de CASTELE, die,

als ten enenmale navolgende onze GREGORIUS" [lees GEORGIUS] "CASSANDER, meende een middelweg te vinden tussen de rechtgelovigen en de ketters". Hij was eerst pastoor van de St. Jacobskerk te Brugge en naderhand te Zomergem. Nog te Brugge zijnde, begon hij zijn vrijere stellingen voor te dragen en had veel verkering met mannen, die als niet zuivere en ijverige Roomsgezinden bekend stonden. Men waarschuwde deswegens de bisschop PETRUS CURTIUS (gestorven 16 Oktober 1567). Men zeide hem, dat de verdachte CASTELIUS dagelijks at en dronk en omging met de allergrootste Erasmiaansche schoolmeesters, pensionarissen, geneeskundigen en met de zeer te mistrouwen boekdrukker HUBERTUS GOLTZIUS. Maar het hielp niet. "de flauwen bisschop beefden al zijn leden", als men hem van CASTELIUS sprak, en deze bleef ongedeerd pastoor van de St. Jacobsparochie. Of het na de dood van de bisschop, óf nog in zijn leven was, dat VAN DEN CASTELE Brugge verliet is twijfelachtig Want hoewel de beide brieven, waarvan wij nu gaan spreken, nog tijdens het leven van CURTIUS uit Yperen geschreven zijn, en wij alzo vermoeden, dat CASTELIUS thans aldaar zijn verblijf hield, dit is echter niet zeker, eensdeels omdat de plaatstekening ter, misleiding met opzet kan verdraaid zijn, anderdeels omdat het niet onbetwistbaar is, dat CASTELIUS er de schrijver van was. Dit is nochtans hoogstwaarschijnlijk. Horen wij wat er gebeurde.

't Was op 't laatst van November 1566, dat een jong, bevallig meisje zich spoedde naar het klooster der minderbroeders te Brugge. Aan de kloosterpoort gekomen liet zij de bel hoeren, en voor de getraliede opening vertoonde zich het gelaat van de portier. Zó haastig mogelijk overhandigt zij hem een brief, voegt er bij, dat hij van Yperen gezonden was en snelt henen, vlug als een hinde. En reeds was de rappe deerne ververwijderd, toen de man zijn ogen opsloeg, nadat hij 't adres gelezen had. Dat adres luidde aan de eerwaardige vader, broeder CORNELIS van Dordrecht, leraar van de heilige Godheid en vermaard predikant in 't klooster van St. FRANCISCUS te Brugge. De brief zelf was in 't Latijn geschreven. Bescheiden, zachtmoedig, vol ernst en waardigheid verwekte toch dat schrijven een oproer in de geest van hem, aan wien het gericht was. De man, zó ligt ontvlamd, zó weinig voor bedaard nadenken vatbaar, kon er niet van zwijgen, deelde het aan anderen mede, ja was er keer op keer mede bezig op de predikstoel. Zó kwamen er afschriften van, en werd het verlangen hoe langer hoe algemener en levendiger, om er mede bekend te zijn. De afschriften vermenigvuldigden zich in 't ontelbare; zij, die geen Latijn verstonden, lieten de brief in 't Vlaams vertalen, zodat er weldra schier niemand was, die er de inhoud niet van wist op te geven.

En wat was toch die inhoud? Om te beter te doen uitkomen wat eigenlijk Cassandriaans was, om de tijdgeest, die er zich treffend in afspiegelt, te juister te doen kennen, willen wij er een overzicht van meedelen.

De schrijver begint met de stelling te bestrijden, dat de geestelijke macht boven de wereldlijke verheven is, en uit de Bijbel en oude kerkelijke Schriften te betogen, dat de paus niet beide zwaarden toekomen. Daarentegen beweert hij, dat de vorsten en overheden zowel gerechtigd als verplicht zijn, om voor de ware Godsdienst, voor haar uitwendige belangen zorg te dragen, haar te beschermen en te bevorderen. De voorbeelden van godvruchtige koningen onder Israël en van vrome Christenvorsten zijn dáár, om het te bewijzen. Gods Woord en de kerkvaders versterken het.

Voorts bidt hij de monnik, dat hij ophoude, zoveel onwaarheden voor te dragen aangaande de leerstellingen van de hervormden, als welke door hun geloofsbelijdenissen en catechismussen zó blijkbaar weersproken worden. 't Was

bekend genoeg en aangenomen, dat de kerkstaat ver geweken was van zijn oorspronkelijke zuiverheid, in leer, in ceremoniën, in tucht, en vooral dat er vele misbruiken waren ingeslopen in de bediening van de misse.

De missen van BASILIUS, CHRYSOSTOMUS en andere ouden, terecht geprezen, waren heilige handelingen, waarin, naar de instelling des Heeren, brood en wijn, door de woorden van CHRISTUS en aanroeping van Gods Naam, geheiligd en de gelovigen toegediend werden. De uitdeling van de sacramenten moet dan bij de viering van de misse gevoegd zijn, gelijk hedendaags, zegt de schrijver, plaats vindt "in de kerken van de Grieken, Morianen en Armeniërs en in alle kerken van Europa, uitgezonderd in de Roomse kerk alleen; in welke kerk het ook onderhouden is geweest in de dienst van Pasen tot de tijden van paus MARTINUS V na 1400, ook na het verbod van 't concilie van Constantz." In de oude instellingen van de vaders blijkt, dat de handeling van de misse niet alleen om het volk gedaan werd, maar ook dat het volk daarin zijn deel en werk had. Ja in de nog gebruikelijken canon van de mis is er zelfs één en ander, dat op dat oude gebruik terugwijst, en, bij de ingeslopen gewoonte, in des priesters mond een ongerijmdheid is, bij voorbeeld: *et omnium circumstantium etc.; ut quotquot ex hac participatione sacrosanctum corpus et sanguinem sumserimus; ut nobis corpus et sanguis fiat.* Voorts wordt het in de 70^e canon van het concilie van Nantes de priester verboden alleen mis te vieren. Want het is onvoegzaam, dat hij zegge: *Dominus vobiscum, of sursum corda, of oremus, of gratias agamus Domino Deo nostro,* als er niemand is, die antwoordt, niemand, die met hem zijn hart verheft, niemand, die met hem bidt of dankt.

Nog andere krachtige bewijzen uit de heilige schrift, de verklaringen van conciliën en oudvaders worden bijgebracht, dat het onbetamelijk is, dat een priester alleen misse doet. Daarom maakte de schrijver er thans een gewetenszaak van, om misse te doen, tenzij er enigen bij tegenwoordig waren. En daarom was het goed, tot de rechte gebruiken van de vóórtijden terug te keren, toen men slechts één of twee missen, naar eis van de omstandigheden, vierde, en dat nooit zonder communicatie, zonder uitdeling van de beide gedaanten, zonder openbare uitstorting van de gebeden in de oren van het verzamelde volk.

Zo vermaant ook de heilige FRANCISCUS in de brief aan de priesters van zijn orde, hun ernstig in de Heere, dat zij ook in de plaatsen waar meer priesters zijn, maar één misse daags celebreren, naar de instelling van de Roomse kerk. Wat dan, indien onze vaders nu weder levende werden, en zagen zó grote menigte van missen op verschillende altaren en op dezelfde tijd met onuitsprekelijke onachtzaamheid bedienen, waardoor naar het woord van PAULUS het volk meer verstrooid wordt dan vergaderd, ja dikwijls van de allersnoodste en onzuiverste mensen, die dat werk volbrengen als een ambacht om van te leven en om vuil gewin, en daarnaar een grote menigte van schelmen en boze mensen te samen lopen, meende, dat hun uit zulk een aanschouwen toch enig heil toekomt, hoewel zij om hun leven te veranderen niet eens denken, maar zelfs na het dagelijks mis horen wederom keren tot hun gewoon wangedrag? Wat, indien onze vaders zagen, dat men in die mis niemand van de sacramenten mededeelt, of alleen het sacrament des lichaams en niet van het bloed uitreikt? Wat, indien zij zagen, dat de gebeden, door sommigen zó stil gelezen worden, dat ook de naaste omstanders die niet kunnen horen of verstaan, en dat er na het lezen des Evangeliums, volgens PAULUS bevel, generlei uitlegging bijgevoegd wordt? Wij zouden ook van onze vaders niet horen de leer die somtijds den volke wordt voorgehouden, dat de mis *ex opere operato*, zonder aandoening van die ze gebruikt, rechtvaardig maakt en schuldvergiftenis verdient. Ook zouden zij nooit deze stelling; "de mis is een offer voor levenden en doden" zó naakt en zonder verklaring

den volke voordragen, opdat het volk niet wanen zou, dat er in de mis een nieuwe verzoening en vergeving bewerkt woude, en wel zonder het lijden en de opoffering, die aan 't kruis volbracht is. Er zijn vele getuigenissen van de oudvaderen, dat de mening van de kerk geheel anders was, toen zij zeiden, dat men het lichaam des Heeren offerde voor levenden en doden en offer deed voor de algemene zaligheid van de ganse wereld. Daarom behoort men de oude mening der kerk weder op de voorgrond te brengen; en had men dit gedaan, er ware niet zó veel scheuring en verdeeldheid geboren. 't Is beter de gebreken van de onzen te berispen en daarin verbetering te zoeken, dan langer te gedogen, dat onze partijen daaruit aanleiding tegen ons nemen.

Wel is waar, de aanhangers van CALVIJN en LUTHER zullen er zich in verheugen, als wij also onze wonden ontdekken; maar 't is beter, dat zij de wonden belachen, waarvan wij nog genezen mogen, dan dat wij die zonder aanwending van enig middel laten zwellen en ongeneeslijk worden, zodat eindelijk gebeuren zou, dat zij onze ondergang belachen, die gewis maakt, tenzij de wonden van de kerk geheeld worden door rechte, niet door gewelddadige en onbekwame middelen, als door onverstandigen worden aangeraden en voorgestaan."

"Dit zijn," zó luidt het slot van dezen merkwaardige brief, "dit zijn de zaken, zeer geleerde heer, die mij voorgekomen zijn u te zeggen, en die 't ons, door de opwekking en de raad van sommige priesters, geestelijken, vrome en andere geleerde en Godvruchtige mannen, met wie wij deze dingen besproken hebben, goed gedacht heeft u mede deelachtig te maken, die u allen door de innige barmhartigheden van God bidden, dat gij, medelijden hebbende met CHRISTUS' gemeente, door zoveel gevaren omringd, liever u benaastigt om de vrede en de enigheid van de kerk te bevorderen, dan dat gij met veel woorden de koning, onze allergenadigste heer, opwekt, om het arme volk te verslaan, te doden en op de vleesbank te brengen," enz. "God, de Allerhoogste, regere altijd zó uw tong, dat gij niets spreekt, dan wat tot opbouw en stichting van de kerk dient. Vaarwel. De 25^e Nov. 1566."

"Ik weiger niet, ja zelfs ik begeer grotelijks, dat gij deze brief meedeelt niet alleen de allerwaardigste heer, mijnheer de bisschop, maar ook de eerwaardige vaderen REGENRIUS, VELDLUS, PAULUS, COURDYLE en anderen geleerden en godvruchtigen mannen, voor welke, indien het u goeddunkt, ik gereed ben te verschijnen en reden te geven van mijne gevoelens."

"Uw STEPHANUS LINDIUS, priester."

Wie enigszins bekend is met de zienswijze van CASSANDER ontdekt aanstonds, dat deze voortreffelijke brief geheel in de geest en de manier van dien groeten man geschreven is: van hem, die onder andere verklaarde, dat dit hem in vele Hervormingsgezinden tegenstond, dat zij de reformatie wilden ingericht hebben naar 't voorschrift van de boeken van LUTHER, ZWINGLI, MELANCHTON, CALVINUS enz., en niet van ATHANASIUS, BASILIUS, CHRYSOSTOMUS, NAZIANZENUS, AMBROSIUS, HIERONYMUS en AUGUSTINUS. Wél heeft ook hij, die deze brief ontving, de schrijver *een Cassandriaan* genoemd.

Is ooit een werk vruchteloos geweest, 't was dat van de vrome en geleerde priester. In wijdere kring moge 't een rijk gezegend zaad zijn geweest, hem, die het in de eerste plaats gold, liet het onbewogen, ja het verbitterde hem en maakte hem woedend. En toch was er geen bitter woord in te ontdekken, toch was het zó recht geschikt, om te overtuigen en te treffen. Maar broeder CORNELIS trok er met al de hitte zijner

gramschap tegen te velde op de kansel, en stortte er als een razende al het gif, al de onreinheid over, die in zijn ontaarden geest woonde. Hierop volgde na weinige weken een tweede brief, niet minder ernstig, niet minder overtuigend, niet minder zachtmoedig dan de eerste. Ook deze is ons, uit het Latijn vertaald, bewaard gebleven. Het voornaamste willen wij er van opgeven:

"Ik zou nu aan uwe liefde niet geschreven hebben, CORNELIS broeder, hadden mij enige geleerde en godvruchtige mannen, op wier oordeel ik hoge prijs stel, tegen mijn dank daartoe niet gedrongen. Hun dacht, dat het niet wél van mij gedaan was, indien ik de bescherming van de waarheid, ééns aangenomen, varen liet en niet wat tijds besteedde, om uw achterklap af te weren. Anders was ik van oordeel, dat ik gewichtige redenen genoeg had, om te zwijgen, gelijk ik mij voorgenomen had. (...)

Want ik heb onlangs aan u geschreven een brief zonder gramschap, zonder bitterheid van tweedragt, waarmede ik u meende te vermanen, dat gij van te grote strengheid u zoudt laten terug brengen tot de bescheidenheid, die een Christen voegt; en dat gij sommige zaken vermijden zoudt, die geenszins waarheid schenen en meer voedsel gaven voor twist dan voor Godsvrucht, in de hoop dat ik, dien gij wel hoordet tot geen secten of verdeeldheid geneigd te zijn, u tot vurige Godsijver ontsteken en alzo uitnemende vriendschap bewijzen zou. Maar 't is ver van dáár (...)

Ik bepeins dikwijls bij mijzelven, wat woord mij onwetend mag ontvallen zijn, dat u gedrongen heeft, met zó hoge woorden uw toorn uit te spreken. Want mijn geweten getuigt mij niet, dat ik iets gezegd heb, dat u zou kunnen ontstichten. Tenzij gij het mogelijk kwalijk neemt, dat ik de geestelijken niet uitgezonderd heb van de machtoefening van de overheid en dat ik geschreven heb een weinig te twijfelen, of de paus beide zwaarden toekomen. Maar hierin kan ik mij verdedigen met het gezag van CHRYSOSTOMUS en BERNARDUS. De eerste, verklarende PAULUS' bevel, dat alle ziel de machten onderworpen zij, zegt aldus: "dat deze zaken alle mensen bevolen worden, priesters, monniken, en niet alleen de wereldlijken, verklaart de Apostel in 't begin, als hij zegt: dat alle ziel de machten onderworpen zij, al zijt gij een Apostel, al zijt gij een Evangelist, of een Profeet, of wie er anders zijn: want de onderdanigheid doet de Godsdienst niet te niet."

BERNARDUS schrijft aan paus EUGENIUS, in 't tweede boek der consideratiën: "met wat recht schrijft zich de paus dit toe? Voorwaar, niet met apostolisch recht: want PETRUS kon niet geven wat hij zelf niet had; maar wat hij had heeft hij zijnen navolgers gegeven, te weten, de zorg voor de kerk." .

"Voorts zie ik niet, in wat gedeelten mijns briefs overigens zó grote ontstichting wezen mag. Ja met wat onbeschaamdheid durft hij, die voor katholiek wil gehouden zijn, die oude manier van misviering veroordelen, die ik voorgesteld heb, waarbij de gebeden en uitspraken van de heilige Schrift geschiedden in tegenwoordigheid van het rondom staande volk en in een taal die zij verstonden; waarbij de uitdeling van de sacramenten van brood en wijn (waarin de kracht en de ziel ligt van de heilige handeling) aan het volk plaats vond? Wordt zulk een handelwijs niet beschreven in het boek genaamd de Roomse orde, dat gedrukt is? (...) En wie zou kunnen loochenen, dat deze manier ook in de Roomse kerk duizend jaren is in zwang geweest, dat zowel aan het volk als aan de priesters in de misviering, na de wijding van de mysteriën, het lichaam en bloed des Heeren afzonderlijk werd toegedeeld? En toen in latere tijden de vrees voor uitstorten gegroeid was, werd de dienaren van het altaar het lichaam en bloed des Heeren onderscheiden gegeven, maar aan de menigte werd het lichaam, in het bloed gedoopt, uitgereikt. Waartoe zou het indopen gediend hebben, indien men

één van beide genoegzaam had geacht? Hoewel paus JULIUS het eerst het indopen verbiedt, en beveelt het lichaam en bloed verscheiden, naar het voorbeeld van Chrysostomus toe te dienen. Is 't dan vreemd, wanneer ik enigen van de geestelijkheid of van het volk rondom mij verlang te hebben, als ik mis doe, met wie ik alzo deze heilige verborgenheden bedien, nadat de schriften van de oudvaderen dit gebruik zó klaar voordragen, dat ik niet geloof, dat iemand, die enigszins geleerd is, het zou willen loochenen? Vandaar misschien, dat het meeste en beste deel der geleerdste bisschoppen op het concilie van Trente, daarin volkomen overeenstemden, gelijk onze eerwaardigste bisschop van Yperen, die dit concilie heeft bijgewoond, zal kunnen getuigen; dat zij oordeelen, dat men de leken de kelk behoorde te vergunnen, vooral omdat het hun niet onbekend was, dat de gemeenschap van beide gedaanten niet geheel in alles van 't volk geweerd, maar alleen om zekere redenen voor een tijd opgehouden en geschorst was. Hieruit kan men opmaken, of het tevergeefs zij, dat hedendaags al de beste en meeste voorstanders van de katholieke Godsdienst, ook ervaren in 't lezen van de goddelijke en kerkelijke schriften en door goede redenen gedrongen, ontstoken worden met de begeerte om de kelk des Heeren te genieten, en zich door alle middelen benaarstigen, dat het zalig sacrament van CHRISTUS' bloed met het sacrament des lichaams, naar de oude manier van de algemene kerk, menige honderd jaren gevolgd, wederom in gebruik gebracht, of ten minste de vrijheid hersteld worde, die nog vóór twee honderd jaren plaats vond, om onder één of beide gedaante te communiceren."

"Maar laat ons komen tot wat ik gezegd heb, dat gij de navolgers van LUTHER en CALVIJN enige valse zaken toedicht, en dat hierdoor gebeurt, dat ook in zaken, waarin gij spreekt als een katholiek, gij uw vertrouwen ondermijnt. Bijvoorbeeld is 't niet onwaar wat gij sterk verzekert, dat CALVIJN leert, dat er in 't avondmaal niet is dan gemeen brood en wijn, of dat brood en wijn zijn naakte en ijdele tekenen, of alleen beduidende tekenen, of gedenktekenen van verleden zaken. Hij schrijft toch openlijk en met klare woorden, dat Christus in 't avondmaal met der daad en waarachtig geeft en volbrengt 't geen Hij belooft en al wat de tekenen naar Gods instelling aan onze ogen voorstellen, dat Hij dat ook waarlijk aanbiedt, om met het geloof te genieten en te ontvangen. Zo ook, dat door het wettig gebruik des sacraments als door een zeker werktuig, van God ingesteld, onze zielen door de waarachtige spijs van CHRISTUS' vlees en de drank Zijns bloeds worden levende gemaakt en genezen, met CHRISTUS het hoofd als lidmaten verenigd, zó dat wij worden been van Zijn beenderen en vlees van Zijn vlees, en dat wij onder elkander door de sterkste band van de liefde, als lidmaten van één lichaam, verknocht worden.

Voorwaar, deze dingen, die CALVIJN schrijft over de heilzame kracht en werking van de verborgenheid des Avondmaals komen overeen met de heilige Schriften en de overlevering van de vaderen; hoewel hij in andere stukken van dit sacrament de overeenstemming van de oudheid niet onderhoudt en wat ver afdwaalt van het oordeel dor tegenwoordige kerk. In welke dingen, indien gij hem met zekere en duidelijke getuigenissen uit de Heilige Schrift en de eenparige katholieke schrijvers kondt berispen en verwinnen, ik zou grotelijks uw werk prijzen. Maar wat waarde heeft het, dat gij hem valse zaken toeschrijft? Waarom roept gij dat hij de sacramenten an de grond af uitroeit? .... 't Is ligt te denken, hoe kwalijk zij 't nemen, als zij zich horen beschuldigen, dat zij zeggen, dat een ledig geloof, ook met verachting van goede werken, genoegzaam is, en dat zij gewelddadig een nieuwe Godsdienst willen invoeren met alle vrijheid des vleses en wulpsheid. Wie is er zó onverstandig, die niet begrijpt, dat dit alles leugen is? Meen wij, dat zij in de heilige Schriften zó

onbedreven zijn, dat zij niet weten, wat er, nadat Paulus gezegd heeft: "daar is geen verdoemenis meer voor degenen, die in CHRISTUS JEZUS zijn," wordt bijgevoegd: "die niet wandelen naar het vlees, maar naar den Geest?" Maar ook daarin lastert gij, dat CALVIJN de mens ganselijk de vrijheid van de wil ontzegt, als ware 't menselijk geslacht daarvan zó beroofd, dat er geen onderscheid ware tussen een mens en een beest, dat hij God maakt tot een werkmeester van de zonde, Die onrechtvaardig straft wie Hij eerst bedorven heeft. Wie is toch zó geheel zonder hartstochten, die hierbij niet in zijn hart zou beroerd zijn? Weet CALVIJN niet wat in de naakte woorden des Evangeliums staat: "God is 't, die in ons werkt het willen en het werken," en dat PAULUS ons noemt medewerkers Gods en beveelt, met vreze en beven onze eigen zaligheid te werken?

Hoe is dat, zult gij zeggen, nadat hij alle dingen Gode toeschreef? Hoor dat met drie woorden uit PAULUS: "ik vermag 't al in Hem, Die mij kracht geeft." – En AUGUSTINUS heeft hetzelfde gevoelen met andere woorden schoon uitgedrukt: God kroont in ons zijn eigen werken." Ga nu en zeg: CALVIJN stelt, dat er geen onderscheid is tussen ons en de dieren en ontnemt ons geheel de vrije wil; want hij belijdt overal, dat de kracht en het vermogen, waarmede wij willen en de deugd betrachten, ons uit genade is ingestort en niet uit onze natuur is. Deze dingen zeg ik niet, omdat ik voorgenomen heb CALVIJN te verdedigen, maar omdat ik niet wil, dat iemand met leugenen bezwaard wordt.

(...)

Nochtans ik twijfel niet, of gij zoudt dat minder doen, indien gij niet uit zeggen en aanhalen van anderen, maar uit het zien en lezen van de boeken van de partijen hun gevoelen onderzocht. Daaruit is ontstaan, als enigen denken, dat gij onlangs zó hatelijk zijt uitgevaren tegen de verdeling van de tien geboden, die de Calvinisten aannemen Gij begeerdt u één van de oude vaders bijgebracht te zien, die de geboden van de eerste tafel anders scheidde dan in drie, en van de tweede tafel dan in zeven. Ofschoon ik niet loochenen wil, dat er enige van de laatste en nieuwste schrijvers het gebod van de gesneden beelden en gelijkenissen niet afzonderen, en 't laatste, dat van het begeren spreekt, in tweeën splitsen, volgende daarin AUGUSTINUS, die in het 2^e boek van de Questiën op Exodus cap. 71, ter wille van het geheim van de heilige Drievuldigheid, aan de eerste tafel drie geboden toeschrijft en aan de andere zeven, nochtans is mij niet onbekend, dat tegen deze verdeling in zuiverder eeuw bijna al de oudvaders in de eerste tafel vier en in de andere zes geboden stellen. Uit de Griekse vaders doet het Joséfus, h. 3, cap. 4 van de Joodse oudheden, aldus zeggend: ATHANASIUS, in Synopsis Scripturarum; ORIGENES, over Exodus; CHRYSOSTOMUS, in de 2e expos. Van 't Evangelie van MATTHEUS, homil. 49; GREGORIUS NAZIANZENSIS, in Griekse verzen aldus: "Nochtans, opdat niemand zegge, dat deze vaders zijn van de kerk van de Grieken en dat zij daarom in de Roomse kerk geen gezag hebben, laat ons ook de Latijnsche zien. HIERONYMUS, over de brief aan de Efezen, cap. 6; AMBROSIUS, cap. 6.

"Wat zult gij nu zeggen, daar AUGUSTINUS zelf blijkbaar tegen zichzelf is en volgt zelf de verdeling van de andere vaders, die hij, als boven gezegd is, verwerpt? Te weten, cap. 7 van de Questiën des Ouden en Nieuwen Testaments, in deze woorden: Zó ook aan BONIFACIUS.

"Ik bid u, is het recht, dat het gezag van één alleen, en die met zichzelf niet overeenstemt, vóór alle anderen gesteld word? En indien het gezag van AUGUSTINUS u behaagd heeft, waarom behaagt het u daarin, waar hij van anderen en van zichzelf verschilt? Die verdeling kwam, denk ik, voor de tijd, toen men de aanbidding van de gesneden beelden en gelijkenissen in de kerk van CHRISTUS

invoerde, waarbij het tweede gebod,, tegen de beelden, uit het getal van de tien gesloten werd, beter in de hand, dan dat men het daarin zou bewaard hebben. Het behoort dan, dat wij, verwerpende die verminkte, geschonden en voor deze laatste tijden tót grote schade voor CHRISTUS' kerk lichtelijk als een katholiek gebruik ingebrachte verdeling, die volgen, welke de tekst van de tien geboden vereist en de oudvaders zó eenparig, zowel onder de Grieken als Latijnen, algemeen [katholiek] en overal gevolgd hebben.

"De verdeling van de tien geboden zou mogelijk niet schijnen van zó groot gewicht, dat wij er zó lang en breed over handelden, indien wij niet in zulke tijden leefden, waarin wij genoodzaakt worden of schadelijke en klaarblijkelijke fouten te prijzen, óf indien wij ze berispen, achter ons moeten horen deze katholieke en kerkelijke namen: ketters, heretieken, scheurmakers, muiters, vijanden, verlaters van de kerk. Anders weet ik wel, dat het weinig toebrenge tot bevordering van de dienst van God, indien men de geboden wél telt, maar kwalijk onderhoudt en bewaart. En ik zou niet kunnen misprijzen, indien zij het volk zonder scheiding voorgehouden werden, zonder verminking, gelijk zij van God gegeven en in de heilige Schrift vervat zijn, opdat die verminking niet enigszins kome ter hulp van diegenen, die boos en onbeschaamd het eren van de beelden voorstaan. Maar dit kan ik niet wél dulden, dat gij in deze en dergelijke goede zaken beroerte verwekt en dat gij met zeer bittere woorden vervolgt wat tegen de overlevering van de vaderen niet strijdt. Och of iemand dat gebrek van u weren kon; het ware een bijzonder en groot werk. Maar aangezien wij geringe hoop hebben hierin voorspoedig te zijn, zo laten wij u over aan uw Rechter, Wien gij eens rekenschap zult geven van al uw woorden. Vaarwel.
Te Yperen, 11 Januari 1567 "

Wij vertrouwen onzen lezers geen ondienst gedaan te hebben met de verkorte, ofschoon dan altijd nog breedvoerige opgaaf dezer brieven. Zij verdienen ook in onze tijd nog gekend, ja zij verdienden in hun geheel te worden uitgegeven!

Deze tweede brief werd de 12 Januari bezorgd in het minderbroederklooster. Reeds des morgens vroeg, vóór zes ure, werd de kloosterbel in beweging gebracht. De monniken, wel denkende, dat er iets bijzonders gaande was, kwamen met hun zestienen en deden de poort open. Zij zagen vóór zich iemand, die zich met zijn mantel het aangezicht tot aan de ogen bedekt had. Hij reikte hun een groot pakket over, zeggend: "geeft dat aan broeder CORNELIS."

De monniken antwoordden: "kom binnen, vriend, en geef het hemzelve."

Inmiddels was er één van de broeders ter zijde van de man geslopen, met het oogmerk om hem in de rug te komen. Maar nauwelijks had de wakkere bode dit bemerkt, of hij wierp het pakket voor de voeten van de monniken en ontsnapte. Fluks ijlde hem de monnikenstoet achterna tot op de Braamberg, al roepende: "houdt de dief, houdt de dief!" Het rumoer deed de burgers ontwaken en bracht de hoofden voor de geopende vensters, Doch de briefdrager was gezwind door de ledige straten in de duisternis verdwenen en had zijn doel bereikt.

Beide brieven waren de 19^e Maart 1567 in 't licht verschenen en kwamen alzo in aller handen. Allerwaarschijnlijkst waren zij gedrukt bij de beroemden HUBERTUS GOLTZIUS, van wien wij nader horen zullen. Toen in Maart 1569 een nieuwe index van verboden boeken verscheen, vond men ook deze brieven gerangschikt onder de ketterse schriften, als *Stephani Lindii epistole de Magistratri et Missa*.

In 't zelfde jaar, waarin zij waren uitgekomen, vatte broeder CORNELIS de pen op om ze te bestrijden, en op 't laatst van September was deze apologie verzonden naar 't hof van Brussel, om alzo met hoog gezag bekrachtigd gedrukt te worden. Om LINDIUS te wederleggen was daarin onder andere voorgesteld de tekst van de canon van het Trentse concilie tegen het gebruik van de beide speciën. Ook was er eerst in opgenomen, maar op raad van andere Godgeleerden weder uit verworpen het decreet van het concilie van Constants over dezelfde stof. Dan, het hof weigerde zijn toestemming tot de uitgaaf: iets, zegt broeder CORNELIS, dat hij wel voorzien had, vermits de apologie veel te katholiek was, niet gematigd, niet gemengeld genoeg.

Er kwam in Maart 1568 een brief uit Antwerpen aan iemand te Brugge, waarin verzocht werd aan GOLTZIUS te berichten, dat gemelde apologie nog niet gedrukt was en waarschijnlijk niet gedrukt zou worden, omdat die van het hof te Brussel haar verwierpen als onwaardig gedrukt te worden. Zij was naar Leuven gezonden, misschien wel door toedoen van broeder CORNELIS' vrienden, alwaar zij tot nog toe bleef liggen.

Dat nu CASTELIUS, onder de naam van STEPHANUS LINDIUS, de auteur van de opgegeven brieven was is nauwelijks te betwijfelen. 't Is waar, broeder CORNELIS veranderde daaromtrent even dikwerf van mening, als hierover, dat GOLTZIUS ze gedrukt had. Dan eens houdt hij LINDIUS voor geen vreemde briefschrijver, maar een naam, waaronder er drie, vier of vijf schuilen, die onder zijn gehoor kwamen. Dan eens verklaart hij, dat het niemand anders is dan CASTELIUS, onder wiens boeken de brieven van LINDIUS gevonden waren, met dezelfde hand geschreven als zij aan broeder CORNELIS verzonden waren. Dan weder twijfelt hij er aan, en verzekert het kort daarna weer zó sterk als 't Evangelie. En dan weder was het nog onbewezen. Het mag echter als bewezen worden aangenomen, niet zozeer omdat LINDIUS zich ondertekent "priester," maar omdat het ons ook van elders getuigd wordt, en vooral omdat de inhoud van de brieven geheel in de geest van CASSANDER was, van wie CASTELIUS een zó sterk aanhanger wordt genoemd, dat hij, te Brugge zijnde, de beste, geleerdste, rijkste en degelijkste lieden met de Cassanderse melaatsheid aanstak, dat al de besmette pensionarissen, griffiers, schoolmeesters en GOLTZIUS en de verdachte geneesheren en allerhande bedekte Cassandrianen zijn gezelschap zochten. Ja dat hij, terwijl hij pastoor van de St. Jacobskerk was, de beste katholieken met zijn Cassanders venijn bedierf, zodat zij, die vroeger alle maanden ten sacrament gingen, nu slechts redetwisten, omdat het Sacrament onder één gedaante gegeven werd.

Deze zachtmoedige man, die tijdens zijn verblijf te Brugge algemeen als "een waardig parochiepriester" geacht werd, werd in 't midden van September 1568 te Zomergem, een aanzienlijk dorp in Oost-Vlaanderen tussen Brugge en Gent, waarheen hij verplaatst was, des nachts van zijn bed gehaald en op bevel van ALVA gevankelijk weggevoerd naar het kasteel van Gent. Broeder CORNELIS zegt, dat het om zijnen 't wil geschied was, omdat de gevangene voor STEPHANUS LINDIUS werd gehouden. Te Brugge was een koffer ontdekt, hem toebehorende, vol veroordeelde boeken, als: de historie van JOHANNES SLEIDANUS (waarschijnlijk 's mans beroemd werk: *de statie religionis et reipub. Carolo Quinto saesare comment.*, voor 't eerst uitgegeven in 1555), de psalmen van CLEMENT MAROT en van THEODORUS BEZA en inzonderheid de geruchtmakende brieven van LINDIUS, in schrift, overeenkomende met het handschrift van broeder CORNELIS. Wat zijn verder lot is geweest konden

wij niet ontdekken. Alleen schijnt het, dat hij 22 Juni 1569 nog steeds ongevonnist was, denkelijk nog in de kerker zuchtende.

Dat zijn arbeid te Zomergem niet vruchteloos geweest was getuigt de marteldood van MAURITS VAN DALEN, die ouderling van de gemeente aldaar was en 31 Mei 1573, na vijf weken gevangenis, buiten Gent verwurgd en verbrand is.

GREGORIUS DE SPAERS

Minder uitvoerig zijn onze berichten omtrent dezen voorstander ener meer gematigde predikwijs te Brugge. Ook zijn wij buiten staat te bepalen, of ook hij behoorde tot de Cassandershe partij, die in deze stad zó talrijk in aanhangers was. Alleen kennen wij hem als een Karmelieter monnik, die in December 1566, toen de buitenpredikatiën van de hervormden in bloei waren, in de Salvatorskerk vele hoorders tot zich trok. Broeder CORNELIS houdt hem, doch zonder grond, voor de maker van een paskwilgedicht, waarin eerst gemelde geschandvlekt werd. Reeds meermalen had de minderbroeder hem aangetast in zijn sermoenen, omdat hij eenvoudig de Heilige Schrift predikte, zonder bittere aankanting tegen de Calvinisten. Maar nu schold hij hem voor "een geveinsden katholiek, een grote bedekte geus, die men (hier laat staan preken in een katholieke kerk op een katholieke predikstoel." En waarom?

DE SPAERS noemde, naar de wijze van de hervormden, het doopsel "de doop" en het sacrament des altaars "het nachtmaal." Door deze aanval tegen DE SPAERS werd het volk nog meer geneigd om zijn predikatiën te gaan horen; en toen er ook van broeder CORNELIS' hoorders begonnen heen te gaan kende de woede van dezen geen palen. Hij beschuldigde nu de Karmelieter dat hij, ter liefde van een maaltijd en een dronk wijns bij "de grote geuzen en geuzinnen", dezen naar de zin predikte, met hen heulde en bij hen zijn buik vulde.

Dit lelijk gerucht bracht de stad vol beroering. Want hoe meer CORNELIS tegen DE SPAERS uitvoer en lasterde, hoe meer het volk dezen ging horen. Ja vele hervormden lieten hun predikatie buiten na en kwamen in de Salvatorskerk. En de volkstoeeloop werd zó groot, dat de magistraat de kerk van binnen en van buiten met krijgslieden bezetten deed, uit vrees dat er onheilen ontstaan zouden.

KAREL COURTEVILLE

Zagen wij zo even een Karmelieter monnik zich door zijn predikwijze onderscheiden, eveneens onderscheidde zich de prior dier orde, dien wij in de bovenstaande ontmoeten; en het vermoeden dringt zich aan ons op, of ook misschien het Karmelietenklooster te Brugge, waaruit ook CHRISTOPHORUS FABRITIUS was voortgekomen (zie boven, bl. 12), één dier veelvuldige gewijde plaatsen was, waar de glans van de verlichting was doorgedrongen tot in de donkere cellen, en de harten van de broeders ontstoken had. Hoe 't zij, KAREL COURTEVILLE, prior der Karmelieten, begon in de vasten van 1567 alzó in de kerk van zijn klooster te prediken, dat het meeste deel van de Calvinisten, die gewoon waren buiten in de predikatie te gaan, zijn sermoenen kwam horen. Daartoe zal waarschijnlijk hebben bijgedragen, dat sedert het laatst van Januari EGMOND begonnen was de predikatiën van de Calvinisten tegen te werken, zodat het hun hoe langer hoe moeilijker werd gemaakt. Daarenboven, het passieprediken, waarin men genoodzaakt was zich meer aan de Bijbel te houden, hoorden en horen heden ook nog wel de hervormden zonder tegenzin uit van de Roomse mond, vooral wanneer het geschiedt, gelijk het door COURTEVILLE geschied zal zijn.

Broeder CORNELIS geeft hem daarom de schandnaam van "weifelaar, weerhaan, die met alle winden waait en de geuzen en geuzinnen toegeeft." Hij schijnt zich in zijn prediking vooral de heilige Schrift ten richtsnoer gesteld te hebben. Hij ontkende het bestaan van een vagevuur. Hij stelde zijn hoorders eenvoudig twee wegen voor: die twee wegen, waarvan de éne ten verderve, en de andere ten leven leidt. En hij hield gemeenschap met het consistorie van de hervormden en stond met hen in goede verstandhouding.

"Laat ons tevreden zijn," zeiden sommige Roomsgezinden, "er zal te minder volk daar buiten in de predikatie gaan."

Één was er, die anders sprak. "Zou men dat gedogen," riep hij, "dat één van de vier bedelorden hier in zijn katholieke kappe in een katholieke kerk alzo spreekt en geen anderen dan de boeven [geen ketters] te keer gaat? Ware ik bisschop van Brugge, ik zou hem fluks verjagen"!

Zou deze COURTEVILLE wellicht een geestverwant van CASTELIUS geweest zijn? In het slot van zijn eerste brief beroept zich deze - indien hij althans STEPHANUS nonius is - op "Paulus; Courdyle en andere geleerde en godvruchtige mannen." Of moeten wij lezen: "Paulus Courdyle"? En was deze een ander dan onze KAREL COURTEVILLE?

JACOB VAN DE VELDE.

Wij voegen ook dezen hier tot het getal van de gematigde priesters, alhoewel hij iets later, eerst in 1568, als zodanig voorkomt. Maar ook in 1566 reeds ontmoeten wij JACOB VAN DE VELDE, ofschoon op enigszins ander standpunt.

In 1568 dan, toen het vervolgen van de on-Roomsen in volle gloed brandde, was er een Augustijner monnik te Brugge, die de moed had zich daartegen openlijk op de kansel te verklaren. 't Was broeder JACOB VAN DE VELDE. Terwijl ieder sprak van onverzoenlijkheid en strenge rechtsoefening was hij onuitputtelijk in de voorstelling van de barmhartigheid Gods. Onverbloemd betuigde hij het, dat men de ketters niet zó lichtelijk behoorde te doden en dat men de bekeerden hun dwaling moest vergeven. De Augustijner kerk was dan ook de verzamelpplaats van Brugge's edelste en aanzienlijkste vrouwen, wier beschaving, kiesheid en zachtmoedigheid bij hem voldoening vond. Dat hij zó predikte "ter liefde van de schone, rijke, kostelijke jonkvrouwen, die zijn sermoenen kwamen horen en hem zeer prezen, sprekende naar haren mond wat zij gaarne hoorden," is een lichtvaardige beschuldiging, waaraan wij reeds gewoon zijn. Ook beweerde hij nadrukkelijk, dat de predikstoel de plaats niet was, om allerlei nieuwstijdingen op voor te dragen, maar alleenlijk, om er de inhoud van de heilige Schriften de Christenen bekend te maken en op 't hart te drukken.

Enigszins in ander licht verschijnt ons broeder JACOB VAN DE VELDE, prior van de Augustijnen. Wij ontmoeten hem als officia al in 1566 te gelijk met andere geestelijken van het geestelijk hof van Brugge, om WILLEM HOSE, de ons bekenden vrome martelaar, namens de bisschop te verhoren. Wel doet hij zich hier niet voor als bitter en onverdraagzaam, maar 't is toch niet die liefdesgeest, die eerbied voor het uitsluitend gezag van de heilige Schrift, die ons zo even bekoorde. Die geest blinkt ook niet uit in een boek, door de prior van de Augustijnen uitgegeven de 4^e Januari 1567, hoewel elders een ander daarvan schrijver genoemd wordt. Het behelsde vragen en antwoorden tussen de gestadige en de twijfel laar, waarin onwaarheden voorkwamen

omtrent stellingen van LUTHER en de doopsgezinden. Wij zouden dan wel haast dezen prior van de Augustijnen voor een ander houden dan de Augustijner monnik, indien wij niet lazen, dat broeder VAN DE VELDE en de provinciaal van de Augustijnen tot in 1569 schier de enigsten te Brugge waren, aan wie het was toegelaten met de ketters te disputeren. Ook is de overeenkomst van naam, leeftijd, kloosterorde en woonplaats te zeer in 't oog lopend. Misschien is broeder VAN DE VELDE, door de indruk van ALVA'S schrikbewind en door voortgezet onderzoek, in 1568 tot een gematigde en Bijbelse denkwijze gekomen, die hem vroeger minder eigen was. Ook houde men onder 't oog, dat er in 1568 aan een maaltijd van Hervormingsgezinden aldus over hem geoordeeld werd: "nog prijs ik broeder JACOB VAN DE VELDE van de Augustijnen: want al is 't dat hij ook zeer tegen de geuzen preekt, hij preekt nochtans Schriftuur"

Opmerkelijk is het, dat JACOB VAN DE VELDE zijn betrekking van official des bisschops verloren heeft, toen RENGIUS DRIUTIUS opvolger werd van bisschop CURTIUS in 1569. Immers wij lezen, dat DRIUTIUS' neef en naamgenoot, gestorven 1 Oktober 1617, 48 jaren officiaal des bisdoms geweest en alzo dat geworden is in 1569. CURTIUS was een gematigd man; VAN DE VELDE ook. CURTIUS ontging de felle berisping niet van broeder CORNELIS; VAN DE VELDE evenmin. CURTIUS had ijverig medegewerkt aan de overzetting van de heilige Schrift in de volkstaal en muntte uit door geleerdheid; VAN DE VELDE was desgelijks een vurig voorstander en naarstig prediker van de heilige Schriften, een beroemd geleerde, die ook te St. Omer tot aan zijn dood toe de Schrift uitlegde. CURTIUS sterft in Oktober 1567; en VAN DE VELDE, die in 's bisschops leven bijna uitsluitend de man was, aan wien het redetwisten met de van de kerkleer afgewekenen was aanbevolen, moet aldra een broeder CORNELIS hierin bezig zien. DRIUTIUS wordt 13 November 1569 tot bisschop gewijd; en nauwelijks heeft de zoveel strengere man de herderstaf in handen, of VAN DE VELDE is geen officiaal meer en nog in 't zelfde jaar wordt zijn plaats door een ander vervangen. Bedriegen wij ons niet, dan pleit hier alles voor de zachtmoedigheid van de waardige VELDIUS, en wij begroeten in hem een man, die, ofschoon niet aan onze zijde staande, nochtans geen onbillijk, hard en onverdraagzaam vervolger is geweest. Ere zij zijn nagedachtenis! Onder de "geleerde en godvruchtige mannen," voor wie STEPHANUS LINDIUS zijn gevoelens wenst blootgelegd te zien en zich verantwoorden wil, troffen wij ook VELDIUS aan. Deze zal wel onze VAN DE VELDE geweest zijn.

IX.

BESTRIJDERS VAN DE HERVORMING ONDER DE BRUGSE GEESTELIJKEN.

Had alzo te Brugge de Hervorming, zelfs onder geestelijken, haar begunstigers, in wie wij over 't geheel een Cassanderse geest opmerken, zij had er echter ook haar bittere tegenstanders. Ten allen tijde, en ook in onze dagen, zien wij onder de Rooms-Katholieken twee partijen. Noem ze Rooms en katholiek, of Jezuïtisch en vrijzinnig, of ultramontaans en Gallikaans, of met zoveel andere namen als hier nog bij te voegen zijn, zij bestonden en bestaan. Zij bestonden op het concilie van Trente. Zij bestonden in Erasmus, CASSANDER en hun bestrijders. Zij bestaan in Frankrijk, zij bestaan in Nederland in de Jansenisten en anderen. En dit is het altijd wederkerend verschijnsel,

de naam katholiek, waarop beide evenzeer prijs stellen, wordt door de eerste aan de laatste, zo niet geweigerd, althans met weerzin gegeven. Wij hebben ons in enkelen der laatste vertegenwoordigd gezien, slaan wij nu het oog op de uitsluitende, streng behoudende.

ROGERIUS DE JONGE.

Reeds in 1561 ontmoeten wij dezen "zeer vermaarden papist van Brugge, die altijd met groten haat het heilig Evangelie heeft gezocht te verdrukken, een doctor van de theologie uit de sekte van de monniken, genaamd de Augustijnen." De heren van Duinkerken ontboden hem toen, om met twee aldaar gevangene hervormden te redetwisten. Nog vroeger komt hij ons voor als ROGERIUS JUVENIS, provinciaal (niet te verwarren met prior, een mindere rang) van de Augustijnen, aan wie broeder CORNELIS een klacht richtte. Maar hij toonde zich voor dezen min gunstig gezind. Beide moeten echter naderhand in verstandhouding geweest zijn in zake van het onderzoek van de Godvruchtige wederdoper JACOB ROBE, die in 1569, na enige weken gevangenschap, verbrand werd. Waarschijnlijk was deze ook door de provinciaal onderzocht. Want, gelijk wij zagen, aan hem en de prior, broeder VAN DE VELDE, was het disputeren met de ketters opgedragen.

ADRIAAN SMOUT.

Meer te voorschijn treedt deze priester in de geschiedenis, Wij kennen hem reeds uit zijn bemoeijingen met de inquisiteur TITELMAN tegen WILLEM HOSE. Hij was, gelijk wij zagen, pastoor van de St. Walburgskerk, en hij wordt ons beschreven als "een half zinneloze parochiepriester, waar een iegelijk de spot mee hield, zodat er velen waren, die hem kluchten en beuzelingen vertelden, omdat zij wel wisten, dat hij al wat hij hoorde zeggen aan broeder CORNELIS overbrugt, die er dan in zijn sermoenen van gewaagde." Zo werden beide mannen dikwerf verschalkt en om de tuin geleid.

Verplaatsten wij ons nogmaals in April 1565, toen DOMISSENT met negentien anderen werd gevangen genomen en de orkaan van de vervolging te Brugge op 't felste woedde. De schrikmare deed toen aller gemoederen sidderen, dat men de Spaanse inquisitie in Nederland invoeren zou. Die van deze verslagenheid gretig partij trok was ADRIAAN SMOUT. Men zag hem in de vasten rusteloos rondgaan, bezig met het optekenen van namen. Men hoorde hem dreigen, wat uitnemend middel men gevonden had, om nu met zekerheid te weten, wie niet zouden ter biecht komen en ten sacrament. En men vond hem in zijn parochiekerk naarstig in 't opschrijven dergenen, die hun biecht waarnamen. Één was er, die, door vrees gedreven, zich mede tot de biechtstoel begeven had: hij was aan van de hervormden gevoelens toegedaan.

Op het Paasfeest, 22 April, ontving ook hij de gewijde hostie, onder de folterendste kloppingen van zijn geweten; de ouwel doorzwelgen, neen, dat kon hij niet: zijn keel werd als toegeknepen! Heimelijk ledigde hij de mond en verborg wat hij voor afgoderij hield in zijn zakdoek. Vol zelfverwijt spoedde hij zich naar zijn woning. Wanhopig grijpt hij pen en papier en schrijft de parochiepriester de volgende brief, die hij, tegelijk met de zakdoek, waarin zich de hostie bevond, aan de ring van des pastoors portaaldeur vasthechtte.

"Weet, heer ADRIAAN SMOUT, dat ik u hier weder breng wat gij mij heden gegeven hebt: want ik wil het geenszins aldus onder één gedaante hebben. En vermits gij of uwe voorgangers de instelling van CHRISTUS hebt veranderd, zo houd ik uw tafel niet voor de tafel des Heeren, maar houd die voor de tafel des duivels. Ik heb 't

ontvangen met een wrange consciëntie en daarom terstond uit mijn mond gevaagd aan dit snuitkleed. Doe er nu mede wat u goeddukt: want ik wil mij niet besmetten met uwe afgrijselijkheid. Gij hebt mij met uw opschrijven een droevig en benauwd hart gemaakt. Maar zie, dit is 't gevolg van de lieden alzo vervaard te maken. Laat mij op een andere tijd in mijn geweten gerust blijven. Nochtans ik zal voortaan op al uw dreigen niet meer achten, mij geschiede daardoor wat het wil. Had ik geweten, dat ik inwendig daarvan zó beroerd zou geweest zijn, ik ware veel liever gevallen in de handen van de mensen dan in de gramschap Gods. Maar ik vertrouw van God de Heere, dat Hij, om het groot leedwezen en wenen van mij, arm gevallen mens, zich ontfermen zal"

Toen in September 1568 de procureur-generaal te Brugge was gekomen, om van alle parochiepriesters informatie te horen over de pensionarissen van de stad en 's lands van de Vrije, schijnt hij bij ADRIAAN SMOUT zijn intrek genomen te hebben. Althans hij nam bij dezen het middagmaal met broeder CORNELIS, die mede één van de priesters was, van wien men narichten inwinnen zou

CORNELIS ADRIAANSE

Broeder CORNELIS, wie kent hem niet, die zoon des donders, eens dertig jaren lang tegelijk gevreesd en bespot, verfoeid en geprezen, in menig vaderlands geschiedboek sinds ruim twee eeuwen afgeschetst, door de overlevering van het éne geslacht verlevendigd tot het andere en nog als voor onze ogen afgemaald in zijn sermoenenbundel, het ijzeren gedenkteken zijner schande? Broeder CORNELIS: zo vaak reeds kwam die naam ons voor - ach, doorgaans als een kwade naam - dat wij niet alleen met gespannen geest naar uitvoeriger berichten vragen, maar dat wij, huiverig geworden waar wij van hem hoorden, voorbereid zijn om te staren in een zwarte poel van duisternis en onreinheid.

CORNELIS ADRIAANSE of ADRIAANSZOOM was geboren te Dordrecht in 1520 of 1521. Zijn vader was mr. ADRIAAN CORNELIS WOUTERSZ., pastoor van de nieuwe kerk te Dordrecht. Het gerucht was dan ook in zijn leeftijd algemeen, dat hij de onechte zoon was van een geestelijke. Hij had op de hogeschool te Leuven in de Godgeleerdheid gestudeerd, bezat de titel van theologie doctor en was vrij wél geoefend in de Latijnse en Griekse taal, ook een weinig in 't Hebreeuws. In 1548 was hij te Brugge gekomen, monnik geworden en begonnen aldaar te prediken. Hij behoorde tot de minderbroeders en bewoonde het klooster dier orde: van daar zijn naam broeder CORNELIS. Zelf bekleedde hij in dat klooster driemaal de waardigheid van gardiaan; ééns voor korte tijd slechts, toen hij in Oktober 1568 te Nivelles in 't kapittel door de overste zijner orde zelven ervan werd afgezet. Onder velerlei wisseling van omstandigheden predikte hij tot 1578, wanneer hem het prediken verboden en zijn klooster opgeheven werd. Na dien tijd leefde hij in kwijnenden toestand, "ellendig gekweld met verscheiden ziekten," en werd in 't geheim door zijn vrienden onderhouden totdat hij de 14^e Juli 1581 te Brugge gestorven is. Hij werd te dier stede in het St. Jans-Gasthuis begraven, doch zijn gebeente werd ten jare 1615 overgebracht in de nieuw gewijde kerk van zijn klooster. Te Brugge ziet men nog, schreef KOK, een eervol grafscript van hem op het kerkhof van de minderbroeders. Behalve zijn hem onterende sermoenen moeten er, volgens het getuigenis van ZWEERTIUS en andere geloofwaardige mannen, Benige geleerde leerredenen van hem in schrift gezien zijn, die in de beroerten zijn verloren geraakt. Ook is van hem gedrukt een verhandeling over de zeven sacramenten en een uitlegging van de tien geboden a. Hij schreef mede een apologie tegen LINDIUS, die, gelijk wij zagen, niet in 't licht verscheen.

Twee zaken waren er, waarom broeder CORNELIS bij tijdgenoot en nakomelingschap zó berucht is geworden: zijn geheime discipline en zijn schandelijk prediken.

Het eerste beschrijven wij niet: de kiesheid beveelt ons het diepste stilzwijgen. Al aanstonds bij zijn komst te Brugge begon de onreine man er de gemoederen zijner hoorders op voor te bereiden, bracht het niet lang daarna tot stand en hield het vol tot in 1563. Toen kwam het gerucht er van ter ore van de magistraat, die de zaak op het nauwkeurigste liet onderzoeken. Vele getuigen werden geroepen, en ook de beschuldigde zelf werd aan een streng verhoor onderworpen. De pensionaris, aan wien de magistraat inzonderheid dat onderzoek had opgedragen, had hem voor zich ontboden en schreef er een groot boek over. Het gevolg was, dat de magistraat, ten diepste verontwaardigd, bij de geestelijke overheid de verbanning van de schuldig bevonden wellusteling bewerkte. Kort na Pasen in gemeld jaar verliet hij mitsdien de stad, om opgenomen te worden in het minderbroederklooster te Yperen. "Daarom," schreef MARNIX van St. Aldegonde in 1569, "wordt hij nog te dezer ure genoemd broeder CORNELIS de geselaar."

Doch omstreeks Februari 1566 keerde hij, tegen het verbod van zijn gardiaan, naar Brugge weder, vol haat en woede tegen de magistraat, tegen de Hervormingsgezinden, wier nauwgezette vroomheid zijn schandgeheim niet had kunnen verzwijgen, en tegen al wie hem tegenstond. Dit was het, wat hij van nu voortaan onverholen in zijn prediken blijken liet. zijn beruchte sermoenen, door een waarheidlievende uit zijn mond opgetekend en vervolgens in 't licht gegeven, laten al wat men ooit van trivialiteit, menselijke drift en onreinheid op de heilige kansel gehoord heeft ver achter zich. Zij behelzen de grootste schandtaal, waarmee ooit de leerstoel van waarheid en Godsvrucht is ontwijd geworden. Geen straatwoord zó laag, geen scheldnaam zó afgrijselijk die er niet in gevonden wordt; geen enkele bladzij onbezoedeld, ja niet overvloeiende van wat gruwelijk is en onwelluidend. Inderdaad, waar zó boze en onreine geest alom zich uitlaat, daar moet men zich geweld aandoen om hem het oor te leen: wie afdalt in dezen poel gaat een pestwalm inademen. De geschiedvorser getroost zich dat. Nee, niemand zou zich verledigen tot de gezette lezing van zoveel walgens, indien er niet voor de historie een onwaardeerbare schat uit te putten ware: paarden in de afgrond

Het lust ons, het prediken van broeder CORNELIS nog nader te karakteriseren en te beoordelen, liever dan met onze eigene woorden, met de taal van een tijdgenoot, één onzer beroemdste geschiedschrijvers. 't Zal tevens kunnen dienen, om ons in de geest diens tijds dieper te doen indringen. Mocht het de dank onzer lezers verwerven!

Na drie jaren, in 1566, als nu de beroerten in de Nederlanden begonnen waren, is broeder CORNELIS zonder verlof weder te Brugge gekomen. En op de predikstoel gekomen zijnde, heeft hij zeer geroepen en uitgevaren tegen de magistraat van Brugge, wegens de informatie over zijn discipline. En verder, met de bevordering van de inquisitie en plakaten, het concilie van Trente en 's konings begeren, dat toen van 't hof zeer gedreven werd, gunst verkrijgend, heeft hij niet alleen op de magistraat van Brugge geraasd, maar ook op de generale staten, de vier leden van Vlaanderen, de verbondene edelen en alle koningen, prinsen en heren, geestelijk en wereldlijk, en dat met gruwzame lasteringen tegen God en de natuur, strekkende tot mouterijen, oproer en twist, ook bloedgierigheid en wraakgierigheid, en dat met al zulke manieren van tieren, roepen en stampen op de predikstoel, zó afgrijselijk dat dikwijls de honden daarvan verschrikten en begonnen op hem te bassen. 't Was al van bloedstorten,

hangen, branden, braden, villen, versmoren, delven, en daarbij alle onreinheid, scheldwoorden en bijnamen.

"Deze dingen schijnen ongelofelijk; maar overmits er van zijn historie en sermoenen enige boeken in druk uitgegaan zijn, wil ik de lezer derwaarts gewezen hebben. Mocht het iemand verwonderen, hoe hij hoorders kreeg, enigen waren dat uit devotie, anderen uit haat en nijd tegen de hervormde Godsdienst, die hij openlijk bestreed, nog anderen, om zich van verdenking te vrij: waren, veinzende katholiek te zijn. Allermeeft is het te verwonderen, dat eens stads- en landsoverheid zijn prediken duldde. Maar als men het boek zijner sermoenen leest zal men voor ogen zien de zorgvolle en ellendige staat, waarin de Nederlanden toen verkeerden, durvende niemand iets laten blijken of spreken, omdat al zijn sermoenen tot nadeel van de hervormde Godsdienst waren en tot voordeel van de Rooms-katholieken en tot bevestiging van het Spaanse leger, noemende hij de Spaanse soldaten heiligen. Maar boven alles is het te verwonderen, dat de geestelijkheid, de goede Rooms-katholieken, hun zaak met een zo vreselijk instrument hebben willen bevorderen en zulk een schandelijk persoon gebruiken. Schande was het voor God en de wereld, dat de stoel, voor de waarheid bestemd, met zulke schandelijke predikatiën en leugens besmet werd. Dit deed ieder redelijk mens, die ijverig voor God was, nadenken over een Godsdienst, die men geen beteren en eerlijker' voorvechter waardig achtte, en over een man, die vele punten aanroerde, welke de wijste Rooms-Katholieken in die tijd beter verzwegen meenden. Er werd genoeg mede te kennen gegeven, dat men meer de Spaanse regering, dan de Godsdienst zocht te bevestigen. Zonder twijfel, broeder CORNELIS' onnuttigheid en het toelaten daarvan heeft grote afbreuk aan de Rooms-katholieke Godsdienst gedaan. Vele van zijn dagelijkse hoorders en van de eenvoudigsten van Brugge, ja zijn devootsten zelf zijn daardoor bewogen geworden, om zich tot de gereformeerde Godsdienst te begeven.

En toch, niettegenstaande zijn woeste ijver en gloeiende bitterheid, was broeder Cornelis een lafaard, ongestadig in al zijn wegen, morgen herroepende wat hij heden verzekerd had. Dezelfde man, die de Spanjaarden *heiligen* noemde en ALVA een *Engel Gods*, voer in 1572, toen de zaken verkeerden en Brielle was ingenomen, oven opgewonden uit tegen de Spaanse bevelhebber en zijn soldaten en noemde de geuzen "vrome lieden". Dezelfde man, die de hervormde predikanten gescholden en verdoemd had, durfde even onbeschaamd betuigen, toen de geuzen in 1568 de priesters en monniken wreed vervolgden en martelden: "ik hen wel blijde, dat ik nooit een kwaad of schimpig woord van de Calvinistenpredikanten gezegd heb," en zeide drie weken later weer, toen de Hugenoten geslagen waren: "hoewel ik eens preekte, dat ik blijde was, omdat ik van de Calvinisten haagpredikanten geen kwaad gezegd had, nu zeg ik, dat het mij geen leed is al de lelijkheid, al de schelmerij, al de ... afgrijselijkheid die ik er van gepreekt heb; ja mij is leed, dat ik er niet nog veel meer boosheid en gruwelijkheid van gepreekt heb. En ten teken, dat het mij niet berouwt, zo zal ik er voortaan nog duizendmaal meer kwaads van preken," enz. Dezelfde man eindelijk, die de magistraat met smaad en spot had overladen, verklaarde weinige dagen daarna, toen de opspraak hem vervaard maakte, dat hij 't zó erg niet gemeend had en sprak: "zeggen en doen is twee."

Hoor, hoe naïef hij verder zichzelf verdedigt: "zoude men nu zoveel van een geestelijk persoon niet willen verdragen, zo is, helaas! de geestelijke staat wel in een magere staat geraakt; zo prijs ik onze goede voorouders, die zee gehoorzaam en ootmoedig waren, dat zich keizer FREDERIK BARBAROSSA wel van paus ALEXANDER III met voeten liet treden, zonder iets daartegen te morren. En

bovendien zeide de paus, als hij hem onder de voet had en vast op de nek stond: "daar staat geschreven: gij zult op de felle leeuw en de adder treden, de jongen leeuw en de draak zult gij vertrappen." (Ps. 91: 13). Dat zijn wel andere woordjes dan ik gezegd heb. Ja wel, broër CORNELIS, gij zijt ook geen paus. Dat beken ik; maar de gouverneurs en de magistraten zijn ook geen keizers! Naar evenredigheid ben ik zó hoog boven de gouverneurs en magistraten, als de paus boven de keizer is" enz.

Wil men nog een proeve, hoe karakterloos en beweegbaar hij was ook op het veld van de apologie, hoe behendig hij zich in alle bochten wist te wringen en alles tot zijn oogmerk stoutweg dienstbaar maakte, wij kiezen er een paar, waarin wij tevens bekenissen horen, om haar gulheid en naïviteit opmerkelijk.

Eens, predikende over MATTH. XXIII: 2, 3, zeide hij: "welnu, wat is dat toch anders gezegd tot ons Christenen dan dit: op St. PETRUS' stoel zullen zitten de pausen; daarom, doet al wat zij in hun conciliën, decreten, canons en lering gebieden, maar... doet niet naar hun werken. Daarom niets beters ter wereld, gij katholieken, als u de Calvinisten komen verwijten; "ha, die paus was zulk een maagdenschender, en die paus ... en die paus ... en die paus ... en die paus was een vrouw en bracht een kind ter wereld terwijl zij in de processie ging", dan dat gij terstond zegt: "doet naar hun leer en niet naar hun werken".

Op een andere tijd, predikende over de heilige Drievuldigheid, waarvan de Erasmianen zeiden, dat het niet betamelijk was Haar af te beelden, sprak hij aldus over AUGUSTINUS, dien hij anders niet minder prijzen moest dan alle kerkvaders: "willen zij zeggen: "St. AUGUSTINUS heeft zeer geschreven tegen het schilderen of snijden van de Drievuldigheid;" ja, is 't waar? St. AUGUSTINUS heeft meer dingen geschreven, die niet veel deugen. Sint AUGUSTINUS heeft al in meer artikelen van 't heilig Christengeloof gedoeld, die de heilige katholieke kerk alle verworpen heeft en voor ketterij veroordeeld"!

Uit alles wat wij hoorden konden wij de Franciscaner reeds genoegzaam leren kennen als een geduchte bestrijder van de Hervorming. Vermits hij echter als zodanig boven dit vertoog staat opgetekend, zon moeten wij hem in dat licht nog meer rechtstreeks beschouwen. Wij zouden al zijn sermoenen moeten uitschrijven, om dit volledig te doen. Niet één, waarin het ketterbeoorlogen niet als een uitkomend punt te voorschijn springt. Al tezamen dragen zij de blijken, dat hij zich die onzalige taak tot zijn levenstaak gesteld had. Gij zoudt beven van afgrijzen, indien gij de bloedprediker hoordet naar aanleiding van de woorden uit Psalm 58: 11: "de rechtvaardige zal zich verblijden, als hij de wraak aanschouwt; hij zal zijn voeten wassen in der goddelozen bloed". Gij zoudt van zijn zedenleer gruwen, indien gij hem met een stroom van woorden en met de afzichtelijkste naaktheid hoordet betogen, dat de grootste zondaars uitmunten boven de ingetogenste hervormden, en dat de schandelijkste zonden lofwaardig zijn bij de minste ketterij. Als hij predikte over Lukas 6: 36: "weest barmhartig, gelijk ook uw Vader barmhartig is," was het: "zij die menen, dat CHRISTUS ons hiermede leert jegens de sectarissen barmhartig te zijn, zij zijn verdoeld; want de ketteren zijn Gods vijanden, maar CHRISTUS bedoelt onze vijanden, gelijk wel blijkt uit dit navolgende: "vergeeft, en u zal vergeven worden." Maar hoe, indien wij de sectarissen hun ketterijen zouden gaan vergeven uit barmhartigheid dat ware wat fraais! Neen, neen, dat is de mening van CHRISTUS niet; deze woorden zien geenszins op geloofs of Godsdienstzaken!"

En daarop volgt dan weer een aanhitsing tot vervolging. Hij zegt dan ook, dat hij "de ganse dag niet anders studeerde dan om tegen de ketteren te preken". Eens was zijn tekst PSALM 119: 21, 22: "zou ik niet haten, HEERE, die U haten, en verdriet hebben

in degenen, die tegen U opstaan? Ik haat ze met een volkomen haat; tot vijanden zijn ze mij." Toen sprak hij: "hoort gij wel? Ja, DAVID is eerst een man geweest gelijk ik ben; want hij heeft de goddelozen gehaat met hartelijke ernst, gelijk ik deze sectarissen en Godslasteraars haat. Ik haat ze wel zó bijster en vijandig, dat ik wel mijn gal uitspuwen zou als ik ze zie. Daarom, als mij enige van mijne katholieken ten eten noden, zo vraag ik terstond vóór alles: wie zal er nog eten? En hoor ik dan iemand noemen, op wien ik maar een kleine achterdocht van Erasmianerij of Cassanderij heb, zo antwoord ik: ja, noodt ge mij bij die ten eten? Ik versmaad u. Ziet, met zulk een haat moet men ze haten, die onzalige ketters".

"Ja," riep hij elders, "ik ben wraakgierig, ik beken het; ja ik beken, dat ik wraakgierig hen; wraakgierig hen ik! Wel, is het niet genoeg, dat ik het zelf zegge? Ja, ik ben ook bloeddorstig, dat beken ik ook! Ja, bloeddorstig ben ik naar al het goddeloze geuzenbloed. Nu dan, wat wilt gij meer hebben, dan dat ik het zelf beken? Schrijft nu in uwe schimpdichten, dat ik een geuzen of kettersbloedzuiper ben: want dat wil ik weten, daarvoor wil ik zeer wél bekend wezen. Ha, ik zou wensen zelf hun beul te zijn"!

En daarvoor was hij ook bekend. Men wist het genoeg buiten Brugge, onder de hervormden, dat er in die stad zekere broeder CORNELIS was, die van de Calvinisten en doopsgezinden vaak onwaarheden preekte. Hij mocht daarom wel uitroepen wat zijn kwaad geweten hem onderstellen deed: "och, hadden ze mij, hoe afgrijselijk zouden ze mij martelen: want geen meerder Calvinistenvijand dan ik ben"!

Geen wonder, dat hij één van de zeven priesters te Brugge was, in 1568 belast om de biecht te horen van hen, die naar de Hervorming overhielden, toen de zaken tot hun nadeel verkeerden. Maar geen wonder tevens, dat de Hervormingsgezinde liever bij anderen ter biecht gingen dan bij hem, van wien zij geen absolutie te hopen hadden. Wij vernamen dan ook reeds, wat bloedig uitwerksel eens zijn sermoenen hadden. Op de 13^e September 1566, toen de wonde van de beeldstorm nog vers was en het openbare preken van de Calvinisten al stouter werd, riep en bewoog hij door zijn verschrikkelijke woorden sommige zijner katholieke hoorders dermate tot wraak en bloedstorting, dat zij vloekende en zwerende uit de kerk gingen.

"Bij Gods (wonden van Christus) vijf wonden," zó klonken hun eden, "bij Gods zeven sacramenten, wij zullen het mes eens moeten ter hand nemen, of daar is anders geen eind van deze geuzerij te wachten"!

Naderhand zullen wij nog soortgelijke vruchten zijner predikatiën aanschouwen. Voorwaar, het verwondert ons niet, dat broeder CORNELIS zich meer dan ééns beroemd heeft - al geven wij 't hem niet toe, al geloven wij meer aan 't aangevoerde getuigenis van onzen VAN MEIEREN, al horen wij er zijn trots en snoevende geest in spreken - dat zijn sermoenen het katholiek geloof in Brugge behouden hebben. "Wie is," riep hij uit, in deze stad van Brugge anders oorzaak, dat hier geen beeldstormerij gebeurd is, dan ik door mijne predikatie? Ik durf stoutelijk zeggen, dat ik de behouder ben van de geheelheid van de kerken: zonder mijn naarstige, vurige predikatie (hoewel er nog twee of drie ook hun best met preken gedaan hebben) ware hier alles zowel verloren gegaan als elders: want uw geuzen zijn in niets beter dan andere geuzen". 't Is te veel gezegd. Zoveel is waar, dat de vlamme taal van de monnik een verterende ijvergloed in menig arm hart ontstoken heeft en aangevuurd, maar in nog meerdere harten walging heeft uitgestort en heilzaam nadenken doen geboren worden!

Zó staat hij daar, de reus onder de kampioenen! Hier als een GOLIATH, pochend, laatdunkend en honend te voorschijn tredende, voorzien met een zwaard en met een spies en met een schild, strijdende met vleselijke wapenen waar hij had moeten strijden in de naam van de Heer van de heirscharen. Ginds als een KÁJAFAS voor wien het doel de middelen heiligde, sluw en gewetenloos, zich niet bekommerende over de dood van de onschuld waar het de triomf gold van eigenbelang. Elders als een SAULUS, moord en dreiging blazende, helaas, nooit een PAULUS geworden! Die verblinde! Hij waande de tijdgeest te bezweren door de Simeï's vloek, te verbrijzelen door brandstapels en moordschavotten; en hij wist niet, hoe waarachtig het woord des Heeren is, ook aan deze zijde van het graf, dat geen mensenzielen gedood kunnen worden!

Arme gemeente, gij, die zó schoon opbloeidet, gekoesterd door het zonnelicht, hoe zien we u ter prooi aan geweld en list, straks weggescholen voor het oog van vijand en vriend! Maar zijt ge daarom gestorven? Nee, wij weten het, gij zijt een jeugdige, frisse plant; en wee de hand, die een grafzerk legt op een levende!

Zie, waar de tedere plant de steen niet doorboren of verschuiven kan, daar buigt zij zich om en wendt zich stil ter zijde tot zolang zij 't fiere hoofd kan opheffen, en zij schiet weer naar boven totdat haar bladeren en bloesems de lijksteen overschaduwden!

DERDE TIJDPERK

SEDERT DE KOMST VAN ALVA TOT AAN DE ZEGEPRAAL DER VRIJHEID IN VLAANDEREN.

1567-1578.

DE GEMEENTE, ONDERDRUKT EN TERUGGETROKKEN IN DE SCHUILHOEK

HEILLOZE VOORTEKENEN.

Onder de Zuid-Nederlandse steden was er geen waar de Hervorming zó grote opgang had gemaakt als in de toenmaals Henegouwse, thans Franse stad Valenciennes. Twee uitmuntende mannen, GUIDO DE BRES en PÉREGRIN DE LA GRANGE, waren er predikanten. Na de beeldstorm, die ook aldaar gewoed had, waren er de beide kerken voor de hervormde Godsdienst ingericht geworden. Men deed wel alle pogingen, om ze voor de Roomse eredienst terug te erlangen en wees, gelijk elders, de hervormden bidplaatsen aan buiten de stad; maar de kerkenraad kon niet besluiten het eens verkregene weer af te staan. Geen wonder, dat de Roomsgezinde partij het oog gevestigd hield op een stad, die zó stoute stappen gedaan had, waar de Hervorming zó talrijke aanhangers telde en zó ijverige, dat men er eens enige broeders, ten vure gedoemd, aan beulshanden had ontweldigd; een stad daarenboven, die wegens haar grootte, schoonheid en sterkte en wegens haar nabijheid bij Frankrijk van het uiterste belang geacht werd. Toen dus de gouvernante, door brieven uit Spanje tot meerdere strengheid aangespoord, en aangemoedigd door de scheuring onder de verbondene edelen die zij bevorderd had, begonnen was met in 't geheim krijgsvolk aan te werven, schreef zij aan die van Valenciennes, dat zij voornemens was aldaar bezetting te leggen en gelastte hun die bezetting in te nemen. 't Werd geweigerd. Het gevolg was, dat, na vruchteloze onderhandelingen, de stad en haar inwoners op de 14^e December 1566 als rebellen van de koning werden uitgeroepen. Weldra verscheen FILIPS van St. Aldegonde, heer van Noircarnes, met een leger voor de weerspannige vesting en sloeg het beleg voor haar muren. De belegerden weerden zich dapper. Ofschoon zonder enig garnizoen, waagden zij menige uitval. Zij voorzagen zich van koorn, brandden de plaatsen af, die hun hinderlijk waren, en deden de vijand grote afbreuk, altijd vol hoop van ontzet te worden. Helaas, het ontzet kwam niet! Wel is waar, 't waren alweder de West-Vlamingen, die daartoe een poging waagden. Al spoedig verzamelde zich een grote schare en trok heen ter hulpe van de benarde stad. 't Was echter meer een ongebonden volkshoop dan een geregelde bende, zich vergetende bovendien in baldadigheden tegen de Roomsgezinden. Drieduizend strijders van Doornik voegden zich daarbij, onder bevel van JAN SOREAU. Op 't laatst van December was deze macht verenigd, twee uren ten oosten van Rijssel, tussen het stadje Lanoy en het meer noordelijk daarbij gelegen dorp Waterloo. Doch zij werd

door NOIRCARMES aangevallen en deels verslagen, deels op de vlucht gejaagd. Enige honderden waren de offers hunner moedige tussenkomst.

Bij deze ramp voor Valenciennes en de Hervormingszaak kwam een andere. Hoopvol hielden de belegerden hun blik gericht naar de verbondene edelen. De 15^e Januari 1566 riepen zij smekend hun hulp in. Maar ach, hun bondgenootschap was niet meer dat gesloten geheel van vóór weinig maanden. De meer strenge Roomsgezinden onder hen waren, door de heiligschennis van de woeste beeldenstormers verontwaardigd, teruggedeinsd. Door Spanje geveleid en gelokt, hadden zij langzamerhand de gelederen hunner broeders verlaten en waren aan de zaak des konings toegevallen. En de Hervormingsgezinden, verzwakt en geslingerd, waren moedeloos. Straks begon NOIRCARMES de ongelukkige stad nog feller te beschieten, zodat zij eindelijk voor de overmacht bezweek: op de 24^e Maart 1567 gaf zij zich op genade over. haar aanzienlijkste inwoners werden gevangen genomen, MICHIEL HERLIN, de stadsoverste, werd met zijn zoon en vele anderen onthalsd en de beide predikanten werden opgehangen.

Ontzettend was de verslagenheid van de gemoederen, ook te Brugge, na zó noodlottig verlies van een stad, die één van de stevigste bolwerken was van het protestantisme. Betreurenswaardig was de zaak van de Hervorming teruggegaan, en met rasse schreden ging zij van nu af nog meer achterwaarts terwijl Spanje won in moed en macht betoning. De gouvernante had reeds in 't vorige jaar, bij 't verzwakken van het bondgenootschap, een nieuwen eed voorgesteld, waarbij alle landvoogden en bewindslieden zweren moesten het Rooms geloof te zullen handhaven, de beeldenstormers te straffen en de ketterijen uit te roeien, en alle leenmannen de koning te dienen tegen elk, dien men hun voorstellen zou. Ook de graaf van Egmond had zich aan dien eed onderworpen en begon zich meer en meer naar Spanje's wil te schikken. In 't laatst van Januari 1567 trok hij, vergezeld van een talrijke bende gewapende ruiters, gans Vlaanderen door, om de Godsdienstoefeningen van de hervormden te beletten. Bloedige vervolgingen ontstonden weer.

Te Mechelen werd MARTINUS SMETIUS, predikant aldaar, gevangen genomen de 2^e Februari en de 8^e aan een boom opgehangen.

Te Oudenaarde was de godsdienstige vergadering op Zondag, 2 Maart, door het krijgsvolk aangevallen, waarbij enige van de weerlozen het leven verloren, en de 14^e April werden er drie hervormden gehangen.

Te Yperen werd MAILGAERT DE HONGERE, nadat hij er op 't laatst van 1566 gevankelijk was heengevoerd omdat hij op ongeoorloofde plaatsen ten platten lande had gepredikt, de 16^e April ter dood gebracht. Ook MICHIEL DE MESSERE, anders INGELS of WALGEN geheten, doorgaans in 't Waals predikende en geboortig van Yperen, werd er omtrent dezen tijd in de kerker geworpen en onderging na enige maanden een schandelijk en smartelijk einde.

De edelen, meer en meer oneens geworden, zagen hun verbond gebroken. De prins van Oranje hield met de graaf van Egmond een laatste gesprek te Willebroek bij Antwerpen, waarin hij dezen trouwhartig waarschuwde, verzekerde, dat zijn hoop op de koning ijdel was, en voorspelde, dat hij de brug zou zijn, waarover de Spanjaarden zouden in 't land komen, maar dat zij, er over gegaan zijnde, de brug zouden afbreken en verdelgen. De prins nam afscheid en vertrok in 't midden van April naar Duitsland.

Helaas, de afgevalle edelen, de overheden en steden lieten zich gebruiken, om alom de predikatiën te doen ophouden, zodat ten laatste in Maart en April in Nederland alle Godsdienstoefening van de hervormden geweerd was. De Roomse heiligdommen werden allerwege hersteld en kostelijk versierd met beelden en altaren, terwijl de tempels van de hervormden alom werden afgebroken en van deze afbraak galgen gemaakt, waaraan ontelbaren hun dood vonden.

Er waren kleine steden, wier te recht gestelden in dit jaar een getal beliepen van vijftig tot driehonderd, behalve de menigte, gedood ten platten lande, waar allen, die men verdacht hield, gevangen werden.

En hoe was het te Brugge? De predikatiën waren elders alom verboden; maar dezelfde Brugse Magistraat, die ze vroeger niet verhinderd, ja beschermd had, had nog de 14^e Maart daaromtrent geen verbod gedaan, ofschoon wij niet aannemen durven, dat zij toen nog rustig buiten de stad in zwang waren. Terwijl het ganse land in oproer was, terwijl elders de hervormden naar de wapens grepen, besloten voor hun dierbaarst kleinood tot de laatste druppel bloed te strijden, lezen wij van niets dergelijks in West-Vlaanderens hoofdstad. Doch zeker is het, dat men weldra ook hier voor de overmacht moest bukken.

Ziedaar een kort overzicht van de tegenwoordige stand van de zaken. 't Is een inleiding tot het jammertafereel, dat onze beschouwing wacht: een inleiding, waardoor ons hart, reeds tot weemoed gestemd, is voorbereid om voel droevigs te vernemen. Heilloze voortekenen! Van nu af getrouw aan het chronologisch opschrift van dit tijdperk, staren wij op een zwart bewolkte hemel.

ALVA.

Waar is een neerlands hart, dat bij die naam niet huivert? Een naam, met bloed bevekt en tranen zonder tal. Een naam, die zijn onzalige vermaardheid te danken heeft aan de vloek, sinds drie eeuwen over hem uitgesproken! Het éne geslacht kwam en het andere ging; maar ALVA ging niet. Met steeds vernieuwde geestdrift immer opgejaagd, was de rampzalige gedoemd, om voort te leven niet op de geschiedbladen des lands alleen, maar in de mond en in duizend overleveringen des volks. Op hem, de wreedaard, wezen de moeders met afschuw haar kinderen; en waar de vaders neerdaalden in het zwijgend graf, daar stonden weer de zonen op, om te spreken van hem, die met een eeuwig brandmerk getekend is. Nee, voor die bloedschim bestemt de verfoeiing geen vergetelheid en het afgrijzen geen ruste.

Ongelukkige, **die in zes jaren tijds achttienduizend mensen door beulshanden hebt gedood**, en die, zwoegend onder een vloekvonnis, in driemaal honderd jaren zelf niet sterven kunt!

FERDINAND ALVAREZ DE TOLEDO, hertog van ALVA, dapper en ervaren krijgsman, maar tevens hard, trots en onbuigzaam mens, werd door koning FILIPS uit Spanje naar de Nederlanden gezonden, toen het bestuur van MARGARETHA de vorst te slap toescheen. Hij was voorzien van een schier onbegrensde volmacht, en een talrijk leger, bestaande uit de uitgelezenste keurbenden, vergezelde hem. Wat voor de zwakheid van de vrouw niet had willen wijken, dat, meende men, zou zwichten voor de stalen veerkracht van de man. ALVA was van oordeel, dat alleen onverbiddelijke strengheid Nederland voor Spanje behouden kon; hij twijfelde daaraan niet in 't minste; en, terwijl hij de inwoners dezer landen beschouwde als een hoop van louter

oproermakers en ketters, had hij geen ander voornemen dan hen als zodanig zonder genade te behandelen. Zo kwam hij herwaarts, laatdunkend, verbolgen, wraakgierig.

In 't midden van Juli 1567 was hij met zijn machtig heir tot in Luxemburg gevorderd. Alleen op het gerucht zijner nadering namen duizenden de vlucht. Ook te Brugge ontvlood een tal van hervormden. Vooral het consistorie van de ouderlingen en diakenen zocht elders zijn behoud en vond zich gedrongen het overblijfsel van de kudde aan zichzelf over te laten.

Eindelijk tegen het laatst van Augustus trekt de lang gevreesde man de muren van Brussel binnen. Het eerste wat ALVA deed was zijn leger verdelen in de verschillende steden.

Reeds de 30^e Augustus trokken de Spaanse soldaten binnen Gent, met grote tegenzin en tot hevige ontsteltenis van de burgers.

Ook naar Brugge werden kort daarop enige vaandelen gezonden. Maar gelijk dáár beter zorg gedragen was om beeldstorm en buitensporigheden tegen te gaan, zó ging er ook alles geschikter toe, ofschoon de Spanjaarden er niet beter gezien waren dan te Gent. Hun hoogmoed toch en de overlast, dien zij de burgers aandeden, maakten hen in de ogen des volks zeer hatelijk.

Op deze daad van overmacht volgden al ras andere daden van geweld. De geduchte bloedraad wordt ingesteld. De commissarissen van het hof zijn alom werkzaam, om berichten in te winnen aangaande hen, die maar in enige betrekking hadden gestaan tot de hervormden. De graven van Egmond en Hoorn worden de 9^e September te Brussel gevangen genomen, de kerkers al dichter en dichter gevuld, de scherprechters hoe langer hoe meer in 't werk gesteld. Hier en dáár wordt over de beeldenstormers wraak genomen en ronken de brandstapels.

Dit was niet alles. ALVA had ook commissarissen aangesteld, om de verbeurd verklaarde goederen van de gevluchte of gevangene hervormden op te schrijven. Voor Brugge en het land van de Vrije was dit opgedragen aan LODEWIJK D' HAMERE, en 't was aan het einde van 1567, dat men in deze stad daartoe overging: het geschiedde niet zonder grote murmuring van het volk, dat daardoor de stadsprivilegiën geschonden achtte.

Het volgende jaar bracht nieuwe schrikgebeurtenissen. de landvoogdes, bedroefd vertrokken de 30^e December nadat zij haar ontslag van de koning verkregen had, liet nu het volle gezag in de handen van de hardvochtige hertog. De 10^e Februari werden in het hof te Brussel afgelezen, gelijk tevoren in alle steden in 't bijzonder gedaan was, de namen van de beschuldigde, merendeels gevluchte hervormden van Brugge: zij werden voor ALVA of zijn raad ter verantwoording gedaagd. Het getal van die vluchtelingen bedroeg ruim veertig; en als men, gelijk waarschijnlijk is, daaronder verstaat hoofden van families dan wordt het nog groter, al is het minder groot dan elders. Oude plakaten werden vernieuwd. De 26^e Februari was er een gebod ter afkondiging in Brugge, waarmede ALVA van 's konings wege beval, dat men alom waar de kerken geschonden waren nieuwe beelden, altaren, sacramentshuizen en kerkelijke sieraden van stonde aan zou aanbrengen, zodat binnen drie maanden alles moest hersteld zijn gelijk het was vóór de kerkplundering, en zulks alles op kosten van die de Hervorming aankleefden of begunstigd hadden. Op de Paasavond was dan ook alles in orde gebracht en kon de eredienst als vroeger verricht worden.

Noodlottig vooral voor de hervormden, ook te Brugge, was de nacht van 2 op 3 Maart. Argeloos lagen zij in de armen van de slaap, toen men, gewelddadig binnen hun huizen gedrongen, op ééns voor hun legersteden stond, hier de soldaten, daar de schouten, ginds de retroeden, overal de ontzaggelijke mannen van de gerechte. Wat verschrikkelijk ontwaken, waar men ruw wordt aangegrepen, om bij het ronde schijnsel van de nachttoortsen de wraakzucht te zien schitteren in de wapenen en het oog van een onweerstaanbare overmacht! Daar sleept men ze voort, de weerlozen, velen vergezeld van hun huisvrouwen, zo even nog van een schone toekomst dromende op een zacht rustbed, straks neerliggend op het vochtig stro van een duistere kerker. 't Was éézelfde onheil, dat ALVA'S verbitterde ziel voor Nederland in éézelfde nacht bestemd had. Droevig einde van een vastenavond, die vanouds een vreugdefeest was geweest! Treurig begin van een passietijd, die nu voor velen ook een lijdenstijd zou zijn, waarin zij gemeenschap hadden aan de verdrukking van Christus! Totnogtoe was er slechts één van de Brugse hervormden, die, door ALVA ingedaagd, te Brussel gevangen was. Hoe, riep men uit, maar één Calvinist gevangen; maar één, waar nog zoveel overbleven, die niet gevlucht zijn! Heeft die indaging niet anders te beduiden? Neen, was het boze antwoord, nu is eerst de indaging begonnen. De nacht heeft het getoond, hoe ALVA'S list de gerusten weet te verschalken. Zijn wilskracht zal het overige doen.

En zij deed het overige. Reeds de laatste van diezelfde maand werden er twee Calvinisten te Brugge gehangen. Standvastig gingen zij in de dood. "Bidt voor ons," zó spraken zij tot het volk, "terwijl wij leven; want na onzen dood kan uw gebed ons niet meer helpen."

Zie, wat "grote justitie" in 't begin van April in vele steden van Vlaanderen, Holland, Zeeland en Brabant gedaan werd over de Calvinisten, beeldenbrekers, kerkschenders en allen, die iets van 't hun hadden afgestaan om van de hervormden tempels te bouwen!

Tegen Pasen (18 April 1568) waren er te Brugge zeven priesters aangewezen, voor wie de Hervormden moesten ter biecht komen. Één dezer priesters was, gelijk wij hoorden, broeder CORNELIS. Op straffe des hans werd aan de ongelukkigen opgelegd, om knielend aan de priesterlijke voeten hun berouw te belijden dat zij de verboden predikatiën hadden bijgewoond, te erkennen dat die predikatiën uitvloeiselen des duivels waren, vergiffenis te smeken voor zó grote zonde en daarna het sacrament des altaars te ontvangen.

Te dien zelfden tijde was ook een aanvang gemaakt met het "justiciëren" van de herdopers. Drie dezer gehate partij werden op de 13^e April verbrand.

Den 27^e Mei werd begonnen met het verkopen van de verbeurd verklaarde bezittingen van de vluchtelingen.

En wilt u ALVA zien in al zijn woede, sla uw oog op het bloedbad, door hem te Brussel aangericht in het begin van Juni, te midden van de oneindige terechtstellingen overal elders. Meer dan twintig edelen worden ter dood gebracht, en de hoofden van EGMOND en ROORNE vallen voor het slagzwaard.

DE MAGISTRAAT.

Nogmaals ons verlustigd in de beschouwing van de Brugse overheid, wier waardige en liefderijke houding tegenover de hervormden wij reeds meermalen toejuichten. Wij zullen haar dat zelfde voetspoor van vrede en verdraagzaamheid zien volgen, zelfs te

midden van ALVA'S geweld. 't Zal het beeld van de liefde zijn, tegenover de gestalte van de boosheid.

Niet lang nadat ALVA in Nederland was gekomen verscheen ook de Brugse magistraat voor hem, misschien om hem te complimenteren. De regenten van de stad, die zich weleer zó wars getoond hadden van de Spaanse inquisitie, stonden echter ten Hove slecht aangetekend, en de hertog ontving hen met een nors aangezicht.

Ook na hun terugkomst te Brugge betoonden zij niet dan "een slappe justitie" over de ketters. Men zag ze (23 November 1567) nog met honderden op de beurs, op de Burg, op de markt en langs de straten, die zich tevoren als Calvinisten, Lutheranen en doopsgezinden hadden gekenmerkt en de openbare predikatiën bijgewoond. En de magistraat - dezelfde, die hen vroeger gewaarschuwd had, dat zij ontvluchten moesten, of dat men anders genoodzaakt zou zijn hen gevangen te nemen - dezelfde magistraat liet hen thans ook ongehinderd rondgaan. Wat slecht vooruitzicht, nu 's konings commissarissen alom werden afgevaardigd, om aangaande de magistraten informatie te nemen, wat zij verricht hadden tegen de ketters vóór de tijd van beroerten en sedert het laatste vertrek van Zijne Majesteit uit deze landen, hoe zij de plakaten hadden gehandhaafd en zich gedragen ter zake van de geheime vergaderingen.

In Maart 1568 zien wij dan ook de Brugse magistraat te Brussel voor ALVA gedagvaard, om zich te verantwoorden ook omtrent de rekwesten waaraan hij als één van de vier leden van Vlaanderen mede had deelgenomen. 't Was in diezelfde tijd dat hij tot de hertog een vraag richtte, waarop het antwoord niet moeilijk te raden was, *wat er namelijk gedaan moest worden met de te Brugge gevangene herdopers.*

Het koele antwoord was dit: niet anders dan de plakaten luiden: *de hardnekkigen levend verbranden en die zich bekeren doden met het zwaard.*

Kort daarna werd, door de geestelijkheid naar 't schijnt, of anders van wege de hertog, beproefd in de huizen van de burgers een onderzoek naar verdachte boeken te doen plaats grijpen; doch de magistraat belette met alle kracht een zó grote inbreuk op de aloude stedelijke privilegiën, al "stond hij kwalijk genoeg ten hove, gelijk het scheen, dat er de burgemeester, schepenen, griffier en pensionaris al vast gebonden werden.

Toen EGMOND en HOORNE gevonnist waren, waren er magistraatspersonen, die daarover morrend hun ontevredenheid te kennen gaven. De 23^e Juni werd het oude plakkaat, waartegen de verbondene edelen gerekwestreerd hadden, te Brugge weder afgelezen; doch de magistraat scheen niet vaardig het ten uitvoer te brengen. Althans veel van de Brugse hervormden, sedert ALVA'S komst in de gevangenis geworpen, waaronder GODEFROID SLABBERT, ouderling, en PIETER BANQUEROT, diaken van de gemeente, bleven ongevonnist, ofschoon elders het bloedige plakkaat ten strengste werd opgevolgd.

Zo leefde er onder andere ongedeed een oud man, die weleer een ijverig volgeling en lofredenaar van de predikanten geweest was. Eens was hij, nadat hij HERMAN MODET gehoord had, in opgetogenheid ter stadspoort in gehold, en had met beide handen opwaarts uitgeroepen: "die predikant, die daar buiten staat en preekt, is geleerder dan al de priesters en monniken, die in de stad van Brugge zijn!" Men deed niets tegen hem.

Ja toen ALVA in Juli zich in Vriesland bevond, om het leger van de hervormden onder Graaf LODEWIJK van Nassau te bestrijden, duldde het de magistraat, dat men in 't openbaar weddenschappen aanging, dat de hertog niet levend weer zou keren.

Wel is waar, er werden omstreeks 't begin van Juli twee vrouwen verbrand van de gehate sekte van de doopsgezinden, en de 248`e" dier maand werd een beeldstormer gehangen. Toch liet de magistraat de grote menigte van doopsgezinden en hervormden in de gevangenis zonder doodstraf en liet ze zelfs met honderden in vrede en vrijheid langs de straten gaan: een beschuldiging, die nog in November herhaald wordt. Totnogtoe, ofschoon ook te Brugge onder 't volksgemor een begin was gemaakt met het verbeurd verklaren en verkopen van der vluchtelingen goederen, had men zich verzet tegen de afkondiging een publicatie van ALVA deswegens van 26 Juni. De magistraat had daartegen geprotesteerd bij de hogen raad van Vlaanderen, en zich beroepen op het aloud privilege van de stad, 't welk een poorter van Brugge voor verbeurdverklaring vrijwaarde. 't Was te vergeefs. Op Dinsdag, 3 Augustus, had hij zijns ondanks het bestreden plakkaat moeten uitvaardigen; het goed werd verkocht en de huizen en bezittingen werden verbeurd verklaard in het schepenhuis zelve.

Toen er de 7^e van die maand een processie werd geboden liet de magistraat daarbij tevens afkondigen, dat men God zou bidden, dat voortaan de Godsdiensttwisten mochten gestild worden zonder bloedstorting. De processie was door ALVA bevolen, om God te danken voor de overwinning, de 21^e Juli door hem behaald op de hervormden in Vriesland; zij werd 8 Augustus gehouden en trok van de St. Donaas tot in de Lieve-Vrouwekerk.) Weinig eerbied werd ook betoond door sommigen van de stadsbestuurders, waar zij in de St. Donaaskerk de Roomse eredienst bijwoonden. Een bul van paus PIUS V, in November 1568 uitgevaardigd, sloeg alle overheden in de ban, die zich eertijds tegen de inquisitie verzet hadden. Toen deze bul in 't begin van Januari 1569 te Brugge ontvangen werd zou volgens streng recht een groot deel van de voormalige wethouders door de banbliksem zijn getroffen, indien er geen priesters geweest waren, die hun tegen geringe penitentie de absolutie gegeven hadden. - En nog in 1569, toen het martelaarsvuur reeds weder fel brandde in de bisschopsstad, werd er toch geklaagd over des magistraats toegevendheid, die de hervormden spaarde.

In het beoordelen van de Brugse magistraat mogen wij echter, om van de waarheid getrouw te zijn, het volgende niet vergeten. Vooreerst, de berichten, die ons hem aangaande gegeven worden, komen ons van een zijde, die hem zeer vijandig was. Broeder Cornelis, zelf een ketterhater tot in 't bloed, zou vermoedelijk anders minder berispt hebben, dan waar hij nu in zijn onverzoenlijke wrok ook van ver daartoe overal de gelegenheid zocht. En de magistraat was nog daarom niet onkatholiek al was hij 't in het oog van een bloedgierige monnik en al betoonde hij zich veelal zachtmoedig jegens de hervormden en voorzichtig en gematigd in de tijden van uiterste spanning.

Vervolgens; de wet, in ALVA'S tijd benoemd, was niet meer die van 1566. Zij was meer in de Spaanse geest geworden. Zó was sedert 1567 tot 1569 MAARTEN LEM, die wij als tegenstander van de hervormden nader zullen leren kennen, burgemeester van der courpse. Op hem had misschien broeder CORNELIS het oog, als hij sprak van "ulieden burgemeester" (burgemeester van de gemeente), die 24 Juli 1568 de tijding kreeg uit Vriesland, dat graaf LODEWIJK verslagen was. Een tijding, die weldra de minderbroeder werd medegedeeld, om er nog dezelfde namiddag zijn hoorders mede te verheugen. Evenwel, er waren in de raad nog genoeg hervormde bestanddelen. Van de magistraat, die in September 1568 was aangesteld, zeide de even genoemde monnik met grote afkeuring: "de één is buiten van de Calvinisten predikanten lopen

horen, en heeft zich daarmee openlijk verklaard geus te zijn. Andere twee hebben buiten aan de Brugse Calvinisten de plaatsen helpen ordineren en aanwijzen, daar ze preken zouden. Nog is er één, die aan een vollen maaltijd over tafel met de geuzen en geuzinnen heeft geroepen: *leve de geuzen!*

Hoor, hoe de woedende man tegen de bewindslieden uitvaart op de 25e November: "gij ziet de Calvinisten hier te Brugge nog met honderden vrijelijk langs de straten gaan op de beurs, op de Burg, op de markt en ten Hoeke, alzo stout als de katholieken. Ha, gij magistraten, gij wethouders en gij officiers, die nu deze twee of drie laatste jaren in 't recht, in de wet en in officie gezeten hebt, gij hebt allen een strop om uwen hals verdiend, hoe katholiek gij ook schijnt te zijn of zijn wilt. Want gij hebt des keizers en des konings plakaten op 't stuk van de ketterijen bezworen, dat gij die streng en naarstig ten uitvoer zoudt leggen, en gij wordt allen openbare eedbrekers of meinedige schelmen."

Eindelijk, de magistraat schijnt vooral ook het gevoel van CASSANDER te hebben aangekleefd, gelijk dat te Brugge het meest zijn vele en warme aanhangers vond, inzonderheid onder geleerden en aanzienlijken. Daarom schijnt diezelfde magistraat de katholieken niet zelden te hervormd toe, waar hij de hervormden wel eens te katholiek voorkomt. Overal echter, getrouw aan zijn beginsel, zocht hij de middelweg, de weg van de gematigdheid en verdraagzaamheid. En daarom riep nogmaals dezelfde prediker: "«h, beziet nu, hoe wij hier zitten in deze stad van Brugge! Wij meen, dat wij al van goede katholieke magistraten of wethouders en pensionarissen geregeerd worden, maar helaas, 't zijn allen geveinsde, bedekte, dubbelhartige Cassandrianen. Daarom gij, katholieken, wacht u toch voor deze geleerde lieden, die dus fraai gekleed gaan, met deze schone, grote, lange mantels. Och, daar schuilt zó veel onder die grote, lange mantels; die schone, lange mantels bedekken zeer vele ketterijen. Die fraaie lieden zijn mij al lang verdacht geweest." "Niemand kan twee heren dienen. Maar och, dit kunnen nochtans deze geveinsde Cassandrianen en Erasmianen zeer wél doen, gelijk dat hier te Brugge wel schijnt. Want zij zitten daar in 't recht en kunnen de sectarissen, die van hun kettters geloof zijn, wel ter dood verwijzen, om God, om de koning en om zijnen hertog van ALVA te dienen; en voorts weten ze en kunnen ze tegenover de geuzen en geuzinnen in 't heimelijke alzo leven, dat ze van die ook geprezen zijn, en dank behalen voor de verborgen diensten en vriendschappen, die ze hun doen, hetzij in 't waarschuwen als men ze zoekt te vangen, hetzij in 't lang uitstellen en niet haasten met recht te doen als zij gevangen zijn, of hetzij in 't zeer naarstig aan ALVA of ten Hove lopen bidden oor hun leven." "Ha, snode verraders! Daar kwam nooit erger geslacht op de wereld dan dat Cassandriaans gebroedsel. Ja, en nu al zulke heimelijke, bedekte, doortrokken kettters de magistraten of de wetten regeren, en voornamelijk aan 't buffet zitten en strijken alle vonnissen naar hun zin, en dat men in alle zaken hun raad volgt, helaas, in wat ellende, verdriet en jammer staan wij katholieken nu te komen"?

IV.

BRUGSE BURGERS, ONDER ALVA DE HERVORMING TOEGEDAAN.

Waren er te Brugge magistraatspersonen, die de Hervorming voorstonden, zullen wij er anderen zien, die de martelaarskroon verwierven, door ALVA'S zwaard getroffen, wij vinden ook onder Brugge's burgerschaar aanhangers van de Hervorming, die bij dreiging en gevaar ongedeerd bleven. Laat ons hun namen vermelden.

HUBERTUS GOLTZIUS.

Deze beroemde man - zoon van ROGER, schilder van Wirtsburg - wiens naam eigenlijk HUBERT GOLTZ was, was geboren te Venlo de 30^e Oktober 1526. Leerling van de vermaarde schilder LAMBERT LOMBARDUS zag en kopieerde hij bij deze veel van de antieken, waardoor de lust naar de Romeinse oudheden en letteren van jongs af in hem verwekt werd. Gedurende twaalf jaren hield hij zich bezig met het verzamelen van de penningen met de afbeeldsels van Romeinse keizers, die hij door zeker schilder van Kortrijk, JOOST GIETLEUGEN, deed aftekenen, in hout snijden en vervolgens met een Latijnse beschrijving in een groot boek heeft uitgegeven. De geschiedschrijver GUICCIARDINI, die een tijdgenoot van hem was, spreekt er van, waar hij hem noemt "Hubrecht Goltzius Wirtsborger van Venlo, de kunstige steker [graveur], schilder en oudheidkenner, die met een wonderlijk opzet van zinnen, door de hulp en beschikking van MARC LAURYN, heer van Watervliet, zelf een geleerde en penningkundige, Duitsland, Frankrijk en Italië heeft doorwandeld, om aan alle zijden vlijtig te zoeken en te verzamelen alle drukken en beelden van oude medaliën, die hij bij mogelijkheid bij vorsten, heren en andere edellieden heeft kunnen vinden. En aan 't einde van achttien maanden te Brugge bij zijn gunstiger heer met zulk een schat wedergekomen zijnde, heeft hij zich vervolgens benaarstigd op kosten van de genoemden LAURYN deze stukken in druk te stellen.

Ook diens broeder GUIDO LAURYN behoorde tot zijn vrienden. Zijn werk verscheen in 't licht te Brugge, waar hij in 1558 was komen wonen, en was getiteld: Julius Caesar, sive historim Imperatorum Caesarurnque Romanorum ex antiquis numismatibus restituta. Tot dit werk had hij, uit vrees voor fouten, met zware kosten te Brugge een bijzondere drukkerij in onderscheiden zalen laten inrichten, die van zeer fraaie letters voorzien was. Van deze drukkerij, ofschoon hij geen open winkel hield, heeft hij naderhand nog verscheidene andere zeer belangrijke oudheid, geschied en penningkundige werken, ook over Griekenland en Griekse gedenkpenningen, in 't licht gezonden, die thans zeer zeldzaam en kostbaar zijn. De senaat van Rome benoemde hem op het Capitolium tot edel Rooms burger. De magistraat van Brugge beschonk hem met de vrijdom van accijns op wijn en hier; een eer, die men aan koninklijke beambten plag aan te doen. Bij aanzienlijken en geleerden was hij in grote achting. Een ongelukkig tweede huwelijk veroorzaakte echter de geleerden, werkzame, zeer verdienstelijken man veel verdriet, schade en schande. Nog heden weet men te Brugge zijn huis aan te wijzen. Het stond in de Nieuwestraat en is thans tot twee woningen gemaakt onder de no. 71 en 71. Tevoren had hij enige tijd zijn verblijf gehouden in het huis van Adornes, in de Jeruzalemstraat. Zijn portret, dat nog te Brugge berust, is geschilderd door ANTONIO MORO. Hij stierf te dier stede de 14^e Maart 1583.

Dat nu GOLTZIUS een aanhanger van de Hervorming was vermoeden wij reeds uit dit zijn sterfjaar, 't welk ons zijn verblijf te Brugge aanwijst op een tijd, toen in deze stad de Hervorming gevestigd was. Maar er is te meerder grond voor, vermits het allerwaarschijnlijkst is, dat de weduwe van MARTINUS SMETIUS, met wie hij, naar 't ons voorkomt, voor de tweede maal getrouwd is, de vrouw van die MARTINUS SMETIUS was, die wij 8 Februari 1567 als hervormd prediker zagen doden. Dit is zeker, dat - even als GOLTZIUS in December 1568, gedurende de tien jaren dat hij te Brugge gewoond had, niet een enkele misse had gehoord en de stoutheid had dit na te laten sedert anderhalf jaar dat ALVA toen in Nederland was en streng ragt oefende over de ketters - zó ook zijn vrouw steeds de biecht verzuimde. Eens viel deswegens

tussen haar en haren pastoor, de deken van de Christenheid van Brugge, het volgende gesprek voor:

- Waarom komt gij bij uw pastoor niet biechten?
  - Heer, ik ken mijn pastoor niet.
  - Is 't waar? 't Is wat fraais, dat gij uw pastoor niet kent.
  - Waaraan zoude ik hem kennen, als hij zelf niet preekt? Te Antwerpen preekte onze pastoor en daaraan kende ik hem. Maar hier preken de monniken.
  - 't Is waar, Mejufvrouw, sprak de priester met een beschaamd aangezicht; maar kom aan mij biechten, want ik ben uw pastoor.
- En toch is zij ook daarna nooit ter biecht geweest.

Ook ten aanzien van GOLTZIUS' kinderen vernemen wij weinig katholieks. Aan allen gaf hij heidense namen, wat waarschijnlijk aan zijn ingenomenheid met de Romeinse oudheid was toe te schrijven. Zij heetten MARCELLUS, SCIPIO, JULIUS, AURELIUS, LUCRETI A, SABINA en dergelijke. Ook was er vermoeden, dat zijn oudste dochter de brengster van STEPHANUS LINDIUS' eerste brief was aan het klooster van de minderbroeders.

Doch er zijn nog andere proeven van zijn Hervormingszin. De personen, met wie hij te Brugge omging en elders in betrekking stond, dragen er blijken van. CASTELLUS was één van zijn vrienden. JACOBUS RAEVARD, hoogleraar in de rechten, van wie straks nader, werd door hem met Erasmiaanse gevoelens vervuld, "gelijk allen geworden zijn, die ooit met hem verkeerd hebben." Dagelijks zag men hem met een pensionaris en een schoolmeester de hoofden bijeensteken. Zij, die lofdichten vóór zijn werken schreven, waren meest besliste aanhangers van de reformatie.

"Ja in de Nederlanden," lezen wij, "is nauwelijks één verdacht priester, nauwelijks één verdacht Latijnsch schoolmeester, nauwelijks één geleerd man, met ketterijen besmet, of zij hebben allen kennis, ja grote vriendschap en verkering met dezen verdachten boekdrukker. Het blijkt wel uit de boeken, die hij maakt; want daarin hebben deze verdachte priesters en afvalligen en andere kettters allen carmina en epigrammata tot zijn lof, prijs en eer geschreven, als CASSANDER, JOHANNES CASTELIUS, MARTINUS SMETIUS, van de Calvinisten predikant te Mechelen, die dáár, terwijl hij stond en predikte, gegrepen en aan een boom gehangen is, en BACKERSEELE, de raadsman van de graaf van Egmond, die te Vilvoorde onthald is".

Vooraf ook is er veel vermoeden, dat GOLTZIUS de drukker was van de voortreffelijke, in de bijbelse geest van de Hervorming zó zeer geschreven brieven van STEPHANUS LINDIUS, in Maart 1567 uitgekomen. Toen broeder CORNELIS zijn apologie tegen deze brieven zou uitgeven, was er een brief uit Antwerpen geschreven, waarin verzocht werd aan GOLTZIUS te berichten, dat het hof te Brussel die uitgaaf onwaardig achtte en ze tegenstond. (Zie bl. 96.) Waarom moest GOLTZIUS daar zó bijzonder van onderricht worden, indien hij er als uitgever van LINDIUS' brieven niet groot belang bij had? Broeder CORNELIS zelf oordeelde er eveneens over. Daarenboven, de letters, waarmede hij te Brugge zijn boeken drukte, waren genoeg bekend. De Latijnse letter van de privilegiën vóór zijn boek Julius Caesar en de Griekse van sommige lofdichten in 't zelfde boek was geheel overeenkomstig met de letter van de brieven. Het onderzoek evenwel, daaromtrent in 't werk gesteld, gaf twijfelachtige uitkomsten. De 6^e December 1568 kwam de procureur-generaal te Brugge, om narichten aangaande de schrijver en drukker van de brieven in te winnen, gelijk ook omtrent "vele andere zeer rijke Brugse kooplieden." Hij handelde daarin naar plicht, niet op losse vermoedens afgaande, maar zekere bewijzen zoekende. "Hebt gij CASTELIUS de brieven zien schrijven, en hebt gij die

boekdrukker de brieven zien drukken? Hoe weet gij wie heeft het u gezegd? Wat bewijs hebt gij er voor dat gene de auteur en deze de uitgever is?" Dit waren zijn vragen, waarvan het einde was, dat men onwetend bleef, terwijl broeder Cornelis met een beter toekomst werd tevreden gesteld. Maar de 13^e december verwachtte men de inquisiteur wiens onderzoek strenger zou zijn. Hij zou de 21ste naar Brussel reizen waar Alva de 23^e als overwinnaar van Oranje in triomf zou worden ingehaald en dan aan de Hertog een groot boek der inquisitie geven. Niet alleen op de verdachte Castellius en de boekdrukker, maar ook op al de Brugse Erasmianen, Cassandrianen en Lindianen. Wat zijn pogingen hebben uitgewerkt wordt ons niet opgegeven.

Nu werd Goltzius weer met een ander gevaar bedreigd. In maart 1569 was door Alva aan de Magistraten een aanschrijven gericht dat men op één dag en op één uur de boekwinkels overal onderzoeken zou. Het geschiedde te Brugge op de 16e van die maand, des morgens tussen vijf en zes ure. De 17e werd het ganse huis en de boekerij van GOLTZIUS doorzocht. Alles te vergeefs. Niet alleen de brieven van LINDIUS werden er niet gevonden, maar zelfs niet één boek, dat in kwade reuk stond. En gelijk men 't bij GOLTZIUS vond, zó vond men het in gans Brugge, ook bij zekere anderen, op wiens boeken men grote achterdocht had. Desnietteenstaande achtte broeder CORNELIS, dat GOLTZIUS de drukker van de brieven was en hield het daarvoor, dat de boekverkopers tevoren gewaarschuwd waren; een mening, welke het niet ontbreekt aan grote waarschijnlijkheid. Ook was een dergelijke huiszoeking onder ALVA'S dwingelandij te vrezen, vooral nadat zij reeds éénmaal, een jaar geleden, beproefd was (zie bl. 129), en dit dreef de voorzichtige aan tot alle mogelijke voorzorg. ZÓ kon GOLTZIUS, rustig te Brugge blijvende, de loop van de dingen afwachten, zelfs al hoopte hij niet op ORANJE'S zegepraal.

Gelijk het nu wel niet uitgemaakt, maar toch schier aannemelijk is dat GOLTZIUS de bewuste brieven in 't licht heeft gegeven, zo mag men ook hetzelfde zeggen aangaande de sermoenen van broeder Cornelis. Het wordt ons van meer dan een kant verzekerd dat men hem voor de man houdt die de sermoenen opschreef en in druk gaf. En naar het getuigenis van de monnik zelf kwam Goltzius al woonde hij nergens de mis bij, zijnsermoenen horen, zoals alle Erasmianen en Cassanderianen dien. Ook heeft hij die monnik, schrijft KOK, op een paneel in olieverf geportretteerd, met zulk een verstoord wezen als hij zette, wanner men hem met schimpdichten en schot schriften tevoren had getergd. Dit portret, 't welk, zoveel de kunst betreft, wel behandeld was, heb ik gezien en in handen gehad."

Uit alles wat wij hoorden mogen wij het besluit opmaken, dat HUBERTUS GOLTZIUS een warm aanhanger der Hervorming was. 't Is niet te veel gezegd, als wij hem talloze malen hoeren bestempelen met de naam van "suspecten boekprenter" En zien wij hem veelmalen gesteld in de rijen van de Cassandrianen en Erasmianen, het komt ons voor, dat de geleerde man, even als de vrome CASSANDER, wiens volgelingen te Brugge zó talrijk waren, een Hervorming van de kerk wenste langs de weg des vredes. Geestverwant van de voortreffelijke CASTELIUS zocht hij de waarheid te betrachten in de liefde en joeg naar die eenvoudigheid van de eerste Christentijden, die gebouwd is op het fundament van de apostelen en profeten, waarvan CHRISTUS, is de uiterste Hoeksteen.

MR. JACOBUS REVARDUS.

JACOB of JACQUES RIEVARD, ook RAEBARDUS genoemd (zijn Vlaamse naam schijnt REYVAERD, REYVAERT geweest te zijn), die JUSTUS LIPSIUS de Nederlandsen PAPINIANUS gewoon was te heten, werd in 1534 geboren te Liswege,

een dorp omstreeks anderhalf uur ten noorden van Brugge gelegen. De eerste gronden zijner studiën legde hij onder de vermaarden JOHANNES GELDRIUS. Zestien jaar oud zijnde begon hij zich op de rechtsgeleerdheid toe te leggen, waarin hij zich te Leuven drie en naderhand te Orleans nog twee jaren oefende, alwaar hij ook de titel van *doctor in de rechten* verkreeg. In dezelfde tijde barstte de oorlog tussen Frankrijk en Spanje uit. Nu keerde RAEVARDUS naar zijn vaderland terug. Hij werd te Brugge in de magistratuur gekozen. Doch de roem van zijn geleerdheid bevorderde hem welhaast tot hoogleraar te Doauy. Hier heeft hij zich, gelijk voorheen, al te zeer met studeren afgemat, waardoor hij zich de tering berokkende, zodat hij nauwelijks anderhalf jaar zijn hoogleraarsambt waarnemen kon. Naar Brugge teruggekeerd bleef hem zijn ziekte bij tot het jaar 1568, toen hij in de ouderdom van 34 jaren overleden is.

Betreffende zijn overhelling tot de Hervorming vernemen wij het volgende. Ook hij stond aan de zijde dergenen, die te Brugge de gevoelens van ERASMUS en CASSANDER aankleefden. Hij had zeer drukke en gemeenzame omgang met CASTELIUS. Toen de procureur-generaal in December 1568 te Brugge was, om onderzoek te doen, was het een punt zijner bemoeiingen, om ook omtrent REVARDUS, ofschoon reeds gestorven, als een vriend van CASTELIUS geweest zijnde, nasporingen in 't werk te stellen. Ook Goltzius behoorde tot zijn vrienden. Bij hen liet hij zijn werken drukken, en GOLTZIUS was het, door wiens verkering hij met de stellingen van ERASMUS werd ingenomen. En zulks niettegenstaande hij in zijn jeugd een ijverig Roomsgezinde was, die eens een snelle genezing aan de wonderdadige tussenkomst der heilige Maagd toeschreef. Hij zelf had het wonder, toen hij nog katholiek was, aan tafel in het huis zijner moeder verhaald aan hem, die het nu uit zijn mond wederverhaalde. Het luidde aldus.

Toen RAEVARDUS nog student was werd hij eens door felle koorts en dermate geteisterd, dat hij, gans ongesteld en verzwakt, naar het ouderlijk huis moest wekerkeren. In deze tijd gebeurde het, dat hij, om zich wat te herstellen, ter stadspoort uit de weg naar Dudzele opwandelde, voornemen zich te begeven naar het pachtland van zijn moeder. Onder de wandeling overviel hem een grote vermoeidheid en een brandende dorst. Amechtig legde hij zich te rusten in de schaduw van een boom, waaraan een Lieve-Vrouwebeeld, in een huisje besloten, was vastgenageld. Terwijl hij daar uitgeput neerlag, met de ogen smachtend gericht op het beeldeke, rees deze gedachte in hem op: "och, waarde Moeder Gods, kondet gij mij toch van deze koorts genezen en weder gezond maken!" En ziende een kleine bloempot voor het beeld van MARIA, dreef hem een onweerstaanbare lust, om zijn dorst te lessen met het water, dat daarin was, er niet aan hechtende of dat water er lang had ingestaan en misschien bedorven was geworden. Wat verrassende uitwerking! Nauwelijks voelde hij het water in zijn lichaam, of 't was hem, alsof koorts en vermoeienis van hem werden afgeworpen. Vlug lopende snelde hij naar zijn moeder, om haar het wonder te verkondigen. En zó groot was de geestdrift zijner erkentenis, dat hij niets minder begeerde, dan op die plaats van zijn herstelling ter eer van het wonderbeeld een kapel te stichten.

"Maar helaas, nademaal als hij een zeer geleerd man, ja een magister in de rechten en een professor werd en vele schone hoeken schreef, die hij bij de verdachte GOLTZIUS liet drukken, werd hij van hem besmet met ERASMUS' ketterij, gelijk ze allen geworden zijn, die met deze boekdrukker ooit hebben omgegaan"

NICOLAAS COBRYSE.

NICOLAAS COBRYSE was een wijnkoper te Brugge en behoorde met zijn huisgezin, zijn vrouw en zonen, tot de Hervorming. In Maart 1569 was één der zonen naar Duitsland gereisd om wijn te kopen. Van dáár meldde hij toen aan zijn vader in een brief, dat de prins van Oranje zich met de hertog van Tweebrugge gereed maakte, om naar Vlaanderen te trekken. Ook aangaande hem, zijn vrouw en zonen hadden de commissarissen een scherp onderzoek ingesteld. Immers te zijnen huize had voormaals JAN VAN VIJVEN het hoofd van het consistorie van de Calvinisten eens al de rijke kooplieden van Brugge samengeroepen ten einde van hen geld te begeren tot de oorlog tegen Spanje. Cobryse was dan ook ongetwijfeld een aanhanger van de Calvinisten. Hij wordt, evenals zijn zoon, *geus* genoemd.

JAN VAN VIJVEN,

wiens naam wij naderhand nogmaals horen zullen, oefende te Brugge het bedrijf van vleeshouwer. Het geslacht VAN VIJVE komt in de zestiende eeuw meermalen voor onder Brugge's magistraatsleden. Tijdens de openbare predikatiën verontrustten de vrienden van broeder CORNELIS hem met het gerucht, dat VAN VIJVEN zou bedreigd hebben hem op de vleesbank te brengen. Thans, in 1569 (8 April), bevond zich het voormalig opperhoofd van het consistorie als vluchteling in Engeland.

V. MARTELAARS.

Een treurig opschrift, dat ons nogmaals tonelen van bloed en gruwelen, maar ook van Christelijke heldenmoed en onwankelbaar geloof ontplooien zal. Voor de wrede onbuigzaamheid sari een ALVA moest eindelijk ook de magistraat, de trouwe beschermer van de hervormden, zwichten. Het vege schip, van zijn laatste anker losgeslagen, werd prijs gegeven aan hei woeste spel van de stormen, gebeukt, verbrijzeld. Waar weinigen van de schipbreuk ontsnaptten, dáár zien wij een zee met lijken overdekt.

Letten wij eerst op de Calvinisten en dan op de doopsgezinden.

Calvinisten.

Wij vermeldden reeds (bl. 127) het vonnis van twee Calvinisten op 31 Maart 1568 en (bl. 130) dat van een beeldstormer op 24 Juli. 't Is meer waarschijnlijk, dat wij nog aan een tweede persoon moeten denken, als wij gewag gemaakt vinden van een priester smader, wiens tong op laatstgenoemden dag met een gloeiend ijzer doorstoken werd, dan dat deze dezelfde was als de beeldenstormer die werd opgehangen. Immers zijn doorboorde tong zou hem het spreken onmogelijk hebben gemaakt, tenzij hij 't vóór deze straoefening deed. En hij sprak een allermerkwaardigst woord. "Ik moet sterven," riep hij, staande onder de galg in de overtuiging zijner onschuld, "ik moet sterven, omdat ik maar gebroken heb wat met mensenhanden gemaakt was. Maar doodslagers, die breken wat God gemaakt heeft, ontvangen vaak vergiffenis".

ADRIAAN VAN MALDERGEM of MAELDERGEM,

vroeger pastoor te Ursele, is de martelaar, op wie de tijdsorde ons thans het oog doet vestigen.

In het bisdom van Gent, noordwestelijk van die stad, niet ver van haar verwijderd, liggen vier dorpen, die, als men ze met lijnen verbond, bijna een langwerpig vierkant zouden vormen, waarvan zij de hoeken zijn. Het zijn Vinderhoute, Sledinge, Oostwinkelo en Ursele. Schier te midden van dit vierkant ligt Zomergem, welks pastoor JOHANNES CASTELIUS wij als Hervormingsgezind in September 1568 zagen gevangen nemen. In de vier genoemde dorpen nu, waarmede CASTELIUS omringd was, waren vier pastoors werkzaam, die evenzeer van de Hervorming waren toegedaan. Gelijkelijk waren zij er toe gekomen, misschien door elkanders omgang, om de stellingen van de Roomse kerk vaarwel te zeggen, en op één en dezelfde tijd waren zij predikers geworden van 't gezuiverd Evangelie.

Te Vinderhoute, een half uur van Gent, stond GILLIS DE MEYERE, die, in zijn gemeente voortwerkende en licht en leven strooiende, in Maart 1568 met vier personen van zijn huisgezin in hechtenis genomen en 4 April in gemelde stad verbrand werd.

Te Sledinge arbeidde de geleerde en vrome MARTINUS SMETIUS. Hij kwam in dienst van de Antwerpse gemeente, die hem naar Mechelen zond, alwaar hij 2 Februari 1567, predikende op een weideveld, gegrepen en de 8^e Februari buiten de stad werd opgehangen.

De pastoor van Oostwinkele is de enige die aan een schandelijke dood ontsnapt is. Zijn naam wordt ons niet opgegeven. Hij bleef tot in later, rustiger tijden een waardig dienaar van Gods Woord.

Te Ursele eindelijk diende ADRIAAN VAN MALDERGEM, van wie wij bepaald spreken wilden

Omstreeks 26 September 1568 was hij gevangen genomen, even als de predikant PETER DE HASE, die te Yperen gekerkerd lag en met wie VAN MALDERGEM in meer dan één opzicht punten van overeenkomst had. Beide waren weleer naar Engeland gevlucht en beide, van daar terug gekomen, in de handen van de Roomsgezinden gevallen. Beide waren op de pijnbank gebracht en zouden zich onder die foltering, aangaande hun zending naar Vlaanderen door het consistorie van de Vlaamse broeders te Londen, bekentenissen hebben laten ontvallen, waaraan wij bezwaarlijk geheel geloof kunnen slaan. Was echter DE HASE de 23^e Oktober te Yperen verbrand geworden, met van MALDERGEMS vonnis bleef de Brugse magistraat steeds dralen.

"Zalig zijn ze, die hongeren en dorsten naar de justitie", dat is naar de ketterdood, zó juichte de bloedgierige minderbroeder CORNELIS, het heerlijk vredewoord des Heilands verwingend, toen eindelijk 5 November 1568 de martelaar in de vlammen ontzield was. Zijn uiteinde was opmerkelijk, inzonderheid om 't geen er bij voorviel onder 't volk, dat hem ten brandstapel vergezelde. Men had de veroordeelde een breidel in de mond gebonden, bevreesd voor de geestdrift, die zijn spreken verwekken mocht. De menigte ziet het en begint te morren. "Ziedaar," zó wees men elkander op hem, die dáár heenging, stom als het slachtschaap, "ziedaar, wat hem het wrede priesterrot heeft aangedaan. Zij hebben hem een breidel in de mond geslagen, dat hem de lippen bloeden. Wat erge tirannie, dat men de man in zijn uiterste niet laat spreken! Hoe, CHRISTUS werd ook gedood, omdat Hij 't volk met Zijn prediken beroerd had van Galiléa tot Jeruzalem toe, en nochtans lieten Hem de priesters van de Joden wel vrijelijk het spreken toe, toen Hij ter dood werd heengevoerd!"

Al hoger en hoger klom de verontwaardiging. Het gemor werd geroep en het geroep weerklonk als wraakgeschreeuw in het oor van de priesters. En de volkskretten joegen hun angst en vervaardheid in het binnenste. Straks ontzinkt hun de moed en beducht

voor hun leven snelt de priesterschare heen van het Burgplein en zoekt veiligheid achter muren, waar het dreigen hen niet treffen kan. En de verkondiger van de Evangelieboodschap, eens de heraut van CHRISTUS, volgt nu zijn Heiland, terwijl hij met gebreidelde tong lijdzaam en stil de hoogte opwandelt, om met moed en volharding in het vuur te sterven

ADRIAAN VAN MALDERGEM was de énige niet, die op 5 November zijn geloof met zijnen dood bevestigde. Met hem stierven te gelijker tijd een menigte anderen. Onder deze schijnen nog meerdere "ministers" geweest te zijn. Zeker nochtans waren er "consistorieanten" onder, dat is die tot *een consistorie van ouderlingen en diakenen* behoord hadden. Zij werden alle verbrand. Anderen, die de predikanten gevolgd waren of geherbergd hadden, werden opgehangen. Onder deze laatste was er één, die, volstandig tot het einde toe, met moedig geloof zijn hoop uitsprak, dat hij de laatste zou zijn, die om het Calvinismus of Lutheranismus sterven zou.

Wij geloven niet, dat die voorspelling vervuld is geworden. Evenwel is het waar, dat de geschiedenis, zover wij weten, ons van nu af geen voorbeelden meer opgeeft van terechtgestelde Calvinisten te Brugge. Wel lezen wij nog van JOOST MINNE, die omstreeks April 1569 op hevel van ALVA te Brussel onthalsd werd, omdat hij in van de tijd te Brugge in de buitenpredikatie een kind door een hervormden leraar had laten doppen. Doch te Brugge zien wij alleen nog voor de zó jammerlijk vervolgde doopsgezinden brandstapels en schavotten opgericht.

Waren er dan geen Calvinisten meer te vonnissen? Ver van daar. Maar er wordt geklaagd over slapheid in het rechten. Er wordt beweerd, dat men draalde en uitstelde, in de hoop, dat ORANJE, die zich aan het hoofd van een leger tegen ALVA gesteld had, eens nog triomferen zou. SLABBERT en BANQUEROT, ouderling en diaken weleer van de Brugse gemeente, sedert 3 Maart of zeker sinds Juni 1568 gevangen, waren in Mei 1569 nog ongevonnist, hoewel elders zo menigmaal de springvloed van de vervolging hoog was opgerezen. Er was toen wel vermoeden, dat de procureur-generaal in een volgende week beide zou doen vallen; maar 't is niet gebeurd. Zelfs was SLABBERT de 9e Juni uit de gevangenis ontsnapt en BANQUEROT behield nog immer 't leven. "Waarom," klonk het, "verbrandt men dien éne consistorialist van de Calvinisten morgen niet met de twee herdopers [DE RORE en VLEKWIJK]? Of zouden zij hem gaarne zó lang bewaren totdat hij ook eens wegloopt, gelijk ze die SLABBERT hebben laten ontlopen? Of zouden zij hem gaarne bewaren totdat de prins van Oranje en de hertog van Tweebrugge hem komen verlossen?"

Doopsgezinden.

Ten gevolge van de informatie door des konings commissarissen te Brugge in 't werk gesteld, was in 't midden van Februari 1568 de geheime verzameling van de doopsgezinden ontdekt geworden. Een deel daarvan was gevangen genomen en de overblijvenden wachtte hetzelfde lot. Al hun namen stonden nauwkeurig opgetekend en men achtte hun gemeente niet minder dan zevenhonderd in getal te zijn. De 18^e Februari werden zeven hunner kinderen, die reeds tamelijk bejaard waren, onder groten toeloop en verwondering, in de Roomse kerk gedoopt, en gelijke plechtigheid werd bestemd voor sommige ongedoopte jonge dochters van zeventien of achttien jaren, die men in dezelfde week gegrepen had. Toen nu kort daarop de magistraat aan ALVA de eenvoudige vraag richtte, hoe er met de gevangene doopsgezinden moest gehandeld worden, waarop het harde antwoord ons bekend is (bl. 129), toen was er geen andere weg in te slaan, dan die door de hertog was aangewezen. Toen maakte men een begin met het "justiciëren" van de ongelukkigen, en de drie herdopers, van

wie wij vernamen, dat zij op de 13^e April verbrand werden (bl. 127), waren de eerste slachtoffers .

Wij maakten mede reeds gewag (bl. 130) van twee vrouwen, omstreeks het begin van Juli op de brandstapel gebracht. Op dit voorval schijnt te doelen wat ons elders uitvoeriger wordt medegedeeld. Wij ontmoeten daar niet alleen de beide vrouwen, maar ook drie mannen als bloedgetuigen. Het verhaal verdient om zijn treffende eenvoudigheid in zijn geheel te worden opgegeven 3.

Op de 3^e Mei 1568 dan waren in de heerlijkheid van Tillegem buiten Brugge sommige broederen vergaderd, om de predikatie van Gods Woord te horen, toen zij overvallen werden door enigen, uit de stad daarheen gekomen, om meibomen of meitakken te halen. Fluks werden zij besprongen en vijf werden er gevangen genomen, namelijk KAREL DE RAET, een schaapherder, geboren van Wingen.

HANSKEN IN 'T SCHAEK, gezegd HANSKEN KOORDEDRAEYER uit het Schaak te Kortrijk, WILLEM de Snijder van Hontscote en twee anderen, die daarna hun geloof verzaakten.

De huisvrouwen van KAREL DE RAET en WILLEM de Snijder waren met hen niet gevangen; ook was KARELS huisvrouw nog met de gemeente niet verenigd, maar stond daartoe gereed. Toen nu de mannen gevat waren had men ook gaarne zich van hun vrouwen meester gemaakt. De man, die daartoe zijn krachten inspande, was MAARTEN LEM, burgemeester van der courpse van Brugge. Deze begaf zich op weg des nachts omtrent twaalf ure, vergezeld van enige schábeletters. De geschiedenis meldt het niet, maar is ons vermoeden waar, dan was 't in de eerst volgende nacht na de noodlottige dag, waarop de broeders zó jammerlijk verstoord, de echtgenoten zó wreed gescheiden waren. Al spoedig zien de mannen des gericht's vrucht op hun onzalig werk: CHRISTIJNTJE, de vrouw van WILLEM de Snijder, is in hun handen. Thans gaat het naar de woning, waar men GRIETJE, KAREL DE BARTS echtgenoot, dacht te vinden. Één van de schábeletters - een edele onder de hoop dier verharden - zou gaarne de burgemeester hebben afgeleid van 't huis zijner gezochte prooi; maar de Voorzienigheid stuurde het anders. Terwijl men al vast voortging langs de stadsvesten tussen de Ezelpoort en de Jeruzalemkerk, zie, daar komt GRIETJE zelf met twee van haar kinderen onverwachts de bende te gemoed. Angst en vrees hadden haar zeker in de holle nacht uit haar woning gedreven. Wat spijt voor de medelijdende schadebeletter, wat blijdschap voor de hardvochtige burgemeester, wat schrik voor de beklagenswaardige vrouw!

"Ziet," zegt het burgerhoofd, "God geeft ons deze hier in onze handen." En hij bestempelt haar met een schandnaam, die iedere kuise vrouw doet blozen. Nu keert hij zich tot haar en op barse toon roept hij haar toe:

- Waar gaat gij heen?
- *Naar de kerk*, is het ontstelde antwoord, terwijl zij naar de voor haar liggende Jeruzalemkerk heen wijst, waarheen zij inderdaad haar schreden richt.
- 't Is nu geen tijd, om naar de kerk te gaan. Waar is uw man?
- *Dat weet gij wel*, herneemt zij kort en stoutmoedig.
- Zijn die twee kinderen gedoopt?
- *Neen zij*.
- Hebben zij dan geen naam?
- *Ja zij*.
- Wel, hoe! Hebben ze een naam, eer zij gedoopt zijn?
- *Men geeft wel de hondkens en anderen dieren een naam; hoe veel te meer de kinderen, die naar het beeld Gods geschapen zijn. Ik wist niet, dat mijne heren van Brugge nog zó blind waren.*

- Wilt gij zó spreken, gij zult verbrand worden!
- *Dat weet ik! Maar dan wordt mij bereid de kroon des levens!*

"En alzo werden de beide vrouwen mede geleid naar de gevangenis. En dáár werd hen, zowel als aan de drie genoemde mannen, veel kwelling, moeite, pijn en lijden aangedaan, om van het geloof afvallig te worden; maar al te vergeefs. Alzo werden dan de mannen eerst verwezen, om verbrand te worden op 't Hillige buiten Brugge, waar zij ook vrijmoedig hun offerande gedaan hebben. Enige dagen daarna werden ook de twee vrouwen, omdat zij standvastig aan God en zijn waarheid bleven, veroordeeld en verbrand op de Burg binnen Brugge, en verwachtten nu te samen de toekomst van Dien, Die komen zal, om al hun leed te wreken."

De vervolgingen werden krachtig voortgezet. Vooral de 31^e Augustus leverde op de Burg een ijzingwekkend schouwspel. Het getal wordt ons niet opgegeven, maar zij moeten menigvuldig geweest zijn, de arme dopers, die toen allen op hetzelfde uur als schapen ter slachting werden geleid. Hier zag men een schavot, waarop sommigen onthoofd zouden worden. Dáár aanschouwde men de hut, van stro en staken gemaakt, waarin enigen de dood zouden vinden in rook en vlammen. Ginds stond de galg opgericht, om anderen een schandelijk einde te bereiden.

En waarom zó verschillend moordtuig? Ach, hun, die volstandig bleven in hun belijdenis, wachtte het vuur; zwaard en strop waren bestemd voor die de doodschrik herroepen en bezwijken deed, als een genadig loon voor wat men bekering noemde. Onze ziel trilt van ontroering, waar wij zó velen één voor één de smartelijkste dood zien sterven. Wij wenden onze blikken af van dat veld van de slachting, waar alleen de gebeden en de juichtonen, klinkende uit van de zieltogende mond, ons gemoed verkwikken.

Meldt ons de geschiedenis nog vele andere terechtstellingen van Calvinisten gedurende de loop van dit jaar te Brugge, zij zwijgt van de doopsgezinden, ofschoon de evengemelde slachting wel niet de laatste geweest zal zijn. Wij verplaatsen ons derhalve in 1569. En dan zien wij op de 28^e April te Brussel een gezant uit Rome binnen trekken, ingehaald door ALVA's edelen. Zijn intocht tegen de avond is als een triomftocht. Hij komt van paus PIUS V en voert met zich een prachtige hoed, als een teken van gezag, en een allerkostelijkst lang slagzwaard, als het symbool van gerechtigheid en wrake. Het zwaard is door des pausen eigen handen gewijd en ingezegend. En voor wie zijn deze geschenken? Voor neerlands opperhoofd, de geweldige hertog, wiens bloedstorting alzo door het hoofd van de kerk tegelijk schitterend goedgekeurd, rijk beloond en krachtig aangemoedigd wordt!

"Onze heilige vader zal dat gewijde, geheiligde en gezegend zwaard niet tevergeefs aan onze Duc D'ALVA gezonden hebben," klonk de voorspelling: en zij werd vervuld.

Reeds de 30e April begon de wreedaard een algemene, geduchte wraakoefening. Op éénzelfde dag sneefden te Antwerpen, te Middelburg, te Doornik, te Kortrijk, in West-Vlaanderen op vele dorpen en in Holland in vele steden talloze Calvinisten, Luthersen en doopsgezinden. En het leed niet lang, of de baren van deze stortvloed bereikten ook Brugge.

Wij moeten het einde beschrijven van de twee vrome doopsgezinden JACOB DE ROORE en HERMAN VAN VLEKWIJK, in deze tijd, waarin, gelijk wij lezen, Vlaanderen een gruwzame moordkuil was. JACOB DE ROORE, of RORE, of de kaarsemaker, keersgieter, was geboren te Kortrijk, een leraar van de gemeente, zeer

godvruchtig, verstandig, vriendelijk en welsprekend, die zijn kudde, hoewel met levensgevaar en in bossen en wildernissen, trouw vooring.

HERMAN VAN VLEKWIJK, of VLECKWIJK, was een gewoon lidmaat, maar bezat mede geen geringe gaven. Zij werden te Brugge op de 22^e April te samen gevankelijk binnen gebracht. Na vele harde en zware pijnigingen en verzoeken tot afval hebben ten laatste "de regenten van de stad, door het aandrijven van de Roomse geestelijkheid, hun proces geëindigd en hen beide van leven ter dood overgeleverd, om met vlammen vuur aan hun einde gebracht en aan een staak tot as verbrand te worden." Dit vonnis werd op de 10e Juni 1569 op de Burg ten uitvoer gebracht.

Van JACOB DE RORE kunnen wij nog deze bijzonderheden mededelen. Hij was één van de voornaamste leraars, die in het Gruithuisbos gepredikt had. De 9e Mei hield broeder CORNELIS met hem een gesprek, zeer verheugd, dat het hem nu ook eens vergund was met de ketters te disputeren, wat tot nog toe, naar 't scheen, alleen aan broeder JACOB VAN DE VELDE en de provinciaal van de Augustijnen was toegestaan. Dat gesprek, van alle zijden hoogst merkwaardig, getuigt luide van des gevangene grondige Schriftuurkennis, schranderheid, zachtmoedigheid, nederigheid en levendig geloof. Dat broeder CORNELIS wist, wat sterke partij hij aan hem hebben zou, was ten gevolge van een brief van de inquisiteur uit Kortrijk, waar DE RORE geboren was, waarin zijn welbespraaktheid verheven werd.

Niet minder merkwaardig en schoon zijn de brieven, die de godvruchtige man schreef uit zijn kerker. In de eersten, aan zijn huisvrouw, van 24 April, geeft hij haar de raad te vertrekken "naar het land van C." (Cleef), waar liet rustig was, van waar hij gekomen was, waar de broeders verzekerd hadden, dat zij helpen zouden in 't geen zij vermogen.

In de tweeden, aan de gemeente, van 18 (lees: 28) April, vermeldt hij, hoe hij, in 't land van Kleef zijnde, zeer gedreven was, om nog eens bij haar te verschijnen; helaas, 't had hem niet mogen gelukken.

De derde, van 2 en 3 Mei, uit "de gevangenis, waar ik gevangen lag om het getuigenis van JEZUS, onder het huis van de Vrije", is een zeer hartroerende aan zijn kinderen; de oudste van wie, KATELIJNTJE en KOPKEN, hij vermaant, dat, als zij groot zouden zijn, zij voor de "andere kinderkens" zouden zorgen.

De vierde brief is als een testament voor zijn dierbare kinderen en behelst zijn geloofsbelijdenis.

De vijfde, van 17 en 18 Mei, is gericht aan POUWEL VAN MEEN, één zijner mededienaren. in 't Evangelie, in antwoord op een brief, van hem ontvangen.

De zesde is aan de lieve broeder D. B., van 29 en 30 Mei.

De zevende of laatste is aan zijn mededienaars van de gemeenten in Vlaanderen, en wekt op tot standvastigheid, spoort aan niet te vluchten enz.; hij is van 31 Mei en 1 Juni.

In die aan zijn vrouw verzoekt hij zijn groet aan zijn vrienden te Kortrijk; in die aan P. VAN MEEN, dat er een kopie zou gezonden worden aan één van de dienaars van Armentiers, of aan zijn huisvrouw. In de laatste zegt hij: "ware het de gemeente niet geweest, ik denk wel, dat ik in 't land van Kleef gebleven ware". De getrouwe! De liefde tot zijn benarde geloofsgenoten had hem weggedreven uit het land van de rust. En toch had hij zijn hartenwens niet vervuld mogen zien. Op zijn reis gevangen genomen, wachtte hem de marteldood, terwijl hij ver was van zijn echtvriendin, zijn kroost en zijn vrienden!

Aangaande HERMAN VAN VLEKWIJK kunnen wij nog berichten, dat hij sinds lange één van de voornaamste doopsgezinden te Brugge geweest was en in zijn huis

dagelijks vergadering had gehouden. Ook was in zijn huis herdoopt geworden en het was steeds een verzamelplaats van velen zijner gezindte. Hij was voorheen reeds gevangen geweest met vier of vijfendertig wederdopers, maar men had hem toen losgelaten. En toen hij, ontslagen zijnde, aldra weér derwijze te werk ging, dat men hem nogmaals grijpen zou, was hij gewaarschuwd zich te verbergen, en was ontkomen. Thans was zijn lot beslist. Daags nadat broeder CORNELIS met DE RORE een samenkomst had gehouden, de 10e Mei, verscheen ook VLEKWIJK voor hem. Wat wij van het eerste gesprek zeiden geldt niet minder van dit: het getuigt evenzeer voor de vervolgde en doet zijn vrome en kalme zin treffend uitkomen tegenover de gemene en woeste taal van de monnik. Toen deze de moedige bloedgetuige bedreigd had met de pijnen en de schrik van de hel was zijn laatste, roerend antwoord: "neen, maar ik zal varen onder de altaar, die JOHANNES zag in zijn Openbaringen, hij de zielen dergenen, die gedood waren om het Woord Gods en om het getuigenis, dat zij hadden; die daar riepen met luider stem: Heere, Gij Heilige en Waarachtige, hoe lang oordeelt en wreekt Gij ons bloed niet aan degenen, die op aarde wonen! " In die hoop van de heerlijkheid beklom hij de brandstapel.

Andere voorbeelden van doopsgezinde martelaren ontmoeten wij niet vóór ná het vertrek van ALVA in 1574, en de twee, die wij thans nog te vermelden hebben, zijn de laatste van die velen, die de geschiedenis niet verzwegen heeft. In genoemd jaar stierven ADRIAAN HOEDEMAKER en MATTHEUS KEUSE in de vlammen. Bij hun terechtstelling vertoont de man, aan wie het schrikbaar handwerk was opgedragen, om het doodvonnis te volvoeren, een merkwaardig beeld van medelijden. De ongelukkigen werden op 't schavot vergezeld van een priester, die hun enige redenen toesprak, waarop de scherprechter zeide: "bemoei gij u met prediken." Daarna kuste hij de broeders en troostte hen met Gods Woord.

Toen de priester dit hoorde sprak hij, zeker op zijn standpunt met geen minder recht: "bemoei gij u met uw ambt, want het prediken komt mij toe".

Zó hebben wij onzen blik geslagen op die lange reeks van bloedgetuigen, die hun zielen hadden overgegeven voor de naam van JEZUS CHRISTUS. En voelden wij soms daarbij ons oog vochtig en ons hart vervuld met weemoed, of zagen wij met tegenzin en afgrijzen op die brede bloedstroom, onbarmhartig uitgestort waar de liefde van CHRISTUS Zijn discipelen had moeten ontvonken, toch berouwt het ons niet, in dien zwarten, vreselijke kolk gestaard te hebben. Ook de mijngraver daalt neder in 's aardrijks donker ingewand en vindt er schatten en delft er goud op. En wij, die naar een schat gegraven hebben, wij vonden een rijkdom, die onze ziel doet juichen; een rijkdom van dankstof aan onzen God, Die ons leven doet in tijden, waarin de folterbanken zijn verbrijzeld en de martelvuren uitgeblust, waarin de boom des vredes de Christenvolken verkwikt onder zijn liefelijke schaduw en loom en verontwaardiging zich keren tegen de beulen hunner broeders; een rijkdom van geloofsvertrouwen op Hem, Wiens aanbiddelijk albestuur, Wiens macht en liefde zich verheerlijkt heeft door de schapen, die zijn stem hoorden en Hem volgden tot in de dood; een rijkdom van eeuwige lofzegging voor de Koning zijner gemeente, Die Zijn banier geplant heeft op het moordveld Zijner getrouwen en Zijn kerk in de as van onze vaders.

VI.

DE VOLKSGEEST.

In weerwil van ALVA'S schrikbewind, in weerwil van zwaard en kettervuur ging men echter te Brugge voort met vaak openbare toejuicing der reformatie en soms bittere bespottung van wat men in het katholicisme ergerlijks vond. 't Is niet onbelangrijk die openbaring van de volksgeest na te gaan. Reeds aanschouwden wij er een proeve van, een zeer sterke proeve, bij de terecht stelling van de Godvruchtige ADRIAAN MALDERGEM (bl. 146) de 5^e November 1568. Naar wij willen hoger opklimmen.

Onder de sterkste uitlatingen van de volksgeest behoort voornamelijk het aantal van schimpdichten (paskwillen), die wij schier zonder ophouden als een regen over Brugge zien uitgestort. 't Is waar, zij waren meest gericht tegen de gehate minderbroeder CORNELIS en moeten dus vooral worden beschouwd als persoonlijke aanvallen en uitvloeisels van terugwerking (reactie) van een partij. Het valt nochtans klaar in het oog, dat zij, bij de hoge polemische kleur, tevens het karakter des tijds en de geest van de Hervorming, al is het vaak in ruwe en onkiese vormen, levendig uitdrukken. Nu eens vond men ze gezaaid op de straten, dan eens in de huizen gestoken; somwijlen vond men ze 's morgens in de kerken; ja het gebeurde, dat men ze aangeplakt zag op alle kerkdeuren, op alle kloosters, op alle openbare plaatsen. Had men voor ALVA'S komst zich daarin niet ontzien, ook onder de volle strengheid zijner regering stroomde de vloed niet minder. Zo zien wij het 1 Oktober 1567, en sedert 10 April des volgenden jaars tot 11 Juni 1569, onder kleine tussenpozen, aanhoudend.

Uit de grote overvloed kiezen wij er één en geven er een gedeelte van op, om daaruit de geest en de toon dier spotschriften enigszins te doen kennen. Het kwam de 12e of 13e Augustus 1568 onder 't volk en gaf aanleiding, dat de ganse stad zich er mee vermaakte. Om het rept te vatten stelle men zich voor, dat het sloeg op de snorkende en bloeddorstige taal des minderbroeders, gevoerd na de overwinning van ALVA op graaf LODEWIJK in Vriesland, en dat. de korte regels de gewone stopwoorden behelzen, waarmede de monnik zijn sermoenen doorweefde. Dus luidt het:

Referein van de geuzen aan broeder CORNELIS.

Wij, geuzen, zijn nog niet verslagen "naar uw behagen," gij mentijn,

Dat wij zó en zijn;

Maar uw Spanjaarden vals "komen om de hals" met hun verwoên,

Dat ze zó doen,

En uw dikken Alf moet "zeer korts liggen onder de voet,"

Dat hij zó moet.

Wee u, dat gij dus dorst en verwoedt "naar ons onnozel bloed,"

Dat gij zó doet,

En gaarne zoudt verslinden "STEVEN VERLINDEN", heet of koud,

Dat gij zó zoudt,

Uit spijt, "dat hij u 't liegen verwijt"; tij, vuil ...

Als gij zijt!

(...)

Al uw meetig preken "en vileinig kêken" en deugt niet,

Ba, zó ziet.

Al wat gij t' Allerheiligenmis "hebt geprofeteerd is mis" ',

Dat 'et zó is,

*En al dat gij hebt staan zweren "en mag ons niet deren" nu,
 Ba, dat zwere ik u.
 Maar contrarie zal uw Melis overal "krijgen val,"
 Dat hij zó zal.
 Dan zullen stinken uw palullen, "gelijk des paus bullen,"
 Dat ze zó zullen!*

Nog sterker uitgesproken verklaarde zich de volksgeest in een bijtende spotprent, niet lang daarna gedrukt, toen broeder CORNELIS zijn afschuwelijke bloedsermoenen gehouden had. Zij verbeeldde de monnik met een wolfshoofd, wolfsbeen en poten. De wijde mouwen van zijn grauwe Capucijner mantel zijn gevuld met mensenbeenderen. Hij staat en eet... een kind! En hij verslindt het zó gulzig dat het bloed hem langs de haken zijpelt en afdruipt op zijn monnikskap.

Wanneer men, onder en boven, het papier dezer prent toevouwde, dan vertoonde zich een andere voorstelling. De wolfskop en de benen zijn verdwenen, en men ziet de monnik in zijn gewone gedaante, maar staande tussen drie duivelen. Één van de duivelen zit nevens hem en heeft in zijn armen en in zijn schoot al de versierselen en benodigdheden, waarvan zich de priesters bedienen bij de viering van de mis, ook de ciborie, waarin de heilige hostie gesloten wordt. Een andere ligt onder hem en blaast het vagevuur aan, waarmede gezinspeeld wordt op zijn dikwerf preken hierover, dat hem de bijnaam van vagevuurblazer en vagevuurstoker had gegeven. De derde heeft de pauselijke bullen aan een stok hangend, doelende dit op de laatste regels van het bovenstaande schimpdicht.

Inderdaad, wij beklagen de arme, onzinnige Franciscaner, die zó gedurig ten doel stond aan de spotzucht van de menigte. Wij zwijgen van het tafelgesprek, dat eens over hem en zijn preken onder een maaltijd van hervormde mannen en vrouwen gehouden werd, en van de openbare smaad, hem eens door een jonge geuzin aangedaan, ofschoon ook daarbij de volksgeest uitkomt. Wij vermelden het straatlied niet, dat de kinderen hem achterna zongen.

Nog één proeve slechts, hoe stoutmoedig zich de volksgeest tegenover hem uiten durfde. Hij bad, 23 Maart 1569, op de predikstoel gezegd, dat, indien er katholieken waren, die hem iets wisten te melden ter ontdekking van LINDIUS, het hun vergolden zou worden. Natuurlijk had hij 't oog op een beloning Maar het sarcasme paste die dubbelzinnigheid toe op een kwade vergelding, en het volk zag ook zó verkeerd niet, als het meende, dat wie met LINDIUS bekend hem verklikken zou misschien zelf als Lindiaan de strop te wachten stond. Nu zag men des anderendaags een marskramer de straten doorwandelen, die onder het volgend gezang zijn lint (een el = een strop) te koop veilde als loofde hij, om de monnik te helpen een prijs uit:

*Tire lire lint.
 Één' elk lint,
 Tire lire lint,
 Die hem vindt,
 Tire lire lint,
 STEVEN VERLIND.*

Doch 't was ook op vele andere wijzen, dat het volk te kennen gaf waarmede het beziel was, Nu eens, toen men de hervormden begon te doden, was het: "helaas, dat men deze arme lieden dus vervolgt, die zó deerlijk bedrogen zijn geweest en meenden niet te misdoen, omdat de predikatiën toegelaten waren!"

Dan eens, toen EGMOND en HOORNE gevonnist waren, morde men tegen ALVA'S wreedheid, die hen had doen bloeden voor beroeringen in de Godsdienst, die zij niet hadden kunnen beletten.

Een andermaal zag men op de beurs en op de Burg weddenschappen doen, dat ALVA niet levend uit Vriesland geraken zou.

Werd het sacrament omgedragen of processie gehouden, men zeide er van in 1566 en 1567, dat het voor de laatste maal zou zijn, weigerde de huizen met groen te versieren en durfde er met openbare bespottung over spreken; of men lachte in 1568 met de gelovigen, die in hun lijnwaad en barveoets met brandende waskaarsen de optocht volgden. Zelfs in 1569 ontbrak het aan de vereiste devotie, toen men in Mei de gewone processie van 't heilige bloed hield. En niettegenstaande ALVA de 27ste Mei een plakkaat had uitgevaardigd, waarin op zware straf geboden werd het heilige sacrament en het laatste oliesel alle openlijke eer te bewijzen, toch werd er op de sacramentslag (9 Juni) menigeen te Brugge gevonden, die zijn huis niet met meien bestoken en vóór zijn woning geen rozen of bloemen, geen loof of gras gestrooid had.

In 't begin van 1568 had zich in West-Vlaanderen uit wrok tegen ALVA een ruwe hoop verenigd, wilde geuzen genoemd, die het land afliepen en allerwege de geestelijken op het wreedste mishandelden en op het baldadigste verminkten.

In Oktober was een deel dezer ongebondenen te Yperen geradbraakt, en de 28^e had broeder CORNELIS daarover met donderende taal van bloed en dreiging uitgevaren. En toen nu de laatste morgen dier maand aanlichtte, zie, daar verscheen uit de duisternis een steen priesterhoofd, geplant op de St. Jansbrug, waarvan men neus en oren afgehouden had. De magistraat, beducht voor rumoer, liet het verminkte beeld voorzichtig weghalen en sloot het in het schepenhuis, waar het zorgvuldig verborgen bleef

Op Donderdag, 25 November, wend uit de St. Christoffelskerk na de sacramentsmis de zilveren ciborie met de hostie ontstolen: de koster had verzuimd de sleutel van het sacramentshuis te nemen. Dat de geuzen daarvan zonder bewijs beschuldigd werden laten wij daar. Maar opmerkelijk is 't, hoe de volksgeest zich bij die gelegenheid uitte. "De priesters", sprak men, "zijn meer bedroefd over 't gemis van hun zilver dan van hun God; want zij kunnen lichtelijk met weinig onkosten andere goden maken, maar het zilver is verloren voor altijd".

Bekend is het, dat ALVA in 't begin van 1569 de tienden penning eiste van alle koopmanschap, de twintigste van alle roerende en de honderdste van alle vaste goederen, die verkocht werden.

Bekend is 't ook, hoeveel tegenstand dit overal ontmoette. Ook te Brugge verzette men er zich heftig tegen en was het volksgemor tegen ALVA levendig en niet te stillen.

Vooraf deed de volksgeest zich luide en moedig voor en openbaarde zich als de ware geest van de Hervorming in die vrouwen, die haar dagelijks werk met het psalmgezag vergezelden. 't Waren Walinnen, die de Ganze- en de Hooistraat bewoonden, twee straten, die aan elkander grenzen. Terwijl zij het spinnewiel deden snorren weergalmden haar stemmen.

En in Mei 1569 was "die grote geuzinne" gestorven uit de herberg de drie koningen, waar het schijnt dat de consistorialisten samenkomsten hielden. Toch was zij in gewijde aarde begraven, en zulks alhoewel ook haar man gezocht was op vastenavond 1568 (des nachts tussen 2 en 3 Maart), toen men de hervormden, vooral die van 't consistorie, te Brugge van hun bedden naar de kerker sleepte. Had men hem toen kunnen vinden, zijn dood ware thans even zeker besloten geweest als die van de Brugse ouderling SLABBERT en de diaken BANQUEROT.

VII.

DE GEMEENTE ONDER 'T KRUIS, VERBORGEN.

Wij willen ook deze afdeling besluiten met een blik te slaan op de gemeente. Maar wat spreken wij van een gemeente? Kunnen wij haar nog zó noemen, nadat haar leraars gedood, haar ouderlingen en diakenen gekerkerd, haar leden gevlucht, haar ijveraars vogelvrij verklaard, haar goederen verkocht, haar vergaderplaatsen verwoest, haar overblijfsels zorgvuldig verscholen zijn? Neen, nu wij zagen wat de Brugse gemeente onder de harde ALVA geworden is, nu is 't schier een ongerijmdheid te vragen wat zij is. Helaas, zij is niet meer! Wij, die naar haar gaan zoeken, wij staren op een puinhoop. Wij zien hier en dáár nog een afgevalven brok van het fiere Godsgebouw. De bloem heeft uitgebloeid. Maar toch, zij heeft een kiem achtergelaten en een zaad geworpen, dat, hoe ook verborgen in de aarde, ons oog niet ontsnappen mag.

Nadat de openbare predikatiën een einde hadden genomen - iets, dat althans na 14 Maart 1567 zeker geschied was (bl. 74 en 123) - zullen ook de samenkomsten van de hervormden aldra hebben opgehouden, ook de verborgene, die misschien nog nu en dan plaats vonden. 't Zou kunnen zijn, dat de predikant CHRISTOPHORUS LANTSOCHTIUS - een Bruggeling - die in 1567 werd afgezonden om de Vlaamse broeders te bezoeken, toen ook de herderloze gemeente in zijn vaderstad bezocht heeft. Toch laat zich dit in ALVA'S tijd nauwelijks meer denken. Vooral nadat in Maart 1568 de hervormden van hun slaapsteden gerukt en de ouderlingen en diakenen in boeien geworpen waren verdwijnt alle gedachte aan godsdienstige vereniging. Wel lezen wij nog in Juni van de Cassandrianen, waar "deze stad van Brugge meer mee besmet is dan andere steden," en wordt van de "Brugse geuzen" dikwerf met veel ophef gewag gemaakt; wel zag men nog in September de aanhangers van de voormalige Brugse pastoor VAN DEN CASTELE niet weggevlucht, maar vrijmoedig op de openbare plaatsen van de stad verschijnen, en wordt er in December gesproken van de Erasmianen, "waar 't hier te Brugge van krielt."; maar een gemeente als zodanig vinden wij niet meer en niet enig spoor meer van predikanten. Het aangevoerde doet ons dan ook geloven, dat, terwijl de verklaard hervormden van weleer gans verdwenen waren, hetzij gevlucht naar vreemde landen, hetzij opgesloten in de donkerheid van de kerkers, zij, in wier harten het zaad van de Hervorming verborgen lag, behoorden tot de partij van CASSANDER en ERASMUS, die niet volstrekt onkatholiek kan genoemd worden. Nog in Maart 1569 zouden de rijke lieden te Brugge hun kinderen ter school waar zij met de geest van ERASMUS' samenspraken werden doordrongen. En toen ALVA zijn plakkaat van 7 Mei had gegeven, waarin geklaagd werd, dat vele kinderen ongedoopt werden gelaten, en bevolen, dat men, om de moeders van zulke kinderen te doen kennen, de vroedvrouwen onderzoeken zou of zij Roomsgezind waren en haar doen zweren, dat zij de nieuw geboren binnen vier en twintig uren aan de parochiepriester ten doop zouden brengen, toen werden ook sommige Brugse vroedvrouwen verdacht gehouden, en er wordt gegist, dat er zich meer dan duizend ongedoopte kinderen bevonden. Laat dit getal, zowel als wat van de Cassandrianen en Erasmianen bericht wordt, zeer overdreven zijn, zeker is het, dat er te Brugge een overblijfsel was, dat ALVA'S reuzenzwaard niet heeft uitgerooid. De afgehouden tronk had zijn kroon verloren, maar greep nog met zijn wortels in de aarde en voerde

nog zijn verborgen levenssappen in de dorre boomstam en wachtte slechts op de lente om op nieuw uit te spruiten.

In 1570 vestigde zich te Brugge de orde van de Jezuïeten onder bescherming van de bisschop REMIGIUS DRIUTIUS, die haar in 1574 nog vaster voet verschafte door de toezegging van een jaarlijkse rente. Het wordt uitdrukkelijk vermeld, dat deze orde aan de Hervorming van de stad grote afbreuk deed.

Het staat in te weinige betrekking tot ons onderwerp, dan dat wij hier de gebeurtenissen opgeven, waarvan Brugge in volgende jaren het toneel was. Genoeg zij het te zeggen, dat, hoezeer de geest er meer en meer werd aangekant tegen het Spaanse juk, er nochtans ook weinig sympathie gezien werd voor de zaak van de geuzen, die met iedere dag vorderde. Gelijk de afpersingen van ALVA en de baldadigheden van de Spaanse soldaten de burgers met weerzin vervulden, zó lag ook de afkeer tegen de geuzen in de vrees voor plundering en wreedheid, waaraan zich hun ruwe zeelieden en woeste krijgers niet zelden schuldig maakten.

Wij gaan dus stilzwijgend voorbij wat er voorviel na ALVA'S vertrek uit de Nederlanden (2 December 1573) en onder het bestuur van zijn zachtmoediger opvolger Don Louis DE REQUESENS (gestorven 5 Maart 1576). In al die tijd verdwijnt de Brugse gemeente geheel uit ons oog. Wij stellen ons voor, dat zij, onder haar kruis gebukt, voor het oog van de wereld dood was, slechts dan enige tekenen van leven gevende, als gunstiger omstandigheden het gedoogden.

Zó verscholen bleef haar kiem in wezen, langzaam voortwerkende totdat de zaak van de vrijheid haar zegepraal in Vlaanderen tegenging.

VIERDE TIJDPERK.

**VAN de TRIOMF DER VRIJHEID IN VLAANDEREN TOT
AAN DE VERHEFFING VAN CHIMAY.
1578-1583.**

**Ezechiël XXXVII: 9, 10.
DE GEMEENTE, HERLEVEND EN GEVESTIGD
IN ZEGEPRAAL.**

**I
BRUGGE, VOOR DE VRIJHEIDSZAAK GEWONNEN.**

Toen de afkeer tegen de Spanjaarden al hoger en hoger was geklommen, de vrijheidszucht al sterker en sterker ontwaakt was en de zaak van de Hervorming al meer en meer in aanhang had gewonnen was de tijd geboren voor die beroemde Gentse bevrediging, die, gesloten 8 November 1576, in 25 artikelen de grond legde voor burger en gewetensvrijheid. Zij verbond de Staten van Zuid-Nederland met Holland en Zeeland, om de Spanjaarden uit te drijven, de uitoefening van de Roomse Godsdienst ongehinderd en de uitvoering van de strenge plakaten geschorst te laten. Het gezag van de prins van Oranje, in deze bevrediging reeds tot een vaste grond gelegd, nam intussen van dag tot dag toe.

Het land verademde en rustte een weinig, totdat don JAN van Oostenrijk als landvoogd verscheen in de Nederlanden en al spoedig zijn trouweloze, echt Spaansgezinde aard vertoonde. De staten, aan wie de Spaanse koning na de dood van REQUESENS het landsbestuur had opgedragen, maakten zwaarigheid om hem aan te nemen.

Inmiddels werd in 't begin van 1577 de Unie van Brussel gesloten, waarbij wel is waar de Gentse bevrediging bevestigd, maar toch ook de handhaving van de Roomse Godsdienst op de voorgrond gesteld werd

Wij kunnen omtrent deze tijd drie partijen onderscheiden.

- ? De eerste was de bepaald hervormde, die de prins van Oranje en de Staten voorstond.
- ? De tweede was de gematigd Spaansgezinde, die wel Spanje als wettig hoofd erkende en verlangde, maar verbitterd was tegen de onderdrukking van het Spaans bestuur en de grove baldadigheden van de Spaanse soldaten.
- ? De derde was de verklaard Spaanse tot zelfs in de uitersten.

Deze drie partijen bestonden ook in Brugge.

De eerstgenoemde was niet weinig toegenomen in de laatste helft van 1576, toen de naar elders gevluchten en gebannen naar hun vaderstad wederkeerden, steunende op de geest van de verdraagzaamheid en van de vrijheid, die zich in Vlaanderen vestigde. De tweede partij echter had er de overhand en bestond grotendeels uit de magistraat van 't Vrije, een gedeelte van de stadsregering, vele van de aanzienlijken en de bezadigden onder de geestelijkheid.

De laatste partij had het meeste deel van de geestelijken, onderscheiden van de groten en velen van de lage volksklasse tot aanhangers. Met die toestand voor ogen moet het ons niet verwonderen, als ons door een Roomsgezind schrijver bericht wordt, "dat die van Brugge met open armen *de pacificatie van Gent* hadden aangenomen en er leefden in onderlinge rust en vrede".

Doch nu werd uit de spanning en de verwickelingen met Don JAN *de Unie van Brussel* geboren, waarbij aan de Roomse Godsdienst uitsluitende voorrechten werden toegestaan.

Daarenboven, nadat Don JAN tot vijand des lands verklaard was, werd door de Spaansgezinde de aartshertog MATTHIAS in Oktober 1577 in Vlaanderen geroepen. De 11^e november werd hij plechtig in Antwerpen ingehaald, en ook de Staten lieten 't zich welgevallen dat de jeugdigen vorst de landsregering werd opgedragen, terwijl toch de invloed van ORANJE steeds aanmerkelijk bleef. Zó was de fakkel van de verdeeldheid onder 't volk geworpen. "De vrees van de vrijheid van geloof te zullen verliezen verwekte misnoegen, het misnoegen ontaardde in beroerten, de beroerten sloegen over tot gewelddadigheden, en de tonelen van geweld, moord en plundering, welke de Vlaamse steden, welke Gent vooral in die dagen opleverden, moeten worden aangemerkt als de heilloze gevolgen van de bepalingen van de Brusselse Unie omtrent de Godsdienst".

Aldus verklaart zich het onzalig woeden tegen de Roomsgezinden, tegen hun tempels en geestelijken, waarvan Gent, helaas! het schouwspel gaf; een woeden, aangestoot door de overdreven ijver van driftige hervormden en volksleiders; een woeden, waardoor de gesloten bevrediging geschonden en verscheurd, de verbittering en tegenkating ook van de gematigde Roomsgezinden verwekt en in 't vervolg het verlies van Vlaanderen voor het protestantisme mede bewerkt werd.

De katholieke partij te Brugge, ziende tot hoe grote buitensporigheden men te Gent gekomen was en wat vorderingen de Hervorming er maakte, nam nu krachtige maatregelen om haar gezag te handhaven. Om alle gevreesde overval te voorkomen maakte men ruim veld rondom de stad. De buiten gelegen parochiekerken van St. Kruis en St. Kathelijne werden in allerijl tol de grond toe afgebroken. Evenzo de kloosters van de Chartreusen, van de predikherinnen, van de reguliere kononikessen, van de rode zusters, gezegd annunciaden, het Magdalena-gasthuis, de St. Baafskerk en de St. Ewoudskapel. Tegelijk ook de huizen, die in de nabijheid van de stadsvesten stonden, zodat er geen gebouw meer overbleef, waarin de vijand zich verschansen kon. De geestelijken namen met hun goederen de wijk in de stad, alwaar hun een verblijf werd aangewezen. Inmiddels zat ook de staatspartij te Brugge niet stil: door middel van twintig kloeke jongelingen had zij zich meester gemaakt van het sterke kasteel van Sluis, dat op het lot van Brugge zó grote invloed oefenen kon. De Spaansgezinden, met het doel om het te heroveren, ruiden nu het volk op door predikatiën tegen de prins van Oranje en poogden alzo een gelegenheid te verwekken,

om voor zichzelf bezetting in de stad te brengen, zijnde reeds vier vaandelen Walen tot dat oogmerk tot Rousselare genaderd.

Doch de staatspartij was op haar hoede en voorkwam hen. Daar trekken de 19 Maart, omtrent de avond, jonkheer WILLEM VAN DE KETHULLE, heer van Assche, kolonel van Gent, en zijn broeder FRANCOIS VAN DE KETHULLE, heer van Ryhove, laatstgenoemde stad uit, vergezeld van duizend man voetvolk en veertig ruiters onder hun kapiteins. Begunstigd door de duisternis komen zij in alle stilte voor de poorten van Brugge. Zij toeven tot de dageraad. Zij weten - want zij zijn herwaarts ter hulpe ontboden - dat GILLIS MOSTAERT, hoofdman van St. Jans zesdedeel, en de stadskapiteins JAN VLEYS en JACOBUS CASEMBROOT de wacht hebben aan de Kruispoort. Nauwelijks rijst in de morgen van de 20^e tussen vier en vijf ure, het daglicht aan de hemel, of de Kruispoort wordt voor de Gentse hulpbenden geopend en RYHOVE snelt met zijn krijgstroep binnen. Met de lont aan de haakbussen en versterkt door de toeloop van de staatsgezinde burgers rukt het voetvolk voorwaarts tot op het Burgplein en stormt de raadskamer in, waar de magistraat zich op het eerste gerucht vergaderd had. RYHOVE plaatst zich nevens de burgemeester, terwijl zijn soldaten de vergaderzaal bezet houden. Voorgevende gevolmachtigd te zijn door de aartshertog en door de Staten, geeft hij zijn voornemen te kennen, om voor de stad een anderen regeringsvorm in te voeren. De magistraat wordt ontslagen en een nieuwe aangesteld, uit mannen bestaande, die de Spanjaarden vijandig en voorstanders van de Staten waren. Zó ook wordt, even als te Gent geschied was, een krijgsraad of een college van achttien notabelen verkozen, dat bij alle voorkomende zaken met grote raagt bekleed zijn en een zeker republikeins bestuur zou vormen. Weinige dagen daarna vertrok RYHOVE, en Brugge was sedert 20 Maart 1578 aan de Staten en de vrijheidszaak verbonden.

II

DE HERVORMING, IN HAAR SNELLE AANWAS.

Reeds was men sedert Maart weder begonnen de hervormde Godsdienst in Vlaanderen en Brabant openlijk uit te oefenen. Geen wonder, dat zij ook te Brugge, vooral na de verhaalde gebeurtenis, met geestdrift de plaats hernam, die zij sinds elf jaren had moeten missen. En toen de 22^e Juli 1578 de Godsdienstvrede tussen de Statengeneraal en de aartshertog MATTHIAS in 30 artikelen werd vastgesteld, toen ging het protestantisme voorwaarts met reuzenschreden.

Het getal van de hervormden, na het innemen van Brugge zeer toegenomen, vereiste plaatsen ter Godsdienstoefening. Aanvankelijk werd de St. Janskapel tot een hervormd bedehuis ingericht. Maar aldra was zij niet meer voldoende: ook de kerk van de Augustijnen werd ingenomen. En toen ook deze niet genoegzaam was werd de ruime Salvatorskerk aan de twee andere heiligdommen toegevoegd.

Vanouds was de 3e Mei in Brugge een plechtige dag. Het heilige bloed, door JOZEF van Arimathéa en NICODEMUS, gelijk de overlevering zegt, van het lichaam onzes Zaligmakers afgewassen en zorgvuldig bewaard, werd in 1150 door graaf DIRK van een kruistocht uit Palestina medegebracht. 't Was hem door de koning van Jeruzalem, als een uitstekende beloning voor zijn dapperheid ten geschenk gegeven. Hij voerde het naar Brugge, alwaar het met een schitterende optocht werd ontvangen en geborgen in een kapel, die de graaf daarvoor opzettelijk liet bouwen. In het jaar 1309 werd de 3^e Mei, die tevens aan de heilige kruisvinding is toegeewijd, ingesteld als de dag, waarop dit heilig bloed jaarlijks in statige processie zou worden rondgedragen.

Ontbrak het in 1569 aan devotie, toen deze processie plaats vond (boven, bl. 160), thans was zij de hervormden nog meer een doorn in het oog. Hun getal en het ontzag, dat zij inboezemden, was zozeer geklommen, dat men 't geraden vond het heilig bloed gewapend te beveiligen en, de gewonen weg van de processie verkortende, die te beperken tot de Vrijdagmarkt.

De 22e April hadden de Staten een verordening doen uitgaan, dat alle overheden, zowel burgerlijke als geestelijke, een eed moesten doen, waarbij zij zich verbonden de Gentse bevrediging te handhaven en de aartshertog MATTHIAS getrouw te zijn, met verklaring tevens, dat zij don JAN van Oostenrijk zouden aanmerken als algemeen landsvijand. Die weigerde alzo te zweren zou gestraft worden met ballingschap of aantasting zijner goederen. Veel tegenstand vond deze nieuwe eed onder de geestelijken, vooral onder de kloosterordes. Te Brugge was de 12^e Mei ervoor bepaald. De Jezüeten weigerden hem. Waarschijnlijk ook, even als in andere plaatsen, de minderbroeders of Franciscanen, tegen wie buitendien hevige beschuldigingen waren opgerezen, hoezeer misschien partijdigheid daaronder gemengd was, uit oude haat tegen broeder CORNELIS.

Hoe 't zij, op de 14^e werden de monniken in hun klooster gevangen gehouden en de 17^e werden negen van hen in de stadsgevangenis geworpen. Op de 12^e Juni kwam een bevel van de aartshertog aan 't kapittel van St. Donaas, om een collegia van kanunniken en rechtsgeleerden te machtigen ter bijwoning van het onderzoek naar de schuld van de gevangenen. De minderbroeders werden beticht van afschuwelijke zonden. De aartshertog beval het onderzoek der zaak aan JOOST HUYSMAN en GILLIS WEYTS, raadslieden van het hof van Vlaanderen. Sommigen van de beschuldigten werden ontslagen. Maar drie van hen, overtuigd van hun schanddaad, werden op de 26^e Juli, bij vonnis van de magistraat, levend verbrand en twee gezeseld en gebannen. En ofschoon de andere ongemoeid in hun klooster bleven, het werd kort daarna opgeheven. Wat de Jezüeten betreft, zij ontvingen de 8^e Augustus bevel, om binnen acht of tien dagen de stad te verlaten.

Nadat dit alles was voorgevallen, nadat de geestelijken verstoken waren van de vrijdom van accijns, dien zij plachten te genieten, en genoodzaakt hun baarden af te scheren en zich als wereldlijke personen te kleden, ontzegde men weldra, in 't begin van Oktober, een langer verblijf ter stede aan al de vier bedelordes, zijnde de Dominicanen (predikheren of Jacobijnen), Franciscanen, Karmeliten en Augustijnen (Augustijner eremiten) De kloosterlingen moesten alle vertrekken, behalve zij, die in de stiel geboren waren, moettende echter deze zich in burgerlijk gewaad kleden. Hierbij werd het nochtans de monniken vergund hun huisraad te verkopen en de opbrengst daarvan onderling te verdeden. Zó ontvingen de Augustijnen van hun verkochte goederen ieder 42 gulden, en, nadat zij voor 't laatst op de 11^e Oktober te samen gespijzgd hadden, zijn zij van elkander gescheiden

De dus verlatenekerken en kloosters werden ontdaan van alle tekenen van de Roomse Godsdienst, en derwijze geschiedde met al de heiligdommen. Enige commissarissen uit de overheid begaven zich in de tempels en lieten door de dekens der ambachten de beelden en schilderijen wegnemen. Het geschiedde met orde en stilte, zonder dat zij gebroken of geschonden werden.

Onder anderen had LODEWIJK VAN MALE, zoon van een stadsschepen, er het opzicht over. Indien het waar is, dat zekere kapitein BALDE in de St. Donaaskerk het sacramentshuis brak en al de metalen pilaren van de kapellen en altaren wegnam, dan is dit zeker een eigenmachtige daad van geweld en baatzucht geweest. Want de

overheid had geboden, dat men een lijst van al de gouden en zilveren juwelen, kerksieraden en vaten van de kerken, kloosters en Godshuizen zou overbrengen.

Men ging nog verder. In 't midden van Oktober werd van de halte een bevel afgekondigd, dat men voortaan geen heilige dagen meer vieren zou, en dat ieder op zulke dagen zijn winkel moest openen als op gewone werkdagen. Die zich daaraan niet onderwerpen wilden werden er door de gewapende raagt toe gedwongen.

Daarenboven, de krijgsraad en de magistraat, om de kosten te dekken van 6000 pond, besteed voor oorlogsmiddelen, vraagden al de klokken op, die voor de Godsdienst konden gemist worden, en zonden ze met andere metalen stukken, koperen platen, ijzerwerk en lood, tegelijk met vele kerksieraden naar Engeland over.

Het Karmelitenklooster werd (later?) met de kerk afgebroken, terwijl de belangrijkste boeken en schriften verbrand, gescheurd en verstrooid werden. Dagelijks werden aan de meestbiedenden de meubelen en bouwstoffen van kerken en kloosters verkocht en de kloosterlingen uit de stad gewezen. De monniken en nonnen, de kloosterinrichtingen of gasthuizen, die ongemoeid bleven, bleven dit alleen door toevallige omstandigheden, óf door voorzorg en voorspraak, óf ter verzorging van zieken en oude lieden. De St. Annakerk werd (naderhand?) schier op één dag ter aarde geveld.

Het minderbroedersklooster, zó gehaat om' broeder CORNELIS' wil, werd (later?) gans vernield en de plaats, waar het gestaan had, werd in een varkensmarkt herschapen.

Zó waren thans de omstandigheden te Brugge. Wanneer men onpartijdig daarop het oog slaat, dan is het niet te ontkennen, dat er in blinde ijver daden van woest geweld gepleegd zijn, die onverantwoordelijk aan druisen tegen de Gentse pacificatie en de Godsdienstvrede van MATTHIAS.

Vraagt men naar de oorzaken en de aanleiding tot dat alles, men vergete vooreerst niet, dat de Unie van Brussel in haar Roomse strekking de gemoederen verbitterd had. Het voorbeeld van Gent daarenboven, waar de heerszuchtige en onverdraagzame HEMBYZE en RYHOVE aan 't hoofd stonden en door DATHENUS en MODET het volk lieten opwinden, werkte ook op Brugge, dat, gelijk wij zagen, door RYHOVE gewonnen, dezelfde regeringsvorm als Gent ontvangen had. De predikant CAPITO vooral en andere van de predikanten, over wie nader, schijnen er ook onder de zeloten behoord te hebben of althans door de tijdgeest weggesleept te zijn.

Daarbij was het juist in Oktober 1578, dat men te Gent de Paltsgraaf JOHAN CASIMIR inhaalde, eigener gezag, buiten kennis van ORANJE, ingeroepen "tot een protecteur van de gereformeerde religie." Zijn komst bracht gans Vlaanderen, ook Brugge, in beweging, in geestdrift, en was ongetwijfeld één' van de medeoorzaken, die tot de sterke maatregelen in die stad aandreven.

Inzonderheid moet men ook in aanmerking nemen het gedrag van de zogenaamde malcontenten of paternosterknechten, die dweepzieke krijgsbenden, die, meest bestaande uit soldaten van de Waalse provinciën en aangevoerd door de edelen en hoofden van de Roomse partij, de zaak voor Spanje hadden opgenomen en, met de paternoster aan de hals, het land afliepen en tegen de hervormden woedden. De ijver van de reformatie had hen in 't leven geroepen en hun tegenstand verwekt. En toen zij nu, alweder in Oktober, door de Brugse kapiteins REGNERUS VAN AERTRYKE, JAN VLEYS, ANTONIUS AOULTERMAN en INGELBERT REYVAERT te Rousselare vruchteloos bestookt waren en zich verstout hadden tot voor de poorten

van Brugge te naderen, overal plundering en schrik verspreidende, toen was 't geen wonder, dat de verbittering zich met nieuwe hartstochtelijkheid tegen de Roomsgezinden keerde. Zó waren de driften aan beide kanten ten hoogste opgewonden en sloegen tot uitersten over. Zij deden een heilloze verdeeldheid ontstaan, die de verbonden schond, de verdraagzaamheid uitbluste, aan de liefde de doodsteek gaf en eindelijk het zwakke en verscheurde Vlaanderen onder het Spaanse juk terugbracht, waartegen het zó lange en zó moedig geworsteld had. Het onderling belang werd uit het oog verloren, de algemene vijand werd sterk bij de machteloosheid van de tweedracht en de fakkel van de Hervorming zonk weg ten laatste in de banjert van de verwarring.

III. HET ALLERHEILIGENFEEST.

Misschien gevoelde de overheid, dat het te ver ging en dat zij zelf teveel gedaan had en te veel had toe gelaten. Misschien, en zeer waarschijnlijk zelfs, was er een aanschrijving of een afgevaardigde commissie gekomen van vege don zachtmoedigen prins van Oranje, wiens voorzichtige en scherpziende staatkunde geen geweld en beroving van vrije Godsdienstoefening jegens de Roomsgezinden gedoogde. Misschien was de overheid bewogen door de opgewondenheid van het groter deel van de stedelingen, de katholieken, en door de klachten van de burgers over de algemene ellende, veroorzaakt zowel door de last van de bezetting als door de vrees voor de malcontenten, die dezer dagen weder een hoop boeren verslagen hadden, waardoor die van Rousselare verschrikt naar Brugge om hulp zonden: een hulp, die echter niet verleend werd, omdat men de stad, wegens de menigte van de Roomsgezinden, niet ontbloten durfde. Hoe 't zij, wij zien de regering eensklaps belangrijke dingen toegeven en een verordening vaststellen, wier inschikkelijkheid ons verbaast. Op de 21° Oktober werd niets minder dan hei volgende afgekondigd: vooreerst, dal geen predikant van nu voortaan meer zou mogen prediken op gewijde of ongewijde plaatsen, op verbeurte van lijf en goed; ten tweede, dat men alleen, gelijk vanouds, de openbare oefening van de Rooms-Katholieke Godsdienst zou toelaten; ten derde, dat men al de goederen, die uit de kerken: genomen of in handen van de magistraat gesteld waren, weder zou geve"en op hun voormalige plaats brengen; ten vierde, dat de heren van de Wet de sleutels van de St. Donaaskerk zouden teruggeven, die sedert September bij een stadsbode in bewaring waren; en ten laatste werd verboden, op verbeurte van leven en goed, iets in de kerken te breken of daaruit weg te nemen.

Wij herhalen het, deze publicatie is zó uiterst verbazend, dat wij vurig wenssen over haar duistere oorzaken het licht te ontsteken, dat er uit de stedelijke gedenkschriften vermoedelijk over verspreid zou kunnen worden. 't Is waar, dezelfde bronnen, die ze ons mededelen, verhalen tevens, dat zij slecht werd gehandhaafd en dat zij niets anders was dan een list van de regering, om alzo de verholen kerkgoederen weer in de heiligdommen te doen brengen, ten einde ze op deze wijze machtig te worden. Zij verhalen daarenboven, dat, toen een bruidegom en bruid door een katholiek priester, in vertrouwen op de gedane afkondiging, nauwelijks vijf dagen daarna, de 26° Oktober, in de Bakkerskapel door de echt zouden verbonden worden, enige soldaten binnen stormden, de verloofden mishandelden en de priester, die bezig was de mis te bedienen, met al de aanwezigen verjoegen. Dit geschiedde terwijl de overheid het toeliet en zonder dat er enig onderzoek daaromtrent is ingesteld geworden. Maar hoe bevreemdend ons één en ander voorkomt, zonder meerderen grond zouden wij niet durven vaststellen, dat de bewuste publicatie niets anders dan een uitvloeisel van list is

geweest tot het gezegde oogmerk. Veeleer komt het ons voor, dat de regering werkelijk de overmoed beteugelen wilde en dat het vooral de soldaten waren, die zich aan allerlei uitsporigheden schuldig maakten.

Het verder voorgevallene bevestigt dit, hoe raadselachtig in verband met de publicatie van 21 Oktober altijd de houding des magistraats zij. Twee dagen na het gebeurde in de Bakkerskapel, de 28^e, werd nogmaals van overheidswege bekend gemaakt, dat alle kerkroof met de dood zou gestraft worden. Maar zie, de 30^e werd namens de stad en op haar kosten aan al de hervormde predikanten plechtig de erewijn aangeboden. En de 31^e werd van de hal afgelezen, dat alle priesters, die niet in de stad geboren waren, hoe kort of lang zij er gewoond hadden, zonder uitstel vertrekken moesten, terwijl de ingeborenen gelast werd hun baard en hoofdhaar te laten wassen en zich in burgergewaad te kleden; voorts werd hun op zware straf verboden in kerken of kapellen enige dienst te doen, Inderdaad, geen groter tegenstrijdigheid kon er zijn tussen dit en wat tien dagen vroeger bepaald was!

Onder deze omstandigheden brak het Allerheiligenfeest aan, 1 November 1578: een feest, dat door de Rooms en nog heden in de hoogste eer wordt gehouden, maar tevens een feest, dat op 't hevigste aandruist tegen de beginselen van de Hervorming. In de hete strijd van de zestiende eeuw was niets zozeer in staat van de protestanten gemoederen in drift te ontsteken als de verering van heiligen, eens evenzeer door genade zalig geworden als ieder zondaar. Men hield die verering voor afgoderij, in de heilige Schrift zó vaak gelaakt en bestreden, voor schending van Gods nadrukkelijk gebod op Sinaï, voor onttering van de heiligen eindelijk, door henzelfen verfoeid en afgewezen. Een feest, daaraan toegewijd was dan wel de grootste gruwel in 't oog van de hervormden. Het zal ons dus niet verwonderen, als wij drie jaren later weder op allerheiligendag scherp toezicht zullen zien houden en de Roomsgezinden betrapt op de viering van een feest, voor hen bij voorkeur zó hoogwaardig. Zó was 't ook heden. Men vermoedde, dat er vele katholieken, in weerwil van het streng verbod van de vorige dag, ter Godsdienst oefening gaan zouden. En men vergiste zich niet. De soldaten begaven zich des morgens naar de kerken, om onderzoek te doen, en vonden werkelijk hier en dáár de Godsdienst aangevangen. Met dolle gramschap aanschouwen zij 't. Zij snellen naar het altaar alom waar zij de mis gevierd zien, vallen op de priesters aan en stootgin hen voor 't altaar weg en slaan de handen aan de kelk en de gewijde hostiën. Sommigen hebben de baldadigheid zich te tooien met de kazuifels en andere stukken van het priestergewaad. In uitgelaten dartelheid loepen zij er spottend en schimpond mede langs de straten. En nadat zij er, tot grievende ergernis van de Roomsgezinden en gewis ook van de weldenkende hervormden, een openbaar spel mede gedreven hadden, dragen zij het geroofde naar hun hoofdwacht op Groenvoorde en brengen 't van daar ten huize van hun bevelhebber, die de wilde bende met geld tevreden stelt en het lost uit hun ruwe handen. En zij gaan heen en verteren het geld in dronkenschap!

Des anderendaags, op de allerzielendag, mede een geacht Rooms kerkfeest, meende men dit schandetoneel te herhalen. Weder begeeft zich het krijgsvolk op weg. 't Zijn de soldaten, beboerende tot de compagnie van ANTONIUS AOULTERMAN. Zij rukken het Heilige-Geesthuis binnen en vinden er een schare in Godsdienst oefening. Ook hier maken zij aanstalten om de priester te mishandelen en zich te vergrijpen aan het altaar. Doch zij vinden krachtige tegenkanting. De priester zelf, bijgestaan door enige moedige katholieken, verdedigt zich met kloeken weerstand. een vrouw zelfs, met een mes gewapend, stort zich op een aanvallenden soldaat om hem te doorstoken.

Er ontstaat een hevige worsteling. Op het gerucht komen enige burgers toelopen en de woeste troep wordt gedwongen de plaats te ruimen!

Over dat alles werden grote klagen gedaan aan de magistraat. Men was te recht beducht, dat er onder de fel verontruste Roomsgezinden wegens al het gebeurde een oproer zou uitbreken. Om dit te voorkomen, liet de regering zó spoedig mogelijk bij trommelslag door de stad uitroepen, dat al de moedwilligheden, die geschied waren, door de soldaten waren gepleegd, zonder weten en toestemming van de overheid, en dat men scherp onderzoeken en de schuldigen straffen zou. Bij dit bericht wordt de aanmerking gemaakt, dat er echter geen straf gevolgd is, en dat men zich alleen zó uitliet, om de gemoederen in slaap te wiegen en tijd te winnen.

Zoveel zien wij wel, dat Brugge in deze dagen in een allerhevigste spanning verkeerde, dat er een stuipachtige beweging plaats vond, waarvan wij de geheime draden niet kennen, dat er een hartstochtelijke strijd werd gevoerd, waarin de benarde gezaghebbers de teugels van het hollend paard dan eens introkken en dan eens bot vierden, de ondergeschikten de bevelen van de overheid trotseerden en de vreemde, ruwe, overmachtige krijgstroep ouder dat alles haar willekeurige en baatzuchtige rol speelde.

Doch altijd vragen wij toch: wat waren de verborgen veren van dat raderwerk? Wat was het, dat de regenten tot zó tegenstrijdige besluiten dreef? Wat, dat hen verlaagde tot lijdelijke aanschouwers waar men hun gebod vertrapte? Zonderling is het en onverklaarbaar. En indien er enig tijdsgewricht is in de Hervormingsgeschiedenis van Brugge, dat, met duisterheid overtogen, ons naar opheldering verlangen doet, 't is dat omstreeks het allerheiligenfeest, waarop wij staarden!

IV. DE BRUGSE GODSDIENSTVREDE.

Terwijl de gemoederen in zó hevige gisting waren en de staat van verwarring tot zó boegen trap was geklommen zien wij de malcontenten hun strooptochten in de omtrek van Brugge voortzetten, dikwijls tot onder de stadsvesten, ofschoon de Bruggelingen van hunnen kant met de meesten ijver aan hun fortificatiën werkten en gedurig nieuwe bolwerken opwierpen. Op de 3^e November waren die stroperijen zó erg geworden, dat een tal van landlieden met hun vee en have in de stad kwam vluchten. In deze omstandigheden achtte de overheid het waarschijnlijk van belang zoveel mogelijk de vrede binnen de stad te bewaren en de eendracht onder de burgers te bewerken, en wettigt moeten wij ook daaraan de Godsdienstvrede, die thans onze opmerkzaamheid wekt, toeschrijven. Wellicht had ook de prins van Oranje er een groot aandeel in, gelijk hij kort daarna, 27 December, zulk een vrede te Gent door zijn tegenwoordigheid tot stand bracht. Vooral ook mogen wij niet vergeten, dat, bij de beperkte en schroomvallige concessiën van de Godsdienstvrede van MATTHIAS, de hervormde Godsdienst te Brugge eigenlijk tot nog toe meer geduld dan erkend was. Al wat wij hoorden van de handelingen tegen de geestelijkheid en ten gunste van de Hervorming toont meer het karakter van een overheid, die, terwijl zij de aloude Godsdienst handhaaft, de belijders en priesters er van alle op het zuiver standpunt van staatsburgers terug wil brengen, de aanhangers van Spanje, zelfs de verdachte, uitdrijft, juist omdat zij geen regie staatsburgers en ofschoon zij geestelijken zijn, en de hervormden draagt, zelfs hun predikanten vereert, alweder omdat zij in hen burgers en trouwe staalburgers ziet. 't Is of men tot de overtuiging gekomen is, dat, hoe men nog de kerk aanhangt, de kerk niet boven de staat, maar in de staat is. Het denkbeeld,

dat de staat geen Godsdienst bij voorkeur mag beschermen, maar al zijn onderdanen, van wat belijdenis ook, als burgers beschouwen en behandelen moet heeft meer en meer veld gewonnen. Het zal een einde maken aan de rampzaligen strijd om voorrang en overwinning, dien beide partijen tot nog toe met wanhopige volharding gevoerd hebben. Het zal de hervormden erkennen, de Roomsgezinden handhaven en een Godsdienstvrede doen geboren worden, die Rooms en onrooms de wapens moet doen neerleggen en als broeders samen wonen.

't Was dan op de 6^e November, terwijl de indruk nog vers was van de gewelddadigheden en bewegingen van de laatste dagen, dat op 't stadhuis een algemene vergadering van de gemeenten gehouden en besloten werd tot vrijheid van geweten. Het beslotene werd de 7^e November bij haltegebod afgekondigd en was van dezen inhoud:

Ordonnantie van de wet van de stede van Brugge, waarbij toegelaten wordt de vrijheid van Godsdienst.

Alzo van wege mijnheer de aartshertog MATTHIAS, gouverneur-generaal van deze Nederlanden, mitsgaders mijnheer de prins van Oranje, zijn stadhouder-generaal, de Raad van state en de Generale Staten bij onderscheidene stonden zijn op handen en geadviseerd geweest velerhande middelen, om te weren het mistrouwen, dat men tussen het volk dagelijks ziet groeien en vermenigvuldigen ter oorzaak inzonderheid van verschil van Godsdienst en eindelijk ook enige van die [middelen?] de provinciën van herwaarts voorgehouden zijn geweest, en dat men bevindt, dat langdurige overweging van dezelve provinciën de staat des lands, bij gebrek van goede, tijdige orde, van dag tot dag verergert, met name ook binnen de stad van Brugge;

Zo is 't, dat, om dezelve in vrede te stellen en alle verdeeldheid en mistrouwen tussen haar inwoners te weren en ganselijk uit te wissen, gedurende welke geen steden een vasten stand kunnen nemen, mijne heren, schout, burgemeesters, schepenen, trossiers en raad derzelve stad, bij advies van de edelen en notabelen, houdende de kamer van fortificatie, mitsgaders van de kolonel en de kapiteins van de burgerij, en voorts bij toestemming en overeenkomst van de edele en oude burgemeesters, notabelen, hoofdmannen, de drie en vijftig dekenen, gezworenen en oudsten van de ambachten, daar vergaderd geweest zijnde, hebben bij wijze van voorziening en totdat van wege zijn Hoogheid en finaal besluit derzelve, mitsgaders van mijnheer de prins van Oranje, de Raad van state en de Generale Staten anders daarin tot algemene rust van de Nederlanden voorzien zal wezen, immers tot andere ordonnantie van de schout, burgemeesters, schepenen, trossiers en raden, bij advies als voren, behandeld en verordend binnen de voorzegden schependom van Brugge en tussen al de inwoners onderhouden te worden de punten en artikelen, hierna volgende:

I.

Eerstelijk zullen die van de religie [hervormde Godsdienst] genieten vrijheid van dezelve hun Godsdienst, en die mogen uitoefenen binnen deze stede in predikatiën, zangen, nachtmaal, huwelijken, doopsels en andere zaken, de Godsdienst aangaande en anderszins, achtervolgende de religionsvrede, de Staten 's lands van Vlaanderen voorgehouden binnen de stad van Dendermonde in de maand van Juli laatstleden, in dier voege en aan de plaatsen, hierna volgende:

II.

Vooreerst zal hun tot uitoefening van dezelve religie, ingevolge vroegere toestemming en toelating [gedoogzaamheid], toegestaan worden het gebruik van het klooster van de graauwbroeders, ter plaatse hun daar betekend, mitsgaders van de kloosters van de Karmeliten en Augustijnen met hun kerkhoven en andere plaatsen en huizen van dezelve kloosters, hun aan te wijzen; en voorts ook St. Janskerk, hij dezen hun nieuwelijk toegeschikt. Met welke plaatsen en kerken die van de voornoemde religie zich zullen tevreden houden, zonder tot de uitoefening daarvan of tot enige vergadering in 't geheim of openbaar andere plaatsen, gewijde of ongewijde, te mogen gebruiken, ten ware bij bijzondere nieuwe toestemming, daartoe eerst verkregen naar de eis en staat van hun Godsdienst en gemeente.

III

En om van de andere zijde ook genoegzame tevredenheid te geven aan die van de Rooms-Katholieke Godsdienst zullen hun toegestaan worden de zeven parochiekerken, hierna genoemd, te weten: St. Donaaskerk, wél te verstaan na handeling en overleg daaromtrent in bekwamen en behoorlijke tijd tevoren met het kapittel gehouden, Onze-Vrouwe-kerk, St. Gilliskerk, St. Annakerk, St. Walburgskerk, St. Salvatorskerk en St. Jacobskerk, met haar aanhorigheden, in welke zij vrijelijk hun Godsdienst zullen mogen oefenen naar oude gebruiken, wél te verstaan bij dage met open deuren en tamelijk geluiden en zonder enige processien te dragen buiten de kerken.

IV.

Aangaande de kapellen, staande in onderscheidene plaatsen van de stad, deze zullen, om redenen, daartoe bewegende, en tot nader order gesloten blijven, zonder daarin enige dienst of uitoefening van de Roomse Godsdienst te mogen doen.

V.

Aangaande de kloosters en conventen, zo van mans als vrouwen, die allen zullen mogen bijeen en vergaderd blijven en dáár voortzetten de onderhouding van hun orde en professie, men zal geen uitoefening van dezelve katholieke Godsdienst doen in de onbesloten kloosters en conventen; maar de broeders en zusters van dezelve kloosters zullen daartoe gebruiken de voorschreven parochiekerken, gelijk al de andere parochianen.

En aangaande de besloten kloosters, mitsgaders de gasthuizen, cellebroeders en zwarte zusters, deze zullen hun Godsdienst in dezelve hun kloosters respectievelijk mogen doen en onderhouden met gesloten deuren en zonder bij nacht te luiden, en anders niet.

Wél te verstaan, dat dengenen, die uit dezelve kloosters zullen willen scheiden en hun gewaad en orde verlaten, zal gegeven worden behoorlijke nooddrift van voedsel en onderhoud, naar het vermogen van de kloosters en conventen.

VI.

En om degenen van beide Godsdiensten tegenover elkander te beveiligen is scherpelijk verboden, elkaar of de één tien anderen enigszins de diensten, ceremonien of andere oefeningen te beletten of te storen, te beroeren of te beschadigen, niet meer van de katholieke Roomse Godsdienst dan de andere, op enige wijze.

VII.

Ingelijks, om het verschil van Godsdienst, iemand in lijf of goederen te beledigen, stoornis of letsel aan te doen met woorden of met werken; zó ook te verkopen, verspreiden of zingen enige schampige of beledigende schilderingen, liedekens, balladen of refereinen; alsmede te dragen enige merken of tekenen, waardoor zij elkander zouden kunnen ophitsen of verwekken tot tweedracht en twist.

VIII.

Evenzo zal een iegelijk zich onthouden van te komen waar men een andere Godsdienst dan de zijn uitoefent, tenzij hij zich dáár stil gedrage en wachte van ergernis te geven en zich regele naar de staat en de orde van de kerk of de tempelen, waarin hij zich zal bevinden.

IX.

Desgelijks, die van de voorzegde [hervormde] religie zullen hun predikanten, ministers en consistorieanten moeten voorstellen en doen verschijnen voor schout, burgemeesters, schepenen en raad dezer stad, om bij dezelve bekend gemaakt en toegelaten te worden, mits doende eed van getrouwheid en onderdanigheid in alle burgerlijke zaken, zonder daarin enigszins in te grijpen [te usurperen] of zich daarmede of met enigerhande acten van jurisdictie of met het gezag van de magistraat te mogen mengen rechtstreeks of van ter zijde, in wat maniere het zij.

X.

Verbiedende dezelve predikanten, ministers en consistorieanten, mitsgaders ook die van de katholieke Roomse Godsdienst, in 't openbaar te spreken, te prediken of anderszins te gebruiken enige woorden of voorstellen, strekkende tot oproer.

XI.

Maar elk zal zich gedragen in alle stilheid, vreedzaamheid en manierlijkheid, niets zeggend of predikende dan 't gene dient tot stichting en lering van de gemeente en tot onderhouding van de goede Unie en eendracht en vrede van stad en land; 't welk zij ook eerst alzo beloven en zeggen en zweren zullen te doen en te onderhouden, op straffe dat hun 't prediken verboden wordt.

XII.

Voorts, niemand zal op enige heilige dagen, geboden bij de Roomse kerk, mogen werken met open deuren tot ontstichting van de geburen en voorbijgangers. En aangaande het verkopen van vlees ten vleeshuize, daarin zal onderhouden worden het oude gebruik en de politieke ordonnantie van de stede.

XIII.

Wijders, die van heide de Godsdiensten zijn gehouden aan de overheid en de magistraat (Ier stad alle behoorlijke gehoorzaamheid en eerbied toe te dragen, dezelve ook, des verzocht zijnde, alleszins bijstaande, zeewel in 't vangen en straffen van allerhande oproerige personen en andere kwaaddoeners, en bijzonder van de overtreders van de ordonnantie, als andere.

XIV.

Verder, dat niemand, van wat Godsdienst hij zij, zich zal verstouten iets te ondernemen rechtstreeks of zijdelings tegen de rust, welvaart en vrede dezer stad; maar integendeel zal hij met lijf, goed en bloed dezelve houden en helpen houden in de toestand en gesteldheid, gelijk die tegenwoordig is, tegen al degenen, vreemden of anderen, die dezelve stad zullen willen uitloopen of enigszins krenken of hinderen.

XV.

En als 't gebeurde (wat God verhoede!), dat er iemand enige zulke of gelijke zaken wilde smeden tot nadeel van dezelve stad zal een iegelijk, daarvan weten hebbende, gehouden zijn aan die van de wet daarvan kennis te geven, op straffe van gevonnist te zijn als meinedig of anders naar de eis van het stuk; en integendeel, degenen, die daarvan behoorlijk kennis geven, behalve dat zij niet gestraft zullen woeden, zullen beloond worden met geld, naar 't gewicht en de hoedanigheid van de zaak.

XVI.

Tot onderhouding van welke punten en volle beveiliging van een iegelijk zullen de schout, burgemeesters, schepenen, tresoriers en raad, mitsgaders de edelen en notabelen, houdende de kamer van fortificatie, en de voornoemde kolonel en kapiteins

nemen in hun hoede, bescherming en bewaring zowel degenen van de ééne als van de andere Godsdienst en op hun eed beloven, die alleszins voor te staan en te beschermen tegen al degenen, van wat staat of Godsdienst die zijn, die daartegen iets zouden willen voorstellen, de één' of de ander' in zijn recht verkorten, hinderen, beledigen en kwaad doen aan lijf of goed, in wat maniere het zij.

XVII.

Behorende, op gelijken eed, de overtreders van deze ordonnantie en van elk punt daarvan te doen straffen als beroerders van de gemene rust en welvaart van deze stad, of anders voorbeeldelijk naar de gelegenheid of de stukken, zonder verdrag of ontveinzing.

XVIII.

Aan al hetwelk ook de hand zullen houden de zes hoofdmannen van de burgerij, vijf gezworen gilden, mitsgaders ook de voorschreven predikanten, ministers en consistorieanten van de voorzegde religie; dewelke respectievelijk elk in 't zijn gehouden worden tot dien einde en tot punctueel onderhouden van deze en elk punt daarvan, eed te doen in handen van de voornoemde wethouders; gelijk die ook bezweren zullen alle geestelijke personen, kapittels, collegiën en conventen van de Roomse Godsdienst, mitsgaders alle anderen, die schepenen tot betere inachtneming en onderhouding er van zullen vinden te behoren. Alles tot rust en vrede van de stad mitsgaders de veiligheid van de éne Godsdienst tegenover de andere en daarna tot uitroeiing van alle wantrouwen, twist en achterdocht, zijnde het verderf en de pest van alle steden.

Gepubliceerd binnen Brugge ter Halle, op de 7e November 1578.

Zó had zich de overheid geplaatst op een onzijdig standpunt, verheven boven alle partijen, en, hoezeer de vrijheid van geweten uitsprekende en de hervormde Godsdienst erkennende - iets, dat thans niet wèl anders meer kon - alleen dit op het oog gehad, dat het burgerlijk belang van haar onderdanen werd verzekerd en twist en wantrouwen onder burgers verwijderd, dat verderf en die pest van alle steden! Dit neutraal politiek standpunt van de regering moeten wij wél in 't oog houden bij het gadeslaan van de gevolgen, uit dezen Godsdienstvrede voortgevloeid. Zonder dat zullen ons haar handelingen partijdig voorkomen, vooral tegen de Roomsgezinden.

Krachtens het laatste artikel lezen wij, dat de magistraat in November op het stadhuis de geestelijken ontbood en hen in handen des burgemeesters don Godsdienstvrede deed bezweren.

Op dezelfde dag, waarop de Godsdienstvrede was afgekondigd, kreeg men kennis, dat de malcontenten het plan hadden om de stad te komen bestormen. Er werd daarom bevel gegeven, dat ieder zou gehouden zijn des nachts enig licht voor zijn deur uit te steken, terwijl acht honderd burgers bestendig de vesten bewaakten. Enige vreemde soldaten, die meenden in de stad te komen, werden afgewezen, en de 14^e November werd door al de straten uitgeroepen, dat alle vreemdelingen, zó geestelijken als wereldlijken, die in de laatste drie weken in de stad gekomen waren, vóór zonsondergang vertrekken moesten. En daar het gerucht ging, dat er verscheidene paternosterknechten zich heimelijk in de stad onthielden, werd de 22e November door de voor verraad beduchte regering afgekondigd, dat wie Benige vreemdelingen kon aanbrenge daarvoor een aanzienlijke beloning ontvangen zou.

Het gevolg van één en ander was, dat allen, die tot het Spaanse volk behoorden, evenzeer als vele weduwen van Spanjaarden, de stad verlieten.

Een ander gevolg van de ordonnantie nopens de Godsdienstvrede was, dat de klokken, die enigszins konden worden gemist, uit de torens gedaan en met ander metaal ingescheept werden. Het besluit daartoe, van de overheid uitgegaan en bij afschrift aan iedere kerk toegezonden, luidde aldus:

Extract uit het resolutieboek van de wet van Brugge, ordonnerende het afdoen van sommige klokken.

Alzo de kerkmeesters van de zeven parochiekerken - ontboden zijnde bij het collegia van schepenen van de stad Brugge en verstaan hebbende de redenen, die schepenen bewogen hadden tot het lichten van alle nodeloze klokken, en dat bij het weren van dezelve de goddelijke dienst niet zou worden verachterd of benadeeld, gelijk die in vele steden en landen geoeffend en gedaan wordt met minder geluid van klokken en schellen - hadden verklaard, dat zij, bezworen hebbende de bevordering van de kerk en in 't bijzonder niet te ontvreemden of te laten ontvreemden derzelve goederen, tot het afbrengen en weren van de klokken van de voorschreven kerken tot het oogmerk, hun voorgesteld, geen toestemming geven mochten, immers zonder opzettelijk verlov van alle parochianen, daartoe verlov gegeven hebbende, daartoe geroepen en daarom gebeden en daarin overeengekomen zijnde; met verklaring nochtans, dat indien schepenen nodig vonden alzo gedaan te zijn tot stadsdienst, dat zij hun, als opperkerkmeesters, zouden gehoorzamen, mits hebbende acte van ordonnantie tot hun ontlasting in de toekomstige tijden;

't Voornoemde collegia, in dank hun gehoorzaamheid aannemende, en bij gebrek van andere middelen gedwongen zijnde zich te voorzien van klokspijs en metaal van goede hoedanigheid, om te betalen het geschut, buskruid, salpeter, en ander oorlogsgereedschap, gekocht tot bescherming en bewaring van de stad, heeft aan dezelve kerken en kerkmeesters gelast ter voorschreven resolutie te staan en te gehoorzamen, en in 't bijzonder die van St. Donaaskerk te laten afdalen en weren vijf klokken aldaar getekend, om gebruikt te worden ten voorschreven einde, onder belofte van zich daaromtrent jegens elk te waarborgen; waarvan dezelve kerkmeesters verzochten acte, dewelke hun was toegestaan bij deze.

Gedaan ter kamere, op de 19^e dag van November 1578.

(Ondertekend)

DE GROOTE

Nog een gevolg eindelijk van de Brugse Godsdienstvrede (zie artikel III) was een onderhandeling tussen de regering en de deken en 't kapittel van de St. Donaaskerk. Wij zullen er de gang van zaken en de heersende geest duidelijk uit leren kennen, en wij willen daarom ook dit stuk woordelijk opgeven:

Proposities, gedaan van wege het collegia van de stad Brugge aan die van het kapittel van St. Donaas, de 6den December 1578.

I.

Vooreerst, dat van wege de grote en ondragelijke lasten van de stad en om andere redenen, daartoe bewegende, aan het voorzegde kapittel en alle andere kapittels en kloosters derzelve stad voortaan niet meer zullen betaald worden de pensioenen, gestaan hebbende ten laste van de wijnaccijns, ter oorzaak van de kelderen, bij dezelve kapittels en kloosters eertijds vermeten, of van ouden accijns, bij dezelve van oude tijden betaald, of om wat andere oorzaak of op wat titel dat mag geschied wezen.

II.

Ook zal dezelve kapittelen en kloosters voortaan niets van stadswege betaald worden ter zake van processies van het heilige bloed, of diensten, daaraan klevende.

III.

Voorts zal aan 't voorschreven kapittel van St. Donaas voortaan op stadskosten niets betaald worden voor het lof van MARIA, gelijk daarvoor uit de stadsbeurs niets betaald wordt aan de andere kapittelen en kerken, die nochtans altogader gelijke loven en avonddiensten doen en onderhouden.

IV.

Verder zal de stad niet langer belast blijven met de uitvaart of missen van requiem van de heer van LISLEADAM, niet meer ter voorschreven kerke van St. Donaas, dan ter kapelle van de schilders.

V.

Desgelijks zullen 't voorschreven kapittel, redenaars, mitsgaders de officieren van de heerlijkheid van het Proossche en Kanunniksche afstaan van alle asten van kennis en jurisdictie, zó ten vasten lande als op de wateren binnen de stad en het schependom, latende die uitsluitend doen en uitoefenen door de officieren en wethouders van de stad, als ook binnen de palen en grenzen van hun schependom; mits hetwelk zal hun bij voortdoring worden betaald de recognitie van LXXX ponden tournoois, volgens het contract van de jare 1540.

VI.

Eveneens zullen de voornoemden van St. Donaas zó veel doen van hunnentwege of met degenen, die het zou mogen raken, dat tot stads dienst en gebruik gevoegd mogen worden de huizen van de kapellanen van de kerk van St. Basilius met al de erve daaromtrent,

tot bevrijding van de schepenkamer, van die zijde meest haar licht nemende; en gevolgelyk zullen de poorten aan 't eind van de kapel en de steiger, uitkomende op dezelve erve, gestopt worden. En dit, mits dezelve kapellanen elders voorzien worden van bekwame diensten, gelijk dat het best wordt gelegen.

VII.

Zó ook, wanneer schepenen op last van het hof of uit eigen beweging zullen willen of genoodzaakt wezen te doen dragen of celebreren enige generale processie, zal de statie staan tot hun keur en aanwijzing en van hun opvolgers.

VIII.

Insgelyks zal de voorzegde kerk dagelijks niet opgedaan noch dáár enige dienst gevierd worden vóór 't luiden van de poortklok, noch zal men dáár luiden enige klokken bij nachts.

IX.

Vervolgens, indien in toekomstige tijden wordt geweerd of anders teniet wordt het vleeshuis, staande ter heerlijkheid van Tillegem, zal in zulk geval ook gesloten worden het vleeshuis van de parochie van St. Michiel, staande ten Kanunniksche; immers mits de vleeshouwers van die plaats en anderen latende één' dag of twee ter weke vlees verkopen, binnen de stad, ter plaatse dáár te betekenen.

X.

Wijders zullen de voornoemden van St. Donaas van hunnentwege de poorters, bedrijf doende op 't Proossche en Kanunniksche, laten genieten vrijdom van poinctinge en zettinge, volgens de overeenkomst van de jare ... niettegenstaande door de onwetendheid of 't verzwijgen van enige poorters of anders dadelijk zou mogen daartegen gedaan geweest zijn.

XI.

Daarbenevens zullen zij anderwerf goedvinden en diensvolgens onderhouden, doen en laten onderhouden de overeenkomst, gemaakt met die van het Vrije, voor hen, hun onderhorigen en contribuanten, nopens het weren van de brouwerijen binnen de mijne en 't verbieden van het tappen van alle bieren van hongeren prijs dan wagebaart.

XII.

Nog zullen de kanunniken en andere suppoosten van het kapittel, wonende omtrent de kerk en hebbende hun geheime uitgangen op de ommegang of het kerkhof, gehouden zijn toe te metselen en gesloten te houden dezelve uitgangen en alle andere gaten en ter kerke komen over de straat door één' van de drie poorten van de kerk, gelijk alle andere parochianen en geburen.

XIII.

Eindelijk zullen zij tot betaling van de bezoldigde poorters, onlangs in dienst gesteld en zó lang schepenen nodig zullen vinden die te onderhouden, bijdragen het achtste deel van de kosten, daaraan klevende, onverminderd hun voorgaande contributies ter oorzaak van wacht of fortificatie van de stad.

XIV.

Tot al welke punten en artikelen de voornoemden van St. Donaas van hunnentwege zich gewillig zullen voegen, zó tot bevordering van de politie van de stad en het schuwen van alle twisten en geschillen mitsgaders van de ongevallen daarin gelegen, als om te helpen dragen de grote en zware lasten van de stad.

Aldus voorgesteld aan mijne heren deken, aartsdiaken, cantor en secretaris, daarom door schepenen begroet zijnde, 6 December 1578.

Mij present,

Ondertekend,

DE GROOTE.

Antwoord op de nevenstaande proposities, overgegeven op de 11^e December 1578.

A. I.

Vooreerst op het eerste punt, rakende de redemptie van de keldere te XXVI pond gr., 't voornoemde kapittel zal gedogen de opheffing daarvan gedurende dezen troebelen tijd en zolang als andere geprivilegieerden binnen deze stad hun vrijdom van accijnzen zullen derven.

A. II.

Op het IIe punt, rakende de processie van het heilige bloed en diensten, daaraan klevende, die van het kapittel, zover in hen is, zullen ontberen met de andere geestelijkheid dezer stad, zonder verder van stadswege iets te hebben ten opzichte van dezelve processie; maar - dewijl zij alsdan doen verscheidene diensten van andere kerken, vermits de statie aldaar wordt gehouden tot grote kosten van de luminariën en anders, waarvoor de Stad betaalt XXVII pond, VIII sch. par. - onder verbetering, dat de betaling daarvan zou dienen voortgezet te worden voor de buitengewone kosten, die 't zelve kapittel alsdan moet dragen.

A. III en IV

Op de IIIe en IV punten, rakende het lof van O. L. Vrouwe en het jaargetijde van de heer van LLISLEADAM, aangezien mijne heren van de wet hebben verklaard de 6^e December, dat desaangaande de stad in geen verband is met of onder 't gezag van het kapittel, zo verklaart het kapittel, zover 't hetzelfde aangaat, dat het ook desaangaande zich zal gedragen.

A. V.

Op 't Ve punt, rakende de jurisdictie van het Proossche en Kanunniksche binnen de stad van Brugge en het schependom, verklaren die van het kapittel, dat zij niet vermogen daarop te beschikken, vermits dezelve jurisdictie tijdelijk raakt mijnheer de bisschop, wegens de proostdij douche kerk.

A. VI.

Zó ligt desgelijks het VIe punt, rakende de kapellanen van St. Basilins niet in 't vermogen van het kapittel, maar raakt dezelve kapellanen, die hun fundatie hebben van de graven, niet gemeen met het kapittel; van welke fundatie de bisschop van Brugge, proost van St. Donaas, kolator is.

A. VII.

Op 't VIIe punt, rakende de statiën van de processiegeneraal, verklaart het kapittel, dat hetzelfde voornamelijk aangaat de voornoemden heer bisschop.

A. VIII

Op 't VIIIe artikel, rakende de tijd van 't doen van de goddelijke dienst en 't gelui in de voorzegde kerk, 't kapittel is wél tevreden, dat 't zelve in acht genomen worde gedurende deze troebele tijd.

A. IX.

Op 't IXe punt, beschikkende over het vleeshuis te St. Michiel ter heerlijkheid van het Kanunniksche, verklaren die van 't kapittel, dat hetzelfde verzoek niet afhangt van hun vermogen, maar raakt het laatschap derzelve heerlijkheid, die op hun kosten daarvan [vrijheid] hebben verkregen in de raad van Vlaanderen en de grote raad te Mechelen; en het vleeshuis is aldaar op hun kosten gemaakt geworden.

Desgelijks gaat het gemene laatschap van de Kanunnikschen en Proosschen aan wat betreft het effect van pointinge en zettinge, aangeroerd in het Xe artikel, en niet het voornoemde kapittel.

A. XI.

Nopens het XIe punt, rakende de voorgaande handeling met burgemeesters en schepenen van 't Vrije over de brouwerijen en herbergen, 't welk ook aangaat, gelijk het voorgaande, het gemene laatschap van het Kanunniksche en Proossche, het kapittel is wél tevreden, zover in hen is, zich te voegen met die van het Vrije, gedurende dezen troebelen tijd.

A. XII.

Op het XIIe punt, van het toemetselen en gesloten houden van de uitgangen op de ommegang en het kerkhof, zeggen die van 't kapittel, dat (onder verbetering) hetzelfde artikel schijnt gesteld te zijn met enig wantrouwen, dat men van hen zonde hebben, waarvan zij nochtans zich ontbeschuldigd houden en waartoe zij geen aanleiding gegeven hebben, gelijk zij ook dienaangaande van hunnentwege mijnen heeren van de wet genoeg verzekerd hebben in hun collegia de 10^e December laatstleden; en waar mijne heren van de wet zouden kwade ogen hebben op enigen in 't bijzonder, die hun uitgang alzo hebben (hopende het tegendeel), dezelve zouden mogen uit hun huis vertrekken.

Hierbij gevoegd, dat het stoppen van dezelve uitgangen kwade gedachten en gevoelens onder de gemeente zou verootzaken en daarenboven onuitsprekelijk ongerief voor de bewoners derzelve huizen, alles zonder genoegzame reden. Biddende mijne heren van de wet, hetzelfde punt te willen laten glippen.

A. XIV

Desgelijks zal men gelieven te doen ten aanzien van het laatste artikel, betreffende de verzochte betaling van het achtste deel van de bezoldigde poorters, wegens de

bekenden last, dien die van 't kapittel tevoren gedragen hebben en nog dragen in alle contributies; die zij nochtans niet wél kunnen opbrengen om de benauwde tijd.

Aanbiedende niet te min, tot onderhoud van de bezoldigden te contribuëren naar hun vermogen, gelijk andere inwoners dezer stad van gelijken staat.

En bij zover mijne heren bevinden hierop broeder verklaring te behoeven, bieden zij aan van wege het kapittel daarover in gemeenschap te treden.

Anderwerf biddende, dit aangaande en om 't naken van de hoogtijd van Kersmis, te willen toestaan het gebruik van de kerk tot de goddelijke dienst, zó voor zich als voor de parochianen, als niet verستotende deze nadere gemeenschap.

Was getekend,

ANDR. BOTTYN, notaris.

't Is nodeloos op te merken, dat ook in dit stuk uitblinkt de toeleg van de regering om van de kerk alle burgerlijk gezag en burgerlijke voorrechten te scheiden, de geestelijken in gelijken rang te plaatsen met alle andere staatsonderdanen en een onvermengde, louter wereldlijke heersappij te vormen. Wel is waar, wij zien daarin protestantse beginselen doorgedrongen, doch de regering mag op haar standpunt deswegens evenmin protestants als de Roomsgezinden vijandig genoemd worden.

Het schijnt, dat de Godsdienstvrede werkelijk enigen tijd de gemoederen bedaarde en kalmté bracht in de zó fel bewogen stad. De burgers van beide partijen leefden althans voor het uiterlijke een wjl vreedzaam nevens elkander. Op de 14e Januari 1579 werd nog eenmaal de Godsdienstvrede afgekondigd, en toen werd tevens bekend gemaakt, dat alle Zondagen niet alleen, maar ook alle dagen, aan de apostelen gewijd, gelijk mede MARIA hemelvaart en oenige andere heilige dagen zouden gevierd worden. Als zodanig vermeldt een later bericht de Kersdagen, de besnijdenis, driekoningendag, MARIA-lichtmis, MARIA-boodschap, de Paasdagen, hemelvaart, aposteldagen en St. Jan, midden in de zomer. Voor deze alle kan ook uit een protestants oogpunt iets, voor sommige zeer voel gezegd worden. Maar zeker werd door de viering van de hemelvaartsdag van MARIA aan de Roomsgezinden alleen toegegeven.

V.

DE UNIE VAN UTRECHT.

Op het laatst van Januari 1579 werd te Utrecht dat belangrijk verbond gesloten, dat onder de naam van de Unie van Utrecht algemeen bekend en beroemd is geworden. Ons onderwerp en ons bestek verbieden ons uiteen te zetten in welk verband het stond tot vorige verdragen, die wij zagen aangaan. Genoeg zij het op te merken, dat er de Gentse pacificatie en de Godsdienstvrede van MATTHIAS in bevestigd werden en dat, hoezeer het gezag van Spanje en het katholicisme er in werden erkend, het nochtans meer dan vroegere verbonden de vrijheidskleur droeg en de protestantse geest ademde. Het verwondert ons daarom ook niet, dat het te Brugge, waar nog een aanzienlijke meerderheid Roomsgezind was, krachtige tegenstand vond.

Wij gaan tot de beschouwing daarvan, die ons zó rijke stof aanbiedt, terstond over, met verder stilzwijgen over de aard van die Unie, die, als grondslag en pilaar van de geünieerde provinciën, als oorzaak van Nederlands bestaan en bloei sinds bijna drie eeuwen, aan geen vaderlandlievend hart vreemd kan zijn.

Na nog vermeld te hebben, dat de Augustijnenkerk in 't begin van 1579 geheel in de macht van de hervormden kwam en dat de processie van het heilige bloed in Mei verboden werd, terwijl de kerk van St. Basilius, waar het bewaard werd, tot een wapenhuis werd ingericht, spoeden wij ons tot het verhaal van 't gebeurde. Wij zullen er in zien, hoe machtig nog de Roomse partij te Brugge was, hoe zij er streed op leven en dood en hoe zij, sinds lang maar naar de geschikte gelegenheid hebbende uitgezien, een uiterste poging waagde tot zegepraal. Sterven wilde zij of overwinnen. Zij stierf.

Te Gent was de Unie aldra aangenomen: de Gentse afgevaardigden hadden haar te Utrecht ondertekend de 4d^o Februari. te Yperen geschiedde het iets later: (ie gedeputeerden dezer stad vertrokken met hun credentiebrieven, getekend 23 Juni 1579, naar Utrecht en tekenden de 10e Juli Alzo waren twee leden van Vlaanderen toegetreden. Zij deden nu ook al wat mogelijk was, om de twee andere leden, Brugge en het Vrije, daartoe te bewegen. De prins van Oranje voegde zijn aandrang daarbij: door de heren Noël DE GARON, JACOBUS DE BROUCQSAULX en anderen, die hem te Brugge genegen waren, trachtte hij, zó veel doenlijk was, op de algemene denkwijze invloed te oefenen. De stedelijke regering helde er zeer toe over. Maar de magistraat van 't Vrije, die meest uit Roomsgezinden bestond en het platte land, zijn rechtsgebied, verwoest zag door de malcontenten, meende, dat het beter was zich, met Artois en Henegouwen, uitsluitend aan de pacificatie van Gent te houden en met de koning in overeenkomst te treden.

Uitgezonderd de heren Noël DE GARON, JOHANNES WIJTS, FRANCISCUS NANSIUS, burgemeesters - het college van 't Vrije had vier burgemeesters en zes of zevenentwintig schepenen - voorts THOMAS VAN SCOTIS en enkele anderen, was also het gehele college tegen de Unie ingenomen Het zal ook wel niet onkundig geweest zijn van de toelig van de drie andere leden van Vlaanderen, om het te vernietigen en zijn grondgebied onder hun drieën te verdelen. En tegelijk met het Vrije was ook de geestelijkheid hevig tegen de Unie aangekant en verzuimde geen middelen, om de volksgeest naar haren geest te bewerken.

In deze stand van zaken werd er de 27^e Juni een algemene vergadering belegd, waarin de stedelijke regering hot voorstel deed de Unie aan te nemen. Het oordeel gevraagd zijnde van de oude wethouders, werd de aanneming onbewimpeld door hen afgeslagen. De dekens van de gilden van de smeden, timmerlieden, huidevetters, metselaars, ticheldekkers, volders en andere gaven hun toestemming. Maar toen de ambachtslieden dezer gilden, meest beboerende tot het ruwste en onbeschaafde gedeelte des volks, dit gehoord hadden, morden zij daarover. Volgers van broeder CORNELIS, door zijn sermoenen sinds lang tegen de magistraat ingenomen, door hem opgeruid, ontkenden zij niet alleen de macht hunner dekens om dergelijk besluit te nemen, maar gingen tot kwade bejegening over en sloegen sommigen van hen met vuisten.

Inmiddels hield de geestelijkheid niet op de gemoederen te bewegen en werd daarin geholpen door de magistraten van 't Vrije. De geestdrift was op 't hoogste geklommen, toen men een kans ging wagen ter overwinning. Of de hervormden te Brugge des Donderdags een wekelijkse Godsdienstoefening hielden durven wij niet vaststellen. Maar zeker is het, dat zij op Donderdag, 2 Juli, des voormiddags godsdienstig vergaderd waren. Van dat ogenblik maakten de Roomsgezinden gebruik. Zij wisten, dat de burgemeester, jonkheer Joris VAN BRAKELE, heer van Houterive, zich thans bevond op het stadhuis, misschien vergezeld van enige schepenen. Een grote menigte

verzamelt zich op de Burg en bezet alle uitgangen. Een hoop stuift het raadhuis binnen en plaatst zich onstuimig voor de verschrikten burgemeester. Het woord wordt gevoerd door één' van de heetste aanhangers van broeder CORNELIS en men begeert, dat tot kolonel over al het krijgsvolk, zó soldaten als burgerwacht, zal aangesteld worden jonkheer HIERONYMUS DE MOL, heer van Watermole. Een post, die thans onvervuld was, vermits de regering zelf het oppergezag over de troepen aan zich behouden had. De burgemeester aarzelt iemand te benoemen, dien de geschiedenis mede als een "waren suppoost van broeder CORNELIS" aanduidt. Hij vraagt uitstel tot de volgenden dag, althans tot 's namiddags, totdat hij de raad zal samengeropen en gehoord hebben. Doch men vindt het ogenblik gunstig en is bevreesd voor de wederkomst van de hervormden uit hun tempels. Van alle zijden gedrongen, de Burg bezet ziende en bemerkende, dat men hem niet zal laten heengaan vóór dat hij aan de eis van de drijvers voldaan heeft, moet de burgemeester zwichten, en DE MOL ontvangt hot opperbevel over de gewapenden.

Deze, terstond dit ambt aanvaard hebbende, gaat tot de stoutste maatregelen over. Hij dankt de vier vaandelen aangenomen soldaten van VLEYS, AOULTERMAN, AERTRIJKE en REYVAERT af. Ook de gehele krijgsraad of de achttien notabelen worden afgezet en in hun plaats ogenblikkelijk andere, Roomsgezinden, aangesteld. zijn mening was overigens om alles te hervormen, ook om de stadskapiteins een nieuwen eed te laten doen en wat dies meer zij. En, zullen wij een Roomsgezinden schrijver geloven, dan ging hij zó ver, dat hij de "ketterse Woorddienaars" uit de stad jaagde. Des anderen daags, 3 Juli, verenigden zich de Roomsgezinden in de morgen op de Burg, om van de regering de bevestiging van DE MOL als opperbevelhebber te verlangen. Van dáár snelden zij naar het Karmelitenklooster, naar de woning van de Waalse predikant JAN HAREN, met het voornemen hem te doden. Vermits hij echter niet in zijn huis was wreekte zich de ongebonden hoop op zijn huisvrouw, sloeg haar, sleepte haar langs de grond en trapte haar met voeten. Overluid schreeuwde het grauw zijn begeerte uit, dat men de geuzen zou wegjagen, de weggezonden geestelijken terugroepen en de magistraat veranderen en uit katholieke personen te samenstellen. Toen de regering met de menigte niet kon overeenkomen bracht NOËL DE GARON brieven van de prins van Oranje te voorschijn, waarin hem volmacht tot het beleid van zaken verleend werd. Doch men zag die niet eens in en nam DE GARON gevangen, hom verdenkende, dat hij samenspande om het Vrije te vernietigen: iets, waarvan het tegendeel daarna overtuigend gebleken is.

Snelle, krachtige daden zijn vereiste om in volksberoerten te zegevieren. Dit begreep de regering niet minder dan HIERONYMUS DE MOL, wiens onbesuisdheid echter zijn overleg te boven ging. Reeds had zij de vier afgezette stadscompagnieën belast de wapenen aan te nemen en JAN VLEYS zich van de Ezelpoort te verzekeren. En de bevelhebbers kweten zich van dien Jast met ijver. De sergeant-majoor REINIER WINCKELMAN bezette de Ezelbrug in de Ezelstraat. REMEEUS VAN AERTRIJKE nam de plaats in rondom het west-vleeshuis in de Steenstraat. ANTONIUS AOULTERMAN vatte post aan de Eekhoutbrug in de Wollestraat, welke drie genoemde straten op de Grote Markt uitlopen. INGELBERT REYVAERT eindelijk begaf zich met de sleutels van de Ezelpoort, vergezeld door tweehonderd burgers, tot de aldaar liggende soldaten van JAN VLEYS, ten einde de poort te openen voor de hulpstroepen, die men langs dáár verwachtte.

Inmiddels kwam ook de Roomsgezinde macht in de wapens. Zelfs de geestelijken, kanunniken en priesters, namen 't geweer in de vuist en poogden met die van 't Vrije het verzamelen van de soldaten te beletten en de Burg in te nemen. Hier vertoonde zich een toneel van de grootste verwarring. Te midden van de wanorde en onenigheid weergalmden de kreten: "te wapen, te wapen!" Het geroep drong met een hevig gedruis van volk in de raadkamer. De magistraat stoof uit elkander, maar werd door die van 't Vrije gevangen gehouden tot aan de avond, terwijl alle uitgangen van de Burg dicht bezet werden. Alle hervormde burgers, die zich bij de soldaten zochten te voegen en in handen van de Roomsgezinden vielen, werden ruw behandeld, ofschoon niemand gedood werd.

't Was evenwel onmogelijk de hervormde partij te verhinderen zich bijeen te voegen. Reeds hadden zich de genoemde kapiteins verschanst, en JAN VLEYS had zijn grof geschut stadwaarts gekeerd en hield de poort open om de hulp van buiten in te brengen. "*Voor Brugge en de wet,*" dat was het aangenomen wachtwoord, en deze leuze deed burgers en soldaten tot elkander snellen.

Alzo tegen elkaar gewapend, de Roomsgezinden in hun vaste stelling op de Burg de regering gevangen houdende, de hervormden achter hun verschansingen voor de Ezelpoort en in de straten naar de markt, bleef deze toestand enige uren aanhouden, totdat men tegen de avond tot onderhandeling kwam. Er werd overeengekomen, dat de magistraat zou bevrijd, en aan de andere zijde, dat de verschansingen zouden verlaten worden. Een Rooms geschiedschrijver zegt, dat de magistraat beloofde het verzoek van de gemeente in te willigen en geen krijgsvolk binnen de stad te aanvaarden.

Hierop werden, de magistraat ontslagen zijnde, de verschansingen geweerd, ofschoon al de kapiteins op hun plaatsen bleven, behalve REINIER WINCKELMAN, die, toen zijne verschansing aan de Ezelbrug afgebroken was, zich verenigde met JAN VLEYS buiten de Ezelpoort: 't was blijkbaar, dat men dit punt van het grootste belang achtte. De burgerwacht bezette de markt en de Burg. De nieuwe kolonel, één en ander vernomen hebbende, begreep zeer wél het voordeel van de tegenpartij en vermoedde ongetwijfeld het doel, waarmede de poort zó zorgvuldig bewaakt werd. Het hachelijke van zijn toestand inziende, oordeelde hij 't nodig zijn buis te versterken. Dit niet alleen. Nabij de Gruithuisbrug wonende, nam hij ook deze in benevens de Mariabrug, bezette beide bruggen met zijn volk en verzekerde zich alzo een vaste stelling. Bij hem voegden zich vele edelen van de Roomse partij en schepenen van 't Vrije, terwijl de burgers, in hun huizen blijvende, de nacht verbeidden.

Beide partijen hadden zich om bijstand naar buiten gewend, de Roomsgezinden tot de heer DE LA MOTTE, die te Rousselare met zijn Waalse paternosterknechten in bezetting lag, de hervormden tot de heer DE LA NOUE in het statenleger te Turnhout. Reeds waren de malcontenten tot op een half uur de stad genaderd. ***De Staatsen evenwel wonnen hot in snelheid, en de stad werd bewaard voor de Hervorming.***

't Was in de morgen van de 4de Juli, tussen twee en drie ure, toen zich een sterke legermacht nabij Brugge horen liet. Het regiment van de Schotse kolonel BALFOUR bestaande uit acht waandelen, naderde met 150 man paardenvolk de Ezelpoort. Niet zodra was het door de wachthebbende manschap als bondgenoot erkend of het werd door INGELBERT REYVAERT binnen de stad gelaten. In korte tijd hebben de Schotten de markt en de Burg bereikt, van waar de burgerwacht wegvlucht, en bezetten de belangrijkste punten. En nauwelijks is het gerucht daarvan gekomen ter ore van jonkheer DE MOL of hij verlaat zijn schans en ontvlucht door een gat aan de stadsvesten, waar men aan de vestingwerken arbeidde. Hier geraakte hij tot aan zijn

hals in 't water en werd met enige schepenen van 't Vrije, mede op de vlucht gejaagd, gevangen genomen. Intussen wapende zich de predikant JAN HAREN, wiens leven de vorige dag bedreigd was, en ijldde aan 't hoofd van een troep Waalse soldaten, brandende van wraakzucht naar het huis van DE MOL, 't welk van de plundering werd overgegeven. Een aantal van de meest aanzienlijke heren werd gevangen genomen, inzonderheid de schepenen van 't Vrije, die de vorige dag in de wapenen geweest waren. Anderen werden gelast in hun huizen als in gevangenis te blijven, en allen, ook vele burgers, werden daarna in schuiten gevoerd naar het kasteel van Sluis, alwaar zij gevangen bleven totdat de prins van Oranje kort naderhand de zaken te Brugge bijlegde, toen zij op hoog losgeld vrijgelaten werden. Er werd bepaald, dat de gestrafte schepenen in geen vier jaren weder tot hun ambt zouden benoembaar zijn.

Alzo eindigde deze aanslag van de Roomsgezinden ten voordeel van de Hervorming. Bloed werd er niet gestort. Alleen werd CORNELIS ARREMARRE, die het eerst en het meest geroepen had om een nieuwe kolonel te hebben, daarna op de 18^e Augustus te Brugge onthoofd. De malcontenten, omstreeks een uur te laat komende, keerden terug over Rousselare, brandden het af en trokken naar Meenen.

Het gedrag van 't college van 't Vrije deed nu ook Brugge zeer geneigd zijn om dat vierde lid van Vlaanderen te vernietigen, zich tevens vleiende met de toevoeging van het grootste gedeelte van zijn grondgebied aan de stad. Dit voornemen werd verijdeld door de zorg van de heer DE GARON, die met NANSIUS, WIJTS, SCOTIS en VAN CAPELLE zich verbond om de belangen van hun college voor te staan. DE GARON gaf te kennen, dat Gent en Yperen zich het beste deel van 't Vrije, tot groot nadeel van Brugge, voorbehielden, en zijn beleid en gezag brachten te weeg, dat het Vrije behouden en tot zijn vorige luister hersteld werd. Hij vertoonde thans de credentie-brieven, die men niet had willen inzien te midden van 't rumoer terwijl men hem gevangen nam en toen men zeide, dat zijn last was die van Gent te helpen tot onderdrukking van Brugge en het Vrije. Die brieven, hem gezonden van de prins van Oranje, hielden geheel wat anders in. Zij vermeldden, dat de prins nu niet ongeneigd was tot het aannemen van 't gouvernement van Vlaanderen, 't welk hij tevoren dikwijls had geweigerd, dewijl hij nu dringend daartoe verzocht werd, en dat derhalve DE GARON werd gemachtigd ten nutte des lands daartoe zijn pogingen in 't werk te stellen.

Na die behaalde overwinning werd nochtans de Unie niet terstond aangenomen. Eerst de 6^e November werd een schepen met de pensionaris gevolmachtigd, die de 26^e van die maand te Antwerpen verklaarden de Unie goed te keuren, gelijk het tenzelfde dage ook van wege het Vrije door de pensionaris, daartoe gelast 17 Oktober, geschiedde. Doch hiermede nog niet tevreden zond men namens 't Vrije de 23^e Januari 1580 en namens de stad twee dagen later een schepen naar Utrecht, die beide de 1ste Februari 1580 de Unie ondertekenden.

VI. GUNSTIGE GEVOLGEN VOOR DE HERVORMING.

De zegepraal, door de hervormden behaald in de strijd voor de Unie, kon niet anders dan gunstige gevolgen voor hun zaak te weeg brengen. Zij deed dit werkelijk, zowel negatief als positief.

Onder de negatieve voordelen behoorde, dat vele Roomsgezinden en een groot gedeelte van de geestelijkheid, uit vrees voor gevangenisstraf, de stad ontvluchtten. Zó begaf zich het kapittel van St. Donaas naar St. Omer, waar het gevestigd bleef tot na de herovering van Brugge door de Spanjaarden. Al de Roomse kerken werden gesloten. En ofschoon de stille oefening van de Roomse Godsdienst niet geweigerd werd, van nu voortaan had zij in 't openbaar een einde genomen.

Doch veelmeer won de Hervorming van een stellige zijde. Hoogst merkwaardig voor de kennis van de tegenwoordige toestand van de Brugse hervormde gemeente en van de geest, die haar bezielde, is een brief, door haar opzieners geschreven aan de **kerkenraad te Emden** slechts veertien dagen na de triomf, door ons gadegeslagen.

Het belangrijke stuk is van deze inhoud:

"Genade en vrede van God de Vader en onzen énnen Zaligmaker JEZUS CHRISTUS!

"Eerzame, discrete en zeer waarde broeders!

"Hoewel wij die niet zijn, die lichtelijk iemand met ons verzoek bezwaren, nochtans, aanziende de toestand onzes vaderlands en inzonderheid van deze onze stad, zo zijn wij gedrongen in dezen onze nood en gebrek bij u hulp en bijstand te zoeken. En opdat wij, zeer waarde broeders in de Heere, u niet lang ophouden, zo zult gij weten, dat God, naar Zijn goedheid en ongemeten barmhartigheid, door middel van de eerbaren en wijze raad van de stad de Kanaäniten, dat is de vier bedelordes, langer dan tien maanden uit onze stad Brugge verdreven heeft en derzelve tempels den protestanten gegeven.

Bovendien heeft God de magistraat het hart geroerd en bewogen - waarvoor wij Hem van harte loven en danken - dat mijne heren dezer stad het rijk van de antichrist en de satan niet alleen begeren te vernielen en te verstoren, maar het rijk van JEZUS CHRISTUS en de vervallen hutte DAVIDS van harte zoeken weder op te bouwen en te recht te brengen. Zij hebben deswegens ons belast en bevolen, dat wij naarstig en vlijtig zouden wezen, om oprechte Bezaleëls en Aholiassen te roepen en te krijgen, die verstandig en wijs aan deze hut wisten te arbeiden en te timmeren, ook belovende dezelve arbeiders eerlijk en rijkelijk te onderhouden. En hoewel wij in deze taak niet verzuimenlijk zijn geweest - want wij hebben niet alleen in dit land, maar ook in Holland ja ook in Engeland broeders uitgezonden, en zulks niet zonder grote moeite en kosten, om dienaars en predikanten te krijgen - wij hebben, God betere 't! tot nog toe weinig uitgericht en gevorderd, alzo dat onze kerk van de vreemde en ontleende dienaars nog bediend en verzorgd moet worden.

Deswegens zijn wij door deze grote nood en gebrek van de predikanten gedwongen u ook lastig te vallen en hulp en bijstand van de Vriezen te begeren. En zulks des te meer, daar sommige broeders in uw stad wonende, ons aan u te schrijven geraden hebben en ook goede hoop en troost gegeven, dat zulks van ons niet te vergeefs zal gedaan worden.

Wij bidden u daarom in de naam onzes Zaligmakers en Zijner arme en verlaten kerk, dat gij de ellendige nood dezer gemeente ter harte nemen en u wilt laten aanbevolen zijn, en zó haast als mogelijk is twee bekwame dienaars des Goddelijken Woords, of ten minste één, herwaarts naar Brugge zenden om hun gaven één of twee reizen te laten horen. En voor zover hun deze stad, waar wij niet aan twijfelen, zal gevallen en behagen, en dezer gemeente hun sprake en gaven, willen wij vriendelijk en broederlijk met hen handelen, dat ze onze dienaars mogen blijven; zo niet, dan beloven wij, gelijk

recht en billijk is, hen kosteloos te houden en ook voor hun moeite en zware reis enige dankbaarheid te bewijzen.

Wat Brugge voor een stad is en hoe veel tot bevordering des Evangeliums aan haar is gelegen is u zonder twijfel bekend en daarom onnodig te schrijven. Dit willen wij u alleen als waarheid en gewis toezeggen, dat gij Gode een aangename dienst doen en zijn gemeente grotelijks zult bevorderen, voor zover gij vlijt en naarstigheid zult doen om onze Christelijke bede en begeerte te volbrengen; en gij zult ook ons en alle inwoners van deze stad u verbinden, dat ze bij dag en nacht en ten allen tijde, wanneer 't in onze macht zal zijn, u en die van Emden te dienen gehouden en gebonden zijn zullen.

Zijt de Almachtige bevolen, Die u tot Zijns Naams eer en stichting Zijner gemeente lang gezond wil sparen.

Anno 1579, de 16 Juli.

"Uwe dienaars en medehelpers in het werk des Heeren, ouderlingen en dienaars van de gereformeerde gemeente te Brugge, in Vlaanderen".

Een ander gunstig gevolg voor de Hervorming, uit de overwinning van de Uniezaak geboren, was de komst van de prins van Oranje te Brugge. Ook na die overwinning, ook na de inhechtenisneming van de magistraten van het Vrije en anderen, ook na de vlucht van vele streng Roomsgezinden en geestelijken was nog altijd de Roomse partij machtig, haar werkzaamheid en invloed voortdurend, de spanning groot en de verwarring in vele zaken ten top gestegen. Dat alles eiste dringende voorziening. En daartoe waren voorschriften en bevelen op 't papier niet toereikend. De tegenwoordigheid, de persoonlijke invloed van een krachtvol man was onmisbaar. WILLEMS schrander doorzicht doorgrondde het; zijn wijze staatkunde berekende, hoe veel partij hij trekken kon van de stijging van zijn naam te Brugge door al wat er gebeurd was; zijn ijver en moed dreef hem heen naar de fel bewogen stad, en straks doet hij zijn eerste intocht in haar muren.

Die intocht was in de gegeven omstandigheden zó min prachtig als algemeen welkom. Roomsgezinde schrijvers berichten ons, schoon zeker niet met strikte waarheid, dat de inwoners van de stad meest allen katholiek waren, doende hun dienst in de parochiekerken, terwijl de weinige geuzen, die er waren, in enige kloosterkerken Godsdienst oefenden. Dat echter het getal en de geest van de Roomsgezinden er nog sterk was is ontwijfelbaar. Diezelfde schrijvers melden, dat 's prinses komst de katholieken weinig behaagde, omdat zij hem voor een voorstander van de ketterij hielden.

Nadat dan zijn beleid de verwarde zaken te Gent enigszins geregeld had vertrok hij uit deze stad de 1ste September met hetzelfde doel naar Brugge, vergezeld van de Brugse hoogbaljuw en mr. GILLIS BORLUUT. zijn koets was begeleid door Gentse ruiters, die de 3^e September wederkeerden nadat zij op de dorpen bij Brugge hun verblijf hadden gehouden. De prins deed zijn intrede in de stad met weinig vertoning, alleen in 't bijzijn van de kapiteins van het krijgsvolk en van weinige voorname heren; en omgeven door enige vaandelen Schotten en sommige edellieden, die hem tegemoet trokken. Alzo werd hij, onder 't losbranden van enig geschut, zonder veel luidruchtigheid ingehaald en tot aan de plaats van zijn verblijf voortgeleid. Uitwendige vreugdetekenen, als waarmede men hem te Antwerpen, Brussel en Gent ontvangen had, zag men niet bedrijven.

Het begin van September was de gewone tijd voor de verandering van de stedelijke Raad, en 't zal wel ook met het oog daarop geweest zijn, dat de prins naar Brugge was getogen. Het eerste dus, wat tijdens zijn verblijf aldaar geschiedde, was, dat op 2 September deze vernieuwing plaats vond, waardoor de magistraat geheel uit hervormden bestond. Vervolgens herstelde hij de orde zoveel mogelijk in alles wat ongeregeld en verdeeld was. Vooral ook mag zijn verdraagzame en voorzichtige geest daaruit gekend werden, dat hij voor de Roomsgezinden verordende wat hij te Gelal beschikt had, de vergunning namelijk om in stilte en op bekwame tijden hun Godsdienst te oefenen. Sommigen verzekeren, dat hem thans ook de landvoogdij over Vlaanderen werd opgedragen en dat hij nu die vererende, maar zó tedere en moeilijke betrekking op zich nam. Wat daarvan zij, het is ontegenzeggelijk, dat de prins geen mindere invloed had en geen minder gezag oefende, dan als ware hij werkelijk Vlaanderens gouverneur geweest.

Wij weten niet hoelang de prins te Brugge vertoefd hebbe en kunnen geen breder verslag van zijn verrichtingen aldaar opgeven. Maar zeker is het, dat zijn verblijf er weldadig is geweest en als één van de gelukkige gevolgen van de zegepraal van de Uniestrijd mag aange merkt worden.

Besluiten wij dit hoofdstuk, en tevens het jaar 1579, met de mededeling van een dapper wapenfeit, waarin Brugge's bezetting en het hoofd zijner burgers, een roemrijk aandeel had. De stad Meenen was in de hand van de malcontenten gevallen. Aldaar woonde zekere brouwer, met name PIETER VERCRUYSE, die weleer een predikant geherbergd had en daarom bloot stond aan de hevige verbittering van de Walen. Toen hij zich eindelijk met een crimineel proces bedreigd zag waagde hij 't op een morgen in boerenklederen te ontvluchten, ontweldigde een schildwacht, dien hij voorbij moest, zijn hellebaard, overviel daarmede twee andere wachters en ontkwam alzo door zijn vlugheid. Hij begaf zich naar Brugge. Onder de wakkere mannen, die aldaar door ORANJE tot regeerders van de stad waren aangesteld, behoorde ook de burgemeester van schepenen, jonkheer JACOBUS DE BROUCQSAULX, met zijn zonen en zijn gans geslacht een warm voorstander van de Hervorming en van de vrijheid zijns vaderlands. Bij deze vervoegde zich VERCRUYSE en toonde hem aan, dat het gemakkelijk zijn zou met weinig volk Meen te bemachtigen, en met wat middelen hij zijn vaderland verlossen kon. De vluchteling had bij niemand een aandachtiger gehoor kunnen verwerven. Straks werd over het aangegeven plan de Schotse kolonel BALFOUR geraadpleegd en eerlang het oordeel ingewonnen van de aartshertog en de prins van Oranje en hun last ontvangen. Nu liet de ijverige burgemeester, met zijn beide zonen PIETER en JOOST, op zijn buitengoed in 't geheim een tal van ladders vervaardigen, voor 't oogmerk geschikt dat men zich voorstelde. En toen alles in gereedheid was trok BALFOUR in de avond van 21 Oktober de stad uit en verenigde zich met het Schotse krijgsvolk van Rouselare. Met drie vaandelen en vergezeld van de moedige VERCRUYSE zelf trekt hij op en reeds vóór vier uur in de morgen van de 22^e bevindt hij zich onder de vesten van Meenen. Op hetzelfde uur lieten zich gelijkelijk daar vinden vier vaandelen Vlamingen, derwaarts ten zelfden einde met schepen van Kortrijk heengevoerd. De verenigde krijgsmacht viel de stad aan op twee verschillende plaatsen. De stormladders werden tegen de muren geplaatst, de soldaten klommen in, de schildwachten werden overweldigd, het wachthuis werd ingenomen en de ganse bezetting, zeer verzwakt, omdat door een opmerkelijke samenloop juist nu het beste deel ter bemachtiging van Kortrijk was uitgetrokken, werd op de vlucht gejaagd. Schier zonder tegenstand, en zonder verlies van een enkel man maakt men zich meester van geheel de stad, en

Meenen, de plaats, door de malcontenten zozeer versterkt en tot hun gemene wapenplaats ingericht, is voor de zaak van de vrijheid gewonnen.

VII. DE HERVORMING GEVESTIGD.

De verovering van Meenen door de kolonel BALFOUR strekte de hervormden, ook te Brugge, tot grote blijdschap, en het jaar 1580 was nauwelijks aangevangen of een nieuwe ontleding van de stad van Rooms-katholieken werd er ten uitvoer gebracht. De magistraat vreesde voor verraad van hun zijde: 't was op de 24^e Februari, dat, op bevel van de regering, al de geestelijken met vele Roomsgezinden, die er in de laatste twee jaren waren komen wonen, hun vertrek namen. Had men vóór enige tijd toegestaan, dat er in sommige kerken de mis gevierd werd, dit duurde slechts ruim veertien dagen. De kloosters en kerken ondergingen een gehele omkering. De meeste van de vrouwenkloosters bleven in wezen: aan hun bewoneressen werd de verpleging van ouden en zieken opgedragen en het bleef vastgesteld, dat zij haar geestelijk gewaad moesten afleggen. Vele kapellen werden afgebroken of tot andere einden gebezigd. De overgebleven klokken werden veelal weggenomen en de heiligdommen, ook die men gesloten hield, werden van lieverlede ontdaan van 't geen de Roomse eredienst kenmerkte. De kerk en kloostergoederen werden gedurende dit tijdperk bestuurd door enige van de magistraat daartoe aangestelde personen, die hun rekening overlegden aan andere commissarissen, gelijk ten jare 1580 waren de burgemeester JOOS DE CABOTERE, GEERARD VAN VOLDEN en VINCENT SAEYOEN, schepenen, benevens de notabelen ZEGER VAN MALE en JOHANNES PARDO. Deze bestuurders werden genoemd *administrateurs van de geestelijke goederen*. Een aantal kloosterlingen zeide de geestelijken staat vaarwel en begaf zich in de echt. Zelfs was hun gelal zó groot, dat de regering genoodzaakt was een gebod uit te geven, dat niemand van hen voortaan zou mogen huwen, zonder alvorens daartoe van de raad verlof te hebben verkregen.

Dit alles doet ons zien, dat de Hervorming thans te Brugge gevestigd, of wilt u liever, heersend was. Volkomen echter was haar zegepraal niet zolang er hel katholicisme nog zijn openbare leerstoelen had. En dit zien wij nog geruime tijd plaats grijpen. JOHANNES DE WITTE, bisschop van Cuba, in 1540 te Brugge overleden, had bij testament sommige van zijn goederen beschikt tot bekostiging van een inrichting van onderwijs in de Godgeleerdheid en wijsbegeerte. Alzo werden sinds dien tijd drie lessen gehouden en bezoldigd. Leraar in de Godgeleerdheid bij deze inrichting was WILLEM TALBOOM, pastoor van de St. Anna en St. Kruiskerk. Had men hem dit aanzienlijk leraarsambt afgenomen en aan de hervormden predikant ADRIANUS LOPIUS opgedragen, hij bleef nochtans in 1580 de Godgeleerde wetenschappen te Brugge voorlezen. Men had getracht ook hem in het vonnis der verbanning te doen delen, maar niet meer kunnen bewerken, dan dat hij van genoemde inrichting was verwijderd geworden. Daar hem alzo desnietteenstaande zijn voorlezingen niet verboden geworden waren, bleef hij ze voortzetten en ving een openbare verhandeling aan "over het geschreven en ongeschreven Woord van God, over de heilige sacramenten en ceremoniën van de Roomse kerk."

De predikant CAPITO had zich met andere hervormden onder zijn gehoor begeben. En wat hij gehoord had druiste zozeer aan tegen zijn hervormde geloofsbegrippen, dat hij zich begaf ten stadhuize, zich beklagend over TALBOOMS "godslasterende en

oproerige oratie, die een zeer gegronde oorzaak gaf om de redenaar uit de stad te jagen." Hierop werd deze voor de volle vergadering van de magistraat en de krijgsraad ontboden. Aldaar verschenen, herhaalde hij er in 't kort de inhoud zijner rede, waarvan hij het oorspronkelijke handschrift de raad in handen gaf.

Onder de krachtigste middelen, waardoor men in de eeuw van de Hervorming haar zegepraal dacht te verzekeren en andersdenkenden uit het veld te slaan, telde men die openlijke twistgesprekken, waarvan de geschiedenis zó dikwerf gewag maakt. Dezelfde geschiedenis leert ons hoe schaars zij doel troffen, als doorgaans gevoerd in drift van de opgewonden partijen, waarvan zich elke bij de uitslag de overwinning toeschreef, en helaas meestal van de waarheid verder verwijderend dan haar rein en schitterend in 't licht plaatsende. Ook te Brugge geloofde men dat middel tot volkomen zege van de reformatie te zullen aanwenden en er nu ééns voor altijd de onhoudbaarheid en nietigheid van het Roomse geloofsstelsel door ten toon te stellen. De gelegenheid daartoe bood zich als van zelve aan: de tijd, zó meende men, was dáár, om een triomf te verwerven, die niets meer te wensen overliet.

De uitslag was ook hier gelijk zó vaak elders. Aan de éne zijde zien wij er de Hervorming door zegevieren: zij werd er door gevestigd. Maar dat toch de andere partij zich de overwinning toekeende zal blijken uit de voorstelling van het gebeurde: een voorstelling, waarbij wij niet vergeten mogen, dat zij ons gegeven wordt door TALBOOM zelf en medegedeeld door een katholieken priester; mannen, die in hun eigene zaak getuigen en wier onpartijdigheid in dezen niet boven alle verdenking is.

Toen TALBOOM het geschreven uittreksel zijner gehouden redevoering de magistraat had ter hand gesteld zeiden dus de predikanten, daarbij tegenwoordig, dat het het voegzaamst zijn zou in een openbaar dispuut staande te houden wat hij in zijn toespraak had voorgesteld, vermits het niet genoeg was iets te leren, maar men ook staven moest wat men leerde en altijd, zó als PETRUS zegt in het 3^e hoofdstuk van zijn eerste brief (vers 15), *bereid zijn tot verantwoording aan een iegelijk, die rekenschap afeist van de hoop, die in ons is*. Voorts wensten zij, dat hij enige geleerde mannen van Brugge aan zich zou toevoegen.

Hierop antwoordde TALBOOM, dat hij bereid was te voldoen aan alles wat van een leraar vereist werd, te weten, zijn leer mondeling of schriftelijk te verdedigen of staande te houden in een publiek dispuut naar de wijze in zwang op de hogeschole; dat hij, als voorzitter, met zijn verantwoordelijkheid, zijn stellingen eerst ontvouwen en bekrachtigen zou en dat zij, andersdenkenden, voor al de aanwezigen hun tegenredenen mochten voortbrengen. Doch wat de toevoeging van anderen aanging, behalve dat hij zich alleen sterk genoeg kende om te verdedigen wat hij alleen geleerd had, wilde hij niet schijnen een kerkvergadering te vormen, alsof er nog twijfel ware aan 't geen door de vaders van het Trentse concilie was vastgesteld. Maar hij wilde met zijn respondent, om zich wat bezig en zijn leer staande te houden, hun verzoek aanvaarden. Alzo werd bepaald, dat hij binnen acht dagen zijn theses zou voorstellen nopens het onbeschreven Woord van God, zijnde de éne grondslag van de verschillende gevoelens.

Op de bepaalden dag kwam TALBOOM in de gewone leerplaats en deelde reeds zijn theses uit aan de magistraat en aan vele andere dáár vergaderde personen. Doch CAPITO, binnen geroepen zijnde, vroegde en verkreeg uitstel tot des Vrijdags: vermoedelijk had hij gezien, dat de theses in het Latijn geschreven waren, terwijl het zijn oogmerk was in de voor allen verstaanbare moedertaal te redetwisten; hij wenste dus vooraf de kerkenraad te raadplegen. Des Vrijdags vond alzo de vernieuwde

samenkomst plaats. Aan de éne zijde was TALBOOM verschenen met zijn respondent SERVATIUS FABRICIUS, een geleerd man. Aan de anderen kant stonden CAPITO, LOPIUS en al de hervormde predikanten, terwijl de beide burgemeesters, JACOBUS DE BROUCQSAULX en Joos DE CABOOTERE, met FRANCOIS DE GROTE en een grote menigte geleerde mannen de vergaderzaal vulden.

Alvorens het gesprek te beginnen verlangden de predikanten: vooreerst, alles op te schrijven wat TALBOOM zou in 't midden brengen (waarschijnlijk om te ordelijker te disputeren en vooral, om naderhand het gesprokene uit te geven); en ten tweede, dat men in de Vlaamse taal zou redewisselen. TALBOOM echter weigerde het één zowel als het ander, als zijnde niet bepaald en tegen 't gebruik van de scholen. Hij scheen daarover het oordeel van de burgemeesters en andere magistratspersonen te vragen, waarop de eerste burgemeester DE BROUCQSAULX, ofschoon een ijverig voorstander van de Hervorming, opstond en tot CAPITO sprak: "wat schroomt gij, CAPITO! gij weet wel wat besloten is. Als gij geen moed²²⁰

hadt tot disputeren, waarom dan het eerst daartoe uitgedaagd en waartoe al deze omslag?" Waarop zij, "zegt onze geschiedschrijver, "rood van schaamte wordende, tot een zeer slechte uitvlucht bijbrachten, dat hun kerkenraad, aan wie zij daarvan kennis gegeven hadden, hun verboden had, op zodanige wijze te disputeren. Dit was een versierde uitvlucht want zij, die de hoofden waren van hun consistorie, hadden dit zichzelf verboden." Toch was het misschien zó versierd niet als 't onze schrijver voorkomt. Het was de predikanten daar om te doen, blijkens de aangehaalde woorden van de apostel PETRUS, dat er aan een iegelijk verantwoording zou gedaan worden: de strijd en de overwinning moest zo openbaar zijn als mogelijk. Vandaar de begeerte om in de landtaal samen te spreken, die voor allen verstaanbaar was; vandaar de bepaling van de kerkenraad; vandaar het verlangen om op te tekenen wat gesproken werd, teneinde het daarna door de druk algemeen te maken.

De predikanten hielden zich dus nog nader aan de afspraak, die in de geest van PETRUS' woorden lag, dan TALBOOM. En dat CAPITO geen moed zou gehad hebben om zich ten strijde te wagen, zoals hem door de burgemeester zal onder 't oog gebracht zijn, dit is niet te verwachten van hem, die de strijd had uitgelokt. Evenmin kan het van hem en zijne ambtgenoten gezegd worden, dat zij de strijd schuwden uit onkunde van de Latijnse taal, die toen onder geletterden algemeen en ook hun bekend was.

Intussen, zó getuigt onze berichtgever verder, heeft TALBOOM, met goedvinden der gehele vergadering, zijne theses voorgesteld, waarop de predikanten niet één woord in 't midden brachten. FRANCISCUS LUCAS en JOHANNES CASEMBROOT, twee Roomse Godgeleerden, wierpen iets op tegen de tweede en derde stelling; en toen er niemand meer sprak, heeft de voorzitter zijn eigene theses bestreden met de allersterkste tegenwerpingen der andersdenkenden, die gemelde SERVATIUS weerlegde.

Vóór het scheiden der vergadering verzochten de predikanten, "ten enenmaal beschaamd," dat TALBOOM hun de verdediging zijner stellingen, in het net geschreven, zou ter band stellen. Hij deed dit en legde zijn handschrift ten huize des griffiers; "maar zij hebben daar nooit naar gevraagd."

"CAPITO, aldus zijne faam zeer verminderd vindende, braakte zijn gal uit tegen PBILIPPUS BAERSDORP" - het schijnt alles nog in dezelfde bijeenkomst geschied te zijn "met hem twistende over het sacrificie der heilige misse, onder andere zeggende, dat de mis in 't Latijn haar naam ontleend had ab emittendis blaphemiis. (Godslaterlijk) Maar de heer TALBOOM, dit horende, heeft hem geantwoord, dat hij in de gehele mis niet één blasfemie zou kunnen aantonen, daar men integendeel

bewijzen kon, dat alles wat de mis aangaat van de apostelen zelf en van hun tijd tot (hen stond toe in de heilige kerk was in zwang geweest."

Wij geloven, dat het bewijs daarvoor voor 't minst wel zeer zwak zal zijn geweest en mogen daaruit besluiten tot de mate van degelijkheid, aan de overige beweringen en weerleggingen toegekend. Wij volgen dan ook niet het verder verslag van de daarna opgerezen twist van TALBOOM met CAPITO en zijne ambtgenoten over de wezenlijke tegenwoordigheid van 's Heilands lichaam in het brood des Heiligen Avondmaals. Het einde was, naar de opgave, die wij in dezen tot bron hebben, dat de griffier DE GROOTE aan TALBOOM vroeg, of hij de betwiste tegenwoordigheid van 's Heilands lichaam in een openbaar dispuut wilde verdedigen, waarop zijn antwoord was, *dat hij daartoe altijd bereid was, wanneer de predikanten het verzochten.* Hierna werd hij door de griffier en de burgemeester DE CABOOTERE uit de gehoorplaats geleid, en de vergadering scheidde.

Dit alles vond plaats in 1580 tussen Pasen en Pinksteren. TALBOOM hield nog zes maanden zijne voorlezingen over "het heilig sacrament (les altaars en van boetvaardigheid, zonder dat iemand tegen zijne leer de mond durfde openen. Evenwel werd hem ten laatste op het gedurig aanhouden der predikanten door de magistraat gelast de stad te ruimen."

Ziedaar de afloop van een zaak, die naar luid van het éinig geschiedkundig bericht, dat wij er van bezitten, een nederlaag was voor het inwendige der Hervorming. Uitzwendig zegepraalde zij. Zij was van nu af te Brugge uitsluitend gevestigd.

VIII. DE HERVORMING IN HAAR LEVEN.

Gebeurtenissen van minder belang gaan wij stilzwijgend voorbij. Ook zullen wij de houding van de magistraat tegenover de Roomsgezinden niet gadeslaan noch letten op de invloed, dien de onrust der malcontenten vóór Brugge daarop uitoefende.

Wij verplaatsen ons in ééns in het midden des jaars 1581 , om van toen af, sedert wanneer de Roomse Godsdienst te Brugge verboden was, de hervorming in haar leven en bewegingen met opmerkzaam oog te volgen. Wij splitsen dit in enige afdelingen, als zovele licht- en rustpunten.

1. Een statige bededag.

Op de 29e Mei 1581 en volgende dagen was te Middelburg een nationale synode gehouden, waarheen ook Brugge zijn afgevaardigden gezonden had. Aldaar was besloten de 9^e Augustus af te zonderen tot een algemene en plechtige vast- en bededag in Nederland. De prins van Oranje had de 18e Juli uit 's Gravenhage aan de vier leden van Vlaanderen een aanschrijving gericht, hoedanige men gewoon is een biddagsbrief te noemen.

Aan Don JAN van Oostenrijk was de bekwame en dappere hertog van Parma door Spanje tot opvolger gegeven. Hij was reeds met een machtig leger naar Nederland afgekomen en had thans de stad Kamerijk bezet, waar de felste hongersnood woedde. De aartshertog MATTHIAS had langzamerhand zijn gezag bij de staten verloren. In Juli diende hij hun zijn ontslag in. Inmiddels was tot beschermer dezer landen verkozen FRANCOIS van Valois, broeder van de koning van Frankrijk, meer bekend

onder de naam van hertog van Anjou en Alençon. Deze maakte zich gereed tot zijn komst naar de Nederlanden. Het beleg van Kamerijk sneed hem de pas af. Bewogen met het lot der stad en in haar behoud het hoogste belang stellende, zou hij tot haar ontzet een poging wagen.

't Was in deze omstandigheden, dat op begeerte van ORANJE het besluit der synode tot de viering van de bededag te Brugge werd afgekondigd. Een Halle-gebod, op de 5^e Augustus afgelezen, gaf de wil des magistraats te kennen, dat ieder zich tegen de 9^e bereiden zou **tot het statig biddagswerk**, tot de bijwoning des heiligen Avondmaals, tot het gebed om voorspoed over de wapenen van de hertog.

De 9^e Augustus brak aan. 't Was Woensdagmorgen; maar alle winkels waren gesloten, alle handwerk hield stil, de diepste rust heerste in de straten en de heiligste ernst in aller gemoed. De predikant CAPITO, die zelf een lid was geweest der Middelburgse kerkvergadering, had aan de overheid verzocht, dat allen, die in enige burgerlijke of krijgsbetrekking der stad waren, tot het godsdienstig werk zouden ontboden worden. Reeds in de vroege morgen bood dan ook het Burgplein een treffend schouwspel. Men zag er de stedelijke beampten, de bevelhebbers der troepen, de magistraatspersonen en de ganse gemeente vergaderd, allen gekleed in hun Zondagsgewaad met diepe eerbied op het aangezicht. Omstreeks negen uur zet zich de stoet in beweging naar het heiligdom. Aan het hoofd traden de schábeletters, de stadsboden en de klokkenluider van de halletoren, die heden het volk niet tot de arbeid te roepen had, het zinnebeeld der rust. Daarop volgden de stadsregenten met de krijgsraad. Voorts de kapiteins van het krijgsvolk met hunne sergeanten. Dan gingen de dekens der ambachten, ieder met zijne beëdigden allen twee aan twee. En aan dezen trein sloten zich ten laatste al de gemeenteleden ondereen gemengd. Zo trok de schare als in processie door de straten, opgaande naar de tempel des Heeren. De ruime Salvatorskerk had haar deuren geopend om de ootmoedige menigte te ontvangen. En nauwelijks heeft zij hare plaatsen bezet onder de heilige gewelven of CAPITO beklimt de kansel. Hij vermaant tot schuldbesef en boete, tot bekering en vertrouwen op Hem, Wiens hulp niet faalt en Wiens beloften niet wankelen. Hij stemt tot een gelovig gebruik van 's Heilands verbondsmaaltijd, naar de reine instelling van het Evangelie. Hij zendt vurige gebeden ten Hemel. Straks klinkt het luide psalmgezing langs wanden en pilaren. De geloofsbelijdenis der Hervormde Kerk wordt voorgelezen als eenheidsband der gemeente; en nu verlaat de leraar de predikstoel. Dáár staat hij voor de gewijde tafel, om welke ringsgewijs stoelen en banken geschikt zijn. Op de dichtste hebben de opzieners, diakenen en voorzangers plaats genomen, achter hen de aanzienlijkste personen en de ganse gemeente. Het brood wordt van een' zilveren schotel door een' dienaar toegereikt met de woorden, waarmee de Verlosser het Zijnen apostelen in handen gaf. Ook de drinkbeker van het nieuwe verbond in CHRISTUS' bloed wordt overhandigd. En het snoer is gelegd, dat de gemeente verbindt als broeders en zusters en vasthecht aan dien God en Zaligmaker, Die almachtig en goed is en trouw houdt in eeuwigheid!

Intussen bewaakten de burgerwacht en het krijgsvolk de deuren der kerk. Bevreesd voor oproer terwijl de gemeente zich bevond in het bedehuis, gelijk de Roomsgezinden het voormaals beproefd hadden, waren alle maatregelen van voorzichtigheid genomen. ANTONIUS AOULTERMAN bezette met zijn compagnie de Burg, en REMLARUS VAN AERTRIJKE de markt. De stadspoorten bleven gesloten en een afdeling paardenvolk doorkruiste onophoudelijk de straten.

De Heere verhoorde de gebeden der gemeente. Op de 20^e Augustus kwam te Brugge de tijding, dat de hertog van Alençon de 18e de stad Kamerijk had ontzet en, zonder enig bloedverlies, PARMA had doen aftrekken. Dit maakte de twee volgende dagen

tot feestdagen. Groote vreugdevuren werden ontstoken en andere tekenen van blijdschap vervulden de stad.

2. De Lieve-Vrouwekerk.

Één der oudste en prachtigste heiligdommen van Brugge is de Lieve-Vrouwekerk. Oorspronkelijk zal zij eene kapel geweest zijn, gesticht door BONIFACIUS toen hij in de achtste eeuw het Evangelie kwam prediken, daarna in 1056 van hout gebouwd, in 1116 verbrand en sedert, vernieuwd, vergroot en verfraaid, niet meer de St. Bonifaciuskerk, maar gewijd aan de maagd MARIA. Al de andere tempels in grootte overtreffende, was en is zij met haar hoge toren, hare praalgraven van KAREL de Stoute en MARIA van Bourgondië en haar meesterstukken van kunst het sieraad en de trots van de grijze stad. Tot nog toe hadden de hervormden haar niet in gebruik genomen. Wel is waar, sinds maanden was zij ontdaan van haar Roomse luister en zweeg haar orgel en weergalmde het misgezang niet meer in haar ruime gewelven. Zelfs had men - indien het niet overdreven verhaald wordt - het vorige jaar een gedeelte van haar ingericht tot een bergplaats voor turf en een ander tot een stal voor koeien; ja de baldadigheid had haar beroofd van het grote beeld van de heiligeCHRISTOFFEL, om het over te brengen naar het bolwerk St. Eloy bij de Smedepoort en het met een vaandel in de hand als schildwacht te plaatsen tegen de malcontenten. Doch haar inrichten en bezigen tot de protestantse eredienst, 't is of men tot nog toe voor die volle triomf op het katholicisme had teruggedeinsd. Thans achtte men de tijd gekomen om ook het laatste heiligdom der Roomsgezinden, de parel van hun kroon, aan de hervorming toe te wijden.

Daags na de plechtige bededag, op de St. Laurensdag met zijn herinneringen uit 1566, begaf zich een commissie uit het consistorie tot de bewoners der Lieve-Vrouweparochie, ten einde hun stemmen in te winnen voor het gebruik van de kerk door de hervormden. Men zegt, dat deze commissie de huizen der Roomsgezinden voorbijging en zich alleen bepaalde tot hare geloofsgenoten. Daarna wendde zij zich tot de magistraat, en terwijl zij verslag deed van het aantal der ingewonnen stemmen verzocht zij de inwilliging van haar verlangen. Het werd geredelijk toegestaan. Aldra werden de toebereidselen gemaakt om het heiligdom te schikken tot een Hervormd bedehuis. En toen men op de 15de, Augustus de feestdag vierde van MARIA-hemelvaart werd het schone Godshuis ingenomen. De Roomse kerk had haar enigst nog overgeschoten tempelgebouw, haar glorie, verloren. *De hervorming was ten toppunt van haar zegepraal.*

3. Hervorming der scholen.

Onder alles wat de hervorming vanouds af als een voorwerp van haar grootste zorg beschouwde moet vooral de school geteld worden. Zij begreep terecht, dat de indrukken en begrippen, in de jeugd ontvangen, beslissen voor het leven en dat zij nergens waardiger leden vormen kan dan in die kweekplaatsen, waar de kindergeest verrijkt en gebogen wordt. Van daar hare ernstige bemoeiing om scholen te vermeerderen en scholen te verbeteren. Gelijk overal elders, zo zien wij haar dan ook terstond in dier voege te Brugge werkzaam. Zó stelde men in de stadsarmenscholen gereformeerde onderwijzers en onderwijzeressen aan, om de kinderen de beginselen der hervorming in te prenten. In de meisjesschool was daartoe een vrouw uit Gent gekomen. Of het deze was, van wie gezegd wordt, dat zekere OTTO ARREMARRE, een Brugs rechtsgeleerde en voornaam Roomsgezind burger, middel vond om in de meisjesschool een goede katholieke gouvernante te brengen is onzeker; men is dan in haar bedrogen geweest. Ook wordt verhaald, dat de predikant CAPITO mede

de meisjesschool bezocht en de kinderen, die van Godsdienst niet veranderen wilden, streng deed geselen. Dat men beloften en strengheid gebruikte, gelijk elders gezegd wordt, om op de jeugd te werken mag worden aangenomen. Maar het even genoemde bericht is voor het minst onnauwkeurig uitgedrukt.

De vermelde schoolhervorming vond plaats op 't laatst van Augustus 1581. Omstreeks twee jaren later zien wij een verbetering van het lot der onderwijzers tot stand gebracht. De magistraat had het cellebroeders-klooster in wezen gelaten, om door de broeders de zieken te doen verplegen en de doden te begraven. De 26^e Mei 1582 werden diegenen uit het klooster verwijderd, die in het voorstel niet hadden willen treden om de hervormde Godsdienst aan te nemen. Zij, die het gedaan hadden, mochten blijven, en zo zien wij als 't ware een inrichting van Hervormde kloosterbroeders; aan deze werden sommige wereldlijke personen toegevoegd om de zieken bij te staan. In 1583 woedde de pest te Brugge. Doch de broeders richtten vele snoodheden aan omtrent de zieken, en de burens klaagden over de grote onreinheid der straat, die zij verwekten. Één en ander bracht te weeg, dat zij op de 25e Mei op verbeurte van goed en leven uit de stad verbannen werden. Het klooster werd toen gegeven tot onderhoud der "meesters of ministers," die in de Bogarde- of stedeschool woonden, en die, ofschoon deze plaats tevoren reeds van goede inkomsten voorzien was, echter zich beklagden over een voor hun bestaan niet genoegzame bezoldiging.

4. Vierdagen.

Ook ten aanzien der vierdagen bracht de hervorming een grote verandering te weeg. In 1579 zagen wij nog het houden der voornaamste Roomse feestdagen toegelaten. De magistraat beval nu in Augustus 1581, dat de klokluider van de Halletoren op alle feestdagen de werkklok zou luiden. Men weet, hoe er in 't begin der reformatie, uit overdreven afkeer van alles wat men voor Rooms hield, tegen de viering van die dagen, ook van die aan de Heiland waren toegewijd, gestreden werd. Zó werd dan nu ook het Kerst-, Paas-, Hemelvaarts- en Pinksterfeest tegelijk met alle andere feestdagen der Roomse kerk uit de rij der heilige dagen uitgeschraapt. Ieder werd verplicht alsdan zijn winkel en werkplaats te ontsluiten; en twee Roomsgezinden, die dit op de tweede Kersdag niet gedaan hadden, ontvingen soldaten in hun huis.

Wij herinneren ons nog het gebeurde op het Allerheiligen feest in 1578. Toen nu drie jaren later hetzelfde feest aanbrak en elk gedrongen was tot zijn gewone nering en arbeid zien wij nogmaals een nauwlettend waakzaam oog gehouden. De krijgslieden spieden overal rond. Zij ontdekken, dat er in de St. Nikolaasstraat enige Roomsgezinden in een huis gegaan zijn. Zij vermoeden, dat er Godsdienst gehouden wordt. Het huis wordt opengebroken en de priester overvallen terwijl hij heimelijk misse viert: een ander berichtgever zegt, dat het in de St. Nicolaaskapel voorviel. De kelk wordt weggenomen en de priester, gesleept voor de burgemeester, wordt scherp bejegend.

Werden de feestdagen afgeschaft, zoveel te nauwzetter werd de Zondag in acht genomen en het Heilige Avondmaal gevierd. Ja iedere avond verenigde zich de gemeente in het Godshuis tot plechtstatig gebed en lofgevang, en wij zullen naderhand op deze avondgebeden, als een uitnemend schoon bewijs van het geloofsleven van de Hervorming, het oog slaan. Vooral werden de dank- en bededagen ijverig en stipt gehouden. Zo werd de gemeente vermaand, dat zij zich bereiden zou tot deelneming aan 's Heeren nachtmaal op Woensdag de 8^e November, welke dag, even als de 9^e Augustus, tevens een algemene bededag was. "Deze dagen," leest men, "werden zó

streng onderhouden, dat zelfs niemand op de markt durfde wandelen; zij zijn naderhand nog dikmaals gehouden en werden altijd ingesteld door de predikant CAPITO".

De 28^e November was een dankdag. Doornik werd belegerd door de hertog van Parma. Een afdeling van Schots paardenvolk had de moed en 't geluk gehad zich te slaan door het dichte vijandelijke leger en de benauwde stad in te dringen. Op de 26^e ontving ORANJE daarvan tijding te Gent, en de volgende dag werd er in dank en vreugde doorgebracht. Des anderen daags vond het-zelfde plaats te Brugge. De grote klok van de Halle-toren en alle klokken, die nog op de kerktorens waren overgebleven, werden geluid. In onderscheiden kerken werd gepredikt, en de gemeente stroomde naar het heiligdom om de God der hulpe te verheerlijken. De avond werd aan openbare vrolijkheid toegewijd.

Wij zullen naderhand nog meermalen de gemeente tot het biddagswerk verenigd zien.

5. De prins van Oranje te Brugge. Een plechtige nachtmaalsviering.

ORANJE, wiens wakkere geest het oog op alles sloeg, die rusteloos heen en weer toog, om overal te zijn waar zijn tegenwoordigheid nuttig en nodig was, was in Augustus 1581 uit Holland over Zeeland naar Vlaanderen getrokken. de 13^e kwam hij van Sluis te Gent aan. Vandaar was het dat de prins zich op de 6^e Oktober naar Brugge begaf. Hij was vergezeld van zijne gemalin en de graaf VAN SCRWARTZENBURG en nam zijn intrek in het huis van Nieuwland aan de Ezelbrug. Kort daarna zien wij de gouverneur van 't belegerd Doornik, PIERRE DE MËLUN, prins van Espinoy, baron van Antoing, die uit zijn vesting gesloten was waar thans zijn dappere echtgenoot het bevel voerde, hij de vorst te Brugge. Zij beraadslaagden samen over het ontzet der benarde stad, doch mochten hun pogingen niet bekroond zien. ORANJE vertoefde te Brugge tot 17 Oktober, wanneer hij naar Gunt wederkeerde.

Juist negen maanden na dit zijn vertrek zien wij de prins nogmaals Brugge binnen trekken, en 't is op zijn toenmalig belangrijk verblijf te dier stede dat wij bijzonder de aandacht willen vestigen. De koning van Spanje was bij plakkaat van 26 Juli 1581 te 's Gravenhage vervallen van zijne heerschappij verklaard en ieder van de eed aan hem ontslagen. De aartshertog MATTHIAS had de 29^e Oktober Nederland verlaten en was over Keulen naar Duitsland vertrokken. ALENCON, tot heer der Nederlanden in plaats van de Spaanse koning verkozen en te Antwerpen reeds als hertog van Brabant gekroond, zou zijn plechtige intrede doen te Brugge, om weldra te Gent als graaf van Vlaanderen gehuldigd te worden. Op de 14^e Juli 1582 van Antwerpen naar Vlissingen vertrokken en van daar de 16^e naar Sluis, bevond hij zich op de 17^e voor de poorten van Brugge. Wij zullen niet verhalen met wat praal hij ontvangen werd, hoe luisterrijk hij door de Kruispoort intoog en wat feestelijkheden en vreugdebedrijven er bij zijn verblijf te Brugge plaats vonden. 't Is voor ons oogmerk genoeg te zeggen, dat hij, behalve door de prins van Espinoy, de jonge graaf van Egmond en vele andere Nederlandse, Engelse en Franse heren, ook vergezeld was door de prins van Oranje.

Het is bekend, dat de prins de 18^e Maart van ditzelfde jaar te Antwerpen door de Biscayer, JEAN JAUREGUI, verraderlijk was door 't hoofd geschoten. Van die wonde was hij nauwelijks genezen, of thans te Brugge zou men een tweede aanslag op zijn leven wagen. Zekere Spanjaard, NICOLAAS SALCEDO, had zich daartoe met de Italiaan, FRANCISCO BASA, en een Waal, NICOLAAS HUGOT of LABORDE, verbonden. Ook de jonge graaf van Egmond schijnt met hen in verstandhouding

geweest te zijn. Gelukkig kreeg men ten Hove vermoeden. SALCEDO werd met BASA de 21^e Juli gevangen genomen en HUGOT ontvluchtte. De eerste werd de 25^e Oktober te Parijs gedood, de tweede vermoordde zichzelf de 30^e Juli in de kerker te Brugge. EGMOND werd daarna mede gevankelijk gebracht naar het kasteel van Sluis, maar om zijn jeugd en vrienden, ook om zijn minder bewezen schuld ontslagen. Hersteld in des hertogs gunst trok hij naderhand met hem naar Frankrijk.

't Was op de dag na SALCEDO'S gevangenneming, op Zondag de 22^e Juli, dat wij ORANJE aan de heilige dis zien aanzitten. De tafel des verbonds was aangericht in de St. Donaaskerk, Brugge's oudste heiligdom, waar weleer de graven van Vlaanderen ter Godsdienst opgingen. Wij zien de prins, vergezeld van de graaf van Egmond en een stoet van vele heren en aanzienlijken, naar de grijze Burgkerk treden. Wij zien hem in 't midden van de gemeente ootmoedig en dankbaar met brood en beker in de hand zich verbinden aan zijn Zaligmaker en Koning, Die andermaal zijn leven gered had, en in 't openbaar belijdenis afleggen van zijn geloof aan Hem, Die aller vorsten Heere en sterkte is. Treffend gezicht van een Nachmaalsviering, die zich aan onze verbeelding afmaakt in al haar plechtigheid!

Vroeger bleek het ons, dat sedert Juli 1581 de uitoefening van de Roomse godsdienst te Brugge op geldboete verboden was, gelijk zij 't was ook te Brussel, te Gent en te Antwerpen. Maar ALENCON was Rooms; en de vorst des lands de gelegenheid te ontzeggen om de Heere naar zijn geloof te dienen, dat kon niet. Men liet het derhalve toe, dat de hertog voor zichzelf en zijn hofgezin in de kapel van het Prinsenhof, waar hij zijn verblijf hield, de mis deed lezen. Het volk - waarvan, lezen wij, het meeste deel katholiek was - begon zich allengs derwaarts te begeven. Vermits nu hot getal dergenen, die tot de kapel gingen, gedurig groter werd, liet de magistraat op de 3^e Augustus het horen van de mis op het Prinsenhof verbieden. Niettegenstaande dit verbod verstoutten zich enige Roomsgezinden zich bij de hertog te voegen toen hij met zijn gevolg ter Godsdienst ging; waarop sommige hofbedienden en priesters hen in de kapel nodigden. De magistraat, hiervan onderricht, zond enige soldaten, die de namen dezer mishoorders optekenden, waarvan er enkelen veroordeeld werden tot een boete van dertig gulden, anderen tot de helft, terwijl de onvermogenen naar de gevangenis werden geleid. Toen de hellebaardiers en de edelen van de hertog dit bemerkten, bevalen zij de afgezonden soldaten, ten spijt des magistraats, te vertrekken.

Evenwel, de Roomsgezinden gaven het nog niet op: zij vertrouwden op de bescherming van de hertog. De 15^e Augustus brak aan, de feestdag van Maria-hemelvaart. Op die dag liet de hertog in zijn kapel een plechtige mis met muziek zingen; iets, wat in geen drie jaren te Brugge had plaats gehad. En nu stroomde het naar het Prinsenhof, in zó grote menigte, zegt onze berichtgever, "dat de ruimte van de Vrijdagmarkt zelfs zoveel volk niet zou hebben kunnen bevatten." Toen de mis geëindigd en de hertog naar zijn eetzaal vertrokken was bevonden zich voor de deur van de kapel de sergeant-majoor REINIER WINCKELMAN, de kapitein MARRIVORDE, JORIS VAN ESSCHE en IZAAK MATTIJN, afgevaardigden van de magistraat ter opschrjving van de namen van de kapelbezoekers. Wij verhalen niet, wat opschudding daardoor verwekt werd en wat er gebeurde met de Brugse geschiedschrijver WILLEM WIJTS, die, mede in de kapel geweest zijnde, door WINCKELMAN, niet zonder veel tegenstand, gevangen werd genomen. 't Is genoeg

te melden, dat er een geroep ontstond van: "*slaat dood, slaat dood,*" waardoor de gezanten van de regering genoodzaakt waren zich weg te spoeden.

Den 19e Augustus vertrok ALENCON met ORANJE en zijn gevolg uit Brugge, om te Gent de 23^a tot graaf van Vlaanderen verheven te worden.

Het meegedeelde heeft ons doen zien, hoe aan de éne kant het getal van de Roomsgezinden te Brugge altijd sterk, en aan de andere zijde de invloed van de Hervorming machtig en overheersend was. Jammer, dat wij haar niet van te grote strengheid kunnen verpleiten. Evenwel, zij moest alle krachten inspannen om het gewonnen veld niet te verliezen. De andersdenkenden waren haar vijanden, die geweld noch list spaarden om haar te verdelgen, die zij altijd wantrouwen moest en die slechts hunkerden naar de gelegenheid om, wat zij meer dan ééns beproefd hadden, te heroveren wat hun ontvallen was. Is het wonder, dat wij de liefde met een ijzeren harnas overtogen zien en met een scherp zwaard gewapend? De Hervorming beleefde haar hoogste bloeitijd en had reeds vrucht gezet. Maar 't was nog het fijne ooft niet, zoet en liefelijk voor 't gehemelte. Haar schoonste bloesems konden zich niet ontwikkelen. Zij vielen af eer zij tot edele vruchten gerijpt waren.

IX. PREDIKANTEN.

Reeds zó dikwerf is van de predikanten melding gemaakt en werden enkelen hunner bij name genoemd, dat wij er niet aan twifelen, of onze lezers zijn verlangend geworden naar meer bijzondere en uitvoerige berichten van die mannen, die, aan het hoofd van de gemeente geplaatst, haar dienden niet de verkondiging van Gods heilig Woord en de uitdeling van de bondszegelen en op haar uit en inwendig leven zó groten invloed oefenden. Aan dat verlangen willen wij, voor zover onze onvolledige bescheiden toelaten, in de volgende naamreeks trachten voldoening te geven.

1. JOHANNES CAPITO.

Hem plaatsen wij bovenaan, dien wij reeds meer dan ééns op de voorgrond ontmoet hebben, dien wij kennen uit het gesprek met WILLEM TALBOOM, uit biddags en avondmaalsviering. Hem komt daarenboven naar tijdsorde de eerste rang toe. Hij wordt opgenoemd onder de predikanten, die in 1578 reeds, waarschijnlijk van den beginne af, zeker in de helft van dat jaar, te Brugge het Evangelie verkondigden. Dat hij één van de voornaamste en gewichtigste personen was van de Brugse kerk blijkt uit de titels, die hem gegeven worden, als: "het opperhoofd van geheel het consistorie; superintendent van het consistorie van de sectarissen; één van de bijzonderste ministers". Voorts lezen wij van hem, dat de bededagen, dikwerf gevierd, "altijd ingesteld werden door de minister CAPITO". Hij was ook afgevaardigde van de kerk van Brugge met de ouderling FERDINANDUS LEIS op de nationale synode te Middelburg gehouden 29 Mei 1581. Tot op het laatst toe heeft hij de predikdienst te Brugge waargenomen. Hij komt nog met name voor 3 Augustus 1583, wanneer door hem een biddag werd verordend. Doch er is geen twijfel aan, of hij is te Brugge gebleven totdat na Pasen 1584 de predikanten dier stad genoodzaakt waren zich naar Holland en Zeeland te begeven. Wat zijn verdere lotgevallen waren is ons, na vele nasporingen, niet mogen gelukken te ontdekken. Vreemd is het, dat iemand, die zulk een hoofdrol vervulde in de Hervormingsgeschiedenis, zó zelden elders voorkomt. En

onverklaarbaar zou het zijn, dat hij zó plotseling en spoorloos verdwijnt, indien wij niet wisten, dat de predikanten, die uit Vlaanderen kwamen, met name die van Gent en Brugge, in een kwaden reuk stonden, als zich te veel met staatszaken bemoeid te hebben, en daarom vooral in grotere steden geweerd werden. CAPITO inzonderheid lag wel onder die verdenking

CAPITO - en ongetwijfeld hebben wij bij dezelfde voornaam JOHANNES aan dezelfde persoon te denken - was één van de predikanten, die in 1568 in de gemeente van Breda de heilige dienst onder het kruis waarnamen. Te Brugge woonde hij op de St. Jansplaats en huwde de dochter van kapitein JAN VLEYS, dien wij als ijverig voorstander van de Hervormingszaak meermalen aantreffen.

2. ADRIANUS LOPIUS

Ook deze wordt geteld onder de eerste predikanten, die in 1578 te Brugge werkzaam waren. Hij komt daar voor onder de naam van LEPIUS, doch zeker verkeerdelijk, vermits wij overal elders LOPIUS lezen. Toen aan WILLEM TALBOOM bij de stichting van JOHANNES DE WITTE, bisschop van Cuba, de lessen in de Godgeleerdheid ontnomen waren had men ze opgedragen aan onzen Lopius, "die tot dien tijd naar de uitwendige schijn zeer stichtelijk en godvruchtig geleefd had, maar nu was overgegaan tot de sectarissen en minister geworden." Hij moet dus bij zijn Godsvrucht, hem toegekend door een Roomsgezinde, tevens een geleerd man geweest zijn, en komt ook voor als tegenwoordig hij het twistgesprek met TALBOOM". Even genoemd getuigenis doet ons reeds in Lopius een Bruggeling vermoeden, die althans te Brugge geruime tijd geleefd zal hebben. Wanneer wij dan elders "ADRIANUS LAPIUS" onder de vermaarde Bruggelingen gerangschikt vinden, dan schijnt ons ook hier een letterverginging ingeslopen, en wij denken aan onzen hoogleraar Lopius, die, deze onderstelling aangenomen zijnde, beroemd is geweest door zijn gedichten. Wij hebben eindelijk nog een bericht aangaande "LOPIUS", dat ons toeschijnt op dezelfde persoon te zien. Daaruit leren wij hem kennen als een "afgevalen priester," 't welk zeer goed rijmt met het opgegevene. Volgens dat bericht is zijn uiteinde hoogst treurig geweest.

Nadat verhaald was van die kloosteroverste, prior van de Chartreusen, die in 1580 zijn priesterdom afzwoer en, door gruwzame pijn overvallen, kort daarna overleed, wordt daarbij gevoegd: "dergelijk voorval zegt men, dat ook gebeurd zou zijn aan een afgevalen priester, Lopius genaamd, terwijl hij op de predikstoel staande, bezig was met alle soorten van scheldwoorden tegen de Roomse kerk uit te galmen". Het schijnt te Brugge niet te hebben plaats gehad, omdat de schrijver het slechts bij geruchte wist. Evenwel, indien ook LOPIUS het verlies van Brugge voor de Hervorming overleefd hebbe en elders nog als Evangeliedienaar werkzaam geweest en gestorven zij, een nauwkeurig onderzoek, ook hem betreffende, heeft tot geen meerdere narichten geleid dan de bovenstaande.

3. MICHIEL PANNEEL

In de brief, door de ouderlingen en dienaars van de Brugse gemeente veertien dagen na de triomf van de Uniezaak aan die van Emden geschreven, wordt gezegd, dat die gemeente "van de vreemde en ontleende dienaars nog bediend en verzorgd moest worden". Dit sluit niet in zich, dat al de predikanten, dus ook de opgenoemde, moeten gehouden worden voor zulken, die niet vast aan de gemeente verbonden waren. Het duidt alleen aan, dat er zich destijds onder de aanwezige leraars nog "geleende" bevonden: een toestand, dien men gaarne veranderd zag, om voortaan geen andere dan eigen predikanten te hebben. Onder de geleende predikanten van Brugge nu komt

voor MICHEL PANNEEL, die dan ook weinige maanden tevoren, 26 Februari 1579, op een samenkomst te Gent, een verzoekschrift ondertekende aan de gedeputeerden van de Staten van Holland en Zeeland, als "dienaar des Woords uit naam van de gemeente van CHRISTUS te Brugge." Trouwens hij was predikant van Middelburg en slechts tijdelijk aan Brugge afgestaan. Dat hij in deze betrekking tot Brugge te voorschijn treedt verwondert ons te minder, omdat hij van een edel geslacht uit Vlaanderen afkomstig was. Van Norwich was hij te Middelburg beroepen 13 April en bevestigd 3 November 1577. De gemeente van Eekloo in Oost-Vlaanderen, meende recht op hem te hebben, verzocht aan de classis te Gent de 29^e Juli 1578 bijstand, "om haren verbonden dienaar MICHEL PANNEEL, voor vijf jaren namelijk aan elkander verbonden, te mogen verkrijgen." Doch het gelukte niet. Hij stierf te Middelburg op 't laatst van 1604.

4. JOHANNES GEROBULUS

In hetzelfde jaar, waarin PANNEEL te Brugge werkzaam misschien wel nadat hij van daar was teruggekomen, richtte GEROBULUS, predikant te Vlissingen, een verzoek tot de magistraat zijner stad "te weten, of mijne heren hem zouden willen toelaten te vertrekken naar Brugge, waar hij zeide begeerd te wezen." Daarop werd besloten hem te antwoorden, "dat mijne heren niet verstaan, dezelve GEROBULUS te ontslaan, maar dat hij alhier continueren zal in zijn ministerie" enz. Deze poging alzo mislukt zijnde, wendde in het volgend jaar PANNEEL, met zijn Middelburgse ambtgenoot JOHANNES SEU, zijn invloed aan voor de gemeente, wier lot, zó hulpbehoevend, hem door zijn verblijf onder haar was dierbaar geworden. Op verzoek van beide mannen, zo behelzen de Vlissingse kerkenraadshandelingen van de 21^e April 1580, "is JOHANNES GEROBULUS voor zes weken geleend aan de gemeente van Brugge." Weldra ging hij er heen. Zijn gedrag aldaar, of liever te Vlissingen even vóór zijn vertrek, was echter van die aard, dat het aanleiding gaf tot de toepassing van de kerktucht. Ofschoon zulks met leedwezen vermeldende, eist nochtans de onpartijdigheid, dat wij 't niet verzwijgen, en ontmoeten wij er aan de andere kant een verblijdend bewijs in, dat de Hervorming van de aanvang af, en wel met de uiterste strengheid, prijs stelde op het onberispelijk voorbeeld van haar leraars. Toen GEROBULUS te Vlissingen was weergekeerd werd in de kerkenraadsvergadering van 11 Juni het volgende verordend: hem werd opgelegd, "dat hij prediken moest en voor de gemeente schuld bekennen van 't vergrijp en de ontstichting, door hem geschied op de maaltijd, na het vertrek van de prins, alwaar tegenwoordig waren die van de wet, regeerders van de staat en andere personen, en alwaar de drank hem, GEROBULUS, heeft overvallen en hij over tafel is gevonden slapende; en daarbenevens van de ijdele woorden en gebaren, die hij gevoerd heeft tot ontstichting van alle aanwezigen en anderen, die het daarna vernomen hebben. Dit bovenstaande heeft GEROBULUS wel willen aannemen, mits dat hij in die predikatie afscheid van de gemeente neme; 't welk hem is afgeslagen, omdat het niet in de macht van de kerkenraad alleen staat, maar nodig was het advies van de klasse en anderen dienaangaande te vragen." Des anderen daags, op Zondag 12 Juni, deed hij de boetpredikatie, maar niet naar 't genoegen van de kerkenraad, vermits hij de woorden "bevangen geweest te zijn door de drank" verzwegen had. Hij weigerde nadere verklaring en schuldbelijdenis, zeggende, dit met geen opzet te hebben nagelaten.

Hierop vond de kerkenraad goed de zaak daags daarna, 13 Juni, aan de classis te Zoutelande voor te stellen. haar uitspraak was deze: "... zo is 't, dat de broeders van de klasse, hartelijk huns broeders val en zwakheid beklagende, met compassie op alles rijpelijk hebben gelet, en ordonneren de voornoemde JOHANNES GEROBULUS, die

zich ganselijk aan 't oordeel van de klasse heeft onderworpen, dat hij 't besluit van 't consistorie zal volbrengen. Hem zal van CORNELIS DE HOND [zijn ambtgenoot te Vlissingen] deze navolgende schuldbekentenis in forma voorgelezen worden, Zondag naastkomende, op welke hij met *ja* zal antwoorden: naardien onzes lieven broeders GEBOBULUS' schuldbekentenis niet heeft genoeggedaan, zo is 't, dat gemelde onze broeder mits dezen andermaal zijn schuld bekent van enige dronkenschap en slaap mitsgaders ijdele woorden, en bidt de ganse gemeente en inzonderheid die hij daardoor geërgerd heeft, 't zelve hem om CHRISTUS' wil te willen vergeven; hopende, door Gods genade, voortaan van zulke ergernissen zich te mijden."

Hieraan zal zeker voldaan zijn. GEROBULUS is nog enige jaren in Vlissingen gebleven, heeft vervolgens in andere steden het leraarambt bediend en zelfs aanzienlijke kerkelijke posten waargenomen, zonder dat wij ooit iets ergerlijks meer van hem vernemen. Hij stierf als predikant te Utrecht 14 Februari 1606.

5. FRANCISCUS LANSBERGIUS.

"Het schijnt," zó lezen wij, "dat FRANCISCUS LANSBERGIUS ook te Brugge heeft gepredikt of dáár beroepen is geweest, aangezien er geschil rees tussen de kerken van Gent en Brugge, tot welke van die beide hij behoorde; hetwelk op de synode te Gent in 1581 beslist werd en aan die van Brugge getoond, dat zij geen recht op hem hadden. Dus bleef hij te Gent, waar hij behalve de kerkdienst ook het onderwijzen van de jeugd in de beginselen van de geleerdheid behartigde, gelijk hij in 1583 ANTONIUS WALMUS de beginselen van de Latijnse taal heeft geleerd, tot in het volgend jaar, toen Gent overging aan PARMA. Hij was waarschijnlijk een Gentenaar".

6. JACOBUS BASELIUS.

Deze, die de eerste predikant van Vlissingen schijnt geweest te zijn, vertrok in 1579 van dáár naar Vlaanderen, naar welke plaats is onzeker. Misschien heeft hij er op onderscheiden plaatsen het Evangelie verkondigd. Misschien was hij aldra aan de Brugse gemeente verbonden. Hoe 't zij, in 1584, toen Brugge door het verraad van CHIMAY aan Spanje in handen geleverd en de verzoening met de koning getroffen was, was BASELIUS één van de predikanten te dier stede. CHIMAY lag ziek op zijn legerstede. BASELIUS verschijnt voor hem. Vrijmoedig komt hij de prins aankondigen het algemeen gevoelen, *dat de hervormden, tot wie hij steeds geveinsd had te behoren, van hem koesterden. Dat gevoelen was, dat zij hem voor een wolf hielden onder de gedaante van een schaap, dat hij als een wolf onder hen was gekomen en dat zij nu betuigden voor God en de wereld, dat hij ontrouw onder hen gepleegd had: een ontrouw, die God nog straffen zou!* De taal van de onversaagde prediker beschaamde de prins en verstomde hem.

Ziedaar de predikanten, wier namen wij konden opsporen. Wij ontmoeten nog wel GRENIER en BOLLIUS; doch daarvan wordt zó duister gesproken, dat het twijfelachtig is, of wij deze Gentse leraars ook voor predikanten mogen houden, die misschien aan Brugge zijn geleend geweest. Waren de bescheiden van TE WATER niet verloren, en mochten wij de stedelijke archieven van Brugge doorzoeken, ongetwijfeld vonden wij nog onderscheiden van die mannen opgenoemd, die de Brugse gemeente met het Evangeliewoord hebben opgebouwd.

Voorts verwondere het ons niet, dat wij de Brugse predikanten, herwaarts overgekomen, zó geheel van het veld van de geschiedenis geweken zien, en dat wij

niemand hunner konden ontdekken in één of anderen werkkring in onze noordelijke provinciën. Zij stonden met die van Gent te boek als mannen van onrustige geest, drijvers, aan wie men heerszucht en vooral te grote inmenging in staatsaangelegenheden toeschreef. De Staten van Holland vonden daarom goed de 12e Oktober 1584 een aanschrijving te doen uitgaan aan de overheden, om geen predikanten in dienst te nemen of te laten prediken, die uit Gent of Brugge gek omen waren, dan met voorafgaande toestemming van de staten. Van grotere plaatsen zullen zij dan door dien invloed wel geweerd zijn gebleven. En in kleine verliezen zij zich en zullen misschien zelve in de gegeven omstandigheden van hun verblijf in Brugge zelden ge waagd hebben.

X. SYNODEN.

De veelvuldige, schier ontelbare kerkvergaderingen, die wij in de eeuw van de Hervorming zien plaats grijpen, waren de vrucht des tijds, waarin men verkeerde. De nood van de kerk, de staat van ongeregeldeheid en verwarring, de talloos opkomende bezwaren en moeilijkheden maakten het noodzakelijk, dat de opzieners zich vaak verenigden om in dat alles te voorzien. Zó zien wij dan ook de hoofden van de Vlaamse kerken één en andermaal te Brugge tezamen, om te beraadslagen en te verordenen wat strekken kon tot opbouw van 's Heeren gemeente.

Er zijn te Brugge, zoveel wij weten, twee synoden gehouden, beide provinciale.

De eerste vond plaats de **3e en 4e November 1579**. Haar geschreven handelingen waren weleer in 't bezit van de geleerden WILLEM TE WATER, en wij verzoeken onze lezers zich te herinneren wat wij omtrent de letterkundige geschiedenis van die merkwaardige handelingen in het voorbericht gemeld hebben. Wij kunnen dan ook, tot ons diep leedwezen, van het verrichte op deze synode niet meer opgeven, dan wat de heer TE WATER zelf er ons van heeft medegedeeld; de zó onschatbare, volle bron is, helaas! voor ons verloren. Maar wat er van overgebleven is willen wij dan ook met des te meer zorgvuldigheid verzamelen en met des te meer belangstelling gadeslaan.

Artikel 1 behelsde, dat tot praeses van de synode verkozen was **JACOBUS REGIUS**, afgevaardigde van de gemeente van Gent, waar hij predikant was zeker althans van November 1578 tot 19 September 1582, doch waarschijnlijk nog langer. Vermoedelijk was hij de zoon van dien CAROLUS REGIUS of KAREL DE KONINCK, die op de 27^e April 1557 de prediking des Evangeliums met de marteldood moest boeten. Welke gewaarwordingen zullen de zoon bezielde hebben nu hij het voorzitterschap bekleedde ener vergadering van predikanten en opzieners in dezelfde stad, waar eertijds zijn vader om het getuigenis van CHRISTUS in de vlammen omkwam!

Artikel 5 doet ons dezelfde REGIUS kennen als een man, niet minder geleerd dan hij in hoge achting stond. Hem werd namelijk "opgelegd ten dienste dergenen, die geen Latijn of andere talen verstaan, over te zetten de aantekeningen van CALVIJN op PAULUS' brief aan de Romeinen. En dewijl de broeders verstaan hebben, dat JACOBUS REGIUS gemeend heeft zeker traktaatje, als: van de consciëntie, zó ook: op het eerste vers van het vijfde hoofdstuk van de brief aan de Romeinen, en nog: op de woorden van SIMEON, LUCAS II, zeer dienende en nuttig zijnde tot vordering van de gemeente en hulp van de dienaren [uit te geven], is besloten, dat elk van deze door

de classis van Gent zal overzien werden, om die alzo ten eerste te laten drukken en in het licht te doen komen."

Onbekend is het, of dit geschied zij en wat 's mans verdere lotgevallen waren.

Artikel 6-8: zij hadden betrekking op de predikant PHILIPS ANDRIES. Deze was op de laatst gehouden classis te Verneke (Velseke, noordoost van Oudenaarde?) geëxamineerd en verscheen op de classis van Gent 29 Juli 1578 als "geadmitteerd dienaar des Woords onder dezelfde classis." Vervolgens werd hij, op sterk aanhouden van de Vlaamse klasse en van het consistorie van Middelburg, op zekere voorwaarden predikant te Eekloo, bij voorraad en voor een jaar, eindigde de 10^e Juli 1579. Vermits, naar zijn mening, die van Eekloo deze voorwaarden niet volbrachten wilde hij de dienst dier gemeente verlaten, voorgevende, volgens genoemde artikelen, "verscheidene oorzaken en zwarigheden om vrij te wezen." De vergadering echter oordeelde ze "niet genoegzaam of wichtig om zijn gemeente aldaar te verlaten; stellende ondertussen aan die van Eekloo de tijd van een half jaar, waarin zij zullen gehouden wezen met naarstigheid te volbrengen en na te komen al zulke billijke voorwaarden, die van hem, PHILIPS ANDRIES, hun voorgesteld en voorgeschreven zijn. En zo dat niet ten uitvoer wordt gebracht zullen de drie naastliggende classes PHILIPPUS alsdan vrijspreken."

Dit werd bij nadere overweging met een censura definitiva bevestigd, niettegenstaande de klager daartegen schriftelijk protesteerde en "van deze sententie en oordeel van de snode een extract begeerde om zich daarmede te helpen, 't welk de broeders hem niet ontzegd hebben," pogende hem echter bij die gemeente te doen blijven, vermits zij hem erkennen voor "een getrouwen dienaar." Waarschijnlijk is hij wel die PHILIP ANDRIES, die in de brief van 26 Februari 1579, door afgevaardigden van de Vlaamse kerken uit Gent geschreven aan de Staten van Holland en Zeeland, wordt aangeduid als één van de brengers, die mondeling de belangen van de gemeente breder zou voordragen. Of "PHILIPS Andrieszoon de Vrolike, onwerdigh dienaar des Godliken Woords in Nieneve," die de brief ondertekende, dezelfde zij is meer twijfelachtig.

Onze PHILIPS werd in 1581 predikant te Gent en bleef er totdat de stad aan PARMA was overgegeven. Hij nam de 16e September 1584 met de woorden van HANDEL. XX: 31 een roerend en welsprekend afscheid van de gemeente. Hij was één van de gematigden, die aan de zijde van ORANJE stonden en werd 27 Augustus 1583 naar Dendermonde tot RIJHOVE gezonden om middelen tot herstel van het verkeerde te beramen. Zijn verdere lotgevallen zijn onbekend.

Artikel 8 verordende, "dat men geen kinderen dopen zal dan voor de gemeente, zo het mogelijk is, en ook niet dan in de kerken, altijd niet zonder korte predikatie te doen, en dat naar de inhoud van het 8^e artikel van de Dordsche synode," gehouden in Juni 1578.

Artikel 10 betrof **PETRUS DATHENUS**, die sedert 13 Augustus uit Gent naar de Palts geweken was. Hij had zich te Gent, ook van de predikstoel, zeer hevig uitgelaten tegen de prins van Oranje, wiens gematigdheid jegens de Roomsgezinden en vrijgevigheid in de toelating hunner Godsdienst hem zeer ergerde. Thans in de ongunst van de prins delende en van zijn kant nog evenzeer tegen de vorst verbitterd, wilden de Brugse broederen een poging aanwenden om de vurige man tot zachtmoedigheid en toegevendheid te bewegen en de verzoening met **ORANJE** te bewerken.

"Alzo," schrijven zij, "zekere brieven en missives van welbekende en godzalige personen aan de synode geschreven zijn, ja ook mondeling aangegeven is geweest, dat de synode met haar tussenkomst en gezag zou willen beproeven, of zij het geschil, 't welk nu al lang tussen zijn prinselijke Excellentie en PETRUS DATHENUS opgerezen is, kond bijleggen, en aan beide zijden alzó matigen en voorkomen, dat zij niet tot meerdere verwickeling kwamen, en zulks tot groter nadeel van de kerk van CHRISTUS en zijn Woord hebben de broeders eenpariglijk raadzaam geacht, dat er uit de naam van de synode een liefelijke en smekende brief aan ds. DATHEIUS zal geschreven werden, om hem te bidden om CHRISTUS' wil en te vermanen, dat hij zich een weinig wil laten gezeggen, en bewilligen om met zijn Excellentie te komen tot een loffelijke en gewenste overeenkomst en vredemaking, opdat zulke bijzondere zwarigheid, waaruit toch niet dan alle zwarigheid rijzen kan, gestild zijnde, hij, DATHENUS, wederom in zijn dienst met vreugde zou mogen treden en die met grote vreugde voortzetten; desgelijks, dat benevens deze brief nog een andere geschreven zal worden aan de kerk van Antwerpen, opdat die, met de synode overeenstemmende, hetzelfde handhave en te werk stelle ter eer Gods en tot bevordering Zijns heiligen Evangeliums."

De uitslag dezer lofwaardige poging is, helaas! vruchteloos geweest.

Bladzijde 26 (er wordt geen artikel aangehaald) spreekt over de avondgebeden.

Er bestond weleer in de Nederlandse hervormde kerk, toen zij in haar eerste leven was, een schone en eerwaardige gewoonte. Iedere avond, althans in grotere plaatsen, verenigde zich de gemeente in het bedehuis, om de God des levens te danken voor de zegen, des daags genoten, Hem belijdenis van schuld te doen en vergiffenis en hoede in de nacht af te smeken. De leraar sprak daarbij somwijlen een woord van opwekking en stichting. Een loflied, vermoedelijk doorgaans de avondzang, die vanouds achter de psalmberijming gevonden werd, weergalmde dan uit aller mond, gelijk het avondgebed, onder onze liturgische formulieren opgenomen, daarbij gewoonlijk de aandacht zal geleid hebben. En na een uur van godsdienstige afzondering keerden de Christenen naar hun woningen, om zich vertrouwend neer te leggen onder de vleugelen van de Almachtige, Wiens bescherming zij hadden ingeroepen.

Deze avondgodsdienst, waarschijnlijk ontstaan in navolging van de vespers en lofzangen in de Roomse kerk, noemde men *het avondgebed*. Vonden zulke biduren in de beginne vele voorstanders, al spoedig echter misten zij bij de kerkelijken de nodige ondersteuning. Op de synode van Dordrecht in 1574 werd besloten (art. 51): *dat men de avondgebeden niet in zou voeren waar ze niet waren, en waar ze in gebruik waren gekomen zó voorzichtig af zou schaffen als het mogelijk was. Er werden daarvoor deze drie redenen opgegeven: ten eerste, opdat men de gewone predikatiën des te naarstiger bezoeken zou; ten tweede, opdat de huisgebeden des avonds, die ieder huisvader met zijn gezin schuldig is te doen, te vlijtiger onderhouden worden; ten derde, opdat de algemene gebeden op de vastendagen, die somtijds om enige bijzondere nood gehouden worden, te vuriger en plechtiger geschieden.*

Het is niet te ontkennen, dat die redenen enige grond hebben. Wellicht heeft ook tegenzin tegen 't geen men Rooms achtte tot zulk een beoordeling bijgedragen, gelijk de Hervorming over 't geheel menig schoon gebruik in de Roomse kerk uit overdreven afkeer van haar heeft verworpen. Ook zien wij hier dezelfde neiging om de Zondags en biddagviering te verheffen ten koste van andere lofwaardige en nuttige Godsdienstoefeningen; een neiging, die ook alle feestdagen deed gering schatten. En indien die avondgebeden noodzakelijk hadden moeten leiden tot schade voor de huiselijke Godsdienst, dan zou er geen dag moeten zijn, waarop deze minder vurig in

acht genomen wordt dan op de Zondag: iets, waarvan het tegendeel in ieder Christelijk huisgezin vaak overtuigend gebleken is. 't Is waar, de dagelijks herhaalde avondgodsdienst zal bij velen alras in sleurdienst ontaard zijn. Maar zo dit een geldige beweegreden tot afschaffing was, dan schaffe men ook de huiselijke Godsdienst af, die voor gevoelloze zielen vaak niet anders is dan een geesteloos werk van gewoonte. Het is ons altijd voorgekomen, dat er thans bij de hervormden te weinig gemeenschappelijke Godsverering is - in de regel slechts drie of vier uren van de honderd acht en zestig! - en dat wij in dat opzicht van onze Roomse medechristenen, wier heiligdommen zó vaak openstaan, veel zouden kunnen overnemen. Het geestelijk leven zou er niet weinig door opgewekt, de gemeenschap van de heiligen, de éénheid van gemoed, de broederlijke liefde ten sterkste door aangekweekt worden. De broedergemeente van de Hernhutters, die iedere morgen en avond vergadert en tegelijk in warm Christelijk leven zozeer uitmunt, is in ons oog ten dezen steeds een ideaal, een navolgenswaardig voorbeeld geweest. En wij verblijden ons, dat wij in de oorspronkelijke Hervormde kerk althans een krachtige ondersteuning van ons gevoelen zien.

Men vergeve ons eens ontboezeming, waarin de schone inrichting van de avondgebeden ons deed uitweiden. Wij keren tot hun geschiedenis terug.

Opmerkelijk is wat er op de synode van Dordrecht in 1578 in artikel 57 over werd verordend; "in gemeenten, waar het gebruik van de avondgebeden ingevoerd is en predikanten genoeg zijn om die te doen, zal het gedragen worden, doch alzo, dat daardoor het noodzakelijk gebruik van de huisgebeden niet nagelaten worde. En zullen de dienaren meer op het gebed acht nemen, dan om een lange predikatie en wijdlopinge verklaring te doen op het gehele of halve kapittel, dat zij in de avondgebeden gewoonlijk nemen zullen. Maar waar ze nog niet ingevoerd zijn zal men ze niet lichtelijk toelaten, ten ware in tijden van algemene noden, opdat de gewone predikatiën en huisgebeden niet in verachting komen. En zal aan alle kerken vrij blijven, vele of weinige avondgebeden te verordenen. En waar men acht, dat ze beter afgeschaft waren, zal men het advies van de classis en van de overheid van de gereformeerde Godsdienst hierover gebruiken."

Nu volgde de synode te Brugge in 1579, waarop de broeders "de avondgebeden indifferent achtten." In de handelingen van de provinciale synode van Zeeland, gehouden te Vlissingen de 21^e Februari 1581 leest men artikel 8: "alzo men bevindt, dat het besluit van de synode omtrent de avondgebeden en lijkpredikatiën in sommige kerken onderhouden en in andere nagelaten wordt, waaruit grote opspraak komt onder 't volk, heeft het de broederen goedgeacht, dat men dat punt aan de naastvolgende nationale synode zal voordragen, om daarvan een volkomen besluit te hebben".

Zulks geschiedde dan ook op de Middelburgse synode van 29 Mei van hetzelfde jaar, welker 47^e artikel evenwel slechts een verkorte herhaling was van het Dordtse in 1578. Die van 's Gravenhage in 1586 was in artikel 57 iets meer klemmend, en sprak er niet van om de avondgebeden niet licht toe te laten waar ze niet in gebruik waren; integendeel zij erkende, dat zij in vele plaatsen vruchtbaar bevonden werden en wilde, dat iedere kerk daaromtrent zou volgen wat tot haar meeste stichting diende. In de wegneming er van was de regel van 1578 voorgeschreven. De Dordtse synode eindelijk van 1618 en 1619 bepaalde in artikel 64 van de postacta schier letterlijk hetzelfde

Zó verminderde langzamerhand, hij verminderde belangstelling, een zó nuttig gebruik in de vaderlandse kerk. Een overblijfsel er van mag men in stads en grotere

dorpsgemeenten de avondweekbeurten achten. Doch deze zijn gans anders dan oorspronkelijk de avondgebeden, die alleen daarin bestonden, dat de gemeente samen kwam om haar Schepper en Vader door gezang en dankgebed te verheerlijken.

Na dit algemeen overzicht over de wijze, waarop men de avondgebeden beschouwde, verwondert het ons niet, dat de Brugse synode ze in 1579 onverschillig achtte, dat is, noch hun invoering een vereiste, noch hun afschaffing noodzakelijk oordeelde, maar aan de keus van de gemeenten overliet. Het verdient intussen zeer onze opmerking, dat men ze, nadat op 4 November dit oordeel was uitgesproken, reeds de 9^e van die maand te Gent, en ook te Brugge, in zwang bracht. In eerst gemelde stad geschieden zij van toen af "alle dagen in de St. Janskerk te vijf ure na de middag," des zomers zeker later; en zij waren alzó ingericht, dat ze met "lofzang en vermaan te samen een uur duurden." Ongetwijfeld geschieden zij op dezelfde wijze te Brugge. Zij zijn een heerlijke bijdrage tot de Hervorming in haar leven, gelijk we boven daarop onze aandacht vestigden (hoofdstuk VIII en bl. 229); en scheen ons dat leven in menig opzicht stroef en polemisch, hierdoor verschijnt het ons in het liefelijk licht van zachtheid en vruchtbaarheid. Als wij de koperen lichtkronen aanschouwen, die thans nog in schier geen dorpskerk ontbreken, dan mogen zij ons een tijd herinneren, dat ze meer ontstoken werden, dan alleen op de laatste avond des jaars en misschien op de avond van de goeden Vrijdag! In de 1848 eeuw, toen men ook deze avonden niet vierde, waren zij een doelloos versiersel en moeten menigeen hebben doen vragen, waartoe men ze aar toch had opgehangen, waarom men zó grote kosten er voor besteed had en zó overtollige weelde tot nuttiger einden niet afschafte. Zij zijn eerwaardige overblijfsels en getuigen van de Godsvrucht van 't voorgeslacht.

Bladzijde 26 (ook hier wordt geen artikel opgegeven) behelst nog de "verdeling van de klassen, gelijk zij voor dien tijd is goedgevonden." Op de classis van Gent, een jaar vroeger, 3 en 4 November 1578, gehouden, was reeds een classisverdeling gemaakt, waarbij echter niet gesproken was over de klassen onder Brugge, het Vrije enz., denklijk omdat de Hervorming toen aldaar nog niet genoegzaam gevestigd was. Thans was ook dáár de reformatie dermate toege nomen, dat men nodig oordeelde het volgende te verordenen:

1. "dat Brugge, Sluis, Aardenburg, Oostburg, Thorout met de omliggende plaatsen één classis uitmaken zullen.
2. Gent.
3. Yperen.
4. Oudenaarde.
5. Kortrijk.
6. Dendermonde.
7. Nieuwpoort.
8. Hulst.
9. Eekloo met aanliggende plaatsen.
10. Deinze.
11. Assenede.
12. Winkel.
13. Belle.
14. 14. Skennink (?)."

Ziedaar alles wat de geleerde TE WATER ons van deze Brugse synode heeft aan 't licht gebracht en, zoveel ons bekend is, het enige wat er van aan de vergetelheid ontruikt is. Het is echter meer dan vol doende, om de vurige wens in ons te

verlevendigen, dat eens nog de belangrijke handelingen van die kerkvergadering volledig ten nutte van de wetenschap openbaar worden. Mocht eerlang haar schuilhoek worden ontdekt en de weetgierigheid er voldoening in vinden!

De andere provinciale synode te Brugge werd gehouden de **8e Mei 1582**. Immers aan 't slot van de handelingen van de Gentse synode van 11 Maart 1581 werd bepaald: "belangende onze provinciale synode, zij zal de 8e Mei 1582 te Hulst gehouden worden, wél te verstaan in zover de zeven provinciën in de nationale synode niet samen gebracht worden: indien dat geschiedde, zo zal zij te Brugge gehouden worden." Daar nu een nationale synode werkelijk samenkwam te Middelburg in Mei en Juni 1581, zo vergaderde de provinciale te Brugge. De kerk van Sluis zond er haar gevolmachtigden. Doch de handelingen dezer synode waren reeds vóór honderd jaren nergens te vinden. Wat de afgevaardigden van Sluis naar die vergadering betreft, zij waren, ingevolge een kerkenraadsbesluit van 29 April 1582, GILLES VAN de ROUTE, predikant te dier stede en de ouderling LEVINUS GEERAERTS. Jammer, dat zij niet enig verslag inbrachten van het ter synode verrichte! In de volgende handelingen van de Sluise kerkenraad wordt er met geen enkel woord van gesproken.

XI.

DE WAALSE GEMEENTE.

Ook in de Vlaamse provinciën van Zuid-Nederland ontstonden al spoedig Franse gemeenten, 't zij dat ze haar oorsprong hadden van de vluchtelingen, die uit Frankrijk en de Waalse kwartieren naar Vlaanderen waren uitgeweken, 't zij van de vreemdelingen, die zich om handelsbelang en andere aangelegenheden in de grotere steden hadden neergezet en voor wie de Franse taal óf moedertaal óf een bekende was, 't zij van beide te samen. Zó hoorden wij reeds in 1566 de Franse predikers JUNIUS en de ons onbekenden doctor MARMY voor Brugge het Evangelie verkondigen. En zó verwondert het ons niet, dat wij in de bloeitijd van de Hervorming in die stad ook een Waalse gemeente gevestigd zien.

Vóór 1578 hebben wij geen blijken van haar aanzijn gevonden. Onder de verdichte namen, waarmede men sedert 1563 veiligheidshalve de Vlaamse en Franse gemeenten in de zuidelijke Nederlanden aanduidde, ontmoeten wij er geen voor Brugge, waaruit wij gerust mogen opmaken, dat er geen aanwezig was. Eerst op de synode, die de 16^e September 1578 te Antwerpen gehouden is, treedt de Waalse gemeente van Brugge te voorschijn. Zij schijnt toen reeds een predikant gehad te hebben in de ons uit de Uniestrijd bekende JAN HAREN, aan wien toen gelast werd de Franse troepen in het kamp te bezoeken en gedurende wiens afwezigheid de kerk van Antwerpen in de behoeften van de "gemeente van Brugge" zou moeten voorzien. Op dezelfde synode werd, artikel 26, bepaald, dat de gemeenten van Antwerpen, Gent, Brugge, Middelburg en andere Brabantse steden één klasse zouden uitmaken en al de overige Franse gemeenten in Nederland een andere. Voorts werd "op de vraag van die van Brugge" een besluit genomen omtrent iemand, die zich aan overspel en grote ontucht had schuldig gemaakt (art. 15). Uit artikel 11 van de volgende synode, gehouden te Antwerpen 5 Augustus 1579, maken wij op, dat ANTHONIE ROTRU, omtrent wie "de broeders van Brugge" een voorstel deden, deze beschuldigde was. Overigens ontving toen de kerk van Brugge met die van Gent, naar artikel 20, de last om de

volgende synode samen te roepen: zij vergaderde te Gent 16 Maart 1580. Dezelfde last ontving Brugge op de synode van 30 en 31 Maart 1583 (art. 20).

Gelijk de gemeente niet zeer groot zal geweest zijn, zó was zij ook door haar stoffelijke middelen niet zeer aanzienlijk. Op de synode te Antwerpen, de 14^e September 1580, werd bepaald (art. 9), dat de gemeenten van Antwerpen, Gent, Brugge en Middelburg voor een half jaar de predikdienst te Yperen en Nivelles zouden helpen onderhouden met 20 pond gr., waartoe ieder 5 pond zou bijdragen. Doch Brugge bleef daarin nalatig. Want de 15^e Maart 1581 werd op de synode te Antwerpen besloten de kerk van Brugge aan te manen tot voldoening van de 30 gulden, die zij aan die van Yperen zenden moest. Daarenboven zou de Brugse gemeente aangezet worden om zich te voegen naar 't gebruik van de andere kerken en aan haar leden de gewone bijdragen te verzoeken (art. 3). Ook werd (art. 17 en 18) goedgevonden, dat Antwerpen 8, Middelburg 5, Brussel 3, Gent 3 en Brugge 2 pond zouden opbrengen, ten einde Doornik met 15 en Yperen met 6 pond voor een half jaar bij te staan.

Van het ontstaan van de Hervormde kerk af had men het er steeds op toegelegd om fondsen te verzamelen voor de opleiding van studenten in de Godgeleerdheid. Iedere gemeente moest daartoe het haar toebrengen. Doch ook hierin was Brugge achter. Op de synode te Antwerpen, 13 September 1581, werd vastgesteld (art. 2), dat de gemeenten, die dit verzuimden, zouden vermaand worden, "en met name die van Brugge, aan welke daartoe brieven zullen gezonden worden." In de afwezigheid van de predikant J. HAREN zouden die van Gent of Brussel er in de predikdienst voorzien, en het zou aan de gemeente van Brugge worden opgelegd te zorgen, dat de predikant, die haar kwam bezoeken vrij zou zijn van alle onkosten en verteringen, hetzij door tussenkomst van de magistraat of op andere wijze" (art. 14). Dat echter bij al deze klemmende bepalingen meer aan onmacht dan aan onwil van de gemeente moet gedacht worden bewijst artikel 18: "op het vertoog van de ouderling van de kerk van Brugge, aangaande de armoede zijner gemeente, doet het de vergadering leed, dat zij de 7 pond gr. nog niet voldaan heeft, waarop zij geschat was bij vorige synoden. Nochtans gezien hebbende op de kleine middelen, die zij zeggen te bezitten, worden hun de 2 kwijt gescholden, en zij zullen voor ditmaal vrij zijn van de bijdrage, die aan de andere gemeenten is opgelegd, hun verzoekende, dat zij voor 't vervolg bereid zijn te voldoen aan 't geen door de synode van hen zal gevorderd worden."

Ook uit de rang, die de gemeente van Brugge inneemt, en uit de som, waarvoor zij werd aangeslagen, kan men haar minderheid in aanzien en welvaart afleiden, doch tevens ontwaren, dat zij van lieverlede zeer in bloei is toegenomen. De achterstaande tabel van uitgaven, die ter bekostiging van de algemene belangen van kerk en predikdienst naar tijdsgelegenheid bepaald werden, geeft ons daarvan een overzicht. Wij lezen niet, buiten 't vermelde, dat Brugge naderhand nog ooit in de voldoening van zijn schatting is te kort gebleven.

Dat de avondgebeden ook in de Franse kerk te Brugge waren ingevoerd is waarschijnlijk. Straks hoorden wij, dat 13 September 1581 orde gesteld werd op de predikdienst in afwezigheid van de predikant HAREN. Te die zelfde tijd werd bepaald, dat de leraar, die de kerk van Brugge zou gaan bezoeken, niet gehouden zou zijn de verordening te volgen, nieuwelings ingesteld, betreffende de avondgebeden. Aan de klasse zou het staan, te beoordelen of de predikant van de plaats, teruggekeerd in zijn gemeente, ze in 't vervolg behoort te verrichten.

Meerdere berichten van de Waalse gemeente te Brugge kunnen wij niet mededelen. In het volgende tijdperk zullen wij er ons nog eens op gewezen zien, als wij haar, gevlucht met haar predikant, grotendeels te Leiden zullen terugvinden. Thans zullen wij op haar leraars letten.

XII. WAALSCHÉ PREDIKANTEN.

1. JUNIUS

Onder de predikanten, die in 1578 als eerste Evangelieverkondigers te Brugge optraden, wordt, tegelijk met CAPITO en LOPIUS, opgenoemd de moedige, ijverige en geleerde Godsmán FRANCISCUS JUNIUS, die wij in 1566 de Brugse kruisgemeente met levensgevaar zagen dienen. Indien dit bericht juist was, dan zou, gelijk hij toen in 't Frans predikte, ook nu JUNIUS, die daarenboven zelf getuigt, dat hij de Nederlandse taal niet verstond, onder de Waalse predikanten te Brugge moeten geteld worden. Doch er is voldoende reden om te stellen, dat de Vlaamse historieschrijver zich vergist en door verwarring van zijn berichten JUNIUS' vroeger verblijf te Brugge tot dit latere gemaakt heeft. Immers in het levensbericht, waarin de beroemde man zijn eigen lotgevallen beschreven heeft, maakt hij niet alleen van zijn tegenwoordige dienst te Brugge geen de minste melding, maar zegt uitdrukkelijk, dat hij zich in 1578 in Duitsland ophield. En, wat alles afdoet, men deed veel meer dan één poging om hem aan de dienst van de Nederlands-Waalse kerk te verbinden, maar steeds vruchteloos.

Op de synode te Antwerpen, 16 September 1578, werd besloten (artikel 5): "men zal aandringen bij de hertog [of paltsgraaf] CASIMIR, dat bij toesta aan M. du Jon [eigenlijke naam van Junius] de kerken dezer landen te komen dienen en helpen, en deze zal verzocht worden het beroep aan te nemen in de gemeente, die hem door de volgende synode zal toegewezen worden; en zo bij komt vóór de synode, wordt aan de kerk van Antwerpen in last gegeven hem te bezigen waar men hem nodig zal oordelen".

Indien nu al Junius op deze aandrang ware overgekomen, dan had gewis de kerk van Antwerpen meer aanspraak op hem dan die van Brugge. Dat zij die aanspraak gelden liet blijkt uit artikel 13 van de synode van Antwerpen, 5 Augustus 1579: "brieven zullen geschreven worden aan M. DU JON uit naam van de vergadering, waardoor men hem zal te kennen geven, dat genoemde vergadering de broeders van Antwerpen heeft geoordeeld in hun recht te zijn, wat betreft hun moeite om zijn persoon aan hen te verbinden [en la poursuite qu'ils font de sa personne], niettegenstaande de door hem aangevoerde redenen, die door gezegde Antwerpsehe broeders zijn blootgelegd; hem zal dus vooral gebeden worden de gemeente van Antwerpen te komen dienen."

In dezelfde vergadering werd besloten (art. 18) bij Junius berichten in te winnen aangaande zekeren NICOLAAS ESCOHIÉR, geboortig van Wambrecies bij Rijssel en student te Nieuwstad - waar Junius thans onderwees - ten einde te weten, of ESCORIÉR geschikt is om eenmaal de heilige dienst waar te nemen en gezind om gezonden te worden waar de Waalse synode zal goedvinden.

Is alzo JUNIUS niet te Brugge, en evenmin elders in Nederland, te dien tijde werkzaam geweest, wij kennen andere Waalse predikanten, die de Brugse gemeente dienden, en wij willen hen gadeslaan.

2. JAN HAREN.

Misschien heeft de geschiedenis geen tweede voorbeeld van zó grote lichtvaardigheid en gewetenloosheid in het veranderen van godsdienstige belijdenis als zij ons in deze man doet kennen. Waarschijnlijk behoorde hij oorspronkelijk tot de Roomse kerk. Hij werd vervolgens Waals predikant, maar keerde tot de Roomse kerk weder. Andermaal Waals predikant geworden te Brugge, werd hij daarop nogmaals Roomsgezind. Hij eindigde met voor 't laatst zijn lichtzinnigheid te belijden en, zich aanbevelende aan de barmhartigheid van de hervormde gemeente, in haren schoot weder te keren! Voorwaar, wij zouden geneigd zijn een zó onwaarschijnlijk bericht te loochenen, indien er helaas! de geschiedenis geen onweerlegbaar bewijs van gaf.

JAN HAREN, ook voorkomende onder de naam van HARING, was van Valenciennes. In de tijd van ALVA had hij eens, om zijn goederen te redden, "zijn pardon gehaald en genoten." Daarna berouw tonende, werd hij wederom tot het predikantsambt toegelaten, tegen de mening en de wil van velen, die hem beter kenden en hem voor eerloos hielden. Twijfelachtig is het of wij dit bericht zó moeten opvatten, dat hij te Valenciennes geboren, of dat hij er in de predikdienst werkzaam geweest en van dáár als predikant te Brugge gekomen was. Trouwens dat dit laatste waarheid is, is ons reeds gebleken, en het wordt daaruit waarschijnlijk, dat HAREN reeds in 1578 of in 't begin van 1579, na van zijn bezoek van de troepen in het kamp teruggekomen te zijn, predikant te Brugge geworden is.

Hij was gehuwd, en had denkelijk tot zijn woonplaats een gedeelte van het Karmelitenklooster, waar het volk op de 3^e Juli 1579 heen stooft om hem te vermoorden en, hem niet vindende, zijn vrouw op de gruwelijkste wijze mishandelde. Dat hij een man was van een woest en wraakzuchtig karakter, zó weinig overeenkomende met het Evangelie van de liefde waarvan hij verkondiger was, toont zijn gedrag op de volgende dag, toen hij, gelijk wij hoorden, gewapend, "met de rondas aan 't lijf," aan het hoofd van een bende Waalse soldaten naar het huis van de kolonel DE MOL snelde, om het aan een woedende plundering prijs te geven.

Dat HAREN echter een man was van aanzien en invloed in de Franse kerk blijkt ons daaruit, dat hij op de synode te Gent, 16 Maart 1580, de waardigheid van scriba bekleedde, en op die van 19 September 1582 te Antwerpen het voorzitterschap waarnam nadat hij ze met een rede geopend had, waartoe hij op de vorige kerkvergadering (art. 19) was verkozen. Inzonderheid blijkt het uit zijn betrekking tot de prins van Chimay; onzalige betrekking, waarvan wij weldra de gruwzame diepte peilen zullen! Wij lezen, dat aan HAREN Op de synode te Antwerpen van 30 en 31 Maart 1583 (art. 17) met de predikant MASSIS werd opgedragen, om gemelde prins een beschikking van de vergadering op een door hem gedaan verzoek bekend te maken. Het schijnt, dat HAREN, door deze zending met de prins in nadere aanraking gekomen, aldaar nadat CHIMAY in Augustus 1583 als gouverneur van Brugge te dier stede gevestigd was aan dezen nauw verbonden werd en, wettigt ook als hofprediker, in zijn dienst trad. Immers, wij zien HAREN naar Middelburg afgezonden tot de prins van Oranje en aan dezen aldaar 28 Augustus de credentiebrieven van CHIMAY en de vier leden van Vlaanderen overhandigen. Vervolgens zien wij HAREN 2 September uit Middelburg vertrekken, belast met een brief van ORANJE aan zijn broeder, graaf JAN van Nassau. Daarop lezen wij een schrijven van HAREN uit Keulen van 20 September aan gemelde graaf, waarin hij zegt, dat hij sedert veertien dagen aldaar vertoeft om aan hertog JAN CASIMIR, 's graven schoonbroer, de begeerte van ORANJE te doen verstaan, waarin hij tevens de niet zeer gelukkigen uitslag van zijn zending bij CASIMIR ontwikkelt en zegt, dat hij naar huis (Brugge) wederkeert. Zó

eervolle lastgevingen zag HAREN zich toenmaals aanbevolen; zó deelde hij in 't vertrouwen van de vorsten!

Ongetwijfeld heeft hij tot aan de herovering van Brugge door de Spanjaarden aldaar vertoefd en, misschien in dienst van CHIMAY, het predikambt waargenomen: want hij gaf er de huichelende vorst in 1584 attestatie van de hervormde Godsdienst. Daarop vertrok hij met de prins, wie hij - waardig voorwerp zijner vriendschap! - "zeer toegedaan was," naar diens goederen. De broederen op de synode van Leiden de 29^e Oktober 1584, vonden het dan ook (art. 4) "vreemd, dat HAREN zich op zodanige wijze verwijderd had, zonder aan enige gemeente kennis te geven, en bepaalden, dat hem brieven zuden geschreven worden, om zich op de volgende synode te doen vinden, ten einde daarvan de redenen bloot te leggen".

De ongelukkige! Hij verscheen niet. Ja hij wierp zich in de armen van de Jezuieten, onder wie hij te Antwerpen voor de tweede maal de hervormde Godsdienst afzwoer, terwijl hij zich niet ontzag haar met gedrukte libellen te smaden en te beschimpen. Is het wonder, dat de synode, te Leiden gehouden 18-20 September 1585, hevig geschokt, onuitsprekelijk verontwaardigd was? Is het wonder, dat zij besloot (artikel 14) hem op Zondag, 23 Oktober, in al de Waalse kerken van de Nederlanden plechtig te doen verklaren als afgesneden van de gemeente? Is het wonder, dat zij daartoe opzettelijk een banformulier vaststelde? Hoor, hoe het in de krachtige taal van 't oorspronkelijke tot de gemeente sprak en met wat gloeiende kleuren de forse tijdgeest er zich in afspiegelt:

"Mes frères! Il est toot notoire, que Jan Haren, qui par cydevant a tenu rang de pasteur et ministre de l'évangile en l'église du Seigneur, s'est par un juste jugement de Dieu révolté de la vérité cognue et par lui preschée, estant devenu ennemy d'icelle, ne cesse de la blasphémer. Il a délaissé Jesus Christ et Son église, pour adhérer à l'antichrist de Rome et se plonger au borbier de toute superstition et idolatrie, en suivant le chemin de Balaam, fils de Bosor, qui ayma le salaire d'iniquité, et ainsi ne cesse d'estre un schandale et achoppement à beaucoup de gens, les quols par tous moyens is lui possible il tasche de divertir de la vraye religion et vérité évangélique. Par taai nous le vous denongons excommunié de l'église de Dieu, ne pouvans juger autrement de luy, si longtemps qu'il persistera en ceste apostasie, sinon qu'il soit maudit et exécration et qu'il n'a ne part ne portion aucune à la communion des saints, c'est à <lire mix dons et graces, que le Pils de Dieu a acquis à Son église, d'autant qu'il s'est abandonné à la puissance de Satan, ayant choisi sa part et portion avec les hypocrites et ennemis de la vérité. Parquoy tous fidelles auront doresnavant à le fuir et éviter comme une poste contagieuse, sans avoir aucune accointance ou conversation familière avec lui, comme est de le recevoir en la maison, manger et boire avec luy ou aucunement le saluer, à ne communiquer aux oeuvres et impietez d'icelui, et qu'il ayt homo de sou iniquité; prians Dieu, qui seul congnoist les coeurs, que sy néanmoins il estoit des éléuz, ceste excommunication puisse servir à le ramener au droict chemie et vraye repentance de ses péchez, á la gloire de Dieu et édification de son église."

Ook de Waalse kerk te Keulen werd met dit besluit bekend gemaakt en werd verzocht het mede te delen aan de naburige gemeenten, ten einde het zó spoedig mogelijk ten uitvoer te brengen (artikel 15).

HAREN moet van zijn gedrag een verdedigingschrift hebben in 't licht gegeven. Althans wij vinden onder de schriften van FRANCISCUS JUNIUS één, dat getiteld was: "response à (apologie de J. HAREN" en dat te Amsterdam uitkwam bij LAURENS JAQUES in het jaar 1587. Doch vooral was het een Schotschrift, een "libel fameux", aan HAREN toegeschreven, waarin de protestantse vorsten

schandelijk beschuldigd werden, dat in 1602 veel opspraak verwekte. In dienst zijnde van de hertogin van Kleef, werd hij gevangen genomen en vervoerd naar Lorraine. Nochtans onschuldig bevonden aan veel waarmede hij beticht was, werd hij omstreeks 1609 ontslagen. Weder gaf hij daarop een boek in 't licht, waarin hij zijn roekeloos en ongestadig leven jammerlijk beklagde en groot berouw toonde "in de gereformeerde kerken".

Ja, hoe ongelofelijk het ook schijnen moge, JAN HAREN is nogmaals tot de Hervormde kerk teruggekeerd en in haar schoot opgenomen! Ongetwijfeld vond het plaats te Wezel, en het zo even vermelde boek, waarin hij zijn lichtzinnigheid betreurde, is hoogst waarschijnlijk geen ander dan 't welk betiteld is: "la repentance de Jean Haren et son retour en l'église de Dieu, publiquement par lui recitée en l'église Wallonne à Wesel," tot het drukken van welk geschrift "in de Waalse en Duitse sprake" aan Loys ELZEVIER de jonge te 's Hage door de Statengeneraal de 29e April 1610 voor de tijd van zes jaren octrooi verleend werd. Hoogst opmerkelijk zijn dan ook de artikelen van de synode te Amsterdam, gehouden 21-24 April van hetzelfde jaar, die wij hier letterlijk laten volgen:

"12. Lettres seront écrites à l'église de Wesel, par lesquelles lui sera signifiée, que ceste compagnie s'est grandement resjouie au Seigneur, de ce qu'il Lui a pleu toucher le coeur de Jan Haren, jadis ministre de la paroke de Dieu en l'église reformée de Bruge et depuis apostats, d'abjurer son apostasie et quitter les superstitions et idolatrie de la papauté, mais qu'elle eut bier désiré, qu'ils eussent differé la reception d'iceluy en la paix de leurs églises jusques à l'avis de nostre sinode, considéré qu'il avoit esté excommunié en toutes nos églises.

"13. On a remis à la discretion de l'église de Wesel de recevoir Jan Haren à la communion de la sainte cène; et quant au ministère de la parole, la compagnie a jugé qu'il n'y doit point estre receu avant une longue espreuve de sa repentance et sans l'avis de nostre sinode.

"14. Nous n'avons pas pour le présent trouvé expedient de publier en nos églises la repentance du dit Haren pour le recevoir à la paix de toutes nos églises, mais par plusieurs consideratons avons plutost trouvé bon d'en differer la résolution jusqu'au prochain sinode."

Men ziet hieruit, dat de broederen noch de bekering van HAREN sterk vertrouwden noch er zeer mede waren ingenomen. Men kende de wispelturige man. Intussen werd door de Statengeneraal de laatste Juli 1610 het volgende besluit genomen:

"Op het rekwest van Johan van Haren, gewezen predikant, is geaccordeerd op zijn ootmoedig begeren van remissie van zijn voorgaande gedane fouten, dat hij zich met zijn huisvrouw alhier in Holland zal mogen begeven met van de woon en gedragen in alle gehoorzaamheid en getrouwheid, mits doende eed van getrouwheid gelijk andere ingezetenen van de lande."

Eerlang werd dan ook de verzoening getroffen, en de synode te Breda van 15-17 September 1610 draagt er deze opmerkenswaardige bewijzen van:

"Jean Haren, ayant donné suffissant tesmoignage de sa repentance, la compagnie a trouvé expedient de no differer plus longtemps de le recevoir à la paix de nos esglises, les quelles seront publiquement adverties de sa reconciliation selon la formo, qui s'ensuit:

"Mes freres! Il y a vingtinq ans ou environ, que nos églises, ayant esté grandement scandalisées par la revolte de maistre Jan Haren, tors ministre en l'église francoise de Bruge, trouvèrent expedient de le nommer publiquement et retranchèrent de leur

communion, avecq exhortation à tous fidelles de le fuir et n'avoir aucune accointance avecq lui, et cependant prier Dieu, qui cognoist les, coeurs, d'avoir pitié de lui et vouloir le ramener au droit chemin et vraie repentance de ses fautes. Or est il que depuis quelque temp, Dieu, qui est riche en misericorde, l'a redressé et renris au droit chemin selon qu'il en a lui mesme donné bon et suffisant tesmoignage par uno publique et solemnelle confession et recognoissance de son peché, tant de bouche que par escrit; ce qui a donné occasion à nos églises de lui tendre la main et condescendre à son humble et instante requeste, d'estre receu à reconciliation et restably en nostre communion; ce qu'elles ont trouvé expedient de vous représenter, afin que par ceste publique declaration un chacun soit adverty de le tenir et recongnoistre pour frère et membre de nostre corps, se rejouir de sa conversion, en rendre gloire à Dieu, et Le prier de lui faire la grâce de perseverer constamment en Sa verité, à louange de Son saint nom et édification de Son église."

De Waalse broederschap liet het hier niet bij, maar ondersteunde en hielp ook de weergekeerden zondaar, die zich thans - er is geen twijfel aan - hier te lande ergens met van de woon gevestigd had, waar is ons niet gebleken. Op de synode te Dordrecht van 14-16 September 1611 werd (artikel 22) besloten: "de vergadering, overweGente, dat onze broeder JAN HAREN tot nu toe geen middel heeft gevonden om herwaarts tot enigen staat [condition] te geraken, heeft goedgevonden hem te gemoet te komen met de som van 100 daalders en hem schriftelijk aan enige kerken in Frankrijk aan te bevelen, waartoe onze broeders DOUCRER en GOULARD gelast zijn. Inmiddels zal het hem vrijstaan de gunst van de heeren Staten en van de Nederduitsche kerken in te roepen, ten einde groteren bijstand te verwerven." Het schijnt hieruit, dat HAREN niet tot de predikdienst was toegelaten. Zo al, dan zien wij, dat de Nederlandse kerk de afvallige wantrouwend van zich stiet. Harde straf, maar ook recht vaardige kastijding voor de man, die weleer had samengespannen met een snoden vorst, aan wien de ondergang van de Hervorming in Vlaanderen grotendeels is toe te schrijven!

Wij vernemen nog, dat HAREN op de synode te Rotterdam van 12-15 September 1612 (artikel 4) enige kleine geschriften ter inzage en goedkeuring voorstelde, waartoe een commissie benoemd werd, welk besluit werd aangehouden op de vergadering van 18 en 19 September 1613 te Delft (artikel 14); doch hiermede eindigen onze berichten, en zijn sterfjaar hebben wij niet kunnen ontdekken.

Zó moest dan de ongelukkige, onder de last van de schande en vernedering die op hem rustte, door zijn pen in zijn karig levensonderhoud voorzien en schier van de weldadigheid afhangen. Wat verschil met vroegere dagen, toen hij, vereerd als één van de aanzienlijkste mannen in de kerk en aan 't hoofd van een bloeiende stadgemeente tot een prinsenhof de toegang had en met vorstengunst overladen werd!

2. JAQUES DE LA DRÉVE.

Nadat MICHEL FOREST zeven maanden te Nivelles de heilige dienst had waargenomen en tot predikant te Doornik benoemd was werd JAQUES DE LA DRÉVE op de synode te Antwerpen, 14 September 1580, tot zijn opvolger te Nivelles verkozen (art. 11-13). Op de volgende synode aldaar, 15 Maart 1581 (art. 6), komt hij voor als predikant te Mechelen: (of is hier of vroeger Nivelles met Malines verward?) Evenzó op die van 21 Maart 1582 (art. 14), wanneer hij toegevoegd werd aan LUCAS TRELCAT te Brussel tot aan de volgende synode, terwijl FOREST in zijn plaats te Mechelen zou dienen. Nu diende de gemeente van Brugge een verzoekschrift in aan de synode te Gent, 5 Oktober 1583, om J. DE LA DRÉVE tol leraar te ontvangen, 't welk haar werd toegestaan (art. 4). HAREN was toen afwezig, met hoge zendingen

belast, gelijk we boven (bl. 261) zagen, en meer bijzonder aan de dienst van CHIMAY, welligt ook als prediker, verbonden. Ook kan de Waalse gemeente te Brugge thans dermate in bloei zijn toegenomen, dat men er behoefte had aan twee predikanten.

Dit komt te waarschijnlijker voor, omdat op dezelfde bijeenkomst (art. 11) bepaald werd, dat de predikant KAMIER in Frankrijk zijn dienst mocht voortzetten totdat hij herwaarts door de kerken zou worden teruggeroepen, in welk geval over DE LA DRÉVE beschikt zou worden. Zou men dan de Waalse broederen te Brugge geheel van predikanten beroofd hebben? Of bleef er in zulk geval toch nog niet één leraar over? Daarenboven gissen wij 't uit hetgeen op de volgende synode te Antwerpen, 15 Maart 1584 (die door DE LA DRÉVE geopend werd met eene rede over 1 TIM. 1: 18, verv.), werd vastgesteld (art. 14): "om aan hot rcgtmatig verlangen van de kerken N. N. te voldoen, heeft de vergadering goedgevonden H. te verzoeken er heen te gaan. Maar in geval hem dit onmogelijk is wegens Benige ons bekende redenen heeft D. beloofd zich er heen te begeven en te dienen." Is 't niet, alsof onder de letters H. en D. de namen van HAREN en DRÉVE schuilen, van wie, gesteld dat zij te samen in dezelfde gemeente arbeidden, dan ook één van beide des te gemakkelijker voor enigen tijd kon gemist worden? En vernamen wij niet van DRÉVE, dien wij hier zijn dienst horen beloven, dat hij ter vergadering als redenaar tegenwoordig was? Eindelijk, op de synode van Leiden, 29 Oktober 1584, werd een beschuldiging wegens onkuisheid onderzocht, door HAREN vroeger ingebracht tegen DE LA DRÉVE, die moeilijker had kunnen worden opgeworpen, indien wij niet aannemen. dat beide personen in één plaats woonden. Het schijnt, dat ook HENRY FIEVET in dezelfde zaak aanklager was, in welke echter DE LA DRÉVE gans onschuldig werd bevonden.

Of daarmee in verband stond, dan wel of het op een andere zaak betrekking had wat wij in dezelfde vergadering geschied vinden ten aanzien van een verzoening tussen JACQUES DE LA DRÉVE en de ouderlingen en diakenen van Brugge durven wij niet beslissen. Het eerste is wel te denken: de kerkenraadsleden zullen hem waarschijnlijk mede verdacht gehouden en koel bejegend hebben zolang hij niet vrijgesproken was van een beschuldiging, die zijzelf ook op een vorige synode te Antwerpen, vermoedelijk die van 15 Maart 1584, hadden ingebracht. Inmiddels waren grote veranderingen voorgevallen. PARMA had Brugge veroverd en de predikanten waren met schier de ganse gemeente heen gevlucht. DE LA DRÉVE en de Waalse kerkenraad hadden de wijk genomen naar Leiden. En nu kwam op de eerste vergadering van de Waalse kerken in Noord-Nederland, te dier stede gehouden, de bevorens ingediende aanklacht ter tafel. En wij lezen tot onze blijdschap, dat aan de klagers voldoening gegeven en de bevrediging van beide partijen gesloten werd. Tevens kwam de verzoening tot stand tussen de predikant en FRANCOIS JOMBART en BRIXUS DU PRÉ.

Ook het grootste gedeelte van de hervormde gemeente had met de predikant te Leiden een wijkplaats gezocht. Toch schijnt al wat gebeurd was een zó ongunstige indruk te hebben nagelaten, dat de gemeente in haren voormalig herder en leraar en nu haar lotgenoot in de ballingschap de vereisten zedelijke invloed miste en het consistorie te Leiden zijn dienst afwees. Eenparig was de uitspraak van de broederen, dat zij, in plaats van DE LA DRÉVE aan hun kerk te verbinden, tot hun meerdere stichting een ander verlangden (art. 2). Hij zou dus nog te Leiden blijven voort arbeiden tot aan het einde van het tijdperk, waarvoor hij bij voorraad beroepen was geworden, na welk tijdsverloop ADRIANUS SARAVIA de gemeenteleden, bijeen zou roepen, en, na hen vermaand te hebben, om door alle middelen de rust en de vrede van de kerk te zoeken,

hun zou te kennen geven, dat de synode, wegens de sedert enige tijd toegenomen aanwas van de gemeente, voor ditmaal aan de leden toestond een leraar te kiezen, die zij geschikt zouden vinden.

Op de volgende synode te Middelburg, 5 en 6 April 1585, die door DE LA DRÉVE geopend werd met een rede over 1 TIM. 2: 1, werd bepaald (art. 5), dat hij van de gemeente te Leiden ontslagen was, waarvan hem schriftelijk bewijs zou gegeven worden. Reeds was hij te Amsterdam werkzaam (art. 4), en de magistraat dier stad had hem de vrijheid vergund om zich naar goedvinden elders te begeven, mits hij de gemeente drie maanden tevoren waarschuwde. Tevens werd goedgevonden (art. 13), dat hij, in geval de predikant LA MOTTE Oostende verliet, aldaar de dienst zou waarnemen. Aldra is hij dan ook daarheen getogen. Althans op de synode van 18-20 September van hetzelfde jaar te Leiden werd hij aangesteld om zijn dienst te Oostende voort te zetten, niet belofte van de broeders, om de gouverneur en baljuw dier stad te verzoeken, dat zij in zijn onderhoud voorzien wilden en pogingen aanwenden, dat hij zijn bezoldiging van de tesorier van Zeeland of op andere wijze ontvange, bij gebreke van welk onderhoud zijn vertrek hem zal vrijstaan (art. 9). Ook hier vertoefde hij slechts kort, vermits ter vergadering 19 Maart 1586 te Amsterdam (art. 11) een verzoek inkwam van de gemeente van Dordrecht, die hem tot predikant begeerde, waarop men goedgevond, dat hij er in de dienst zou voortgaan. de 24^e September 1586 werd hij er door de Leidse synode tot vast predikant aangesteld (art. 11). Hij ondertekende nog de acten (de Delftse, 23 en 24 September 1587, maar komt op die van 24 en 25 Maart 1588 te Haarlem voor als overleden, verzoekende de Dordtse gemeente in zijn plaats een ander (art. 15). Aan zijn weduwe werd toen, ter erkenning van de door hem bewezen diensten, 100 gulden toegelegd, en haar zijn bekentenis ter hand gesteld, waardoor hij zich als schuldenaar verklaarde aan de beurs voor de studenten. Die schuld bedroeg 100 gulden, waarvan hem op zijn verzoek op de synode van Maart 1584 (art. 9) uitstel van betaling vergund werd; en deze som was geleend geworden, om aan zijn behoeften tegemoet te komen (synode te Antwerpen 3 en 4 Oktober 1584, art. 6). De synode van Middelburg 5 en 6 April 1585 (art. 2) drong wel op voldoening aan, maar slechts als hij daartoe naderhand de middelen zou hebben. En toen hij, in hetzelfde jaar op die van Leiden een obligatie overbracht op de weduwe van JAN QUENON nam haar de vergadering aan, doch besloot de weduwe niet te dringen dan wanneer zij bij machte was (art. 2).

Wisten wij hieruit niet zó zeker waartoe hem de som was voorgeschoten, wij zouden hem anders voor een kwekeling mogen houden, door de zorg van de Waalse synode opgeleid. Wij kenden dan ook misschien zijn geboorteplaats en de school zijner studiën. Thans verkeuren wij daaromtrent in 't onzekere en konden slechts het tijdvak 1580 tot 1587 uit zijn woelig en onrustig leven gadeslaan.

Zó sluiten wij, na dezen blik op de Waalse gemeente en haar predikanten te Brugge, dit tijdperk, het schoonste, dat de Hervorming aldaar beleefde. Terwijl wij staarden op zó bloeiend verleden konden wij reeds hier en dáár een donkere toekomst niet voor ons oog verbergen. Wij weten wat ons toeft. Maar wat nieuwe beproevingen, wat dagen van kommer en vernedering, ja wat volslagen ondergang des Heeren gemeente verbeiden, met aange name gewaarwordingen beschouwden wij taferelen van licht en geloof, van godsdienstige heldenmoed en Christelijk leven; en wij scheiden van vijf onvergetelijke jaren in de Hervormingsgeschiedenis met vrolijk dankgevoel voor de Koning van de kerk, Die ook dáár Zijn wijngaard plantte en bloeien deed. Verheugen wij ons, dat wij vruchten zagen rijpen, die, al zijn ze ginds verloren gegaan, van de vaderlandse kerk tot zegen zijn geweest!

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

DE KERKHERVORMING TE BRUGGE.

**EEN HISTORISCH TAFEREEL VOOR CHRISTENEN, DIE VOEDSEL
ZOEKEN VOOR DE GEEST EN OP GODS WEGEN LETTEN,**

DOOR

H. Q. JANSSEN,

PREDIKANT TE ST. ANNA TER MUIDEN,

LID DER MAATSCHAP VAN NEDERLANDSE LETTERKUNDE;
VAN HET ZEEUWS, FRIES EN HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT.

IN TWEE DELEN.

TWEEDE DEEL.

TE ROTTERDAM,

Bij VAN DER MEER & VERBRUGGEN.
1856.

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2005

VIJFDE TIJDPERK.

VAN DE VERHEFFING VAN CHIMAY TOT GOUVERNEUR VAN
VLAANDEREN TOT DE INNEMING VAN BRUGGE DOOR de HERTOG VAN
PARMA EN LATER.

1583, 1584, vv.

DE GEMEENTE, BESTORMD EN VERDREVEN IN DE VREEMDE.

I. CHIMAY.

Wie geen vreemdeling is in de Hervormingsgeschiedenis van de zuidelijke Nederlanden bevroedt reeds terstond, dat bovenstaand opschrift niet wijst op het fraaie en sterke stadje in zuidelijk Henegouwen, dat, in de bossen verscholen, met een prinsdomtitel prijkt, maar op de beruchte man, wiens man, door die prinsdomtitel opgeluisterd, tevens bevlekt is door het trouwloos verraad, dat de reformatie in Vlaanderen ten val sleepte.

KAREL VAN CROY of CHARLES DE CROY, prins van Chimay en na de dood van zijn vader hertog van Aarschot, ridder van het gulden vlies, was geboren 1 Juli 1560 en de zoon van FILIPS, de beroemden hertog van Aarschot, die, hoewel met vurige liefde voor de vrijheid van zijn vaderland bezielde, uit onzaligen naijver jegens de prins van Oranje zich met Spanje's koning verzoende en naar het vrije Venetië week, om er teleurgesteld en bedroefd in 1595 te sterven. Zijn moeder was JOHANNA HENRIËTTE, vrouwe van Halewijn en Comines.

Schrander en moedig, eerezuchtig en welsprekend, was ook hij, naar het voorbeeld van zijn vader, een warm voorstander van de vrijheidszaak. Nog in de jongelingsleeftijd ondertekende hij de Unie van Brussel en was tegenwoordig bij de vredesonderhandelingen te Keulen. Schoon opgevoed in de leerstellingen van het Rooms-katholicisme, waaraan beide zijn vader en vooral zijn moeder vast verkleefd waren, stond hij aanvankelijk naar de hand van de oudste dochter van de prins van Oranje; doch de tegenstand zijner moeder vrijdelde zijn plannen. Toen laatstgenoemde gestorven was deed hij aanzoek aan MARIA VAN BRIMEU, gravin van Megen, dochter van KAREL VAN BRIMEU, graaf van Mogen, en weduwe van LANCELOT VAN BERLAYMONT, in jeugdige leeftijd in het jaar 1578 overleden. Deze, met hart en ziel verknocht aan de hervormde Godsdienst, had zich na de dood van haar man naar Sédan bij de hertogin DE BULTION begeven om dáár te ongestoorder en vrijer haar geloof te belijden, en wij zullen beneden, nogmaals haar ontmoetende, de treffendste blijken van haar protestantse Godsdienstzin aanschouwen.

Nog zeer jong, bevallig en schoon en in 't bezit van grote rijkdommen, trad zij in 1580 te Sédan met CHIMAY in de echt.

Het is vooral aan haar invloed toe te schrijven, dat de prins van nu af zich aan de zijde van de Hervorming schaarde en haar belangen met de levendigste krachten voorstond. Niet minder betoonde hij zich ijverig staatsgezind. Herhaaldelijk bood hij aan de Staten en ORANJE zijn dienst aan. Ja hij gaf te Sédan in 1582 een geschrift in 't licht, waarin hij zijn liefde voor de vrijheid des vaderlands op de overtuigendste wijze uitsprak, de Spaanse koning vergeleek bij JEROBEAM en andere goddeloze koningen en hem een tiran, een TARQUINIUS SUPERBUS, een Turk heette, terwijl hij aan de andere kant de hoedanigheden verhief van ALENCON, die de Nederlanden hadden aangenomen, en hem zijn genadige heer en meester noemde. Zó had zich CHIMAY tegen de partij gesteld, die zelfs zijn vader, de hertog van Aarschot, aanhing en zich van lieverlede het vertrouwen van de hervormden en staatsgezinden verworven.

Zó stonden de zaken, toen de hertog van Alencon die vermetele aanslag waagde, waarvan het wél gelukken hem de oppermacht in Nederland had moeten verschaffen. Reeds lang had het hem inwendig gegriefd, dat de prins van Oranje en de algemene Staten zó hoog gezag oefenden, zodat hij eigenlijk aan hen ondergeschikt was en zonder hen niets verrichten kon. Vurig wensende zich van die voogdij ontslagen te zien, beraamde hij een list, waardoor op één dag de steden voor 't geweld van de Franse soldaten zouden moeten bukken en voor hem gewonnen worden. Daartoe nam hij voorlopig in 't geheim zijn maatregelen: waar hij kon verwijderde hij de staatsgezinde bezetting en bracht zijn eigen krijgsvolk in.

De 17e Januari 1583 was de bestemde dag, waarop het plan van de hertog alom zou volvoerd worden. Het gelukte te Duinkerke, te Dixmude, te Dendermonde. Maar te Antwerpen, waar de hertog de keur zijner edelen en krijgsmacht rondom zich verzameld had, leed het jammerlijk schipbreuk en veroorzaakte de Fransen een verlies van 1500 doden. Evenzo werd het verijdeld te Oostende en te Nieuwpoort.

En ook Brugge wist het verraad de bodem in te slaan en dreef de trouwloze Franse vaandelen buiten zijn muren. De 17de Januari beslaat een van de schoonste bladzijden in de Brugse geschiedenis, en de hoogbaljuw DE GRIJSE, aan wiens kloeke moed en schrander beleid vooral de stad haar behoud te danken had, zou zich alleen hierdoor een onsterfelijke naam verworven hebben. Wél verdiende hij, dat men hem met een lijfwacht van zes hellebaardiers vereerde en hem een maandelijks inkomen schonk van honderd, daarna van honderdvijftig gulden. En terecht is 't bedrijf van zijn vaderlandsliefde door tekenpen en graveerstift opgeluisterd.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat na zó verlagend handelwijs de hertog bij de Staten en het volk al zijn vertrouwen verloren had. Zó fel was de verbittering tegen hem, dat men, bij de aftocht van zijn leger naar Frankrijk, aan de Fransen het doortrekken door de steden weigerde, en dat, toen er tussen Damme en Sluis een brug voor de overtocht van de soldaten werd opgeslagen, de landlieden toestroomden en op de 1^e April 1583 het werkvolk verjoegen en de brug afbrandden, zodat de hertog genoodzaakt was de 4e April door Eekloo en St. Michiel nevens Brugge zijn weg te zoeken. Doch hachelijk was nu ook de gesteldheid van het vaderland en grenzenloos de verwarring. Het land was zonder opperhoofd en het bestuur miste de nodige éénheid en veerkracht. De ellende nam van dag tot dag toe. Inzonderheid was de toestand van Brugge diep gezonken. De koophandel was er geknakt. Vele van de aanzienlijkste burgers waren vertrokken of gebannen, en ambachten en neringen stonden grotendeels stil. De malcontenten liepen middelerwijl het land af, alom roof

en plundering achter zich latende. Zó kwamen zij de 22e Mei omtrent de Gevaartsbrugge, twee uren van de stad, vermoorden de wacht en doden en beroofden vele landlieden. Van dáár trokken zij naar Oedelem en Knesselare, overweldigden er een schans, terwijl zij, behalve groten buit, ook een tal gevangenen medevoerden. Daarop trokken zij dieper in 't land, verbrandden 26 Mei Lichtervelde en omliggende dorpen, dreven al het vee weg en namen vele landlieden gevangen, die zij op groot losgeld stelden. De 3^e Juni kwamen zij te Thorout, overmeesterden enige bolwerken en verschansingen, doodden allen, die het niet ontgingen konden, en verwoestten de geheel landstreek. Eindelijk werd op de 16^e Juli de belangrijke stad Duinkerken, na een beleg van zestien dagen door PARMA'S wapenen voor Spanje veroverd.

In die droevige en benarde omstandigheden waren, waarschijnlijk op de 17^e Juli, de burgemeesters der stad, NICOLAAS CASEMBROOT en PIETER DOMINICLE, en die van het Vrije, CHARLES VAN MARRIVORDE en FRANCISCUS NANCIUS, te Brugge vergaderd. Gedurende hun bijeenkomst komt de tijding, dat Duinkerken bezweken is, en diepe verslagenheid bestormt hun harten. Zij beseffen het, er moet snel gehandeld worden. Zij gevoelen de onmisbare behoefte aan een opperhoofd, een krachtig en aanzienlijk beschermer, een persoon, die het benauwde Brugge spoedig van sterke bezetting voorzien en het beleid van de zaken waardiglijk voeren kan. Al deze eigenschappen vinden zij verenigd in KAREL VAN CROY, prins van Chimay, en waar zij geen grond vinden om hem enigszins te mistrouwen, dáár schijnt hun integendeel alles samen te lopen om geheel hun hoop te bouwen op hém. Hij is van een doorluchtig, vaderlands edelengeslacht, moedig en schrander, en vooral een beslist en vurig aankleever van de Hervorming. Heeft hij niet in zijn kasteel een eigen leraar, die er voorgaat in huiselijk gebed en vermaning? Is 't niet bekend, dat hij voor die leraar, FIRMIN MOREL, een verzoek heeft ingediend op de laatst voorgaande synode in Maart te Antwerpen, om hem ontvangen te zien onder 't getal van de gewone dienaars van Gods Woord, een verzoek dat gaarne is toegestaan? En reist deze leraar niet met hem mede, overal waar de prins zich heen begeeft, om de huisgodsdienst van het vorstelijk gezin te leiden?

Weldra is het besluit genomen. 't Is waar, de andere raadsleden zijn niet geraadpleegd; evenmin is de gemeente gekend; ook ORANJE en de statengeneraal zijn niet gehoord, en men weet, dat ORANJE voor de landvoogdij van Vlaanderen de prins van Espinoy voorstaat. Maar er is geen tijd van beraden, en de burgervaders koesteren de verwachting, dat hun keus, door de nood gedrongen, algemene goedkeuring zal vinden. Namens de twee leden van Vlaanderen, Brugge en het Vrije, zenden zij onmiddellijk hun gevolmachtigden naar de prins van Chimay, die zich, na de aanslag van ALENCON, uit Antwerpen op zijn kasteel te Beveren teruggetrokken, maar onlangs nog, te Brugge vertoevende, zó gunstige indruk had nagelaten. Zij wensen hem tot hun gouverneur en verzoeken hem, dat hij in hun wens en keuze bewilligen, zal.

En de prins reist even snel naar Brugge als hij ontboden was; hij komt in de stad en neemt zijn intrek in het huis van Pitthem. En de 22^e Juli reeds aanvaardt hij plechtig zijn hoge waardigheid, met grote beloften, dat hij land en Godsdienst beschermen en de voortgang van de vijanden stuiten zal!

Kort daarna, de 7^e Augustus, werd Chimay ook door de twee andere leden, Gent en Yperen, tot gouverneur van Vlaanderen aangenomen.

Helaas, men had het Trojaanse paard ingehaald! Men hore, hoe een Roomsgezind geschiedschrijver hem beoordeelt en hoe listig en huichelend hij zijn ware

bedoelingen wist te verbergen: "hij onthield zich op zijn kasteel te Beveren, totdat hij, door die van Brugge en het Vrije geroepen zijnde, in Vlaanderen kwam" - Beveren lag, hoewel in Oostvlaanderen, toch in het land van Waas - "en het gouvernement van die provincie aanvaardde. Reeds ziende, hoezeer de zaken van de weerspannigen tegen Spanje in Vlaanderen en Brabant verliepen en hoe voorspoedig de wapenhandel van de dapperen prins van Parma was, kon hij niets bekwamer vinden om zijn verzoening met de koning te bevorderen en een weg tot diens gunst te banen, dan deze aangeboden gelegenheid. Maar hij moest hierin meesterlijk kunnen veinzen, zó als hij ook wél heeft weten te doen, totdat hij zijn slag schoon zag!"

II. PARMA.

"De dappere prins van Parma," zó hoorden wij zo even van hem spreken. En zeker, de roem zijner dapperheid wordt door de geschiedenis boven alles verkondigd. ALEXANDER FARNÉZE, hertog van Parma en Plaisance, zoon van MARGARETRA, evoren landvoogdes van de Nederlanden, was ongetwijfeld één van de bekwaamste krijgsvoersters in zijn tijd, wiens wapenfeiten hem met lauweren overdekt hebben. Ook als behendig staatsman heeft hij zich zeer onderscheiden. Het bloed van keizer KAREL, die, schoon onwettig, zijn grootvader was, stroomde hem door de aderen. In Januari 1578 kwam hij in 't leger van Don JAN en onderscheidde zich al dadelijk in de slag bij Gemblours, waar de Spanjaarden volkomen overwinnaars bleven. Toen Don JAN de 1° Oktober daarop gestorven was werd aan PARMA het opperbestuur opgedragen, en Spanje had geen geschiktere voorstander zijner belangen kunnen verkrijgen. Aldra verbond hij zich met de malcontenten, en de inneming van Maastricht, 29 Juni 1579, was het begin van de verliezen, die hij de staatsgezinden toebrengt. Een gans andere staatkunde volgende dan de wrede ALVA of zijn zwakke opvolgers, wist hij niet klem aan 't roer te staan, en toch als geslepen hoveling de Nederlanders door gunsten en vleierij, men moet zeggen ook, door billijkheid en toegevendheid te winnen. Met schrander overleg koos hij doorgaans de rechten tijd van handelen en de regie wijze tevens. Het geluk volgde zijn wapenen. De éne plaats na de andere viel hem in handen. De jammervolle toestand van de Nederlanden, de tweedracht en verwarring, die al meer en meer de krachten verlamden en de geesten verbijsterden, begunstigen zijn ondernemingen, en het jaar 1585 was nog niet ten einde, of PARMA kon gezegd worden Zuid-Nederland voor Spanje te hebben herwonnen.

Toen ALENCON aan 't hoofd was gekomen, gevolgd door een tal van edelen en Franse krijgsvolken en, naar 't scheen, in Frankrijks macht en vriendschap milde hulpbronnen ter beschikking hebbende, begreep de koning van Spanje, dat hij een geduchte vijand te bestrijden kreeg. PARMA's leger werd mitsdien versterkt met de bloem van de Spaanse helden, en ontzaggelijke heirscharen togen af naar Nederland. De veldheer hield in de nazomer van 1582 een algemene monsterring, waaruit bleek, dat onder zijn bevelen stonden niet minder dan 304 vaandelen voetvolk, tellende 56.550 man, en 53 compagnieën paardenvolk, uitmakende 3.537, te samen 60.087 strijders. Om die duizenden op de voet van oorlog te houden waren ongelofelijke geldsommen nodig. Maar de koning' ontzag ze niet. Het goud van Spanje en Indië werd er aan te koste gelegd, en de vorst aarzelde niet, niet alleen er al zijn inkomen aan te besteden, maar zich bovendien in grote schulden te wikkelen.

Met zó grote strijdkrachten toegerust behaalde PARMA aanvankelijk enige voordelen. Maar 't was vooral na ALENCONS roekeloze onderneming, die de zenuw van NEDERLANDS staat verlamde, dat de wapenen van de bekwamen krijgsoverste zich zegevierend uitbreidden. Wij spreken niet van zijn veroveringen in Brabant waar wij bepaaldelijk op Vlaanderen, hoewel slechts met een vluchtig oog, te letten hebben. Reeds maakten wij gewag van de inneming van de belangrijke stad Duinkerken in Juli 1583. En 't was van toen af, dat PARMA'S verwinnende hand al dieper en dieper in Vlaanderen ingreep. Nieuwpoort, Veurne, Dixmude, Winoxbergen moesten snel achtereen bezwijken. Daarop werd Yperen, het derde lid van Vlaanderen, rondom sterk bezet, en Sas van Gent, Hulst, Axel, het ganse land van Waas bogen voor de macht van Spanje.

II.

LIST EN GEWELD, VERSLAGENHEID EN ELLENDE.

't Behoeft niet gezegd te worden, dat de voorspoed van de Spaanse veroveraar te Brugge de grootste ontsteltenis en bekommering baarde. Kort na de verovering van Duinkerken reeds zonden vele burgers, vele hervormden, uit vrees voor een donkere toekomst, hun beste goederen naar Engeland, Zeeland en Holland, of verlieten de stad en begaven zich naar Gent en Antwerpen Daarentegen zochten ganse scharen van vluchtende landlieden, door de stropende benden van de alom zich verspreidende Waalse soldaten verontrust en geplunderd, hun veiligheid binnen de stadsmuren en legerden zich, bij gebrek aan een goed onderkomen, met wat zij hadden kunnen vervoeren, in de straten, waar velen aan de bitterste ellende ter prooi werden.

De Brugse overheden waren ten ernstigste bedacht op het behoud van de hun toevertrouwde veste. Wel is waar, het schijnt, dat, na het vertrek van de Franse troepen uit de stad, de magistraat zich bij ede verbonden had geen vreemd krijgsvolk meer te zullen inlaten. Doch toen Nieuwpoort belegerd werd meende men genoodzaakt te zijn die eed te breken. Bij het naderend gevaar zou men gaarne enige Schotse en Engelse soldaten ontboden hebben, indien de gemeente en de stedelijke krijgslieden er zich niet heftig tegen verzet hadden. Dezelfde tegenstand ondervond CHIMAY, toen hij kort daarna, van Gent wederkerende, acht vaandelen vreemde soldaten, die hem vergezelden, meende in te brengen. Toch werden zij vervolgens, buiten weten van de ingezetenen, van lieverlede ingelaten.

CHIMAY was nochtans hiermede niet tevreden. Reeds vóór dat men hem als gouverneur had aangenomen was door de stadsregering besloten de Schotsen kolonel DAVID BOYDE, door haar tot dien rang verheven en met zijn regiment door haar bezoldigd., uit Meenen te doen overkomen. De tijd was dáár en de nood drong om dit besluit ten uitvoer te brengen, toen PARMA 23 Juli Nieuwpoort had ingenomen en terwijl er altijd nog vele Spaansgezinden in Brugge zetelden. BOYDS werd, met toestemming van de magistraat, door CHIMAY ontboden, en zijn negentien Schotse vaandelen trokken van Meenen naar West-Vlaanderens hoofdstad. Bij hun inkomst zou er zeker oproer ontstaan zijn, indien niet de voorzorg genomen was om de straten en voornaamste plaatsen te bezetten en sterke wachten paardenvolk de stad te doen doorkruisen. De negentien vaandelen togen binnen, en tot hun verblijf werden enige kloosters ingeruimd.

Helaas, Brugge had een verrader meer in zijn muren! CHIMAY en BOYDE, ziedaar een tweetal namen, waarop de geschiedenis van Brugge's afval het schandmerk heeft gedrukt! Weldra zullen wij ons het drama zien voorgepiegeld., waarin twee mannen

de hoofdrol speelden, die een stad vol vertrouwen als beschermers had ingeroepen, maar als slangen aan haar borst koesterde!

Intussen kwam PARMA al dichter en dichter bij Brugge. Hij sloeg zijn leger voor Oostende en spreidde zijn heikracht uit tot Blankenbergen toe. Nogmaals vond men in deze omstandigheden een verwijdering van geestelijken uit de stad geraden. En hoe hoog ook de nood geklommen was, de hervormden bleven beziel met onverkoelde geestdrift voor de zaak van de vrijheid en sterkten zich in de Heere hun God. Toen op de 25^e Juli een Spaans heraut, een trompetter in rood fluweel gekleed, in de stad verscheen, voorzien met brieven van de prins van Parma, waarin de Bruggelingen zeer aannemelijke vredesvoorwaarden werden voorgesteld indien zij zich aan Spanje wilden onderwerpen, steeg de opgewondenheid ten top. Het neringloze en verarmde volk riep om de vrede. Maar de ijverige hervormden hadden liever gezien, dat men de Spaanse afgezant, zonder hem gehoor te verkenen, had afgewezen. En ook de hoofden van de stad vuilden van geen vrede horen. Het geroep om vrede was in 't oor van de hervormden een zó snerpande wanklank, dat de kapitein DE BROUCQSAULX in woede sprak: "men moest de voornaamsten van die vrede-roepers ophangen of doorschieten!" Ja de vreselijke, rauwe krijgskreet van de watergeuzen weergalmde door de lucht en werd met grote gulden letteren op de rondassen geschreven: *"liever Turks dan Paaps!"*

Doch ook van een heiliger vuur brandden de harten: de hervormden sterkten zich in de Heere hun God! Dixmude was de 31e Juli voor de Spaanse wapenen bezweken, en de kapitein MARRIVORDE, die de stad na weinig tegenweer had overgegeven en met zijn troepen naar Brugge getogen was, was nauwelijks het gevaar ontsnapt van door de stadssoldaten gedood te worden. 't Was ook een grievende teleurstelling. Hij, voor één van de kloekste kapiteins gehouden, was door de Bruggelingen zelf met veel krijgsvolk naar de benarde stad in bezetting gezonden. Men rekende voor 't minst op een langdurige wederstand. In plaats daarvan, daar keert op de 2e Augustus de verwonnen veldheer met zijn soldaten naar Brugge weder, en een schare van hervormden, mede van de verloren stad ontweken, vergezelt hen. Ja, God alleen blijft de hoop van de zó zwaar beproefden. Op Woensdag de 3^e Augustus, zie, daar gaan zij eenparig op naar hun tempels. De overheid heeft die dag bepaald tot een plechtige bededag, en de predikant CAPITO heeft hem daartoe verordend: het gebed van de gemeente klimt tot de Almachtige, dat het Hem behagen mocht hun wapenen te zegenen.

Helaas, nog een andere, niet minder bittere beproeving wachtte de neergebogenen. Op dezelfde dag kwam de treurmare, dat ook Veurne in de handen van PARMA gevallen was, en diepe verslagenheid bestormde de gemoederen. En het hart bezweek, toen men des anderen daags ook de bezetting van die bemachtigde stad met een tal van geloofsbroeders Brugge zag binnen trekken.

Hierbij kwamen nog andere lasten, die de beklagenswaardige burgers drukten. Op de 9^e Augustus werden de stadstroepen gemonsterd en, in plaats van de afgedankte van Nieuwpoort, Dixmude en Veurne, andere aangenomen. Dit vereiste grote geldsommen, wier opbrengst als voorschot van de ingezetenen gevorderd werd. Hiertoe werden sedert 3 Augustus door de stadsboden aan de huizen van de gegoeden gedrukte briefjes rondgebracht, waarin gelast werd binnen twee tot acht dagen van twintig tot vierhonderd gulden in te leveren, naar dat het vermogen geschat werd. Één van zo'n briefje was van deze inhoud:

"Alzo mijnheer de prins van Chimay, als gouverneur van dit kwartier, aan de collegiën verklaard heeft, dat, zonder te vallen in enige grote ongelegenheid, niet langer mag uitgesteld worden de betaling van het garnizoen dezer stad mitsgaders van de steden Oostende, Damme en Sluis, en daartoe ditmaal geen ander middel voorhanden is, dan bij lening van de goede inwoners, zo zult gij tussen dit en morgen avond opbrengen en verstrekken in handen van de hoofdman van uw zesdedeel [de stad was in zes wijken verdeeld] de som van (zes, tien, twaalf of meer ponden grote), en zult daarvan in dank gerembourseerd worden binnen drie maanden. Dus zijt niet in gebreke, of de nood zal ons dwingen tot executie door de gereedste middelen. Gedaan ter kamere, de 3^e dag van Augustus 1583.

(Ondertekend) "DE GROTE."

Waarschijnlijk stond ook hiermede in verband de terugkeer van vele Bruggelingen, die vóór enige tijd naar Holland en Zeeland gevlucht waren. De prins van Oranje was voornemens hun goederen verbeurd te verklaren en hun zware schattingen op te leggen, waarschijnlijk om hen te noodzaken naar hun zwaar gedrukte stad weder te trekken, ten einde in haar lasten te deden en haar te behouden. Na grote schade op hun reis geleden te hebben telde Brugge enige terneer geslagenen meer onder zijn burgers.

In al die onrust en verwarring wist CHIMAY zijn rol te spelen. Wel had hij zich reeds enigszins verdacht gemaakt, toen hij de door PARMA met vredesvoorstellen afgezonden trompetter niet alleen te woord stond, maar hem bovendien tot des anderen daags aan zijn hof hield. Vooral had dit gedrag de argwaan van ORANJE versterkt. Doch de hoofden mochten hem wantrouwen, hij wist zich over 't geheel genoegzaam te vermommen om de achterdocht te blinddoeken en trok uit al de ongeregeldheid zijn voordeel.

"Onder een bedekt voorgeven," zegt een Roomsgezind geschiedschrijver, "om alle wanorde te beletten, nam hij 2.000 man in zijn dienst, waarmede hij zich sterk maakte en in staat stelde om te eniger tijd zijn voornemen ten uitvoer te brengen, ofschoon hij zulks toen in het minst niet liet blijken".

CHIMAY wordt ook verdacht gehouden van geheime verstandhouding met PARMA, toen deze Yperen zocht te winnen. Na de inneming van Dixmude was de veldheer met zijn leger voor deze belangrijke stad getrokken. Daar zij echter wél bezet en sterk was, was hij voornemens haar uit te hongeren. Daartoe liet hij een sterke schans maken op de weg naar Brugge, om de Bruggelingen de pas af te snijden tot hulp en toevoer, zijnde overigens de stad van alle zijden door het Spaanse leger ingesloten. Deze schans voorzag hij van sterk geschut en krijgsvolk en liet nu zijn leger trekken naar de kwartieren van Gent en Brugge, "niet zonder achterdenken van heimelijk verstand te hebben met don prins van Chimay, gelijk naderhand gebleken is". PARMA liet de stad door een trompetter opeisen. Maar deze werd zeer kwalijk bejegend: men verbood hem voortaan dergelijke boodschappen over te brengen, indien hij niet wilde aan dezelfde galg gehangen worden, waaraan men de brief van PARMA spijkerde, dien hij had overgebracht. De Bruggelingen zonden daarna vijf compagnieën voetvolk om het garnizoen te versterken. Doch zij werden door de Spanjaarden en Walen zodanig verstrooid, dat er niet meer dan 200 man, met verlies van hun oversten, in verwarring naar Brugge wederkeerden. Hier echter werd de vluchtenden de poort dicht gehouden en ontvingen zij voor bericht, dat zij konden heengaan om hun verlorene kapiteins te zoeken. Helaas! alles liep thans de Bruggelingen tegen. Het scheen, dat de Voorzienigheid in een reeks van jammeren de val bereidde, die zij in Haar wijsheid over Brugge besloten had!

Wij vermelden nog een daad van CHIMAY, waaromtrent wij in 't onzekere zijn hoe wij haar beoordelen moeten, ofschoon zij voor zijn geheime Spaansgezindheid schijnt te getuigen. De Roomsgezinde historieschrijvers, die haar mededelen, stellen ze zelf in een verschillend licht voor. Jonkheer JACOBUS DE GROOF of DE GROUF was gouverneur van Sluis, doch CHIMAY vertrouwde hem niet. Om hem van zijn post te verwijderen ontbood de prins de kapitein memel. VAN VIJVE, bijgenaamd kapitein Stijfbeen, met zijn compagnie uit Oostende. Met dezen, te Brugge gekomen op de 9ten Augustus, begaf zich CHIMAY terstond, vergezeld van enige heren van de magistraat en begeleid door een cornet paardenvolk, naar Sluis, ten einde er, gelijk hij voorgaf, de wet te vernieuwen. Hij deed het ook, maar zond, ter volvoering van zijn eigenlijk oogmerk, om de gouverneur op het kasteel. Nadat hij hem wél onthaald had dwong hij hem een bevel te schrijven aan zijn soldaten, dat zij uit het kasteel zouden komen. Dit geschied zijnde, liet hij terstond het kasteel betrekken door kapitein VAN VIJVE met zijn krijgsvolk en stelde als gouverneur aan jonkheer AREND GROENEVELD. Met de gevangen DE GROOF keerde de prins naar Brugge terug, nadat hij ook te Damme het garnizoen veranderd en de heer DE LESDAK tot gouverneur benoemd had.

Doch onverholen bleek CHIMAY's Spaansgezindheid in 't geen wij nu gaan opgeven. Van Gent wederkerende, alwaar men hem deftig ontvangen had, toog hij, de 1^e September binnen Brugge, plechtig met de prinses, zijn gemalin, ingehaald door de magistraat en de burgerschaar, en kwam des anderen daags op het stadhuis om naar gewoonte de wet te vernieuwen. Enige tijd daarna, op de 14^e Oktober, was de ganse bezetting in beweging: er zou, zó scheen het, een algemene wapenschouwing plaats hebben. Intussen werden de Burg, de Houtmarkt en de voornaamste plaatsen bezet en alle wachten verdubbeld. Blijkbaar was er iets gewichtigs op handen en vreesde men voor opschudding. Weldra openbaarde zich de ware bedoeling. Straks werden een vijftig - anderen zeggen meer dan honderd - Roomsgezinden, waaronder tot de aanzienlijkste ingezetenen behoorden, als: de oud-burgemeester CORNELIS BAERSDORP, de stadsgriffier DE GROTE, meester FRANCISCUS DE AULA, pensionaris van 't Vrije, en andere mannen van invloed, door de magistraat met briefjes buiten de stad gezonden. Wij mogen onderstellen, dat zij van hun overhelling naar Spanje te zeer hadden doen blijken. Toch beklagen wij hen uit de grond des harte. Nauwelijks buiten de stadspoorten gekomen, of de zwervende benden van PARMA grepen hen aan en beroofden en mishandelden hen. Des anderen daags ontvingen alle geestelijken zonder onderscheid bevel om de stad te verlaten.

En CHIMAY? Vernemen wij, hoe ons zijn gedrag door een Roomsgezinden geschiedschrijver vermeld wordt: "de prins van Chimay, ofschoon hij de magistraat en de krijggraad liet begaan en zich ten enenmale scheen te voegen naar hun wil, liet tussen al dat gewoel niets voorbijgaan, dat hem dienen kon om tot zijn oogwit te komen. Hierom riep hij na korten tijd de meesten van de vermelde ballingen terug, zich houdende alsof hij geen deel had gehad in het ongelijk, hun aangedaan, gelijk hij zeide, tegen zijn wil door mr. NOËL DE CARON, de hoogbaljuw DE GRIJSE en de burgemeester CASEMBROOT, waardoor hij trachtte deze heren hatelijk te maken en de hoogachting, die de gemeente voor hen had, te verminderen; 't welk deze heren ook wel bemerkten, en deden daarover heimelijk hun klachten aan de prins van Oranje. Intussen liet GRIMAY met voordacht toe, dat de vijanden geheel hot land afliepen en de steden als geblokkeerd hielden, komende dagelijks tot voor de poorten van Brugge, van waar zij op zekeren dag meer dan driehonderd beesten, zonder degene, die zij dood sloegen, mede sleepten. Zij dreven in een korten tijd meer dan drieduizend

beesten, te weten koeien, paarden, schapen en varkens naar hun leger vóór Yperen, waardoor een grote duurte van alle eetwaren ontstond, zodat de magistraat gedwongen werd, vele arme mensen, die de middelen niet hadden om zich voor een half jaar van leeftocht te voorzien, uit de stad te zenden; welke ellende en aanwassende ongemakken de benauwde gemeente deden naar de vrede wensen".

Inderdaad, de ellende, die het ongelukkige Brugge trof, is onbeschrijfelijk: zij was ten top geklommen. De grootste armoede waarde door de straten, en de hongersnood sloeg zijn ontvleesde klauwen rondom zich. Radeloos doolden de uitgevasten om, zoekende naar voedsel. Het getal van de arme vluchtelingen, die in de stad een schuilplaats gezocht hadden, was zó groot, dat het merendeel geen ander dak vond dan de blauwe hemel; en dag en nacht blootgesteld aan al de guurheid van het weder, lagen er dagelijks zes of zeven bezweken. Het gasthuis was met zieken opgevuld. Toen men de 28^e Augustus weder zes lijken op de straten vond lieten enige medelijdende mensen op diezelfde dag een groot houten gebouw op de Vrijdagmarkt bij de Zuidzandbrug opslaan, om daarin de armen te herbergen, en deden er een bus vóór plaatsen ter ontvangst van de liefdegaven voor de ongelukkigen. Andere barmhartigen leverden hun wol en vlas om te verwerken en alzo iets tot hun onderhoud te winnen. Maar nog was deze plaats te klein. Alle Godshuizen, alle overdekte plaatsen, de hallen, de St. Christoffels en St. Pieters(?)kerken lagen vol met de slachtoffers van gebrek en jammeren. En, o toppunt aller menselijke ellenden! de pest verhief woedend haar ijzelijke schrikroede! Zij sloeg haar doden bij menigte. De kerkhoven van de stad waren niet genoeg om al de lijken te verzwelgen. Aan voegzame begrafenis was vaak niet meer te denken. Een tal van gestorvenen werd dagelijks op karren naar het Magdalena-veld vervoerd, om dáár in grote, diepe putten een gemeenschappelijk graf te vinden. En het wordt door tijdgenoten en ooggetuigen verzekerd, dat alleen gedurende acht maanden van het jaar 1583 *tachtigduizend mensen te Brugge aan de pest gestorven zijn!*

Ziedaar de deerniswaardige toestand, waarin de ongelukkige stad gezonken was. Moet het ons verwonderen, dat het "de benauwde gemeente deed naar de vrede wensen?" Of was er te Leiden niet de geestkracht van een VAN DER WERF nodig geweest, om het uitgehongerde, wanhopige volk in toom te houden? En ook van de Brugse overheid ontbrak het aan geestkracht niet. Zij bleef van alle verdrag afkerig. Op de 8^e Oktober beval zij, dat in de omtrek van de stad alles geweerd en geroeid moest worden wat de vijand tot schuilplaats dienen kon. Ook werd op de Halletoren een wacht gesteld, die bij het naderen des vijands de stormklok luiden moest, en de landlieden werd geboden hun voortbrengselen en goederen in de stad te brengen, indien zij zich aan plundering niet wilden blootstellen. En op Donderdag, 10 November, hield de gemeente nogmaals een plechtige, algemeen bededag en smeekte de Almachtige om zegen op de krijgsonderneming, waardoor men voorhad Dixmude te bestoken of Yperen te redden. Doch ook deze onderneming, des anderen daags in het werk gesteld, mislukte. De Walen daarentegen werden al stouter en stouter. Zij zwierven en roofden tot onder de wallen van de stad. Eens lieten zij zich zien vóór de Kruispoort met vier kornetten paardenvolk en beantwoordden de op hen geloste kanonschoten met spotgeroep. De Schotten, die tegen hen uittrokken, waren gedwongen alras terug te keren en de vijand nam ongedeerd de aftocht met vele gevangenen en een buit van koeien. En CHIMAY aanschouwde het alles rustig van de stadswallen, zonder een enkele poging er tegen in 't werk te stellen!

Een zware ramp trof ook de stad, waar reeds zoveel honger en gebrek geleden werd, op de 9^e Januari 1584. De kerk van het Bagijnhof was vol koren gelegd en diende voor velen ter slaappleaats. Iemand had de onvoorzichtigheid er met een kaars in te gaan. Het vuur deelde zich mede, en weinig tijds daarna was de kerk met haar kostbaar graan een prooi van de vlammen geworden. De ramp trof te dieper, omdat men te Brugge op niets zó ernstig bedacht was en niets zó ijverig beproefde, als het moedige, maar uitgemergelde Yperen te spijzigen. Reeds in December had men vijfhonderd paarden, geladen met allerlei voorraad, onder goed geleide er heen gezonden. Maar onderweg overvallen en geslagen, werd de ganse voorraad een buit van de vijanden. Nauwelijks van de ontsteltenis bekomen, of de Bruggelingen bedachten een ander middel om hun arme broeders te voeden. Sommige waaghalzen belaadden zich met korven vol levensmiddelen, die zij, al de omwegen kennende, twee of drie reizen gelukkig binnen brachten. Maar ten laatste werden vijfhonderd mannen, die het waagstuk nogmaals ondernomen hadden, meest alle gedood of gevangen genomen, waardoor de Yperlingen genoodzaakt waren ten minste vierhonderd arme mensen uit de stad te zenden. Hun kinderen behielden zij: kloek besloten, verklaarden zij, dat zij ze eerder zouden opeten dan de stad overgeven! - Wederom trokken in 't begin van 1584 zestig wagens met voorraad naar Yperen, begeleid door twee vaandelen voetvolk en vijf kornetten paarden. Maar gekomen op drie of vier mijlen buiten Brugge, aan de zogenaamde Spanjaardsbeek, konden zij door het vele water niet verder. Twee personen verdronken en de anderen keerden weder, waarin de magistraat reden vond om twee kapiteins in hechtenis te nemen. Daarna, de 2^e Februari, kwam de droeve tijding, dat de Brugse soldaten door de Spanjaarden geslagen en velen uit de compagnie van ANTONIUS AOULTERMAN gesneuveld waren, dat ook een ander konvooi geslagen was.

En toch, de geestdrift om het bange Yperen te helpen week niet. Ditmaal wilde men alle krachten inspannen en het uiterste beproeven. Op de 10^e Februari klinkt het bevel door de ganse stad, dat al de paarden van de ingezetenen naar het Bagijnhof moeten gebracht worden. Dáár worden zij opgeschreven en gemerkt met de letter B. Op de 14e worden al de paarden en wagens naar de Houtmarkt geleid. Men laadt ze met boter, kaas, zout, kaarsen, zeep, olie, vlees, vis, wijn en 400 hoeden koren, dat uit de balie wordt opgemeten. Twintig mannen worden uit iedere compagnie gekozen om die grote verzending te verdedigen. Alzó wél verzorgd gaat het kostbaar levensbrood in de stilte des nachts naar de schier bezwijkende zusterstad, en de gebeden van duizenden vergezellen de dapperen, die er de beschermers van zijn. Helaas, God had het anders beschikt, en de laatste hoop zinkt neder! Dicht aan Yperen genaderd, daar vallen de Spanjaarden op hen aan. De hulpbenden van Brugge strijden met de moed van de wanhoop. Doch hun krachten schieten te kort. Niet één van de wagens bereikt de stad. Zestig, met al de voorraad, worden prijs gemaakt. Vijfhonderd van de Brugse helden laten hun leven op het slagveld, terwijl een aantal in de handen van de belegeraars valt, die er groot losgeld voor eisen!

In één van de volgende nachten hoorde men van de Brugse wallen een wilde troep vóór de poorten van de stad op de Duitse fluit spelen, roepen en schateren. 't Waren de Walen. Met sarrend spotgeschreeuw komen zij hun dank verkondigen voor wat zij uit Brugge ontvangen hebben en schimpend vragen zij, dat hun nog meer van die welkome voorraad gezonden worde. Hierop wilde CHIMAY, al zou het hem, zó sprak de veinsaard, het leven kosten, nog éénmaal een poging tot spijziging wagen en verzocht, dat hem daartoe de tiende man van de Brugse soldaten zou geleverd worden. Hij wist wel, de geslepene, dat hij 't onmogelijke vroeg. Het weigeren van de reeds zó

uitgeputte gemeente, die zich alzo van al haren voorraad en haar bezetting beroven zou, kon hij vooruit berekenen.

Brugge was ademloos, het kon niet meer. Overstelpd van teleurstellingen, verpletterd onder zijn leed, gejaagd door een bitter heden en een zwarte toekomst - wie verbeeldt het zich anders dan zuchtend en biddend?

IV. HET VERRAAD.

Hoorden wij reeds, dat CHIMAY's gedrag met de door PARMA afgevaardigde Spaanse trompetter enig ongenoegen en wantrouwen verwekt had en dat vooral zijn handelwijze in de wegzending en terugroeping van de aanzienlijkste Roomsgezinden, waardoor hij Noël DE CARON en DE GRIJSE zocht in minachting te brengen, argwaan gebaard en een heimelijke aanklacht aan ORANJE had uitgelokt, wij zullen van nu af de listige man zich hoe langer hoe meer zien ontmaskeren, om hem ten laatste in al de naaktheid van zijn snode bedoelingen ten toon gesteld te zien.

Nauwlettend sloegen de staatsgezinden, vooral het grootste deel van de magistraat en de krijgsraad, acht op al zijn handelingen, en DE GRIJSE, CASEMBROOT en anderen waren besloten om, met de hulp van ORANJE, zich van zijn persoon te verzekeren en hem het gouvernement te ontnemen. Hun brieven aan de prins en getrouwheid zweren zouden, 't welk zij, zegt onze Belgische berichtgever, "voor erger vrezende, hebben gedaan, maar wél tegen hun gemoed." Voorts bediende zich de prins gretig van het gebeurde, om zowel in de volle magistraatsvergadering als in die van 't Vrije en elders het gedrag zijner belagers ten breedste uit te meten en te laken; ja hij verspreidde een gerucht, dat in hun huizen brieven gevonden waren, waarin ORANJE hen gelastte hem te doden. "Niettegenstaande," meldt ons dezelfde schrijver, "velen dit voor een versierde vond van de prins hielden, verviel de macht en de grote achting, die men voor deze heeren plagt te hebben, zózeer, dat vele aanzienlijke personen, om niet verdacht te worden, met hen niet meer durfden handelen."

Te midden van al die dubbelhartigheid en geveinsdheid speelde ook de Schotse kolonel DAVID BOYDE zijn verradersrol. Op dezelfde avond, waarop de heer van Lokeren werd vastgehouden, vervoegde hij zich bij de GRIJSE en CASEMBROOT en veinsde zich over die gevangenhouding zeer ontevreden. Hij bood aan, om, als men dit goedvond, de prins van Chimay zelf in verzekerde bewaring te nemen. Men twijfelde te minder aan zijn oprechtheid, omdat de predikant VILLERS uit Zeeland geschreven had, dat men zich op BOYDE volkomen vertrouwen mocht, dewijl hij kort tevoren een nieuwen eed van getrouwheid aan ORANJE gedaan had. Na kort beraad werd zijn voorslag aangenomen. en de hoogbaljuw, de heer DE CARON, de burgemeesters CASEMBROOT en DOMINICLE met de sergeant-majoor WINCKELMAN besloten zich met zijn hulp van CHIMAY meester te maken. Evenwel, ofschoon BOYDE het plan dezelfde nacht wilde bewerkstelligen, vond men beter het nog twee dagen te verschuiven. En van dit uitstel maakte de bedrieger gebruik, om de ganse listig uitgevorste toeleg in het brede aan CHIMAY te ontdekken en de middelen te helpen beramen, om de bondgenoten 't zij met list of geweld te onder te brengen. Het is daarna gebleken, dat de trouwloze Schot reeds lang tevoren zich door CHIMAY had laten omkopen, en wel door de toezegging van een jaargeld van f 1500, dat bezet werd op 's prinses heerlijkheden van Comene en Halewijn.

Wat voorts te Sluis gebeurde wist ook de prins dienstbaar te maken aan de bereiking zijner oogmerken, de vermeerdering in aanzien en macht van de Spaansgezinde partij te Brugge en de vermindering van de voor ORANJE en de Staten ingenomene. Ook hier echter bedekt de geschiedenis haar berichten met zekere duisterheid. CRIMAY, zó schijnt het, vertrok op de 23^e Februari naar Sluis, waar de bezetting in oproer was over de betaling van hun soldij, die zij van haar hoofdkwartier Brugge te vorderen had. Vermoedelijk doorzag men ook hier reeds des prinsen ware bedoelingen en was men ongunstig gestemd tegen de mistrouwde. Immers de gouverneur AREND GROENEVELD was door ORANJE gewonnen en had zich, tegen de berekening van CHIMAY, met zijn volk aan de dienst van de Staten toegewijd, en de reis naar Sluis zal ook ten doel gehad hebben om GROENEVELD weer ter andere zijde over te halen. Toen dus de prins met zijn krijgsgeslede vóór de stadspoorten genaderd was werd hij, in plaats van binnen gelaten, met het geschut afgewezen en begroet met de kreten om betaling van de achterstallige soldij en het geroep van: *ORANJE!* Hij was alzo genoodzaakt onverrichter zake naar Brugge weer te keren. Hier geraakte men nu in de grootste verlegenheid: want de Sluizenaars legden beslag op alle schepen, die naar Brugge bestemd waren, en ook de garnizoenen van Dammo en Oostende waren over hun betaling aan 't muiten geslagen. De magistraat, zeker anders gestemd dan CHIMAY en vurig wensende met Sluis verbonden te blijven, deed al het mogelijke ons in de nood te voorzien, vergaderde f 24,000 en zond de burgemeester CASEMBROOT met JOOST VAN PEENEN om deze som aan de misnoegden ter hand te stellen. Hiermede werd het dreigend oproer gestild, en CHIMAY begaf zich de 28^e Februari naar Damme, waar hij de bezetting wist tevreden te stellen; trouwens haar hoofd had zijn partij gekozen.

Van de afwezigheid nu en de last van CASEMBROOT trok de prins weer behendig partij om zijn doel te naderen. Eerstgenoemde had met de Sluise bezetting namens de stad Brugge een verdrag gemaakt, waarvan CHIMAY beweerde, dat sommige artikelen in strijd waren met de stedelijke privilegiën. Daaruit nam hij aanleiding, om enige van de oude burgemeesters en notabelen, meestal Roomsgezinden, samen te roepen, en met dezer hulp deed hij de gehele burgerij in de wapens brengen vóór de avond, waarop GASEMBROOT werd terug verwacht. Hij liet het gerucht verspreiden, dat deze, bij zijn wederkomst uit Sluis, het voornemen had om diezelfde nacht enige vaandelen Frans krijgsvolk en andere soldaten uit Zeeland en van elders in de stad te voeren. Hij voegde er bij, dat het geschiedde met vóórweten en behulp van DE GRIJSE en de burgemeester DOMINICLE en verklaarde, dat het meer dan tijd was om op zijn hoede te zijn. Zo bereikte hij het dubbele boze oogmerk, dat hij de gemeente verbitterde tegen haar overheden en de gewapende macht zich ter beschikking stelde.

Om beide, gemeente en gewapende macht, te winnen was het hem sinds lang te doen geweest. Wat de gemeente betreft, ontzenuwd, verarmd, moedeloos en daarenboven afgetrokken van de regenten, die zij geacht en bemind had, het zou hem thans niet meer moeilijk vallen. Inzonderheid mogen wij ook niet uit het oog verliezen, dat, hoe sterk de Hervorming te Brugge was doorgevoerd, toch het getal van haar belijders ook nu nog verreweg de minderheid uitmaakte. De geschiedschrijvers melden, dat het cijfer van de Roomsgezinde burgers in deze tijd niet minder nog beliep dan 25.000, terwijl dat van de hervormden niet boven de 4.000 klom, waaronder nog velen waren, die op twee gedachten hinkten. Hoe bezwaarlijk het te geloven zij en al stellen wij ook

het verschil van de getallen veel geringer, het laat zich gemakkelijk begrijpen, hoe in de gegeven omstandigheden CHIMAY in zijn plannen begunstigd werd.

En wat de gewapende macht aanbelangt, wij weten, dat hij van de gevangen D'HORNES niets te vreezen had en op BOYDE rekenen kon. Ook van het regiment van de Schotsen kolonel en bovendien van vijf of zes andere compagnieën was hij zeker. Reeds lang had hij ten dezen maatregelen van voorzorg genomen. Al het overgebleven krijgsvolk in Vlaanderen had hij in 't kwartier van Brugge en het Vrije samengetrokken en tot één regiment ingedeeld, slechts de Schotten en enige compagnieën onder genoemde D'HORNES, heer van Lokeren, en onder de heer van Mortaigne uitgenomen. Van dat éne regiment verhief hij zichzelf tot kolonel, en tot zijn luitenant-kolonels JAQUES DE LANOY, heer van Lesdain, gouverneur van Damme, die hem getrouw bleef, en AREND GROENEVELD, gouverneur van Sluis, die hem afviel. Aldus aan 't hoofd van de strijdkrachten, baande hij zich de weg om ze geheel te beheersen.

Wij moesten nog dit overzicht laten voorafgaan, om des te helderder blik te slaan op de gang van de gebeurtenissen, die nu met snelheid volgen, waarin wij vrijheid en Hervorming van schrede tot schrede zullen zien verliezen en weldra grondeloos te niet gaan. 't Is de nacht, waarin CASEMBROOT van Sluis verwacht wordt. Doch hij komt weer zonder krijgsbende, alleen, bereid om voor de prins en de magistraat rekenschap van zijn zending te geven. Evenwel het oogmerk is bereikt: de stad is in de wapens, de gemeente tegen haar hoofden opgehitst en een college vergaderd, waarvan nauwelijks twee niet Spaansgezind waren. CASEMBROOT treedt de vergadering binnen en doet verslag van 't geen hij te Sluis verricht had. (Het schijnt de 7^e Maart, zeker zeer nabij die tijd, voorgevallen te zijn). En nauwelijks is zijn verslag geëindigd, of op CHIMAY'S bevel gaan de deuren van de raadzaal open en een gezantschap uit Gent wordt ingeleid. In die stad had men, almede door CHIMAY's bewerking, de 5e maart besloten, met PARMA in onderhandeling te treden en men wenste nu, dat ook Brugge en het Vrije ten deze éne lijn trokken. De Gentse afgevaardigden legden de bescheiden over, waarin het besluit hunner stad werd voorgesteld. Terstond daarop vertoonde CHIMAY de afschriften van onderscheidene brieven, door de Gentenaars terzelfder zaak tevoren aan die van Brugge en het Vrije gezonden.

Deze brieven, zeide de prins, hadden de hoogbaljuw en de burgemeesters achtergehouden, zonder de gemeente, die het nochtans 't meeste aanging, daarvan enige kennis te geven, uit vrees, dat men te onbedachtzaam iedere onderhandeling omhelzen zou. Zij werden daarop voorgelezen, en geen wonder, dat de oude burgemeesters en notabelen grote klachten aanhieven over een handelwijze, waardoor zij zich vernederd en verongelijkt achtten. Straks werd besloten om op de 10^e Maart een vergadering te beleggen van al de hoofden van de burgers, waarin de ganse zaak zou blootgelegd worden. Intussen werd de gewapende macht drie nachten lang op de been gehouden.

De vergadering, waarin Brugge's lot beslist zou worden, kwam op de bestemde dag te samen. De ganse gemeente was er volgens haar lijsten in haar hoofden vertegenwoordigd, en de gehele regering was opgekomen. Groot was de spanning, en hoge woorden rezen er tussen heide de partijen. De prins beweerde, dat het land en de steden zó vele en grote ellenden niet langer verduren konden en dat het, bij de hope-loze vooruitzichten, onvermijdelijk was voor een goed verdrag zorg te dragen. De staatsgezinden daarentegen betuigden, dat neen zich houden moest aan het gemene verbond en liever het uiterste afwachten. dan zich weer te krommen onder de Spaanse tirannie. Hierbij voegden zich de afgevaardigden van de algemene Staten, NOËL DE CARON en JOAN VAN DE WERCKE, die de vorige nacht te Brugge gekomen

waren, om namens hun lastgevers de onderhandeling met PARMA tegen te gaan. Doch alles te vergeefs. CHIMAY had aan zijn zijde schier het ganse college van 't Vrije en de Brugse burgers, die, gebogen onder de last een vernielende oorlog, gedurig meer om vrede riepen. Hij dreef met alle kracht zijn plannen door, en waar de wethouders nog aarzelden daar verschenen de 11^e Maart, tevoren door CHIMAY aangespoord en onderricht, al de dekens in de vergadering met een viervoudig verzoek namens hun gilden. Zij vraagden vooreerst een afschrift van het besluit van de Gentenaren en van 't geen de prins daaromtrent aan de vergadering had voorge dragen, ten einde daarvan hun onderhorigen bericht te geven. Zij wensten vervolgens, dat men, om alle verraad te voorkomen, de burgers dag en nacht aan de stadspoorten zou doen wacht houden. Voorts eisten zij, om alle achterdocht te weren, dat één van de sleutels van de plaats, waarin de sleutels van de stadspoorten bewaard werden, in hun handen zou worden gesteld, terwijl CHIMAY de anderen houden zou. Eindelijk begeerden zij, dat men met de onderhandeling met de prins van Parma zou voortvaren. En zie, dat alles werd hun toegestaan.

Het slot van de beraadslagingen was, *dat de beide leden, Brugge en het Vrije, zich voegen zouden bij die van Gent, om ten aanzien van de vrede met de Spaanse koning overeenkomsten te beproeven.*

Zó was dan de eerste stap gedaan tot wederkering onder Spanje's heerschappij en de laatste hoop van de vrienden van vrijheid en Hervorming verdwenen. De hoogbaljuw DE GRIJSE, die tot hiertoe te Brugge gebleven was, vertrouwend op de bijzondere liefde, die de burgers hem toedroegen, meende na het genomen besluit niet langer te moeten toeven. Hij was gewaarschuwd, dat men voornemens was hem des nachts, als hij de ronde deed, te doden. De 13^e Maart verliet hij alzo zijn vaderstad en week naar Zeeland. Men zegt, dat CHIMAY pogingen deed om hem nog onderweg te doen vatten. Die pogingen hebben echter gelukkig schipbreuk geleden.

Nauwelijks was DE GRIJSE in Zeeland gekomen - hij had zich eigenlijk belast met een commissie aan de Staten van Brabant - of hij wendde zich tot de gouverneur en de Staten van de eerstgenoemde provincie en sloeg middelen voor om de staat van zaken te Brugge te herstellen en de stad voor de Staten te verzekeren. Met zijn voorstellen vertrok de tesorier van Zeeland ADRIAAN MANMAKER (Mandmaker?) naar de prins van Oranje, die zich thans in Holland ophield. Tegelijkertijd had DAVID BOYDE de Schotse kapitein FOREST uit Brugge afgezonden, schijnbaar om mede van zijnentwege voorstellen te doen ten einde de stad te winnen, maar inderdaad om te verspieden, wat er omging en wie te Brugge met ORANJE briefwisseling hielden, en om van alles aan CHIMAY nauwkeurig verslag te geven. Een last, waarvan zich ook deze verrader getrouwelijk gekwetent heeft. ORANJE werd wel door MANMAKER gewaarschuwd, als zijnde door DE GRIJSE onderricht, hoedanig BOYDE en FOREST gezind waren, doch de prins bleef nochtans op de Schotse krijgsoversten een bedrogen vertrouwen stellen. Alzo kreeg CHIMAY een boodschap van ORANJE'S besluit, dat de gouverneur DE HAULTAIN met 500 man Brugge zou pogen te bemachtigen en dat hem de medehulp van vele personen zowel binnen als buiten de stad was toegezegd, wier namen FOREST opgaf, zijnde inzonderheid DE GRIJSE, DE CARON, de burgemeesters CASEMBROOT en DOMINICLE, WINCKELMAN en de oud-burgemeester DE BROUCQSAILLX met zijn twee zonen. De 28^e Maart was ter uitvoering van het plan vastgesteld.

Intussen had CHIMAY na het vertrek van DE GRIJSE niet stil gezeten. Tegen de zin van de burgemeesters had hij vergadering op vergadering gehouden. Vruchteloos was

het, dat de algemene Staten een uitvoerige brief schreven aan hem en de magistraten van Brugge en het Vrije om hen van opzet te doen veranderen, toen CARON en VAN DE WERCKE, wedergekeerd, het heilloos besluit van 10 Maart aan hun lastgevers hadden blootgelegd.

De 16^e van die maand belegt CHIMAY een bijeenkomst van al de vertegenwoordigers van de gemeente, en er wordt goedgevonden, dat een gezantschap naar PARMA zal afgevaardigd worden om de vrede te verzoeken. Toen de beide burgemeesters daaraan hun goedkeuring weigerden werden tot afgezanten in hun plaats benoemd NICOLAAS DESPAERS en ÁNTONIE VAN DEN BERGE.

Uit de schepenen werden verkozen VINCENT SAYOEN en de griffier van de vierschaar OLIVIER NIEUWLANT. Uit de oude wethouders JOOST DE CABOTERE en uit de notabele burgers JAN WIJTS. Van de kapiteins werd gemachtigd JAQUES GLORIEUS, namens de hoofdmannen JAQUES VAN HOUTVELDE en van wege de dekens LUCAS VAN DE VELDE, deken van de wollewevers. Die van het Vrije gaven last aan burgemeesters CHARLES VAN MARRIVOORDE en JAQUES MARCHANT. Uit de schepenen aan ROELAND DE COURTEVILLE. Uit de edelen aan JAQUES DE LESPIERRE en uit de notabele Vrijlaten aan FRANCOIS VAN NIEUWENHUYSE benevens PHILIPS LE CHERF, ontvangergeneraal van het Vrije. JAY VAN SCHORE, heer van Marchove, afgevaardigd wegens de soldaten, had zijn volmacht laten tekenen door al de officieren van de garnizoenen van Brugge, Damme en Oostende. CHIMAY wist met zijn aanhang zoveel te bewerken, dat de stad en het Vrije hem de volle raagt gaven om alles te beschikken naar zijn goeddunken, zowel in 't bevorderen van de vrede als in andere zaken voor 't algemeen belang. Om vaster te gaan deed hij deze volmacht ondertekenen door beide de collegiën en de hoofden van de gemeente en door al de kolonels en kapiteins. Ook liet hij haar bekrachtigen door de krijgsoversten en de magistraten van Oostende en Damme, ofschoon die van Oostende hun woord niet hielden en ofschoon het grootste deel van de Schotse soldaten en kapiteins te Brugge hem niet was toegedaan. 't Was uit kracht dier volmacht, dat hij enige overheidspersonen en krijgsbevelhebbers afzette en andere, tot de vrede gezinden, in hun plaats stelde. Ziende, dat er vele bijeenkomsten gehouden werden, die tot oproer en verijdeling zijner voornemens leiden konden, deed hij de 2^e Maart de sergeant-majoor WINCKELMANS, de oud-burgemeester JAQUES DE BROUCQSAULX, diens zoon JOOST, de kapitein, en verscheiden anderen van de aanzienlijkste uit de stad vertrekken.

Zij begaven zich naar Sluis, waar zij zich tegen CHIMAY tot de voorgenomen aanslag sterkten. Eindelijk was het werk van de verzoening met Spanje zó ver gevorderd, dat op de 26^e Maart te Brugge een wapenstilstand werd afgekondigd tussen deze stad en Artois en Henegouwen.

De 28^e Maart brak aan, en in de daaropvolgende nacht zou het plan om Brugge te vermeesteren worden uitgevoerd. Reeds was DE GRIJSE met CARON, de gouverneur van Zeeland en anderen met het krijgsvolk te Sluis gekomen, voornemens in de duisternis achttien vaandelen door de Dampoort in te brengen. Vele wethouders waren mede van het plan verwittigd en hadden één van de hoofdmannen aan hun zijde gekregen. En er was altijd nog bij de meesten geen wantrouwen, maar een vaste hoop op de kolonel BOYDS. Doch ook CHIMAY was door zijn spionnen van alles onderricht geworden, en op dezelfde 28e Maart, die voor de aanslag bepaald was, nam hij zulke doortastende maatregelen, dat de ganse toeleg in rook verdween en de Spaanse partij op haar grondslagen ten sterkste bevestigd werd.

Bijtijds in de morgen verlaat hij zijn woning en, vergezeld van zijn hofgezin en zijn lijfwacht, begeeft hij zich ten stadhuis. Aan de hoek van de Breidelstraat gekomen, roept hij de kapitein van de burgers, die aan de hoek van de markt de wacht hield. Hij beveelt hem zijn volk in slagorde te stellen en op alles wakker acht te slaan. Het gebeurt, en de nabij wonende burgers, van niets bewust, sloten haastig en verschrikt hun winkels. De prins, van dáár op de Burg komende, fluistert aan vier of vijf personen geheime bevelen in 't oor en klimt het raadhuis op. 't Was tussen negen en tien uur. De gewone magistraat, al de oude wethouders, notabelen en dekens waren, door hem bijeen geroepen, tegenwoordig. De vergadering ingetreden zijnde en alles naar zijn voorschriften vindende, groet hij beleefdelyk. En nu draalt hij niet. Hij geeft terstond zijn oogmerk te kennen, waarvan de stoutheid de harten niet minder verschrikt dan verbaast.

"'t Is hoog tijd," zó spreekt hij met luide stem, "dat mij 't gehele bestuur onverdeeld in handen kome. Van nu voortaan wil ik alles in 't algemeen welzijn beschikken. De oude magistraat wordt afgedankt!" Daarop brengt hij een geschreven stuk te voorschijn. Hij leest de namen op van de personen, aan wie hij, als beter tot vredesonderhandeling met PARMA genegen, de regering opdraagt.

En in 't volgende ogenblik doet hij hen vóór zich staan en in zijn handen de eed zweren, dat zij aan de koning van Spanje en hem getrouw zullen zijn en de Rooms-Katholieke Godsdienst voorstaan gelijk zij vóór dezen was onderhouden geweest. Alzo werden twee nieuwe burgemeesters, drie schepenen, vijf raden en één hoofdman beëdigd. Nauwelijks is 't voleindigd, of de hand wordt geslagen aan de afgezette burgemeesters CASEMBROOT en DOMINICLE en de voorschepen CORNELIS DE BOODT. Zij worden in hechtenis genomen, omdat zij zich van CHIMAY, zo als hem door BOYDE bericht was, hadden willen meester maken en hem naar Zeeland voeren. Ook andere wethouders doet CHIMAY, altijd met behulp van BOYDE, vastgrijpen.

Vandáár richt de prins zijn schreden naar de markt, waar de bezetting in de wapenen stond. En ook hier worden enige kapiteins en andere officieren gegrepen en naar de kerker gevoerd, als medebewust van de aanslag, dien de gouverneur van Zeeland met de uitgewekene bondgenoten beraamd had. CHIMAY's stoutmoedige onderneming was ten volle geslaagd. Wel is waar, hij mocht zich vooraf met een goede uitkomst vleien. BOYDS en het grootste deel van de burgers waren op zijn hand. En hij had zich doen vergezellen door een talrijk, wél gewapend krijgsgeluide, waaraan hij de uitdrukkelijke last gegeven had, om, te midden van zoveel gevaar, bijzonder voor de veiligheid van zijn persoon zorg te dragen.

De maatregelen van voorzorg hielden met hel verrichte nog niet op. De wachten werden verdubbeld, het ganse garnizoen was in de wapens en de zorgvuldigste waakzaamheid werd in acht genomen. Er werd een beloning uitgelooft van vierhonderd gulden aan hem, die de kapitein GULIELMUS RANS wist aan te brengen, de man, die zich verbonden had CHIMAY levend of dood over te leveren. Wie hem verborg zou zonder genade gestraft worden. Hij had echter nog intijds de vlucht genomen.

Ongetwijfeld kreeg men te Sluis kennis van 't geen te Brugge was voorgevallen en hoezeer men dáár op zijn hoede was. Dat nu de beraamde aanslag geen voortgang had is nodeloos te vermelden.

CHIMAY, thans aan 't hoofd van een Spaansgezinde Magistraat, zette het werk van de bevrediging met Spanje krachtig voort. Voor hemzelf was reeds de verzoening door tussenkost van zijn vader, de hertog van Aarschot, getroffen. Zij moest nog voor

Brugge verkregen worden. Op 2 of 3 April, vertrokken alzo de afgevaardigden naar Doornik, alwaar zij met PARMA zouden onderhandelen.

Wij vinden echter thans als afgevaardigden alleen ANTONIE VAN de BERGE, burgemeester van de commune, VINCENT SAYOEN, schepen, en de griffier OLIVIER NIEUWLANT vanwege de stad, benevens de drie gemachtigden van het Vrije met de ontvanger opgenoemd. Op de 181e° Mei waren de onderhandelingen reeds zó ver gevorderd, dat men toen in een algemene vergadering te Brugge eenparig besloot de vrede te aanvaarden op deze voorlopige voorwaarden, dat er geen andere Godsdienst dan de Roomse zou geoeffend en geen vreemd krijgsvolk in de stad zou gelegd worden. Toen werd het wapen van ALENCON afgenomen en dat van Spanje vóór het stadhuis en het Prinsenhof gehangen. Ook werd het beeld van de Spaanse koning geplaatst in de raadskamer.

De 2° Mei kwam de genoemde hertog van Aarschot te Brugge, schijnbaar om zijn zoon te bezoeken, maar inderdaad om hem in 's konings dienst te herstellen, in zijn opzet te stijven en het werk van de bevrediging te verhaasten. Hij werd door een prachtig gevolg vergezeld en luisterrijk ingehaald. CHIMAY, in goudlaken kostelijk uitgedost, reed nevens zijn vader en geleidde hem naar het Prinsenhof, waar de Schotten de wacht hielden. Tegelijkertijd zonden de Statengeneraal de staatsman JUNIUS, die CHIMAY tot andere zin zocht te bewegen en in een vergadering van de burgerhoofden aantoonde, hoe nadelig de verzoening was voor het algemene welzijn. Ook was deze waarschijnlijk de afgezant, die gezegd wordt namens de Staten aan CHIMAY dertigduizend gulden jaarlijks pensioen te hebben aangeboden, indien deze de onderhandeling met Spanje wilde afbreken. 't Was echter reeds te ver gekomen. De stem van de gezant werd niet gehoord en onverrichter zake moest hij vertrekken, ofschoon die van Gent nu weder een nieuw en vast besluit genomen hadden om zich bij de algemene Staten te houden. ORANJE zond mede omstreeks deze tijd uitvoerige letteren naar de steden Gent en Brugge om haar tot andere gedachten te brengen. Ook deze poging was te Brugge vruchteloos. En de 3° Mei werden alle vreemde soldaten, behalve de Schotten, afgedankt. De afgedankten vertrokken naar Oostende en Sluis, van waar zij met de andere bezetting vaak het Noord en Westvrije afliepen en verontrustten.

Drie dagen nadat CHIMAY de Spaansgezinde regering aangesteld had, de 31° Maart, vond men goed bij Hallegebod af te kondigen, dat niemand op zware straffen een ander door schimpdichten, liederen of op andere wijze in zijn Godsdienst zou mogen tergen of bespotten. 't Was op stille Zaterdag. En reeds op Pasen, 1 April, en volgende heilige dagen werd in sommige kloosters openlijk de mis bediend. De gevluchten en gebannenen begonnen weder te keren, het landvolk begaf zich naar buiten en de Walen gingen vrijelijk uit en in de stad. Doch kort daarna schijnt er weder zekere terugwerking (reactie) gekomen te zijn, die wij misschien aan de zo-even verhaalde pogingen van ORANJE en de Staten moeten toeschrijven. Hoe 't zij, de beide gevangen burgemeesters werden losgelaten, ofschoon CASEMBROOT nog enige tijd in zijn huis werd gevangen gehouden. Ook VAN LOKEREN had gelegenheid gevonden te ontsnappen. En daar te midden van de verwarring de burgerij veelvuldige samscholingen en vergaderingen hield, verbood de magistraat, beducht voor nieuwe onlusten, de openbare oefening van de Roomse Godsdienst, tot zolang de vrede volkomen zou getroffen zijn.

Vraagt men, welke Godsdienst onder al dat gevoel door CHIMAY beleden werd, de geschiedenis heeft op de huichelaar het eeuwig brandmerk van de schande gedrukt.

Zij getuigt, dat hij tot het laatste toe de Hervormde Godsdienst ten sterkste bleef aanhangen, en dat hij 't met geen ander oogmerk deed dan ... om het wantrouwen te verstikken, zijn staatkundige bedoelingen te bereiken en alzo ten laatste zelf een moordenaar van de Hervorming te worden. Met de grootste nauwgezetheid woonde bij de Godsdienstoefeningen bij, en, voor het uitwendige met de heiligste ootmoed en het diepste gevoel, vierde hij het Avondmaal des Heeren. Ja hij zocht zijn vurige ingenomenheid voor de Hervormingszaak te doen uitblinken door de mishandeling eens priesters, die aan baldadigheid grensde en die hem de verachting niet alleen van de Roomsgezinden, maar ook van alle hervormden waardig maakt. Het feit wordt ook door een Rooms geschiedschrijver geboekstaafd. Deze zegt, dat het plaats vond "maar enige dagen voor de Magistraatsverandering op 28 Maart, om zijn bijzondere ijver voor de Calvinistische Godsdienst te tonen en alzo tot zijn oogwit te geraken." Doch onze VAN METEREN geeft het op geschied te zijn na de komst van de hertog van Aarschot op de 21 Mei te Brugge.

Wij zullen het dan moeten in verband beschouwen tot de reactionaire beweging, die weder ontstaan schijnt te zijn door de zending van Junius en het besluit, te Gent genomen: misschien poogde CHIMAY door zó heftige daad de zich verheffende storm te bezweren. Vermoedelijk staat dan ook het gebeurde in betrekking tot het verbod van uitoefening van de Roomse Godsdienst, waaraan de priester niet gehoorzaam zal zijn geweest; in welk geval het gedrag van CHIMAY, anders met het vroeger verrichte en Brugge's tegenwoordige toestand schier niet te rijmen, meer verklaarbaar en minder afschuwelijk wordt.

Wat er van zij, ziehier wat geschiedde. Een priester stond gereed de mis te bedienen. Reeds was hij in zijn misgewaad getooid, toen hij betrapt werd. Ogenblikkelijk werd hij gegrepen, en 't was op bevel van de prins, dat men de ongelukkige geestelijke ten spot door de straten leidde. Gehuld in de gewijde kleding, waarin hij gevangen was, met offerkelk en hostie in de hand, werd hij voorafgegaan door trommelen en fluiten. Aldus gehoond, vernederd, uitgejouwd voerde men hem tot in 't Prinsenhof, waar de hertog van Aarschot thans zijn overmoedige zoon was komen bezoeken. Ja men zegt, dat de gewetenloze prins zijn roekeloosheid zó ver dreef, dat hij de geheiligde wijn, tot smaad van de Roomse Godsdienst, de omstanders toedronk!

Jammerlijke heiligschennis, zó verdwaasd, dat zij niet weet, hoezeer zij door de weldenkenden van alle partijen verfoeid wordt, zonder een enkel hart te winnen dan dat van de wuftheid, van ongeloof en van lichtzinnigheid! Betreurenswaardige Godsdiensthaat, die mensen, broeders, belijders van één Zaligmaker tot zó zinneloze en misdadige uitersten drijft!

V.

DE INNEMING van de STAD VOOR SPANJE.

Brugge was de Spanjaard verkocht, het moest hem alleen nog geleverd worden. En hieraan was geen bezwaar meer verbonden. Slechts wenste nog CHIMAY te gelijk met Brugge ook Sluis, Oostende, Gent en Damme in PARMA'S hand te geven. Wat Sluis betreft, daarop was voor 't ogenblik alle hoop verdwenen. Te Oostende, ofschoon het garnizoen er betaling van CHIMAY verkreeg, mislukten evenzeer des prinsens pogingen: de wakkere zorg van de schrandere Willem de Zwijger, de medewerking van de heer VAN LOKEREN en van de uitgewekenen uit Brugge en boven alles de krachtige maatregelen van de kapitein JAQUES TUTELARE, die tot de bezetting behoorde, behielden de stad voor de algemene staten. Gent, hoewel het

zijn gezanten tot PARMA had afgevaardigd, trok zich onder de invloed van een machtige tegenwerking voor 's hands weder terug. Zó bleef er dan niet anders over dan Damme, waar de heer DE LESDAIN zich aan CHIMAY'S zijde geschaard had, terwijl het garnizoen, de partij van de Staten gekozen hebbende, besloot de stad te verlaten, voornemens het geschut en de krijgsvoorraad mede te voeren: iets, dat echter door vijfhonderd man, die CHIMAY van Brugge gezonden had, belet werd, zodat de bezetting, met achterlating van de ammunitie, naar Sluis trok.

De onderhandelingen te Doornik werden inmiddels ijverig voortgezet. Zij waren er, met behulp van de Brugse gevolmachtigden, waarnevens CHIMAY als de zijn gevoegd had BERNARD VAN WIJNKERE, heer van Priau, en Louis DENNETIÉRES, heer van Watines, de 11e Mei zó ver gevorderd, dat op dien dag een vredesverdrag voorlopig werd aangenomen. Dit verdrag, in drieëntwintig artikelen bestaande, werd de 20e Mei door PARMA en de Brugse afgevaardigden ondertekend en kreeg eindelijk op de 22e van die maand zijn volle beslag. Het behelsde zeer aannemelijke en, betrekkelijk de Godsdienst, zeer gematigde voorwaarden, ten einde alsoo ook het teruggedeinsde Gent en andere nog staatsgezinde steden uit te lokken. Wij zouden het in zijn geheel opgeven, indien het niet zó uitvoerig was, ingekleed in de breedsprakige taal van de diplomatie. Wij zijn echter verplicht er de hoofdinhoud van mee te delen. Met weglating van het breedsprakige en met aanduiding van de eigene woorden, waar wij 't van gewicht oordelen, doen wij het in dezer voege:

Punten en voorwaarden, op welke de stad van Brugge en 't land van de Vrije overeengekomen en verzoend zijn met de prins van Parma, Plaisance enz., uit naam van zijn Majesteit.

Vooraf gaat een inleiding, waarin de namen van de gevolmachtigden van beide partijen, hun last en voorbereidende werkzaamheden worden opgegeven.

I.

De steden en gewesten, die onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje treden, zullen op gelijke wijze als voorheen geregeerd worden, en al wat tegen de koning in de tijd des oproers geschied is zal vergeven en vergeten zijn.

II.

Alle keuren en privilegiën zullen bewaard en onderhouden worden als vóór dezen.

III.

Niet dan met toestemming van de overheid en in geval van noodzakelijkheid zullen de steden met krijgsbezetting bezwaard worden, zullende altijd bestaan uit ingeborenen des lands of die van de overheid welgevallig zijn.

IV.

Alle belastingen, uit en gedurende de troebelen ontstaan, worden afgeschaft en geen nieuwe zullen worden opgelegd.

V.

Tot betaling van schulden, waarmede de steden en het Vrije bezwaard zijn, zullen echter de gewone middelen mogen worden in 't werk gesteld, mits niet geschiedende ter afdoening van schulden aan vijanden van zijn Majesteit.

VI.

De burgers, geen vijanden van zijn Majesteit zijnde, zullen treden in het onbelemmerd bezit hunner goederen.

VII.

"Dat de voorzegde poorters en burgers, ook die inwoners, die in de voorzegde steden en lande van de Vrije zullen willen blijven, niet zullen onderzocht, verontrust of gedwongen worden een nieuwen eed te doen om 't feit van de Godsdienst, maar zullen verdragen worden, behoudens dat zij leven zonder beroerte te maken of ontstichting. En degenen, die begeren zullen de uitoefening van een andere Godsdienst dan van de oude katholieke, apostolische en Roomse, onder dewelke deze Nederlanden zozeer gebloeid hebben, en die zijn Majesteit plechtig bezworen heeft, toen zij aanvaard en ontvangen werd als prins van de voorzegde landen, zullen vrijelijk mogen vertrekken waarheen zij begeren zullen en wederkeren als 't hun goed dunken zal, behoudens dat zij in geen vijands land geweest zijn en dat die van de voorzegde magistraten dezelve willen ontvangen; in welk geval hun toegelaten zal worden het vrije gebruik van al hun goederen, roerende en onroerende, en actiën, wezende onder de gehoorzaamheid van zijn Majesteit, om die te transporteren, verkopen, verzetten en aliëneren gelijk hun goed dunken zal, of anderszins die te doen regeren, administreren en ontvangen door al zulke personen, als zij daartoe zullen verkiezen en afvaardigen."

VIII.

Alle vonnissen, geslagen door de raad van Vlaanderen te Gent, zullen van kracht blijven, behoudens vrijheid tot appel op de grote Raad.

IX.

De steden en het Vrije treden weder als voorheen onder het gezag van de koning, als graaf van Vlaanderen.

Zij zullen mitsdien zich terstond moeten onttrekken aan alle verbonden tegen zijn Majesteit.

XI.

Gelijk de burgeren het genot van al hun goederen hergeven is, zó treedt de koning weer in 't bezit zijner voormalige renten en domeinen.

XII.

Geestelijke goederen komen weder aan hun vroegere bezitters.

XIII.

Rekeningen, behoorlijk gedaan en gesloten door collegiën en personen, niet bij de koning erkend en goedgekeurd, blij ven nochtans wettige kracht behouden.

XIV.

"En aangaande degenen, die de voorzegde geestelijke goederen gekocht hebben, zijn voorzegde Hoogheid wil niet beletten, dat men dezelve hun verstrekte penningen wederom geve, naar gelang dat zij hen bevinden zullen geïnteresseerd te zijn, en dat door zulke middelen als de voornoemde steden en land respectievelijk beramen en adviseren zullen, behoudens dat het geschiede zonder nadeel of schade van de oude eigenaars. Vergunnende zijn Hoogheid, dat de magistraten, publieke personen en anderen, die de voorzegde onteigening gedaan of daarin toegestemd hebben, deswegens niet zullen onderzocht worden, ten ware dat zij daarmee hun bijzonder voordeel gedaan hadden."

XV.

Betreft de raad te Gent.

XVI.

Behelst gunstige bepalingen voor het collegie van 't Vrije.

XVII.

Welwillende beschikkingen tot instandhouding en verheffing van Yperen, als lid van Vlaanderen.

XVIII.

Vreemde krijgslieden zullen zodra mogelijk uit Vlaanderen vertrekken.

XIX.

't Wordt allen steden, die nog tot Spanje niet toegetreden zijn, gemakkelijk gemaakt dit tractaat te aanvaarden.

XX.

Op de munt zal behoorlijke orde worden gesteld.

XXI.

"Voorts zijn Hoogheid accordeert, dat alle donatiën, ontervingen en andere beschikkingen inter vivos of causa mortis, gedaan door Godsdiensthaat ter ener en ter anderer zijde gedurende de voorzegde troebelen, zullen uit kracht van dit tegenwoordig traktaat gehouden worden voor gecasseerd en van gener waarde; en dat alle nalatenschappen, ab intestato vervallen gedurende deze voorzegde troebelen, zullen volgen de naaste en wettige erfgenamen."

XXII.

Bepaalt de loslating van sommige gevangene heren.

XXIII.

Het traktaat zal van 's konings zijde nageleefd en verzegeld en voorts door alle overheidspersonen bezworen worden.

"Gedaan te Doornik, de 11^e Mei 1584."

Slot. De gevolmachtigden van Brugge en het Vrije verklaren het traktaat aan te nemen. "En belangende de verzekerdheid, door zijn Hoogheid verzocht, zij verklaarden, dat de voorzegde prins, magistraten, notabelen en gemeente van de voorzegde stad en land zullen zweren getrouwheid aan zijn Majesteit en alle behoorlijke onderdanigheid aan zijn Hoogheid, om de plaatse die Zij houdt; dat zij weldra al hun krijgsvolk zullen afdanken, zonder daarna enig ander aan te nemen tenzij bij kennis en bevel van zijn Hoogheid; dat zij dezelve bidden zullen te stellen garnizoen van ingeborenen van de lande in de stad van Damme om haar verzekerdheid in van de wijl dat de stad en het kasteel van Sluis zullen vijanden zijn, aangezien de voorzegde stad van Damme dit tegenwoordig traktaat wil aanvaarden om daarvan te genieten en zich daarnaar te voegen en te regelen; dat al de gedeputeerden of een deel van hen zullen hier in gijzeling blijven, indien zijn Hoogheid het alzo beveelt, of zullen anderen stellen ten genoegen van zijn Hoogheid voor zó langen tijd als hij 't zelve bevinden zal te behoren; eindelijk, dat zij zich in alles en alom goede en getrouwe dienaren van zijn Majesteit en zeer onderdanige dienaren van zijn Hoogheid betonen zullen, en dat zij als publieke personen en in de kwaliteit, waarin zij hier zijn, zullen zweren, onverbrekkelijk te onderhouden dit voorzegde traktaat, en zullen 't zelve met hun eigene hand ondertekenen, aanroepende God Almachtig tot hun hulp en assistentie, zo zij hierin oprecht en ter goeder trouw te werk gaan; en niet één bedankende zijn Hoogheid zeer ootmoedig voor de bijzondere toegenegenheid, die zij draagt, om de zaken en de welvaart en de rust in de lande te herstellen; mitsgaders dat dezelve op hun ernstige bede en begeerte nog toegelaten heeft acht dagen tijds, gedurende dewelke de voornoemden van Gent zullen mogen komen en ontvangen worden op dezelfde punten en voorwaarden van dit voorzegde traktaat.

't Welk was gemaakt en gesloten in de stad van Doornik op de dag van Pinksteren, de 20e Mei 1584.

Getekend: Pamele Vt. ALEXANDRE.

Onder stond: ter ordonnantie van zijn Hoogheid: Verreycken.

En was ondertekend: Bernaert de Wijncker,

Ant. van de Berghe.

Ol. Nieulandt,
 Ch. de Marivoorde,
 Ph. de Cherf, Loys Dennetières,
 Vincent Sayoen,
 Jac. Marchant,
 Roel. de Courteville.

"De voorzegde gedeputeerden, gepresenteerd hebbende van nieuws, alhier in gijzeling te blijven, gelijk 't hier boven gezegd is, zijn Hoogheid, aannemende deze goede wil, heeft hun verklaard, zulk een goed vertrouwen te hebben van hen en van degenen, voor welke zij handelen, dat zij niet wil noch gijzeling noch andere verzekerdheid, dan hun eenvoudig woord met de eed, dien zij doen zullen; waarvoor de voorzegde gedeputeerden zijn Hoogheid zeer ootmoedig bedankt hebben, haar verzekerende, dat zij altijd zeer toegedane en onderdanige dienaars van dezelve wezen zullen. En dit gedaan zijnde, heeft zijn Hoogheid gezworen en beloofd op de heilige Evangeliën, te onderhouden en te doen onderhouden dit voorzegde traktaat, gelijk ook de voorzegde gedeputeerden wederkerig gedaan hebben, dezen 22^e dag van Mei 1584.
 Mij tegenwoordig: Verreycken."

Zo was dan de Hervormde Godsdienst - ofschoon de hervormden vrijheid van geweten en veilige inwoning beloofd werd - van nu voortaan uit Brugge door een wettig en openbaar stuk met alle vormen uitgesloten, terwijl de Rooms-katholieke er op dezelfde wijze hersteld en alleen aangenomen was.

De gesloten overeenkomst werd op de 25^e Mei plechtig afgekondigd. CHIMAY had de magistraat en de vertegenwoordigers van de gemeente tot een algemene vergadering op het stadhuis doen samenkomen. Vergezeld van zijn vader, vervoegde hij zich derwaarts, betuigde allen zijn dank voor de gehoorzaamheid, die zij tot hiertoe hem betoond hadden en verzocht thans van zijnen eed ontslagen te zijn, aangezien de vrede gesloten was. De hertog van Aarschot nam daarop in 's konings naam aan de overheden de nieuwe eed af en aanvaardde het bevel van de stad in plaats van zijn zoon. Nadat dit in de vóórmiddag omstreeks elf uur voleindigd was, begaf zich AARSCHOT naar de Halle en liet vandaar de inhoud van het gemaakte verdrag de Bruggelingen in het oor klinken.

Nauwelijks was de vrede afgekondigd, of de geopende deuren van de St. Donaaskerk ontvingen de schare ter Godsdienstoefening, en het plechtig Te Deum laudamus werd uit de mond van de kerkdienaars ten Hemel opgezonden. "Men zag", zó maalt ons een Roomsgezind schrijver de vreugde zijner geloofsgenoten, "men zag overal pronknaalden, zegebogen, tonelen, opschriften en lofdichten ter eer van de vrede, van de koning en van de prins van Parma. Het geschut donderde en al de klokken, die ergens overgebleven waren, bommelden feestelijk en getuigden de algemene blijdschap. De vreugdevuren verdreven met hun blakende vlammen de duisternissen van de nacht, en de vuurpijlen, die zonder getal omhoog gezonden werden, schenen door hun glans de sterren te trotseren. Men zag de vreugd in het blijmoedig gezicht van iedereen spelen. De geestelijken zongen het Te Deum en men riep door de gehele stad bijna niet anders dan: *"lang leve de koning van Spanje!"*"

Hoe zwart steekt daarbij af het woeste jammertafereel, dat dezelfde berichtgever ons terstond daarop afschildert: "tussen deze algemene blijdschap waren de nieuwgezinden zeer droevig en zagen met innig smartgevoel aan, hoe enige

vrouwspersonen en enig gemeen volk in hun tempels vielen, om te vernielen de predikstoelen, banken en zitplaatsen van hun predikanten, voorzangers en consistorieanten." Helaas, vermeldt de geschiedenis de gruwelen van de beeldstorm, zij heeft ook aan de andere kant een tempelstorm aan te wijzen, waardoor een woest gepeupel zich vergreep aan wat voor Hervormden heilig en dierbaar was!

Brugge en het Vrije werden de 4^e Juni door ORANTE en de Staten bij open plakgat tot vijanden van de verenigde gewesten verklaard en van de Unie afgesneden. Alle gemeenschap, alle koophandel met hen werd verboden, en de verlofgelden werden afgeschaft, onder betaling waarvan men tot hiertoe met Vlaanderen gehandeld had. Des anderen daags verlieten de acht Schotse compagnieën de stad, nadat zij betaald en afgedankt waren. Zij trokken naar Sluis. Er wordt ergens gezegd, dat zij, buiten de stad gekomen zijnde, verzochten in PARMA's dienst te treden, 't welk hun ook werd toegestaan. Maar andere, meer geloofwaardige berichten melden, dat het aan 't Schots regiment werd in de keus gegeven, of het vertrekken dan of het zich scharen wilde onder des Spanjaards bevelen en de koning eed doen. Slechts weinigen verkozen het laatste. Is het vreemd, dat wij onder die weinigen, behalve enige kapiteins, de trouwloze BOYDE ontmoeten?

VI.

DE ROOMSE GODSDIENST VERHEERLIJKT, DE HERVORMDE VERDWENEN.

Al spoedig keerde een schare van weleer gebannen of gevluchte Roomsgezinden weder, waaronder een menigte van geestelijken. Wij zien in die rijen Brugge's tweede bisschop, REMIGIUS DRIUTIUS, voor wie thans zes droeve jaren van gevangenis en ballingschap geëindigd waren. Wij ontmoeten de abten van de Eekhoutte, St. Andries en Ter Doest, met vele kanunniken, priesters, nonnen en begijnen, die zich spoedden, om hun kloosters en kerken ter herwijding in te richten. Het werk van de kerkzuivering, zoals het genoemd wordt, ging, al was het minder onbesuisd dan wij 't straks door een dolle volkshoop zagen geschieden, echter met haastige ijver voorwaarts. Reeds de 7^e Juni kon de bisschop de hoofdkerk, de aloude St. Donaastempel, herwijden. Zeven dagen daarna, de 14den, geschiedde hetzelfde met de Salvatorskerk, die met kostelijke tapijten versierd was. Men deed toen aldaar, of, naar een ander bericht, de 17^e daarna, het eerste Roomse sermoen, en vermits er op die dag in geen kerken mocht gepredikt werden, was het heiligdom te klein om de stroom van de hoorders te bevatten. Voorts ontving nog de 15^e van dezelfde maand de Lieve-Vrouwekerk de herwijding. En de bisschop was rusteloos bezig, met hen in genade te ontvangen, die voorheen de Roomse Godsdienst hadden verlaten en nu met de kerk wensten verzoend te worden.

Een ander feest verbeidde de Roomsgezinde bevolking op de 29e Juni. Het Spaanse legerhoofd zou in de verwonnen stad zijn glorievolle intocht houden. "De magistraat," zó meldt ons de Vlaamse historieschrijver, "trok met vele edele en aanzienlijke personen zijn Hoogheid, de doorluchtigste heer ALEXANDER FARNESE, prins van Parma, tegen, en zij brachten hem met geheel zijn gevolg, vijf vaandelen voetvolk en drie kornetten paarden, zeer statig binnen Brugge. De burgerij stond in de wapens gerangschikt aan beide zijden van de straten, langs welke hij komen moest. De stad

was wederom vol genoeg, en op dien en de volgende dag werden overal de vreugdevuren ontstoken. De prins toonde zich ten volle vergenoegd, ziende de liefde van de gemeente en de goede genegenheid van de magistraat, die hem met een uiterste eerbiedigheid alle tekenen van eer bewees. Aldus in alles zeer wél tevreden begaf hij zich op de 3den Juli naar het leger vóór Gent, waarheen hij uit de stad Brugge veel koren had doen voeren."

En nochtans, te midden van die vreugdebedrijven heerste te Brugge de grootste ellende: hoog geklommen duurte en de nijpendste hongersnood waren de plagen, die haar jammeren uitstortten in overvloed. Ook het veelvuldig wegvoeren van koorn door PARMA zal wel één van de oorzaken geweest zijn en moest het onheil vermeerderen. Zeker is 't, dat het slechtste voedsel verslonden werd en dat velen van honger stierven.

PARMA gaf uit Brugge een uitvoerig verslag aan de koning van het overgaan van de stad en tegelijk het loffelijkst getuigenis van de onverbreekelijke trouw en toegenegenheid van de inwoners en hun volständigkeit in het aankleven zijner zaak, waarom het dan ook niet nodig was er enig garnizoen te laten. Het aantal van de teruggekeerde burgers en geestelijken was zó groot, dat de stad, ook zonder bezetting, genoeg voor Spanje verzekerd was.

Inderdaad toonde dan ook Brugge zijn ijverige Spaans gezindheid in de pogingen, die het aanwendde, om het altijd nog weifelende Gent tot PARMA over te brengen. De stad en het Vrije zonden naar Oost-Vlaanderens hoofdstad een breedvoerige brief, dien zij ook in druk uitgaven, gedagtekend 7 Juli, waarin zij alle mogelijke redenen voorstelden om de zusterstad te bewegen. Die brief of een andere werd gezonden aan de ontvanger MERTENS, maar werd onderschept en viel de Gentsen magistraat in handen, waarom f 100 werden uitgelooft aan wie bewijzen kon, dat iemand brieven van de vijand ontvangen had.

Het schouwspel van een algemene en luisterrijke processie was sedert jaren in Brugge niet meer gezien geworden. Thans, nu de zaken voor de Roomse Godsdienst een zó gelukkige wending genomen hadden, oordeelde men dat de tijd gekomen was, om al de glans van die Godsdienst weder in zulk een zinnenstrelende prachtvertoning voor ogen te stellen. De kerk zou haar triomf vieren en haar dankbaarheid ten toon spreiden. Tevens wilde men daarmede de Almachtige bidden om de welvaart des lands en zegen over de wapenen van de Spaanse koning. De geestelijkheid had haar plechtgewaad aangetogen en droeg met zich al de tekenen van haar heerlijkheid. En in de langen optocht schitterden meer dan vijfhonderd flambouwen! De 16e Augustus 1584 heropende de rij van die processies, die, na weinige jaren gestoord te zijn geweest, van toen af tot heden toe schier onafgebroken de straten van de bisschopsstad met koorgezang en sierlijke kerktooi hebben verlevendigd.

Het herwijden van de kerken werd met onverzwakte naarstigheid voortgezet. Het geschiedde door de bisschop op de 26sten Augustus aan de kerk van de Eekhout.

Maar niet alleen op godsdienstig en kerkelijk gebied, ook op staatkundig en burgerlijk veld voerde Brugge's Rooms en Spaansgezindheid haren invloed. Scherp vooral komt dit uit in de vernieuwing van de magistraat op de 2^e September. Zij geschiedde door commissarissen, namens koning PHILIPS II gemachtigd, en onder de benoemden vinden wij mannen als MAARTEN LEM, burgemeester van der courpse. Reeds door CHIMAY was in plaats van DE GRIJSE het hoogbaljuw aangesteld GEORGE DE MONTMORENCY, baron van Croysilles enz. Deze aanstelling werd thans

bekrachtigd, terwijl JAN VAN PAMELE, heer van Caster, tot schout verkozen werd. Al de benoemden behoorden tot de beslist katholieke en Spaanse zijde, gelijk, zó wordt ons opgegeven, sedert dien tijd altijd geschied is "door de voorzorg, die men heeft genomen, dat geen andersdenkenden in de regering zouden dringen. En behalve de bisschop, de hoogbaljuw en de schout namen de eerw. vaders Jezuiten ook een bijzondere zorg om de hoedanigheden te onderzoeken van de personen, die in de magistratuur waren of trachtten te komen, en zij wisten alles aan het hof heimelijk over te brengen, waardoor allen, die zij voor verdacht hielden, uit alle bedieningen gesloten werden. Dit was op dien tijd zeer nodig."

Met zulke verkenners in de voorhoede, wier arendsoog alles bespiedde en ontdekte, was wel het laatste gevaar geweken, dat zich mistrouwde bestanddelen in de weleer zó verdraagzame magistraat mengden. De Brugse overheid verliest van nu af het kenmerk, dat haar sinds jaren onderscheiden had! En het staatsroer was in handen gekomen van dat veel besprokene gezelschap van JEZUS, dat nu weder op vaste voet in Brugge's muren gevestigd was! De vaders bewoonden toen het huis nevens de St. Janskapel, waarin zij, nadat zij 7 Oktober herwijn was, dagelijks de dienst deden.

Wij besluiten de rij van de Brugse feesten, met dat van de 18en September. Wij konden anders nog een beschrijving geven van de laatste, niet de minst luisterrijke feestviering in het zó veel bewogen jaar 1584, toen op 30 November het heilige bloed naar de Basiliuskapel werd overgebracht, en toen later het stuk van het heilige kruis met de relikwieën van St. BONIFACIUS weder in de Lieve-Vrouwekerk geplaatst werden. Gent had zich eindelijk de 17de van de eerstgenoemde maand met PARMA te Beveren verdragen, en de vrede met Spanje werd er de 19^e September met trompetgeschal en brandende flambouwen afgekondigd. Toen de tijding van de overgang van de zusterstad te Brugge kwam was er de blijdschap ten top gestegen. De zó lang gewenste gebeurtenis werd ten genoemden dage gevierd met luide vreugdetekenen. Zó was het tegenwoordige Vlaanderen, Oostende alleen nog uitgezonderd, voor de macht en het krijgsbeleid van de Spaanse held gevallen, en andermaal werd het als een schone parel vast gevlochten in de kroon van Spanje!

VII.

EEN LAATSTE BLIK OP CHIMAY.

Misschien verwondert men zich, dat de naam van de prins van Chimay na de overgave van de stad zó geheel verzwegen is, hem toch hadden wij op de voorgrond gewacht. Hem hadden wij, ten loon van de onbetaalbare diensten aan Spanje bewezen, op de hoogste en schitterendste ereplaats gedacht verheven te zien. Hem, het hoofd en de ziel van de werking tegen de Staten en ORANJE, de grote oorzaak van Vlaanderens herovering en de ondergang van de reformatie, hem hadden wij gemeend op iedere voetstap weder te ontmoeten, voor 't minst als gouverneur erkend en bevestigd over dat landschap, dat hij met levensgevaar en tot de dure prijs zijner eer gekocht had. En zie, hij verdwijnt eensklaps van voor onze ogen. Wie wij handelende zien, hem niet: 't is of de rusteloze CHIMAY, eindelijk ten toppunt zijner oogmerken gestegen, plotseling is gestorven.

Inderdaad, al was de ongelukkige niet lichamelijk dood, wij mogen hem in andere opzichten gestorven noemen. Mislukt waren zijn pogingen, om zichzelf te verheffen tot een glansrijk opperhoofd onder de rijkskroon van het machtige Spanje. Te midden

zijner onderhandelingen met PARMA, had hij één van zijn edellieden, zijn hofmeester JAN VAN HALLE, tot de koningin van Engeland gezonden, om zichzelf te verontschuldigen en een beklag zijner grieven te doen. Tegelijk bedong hij aan de andere zijde bij de Spaanse veldheer door zijn vrienden, dat hem ter vergelding het gouvernement van Vlaanderen zou worden opgedragen, of ten minste, dat men hem verheffen zou tot gouverneur van Brugge met het Schotse garnizoen. Doch PARMA, ziende in wat verhouding hij stond tot de burgerij, streefde hem met fraaie woorden en beloften. Wij zagen dan ook de hertog van Aarschot in 's konings naam aan de nieuw aangestelde magistraatspersonen de eed afnemen en de vrede afkondigen. En het wordt ons verzekerd, dat AARSCHOT in plaats van zijnen zoon het bevel van de stad aanvaardde, terwijl deze door PARMA krachtig aanbevolen werd met brieven aan de koning tot zijn bevordering. Die bevordering wachtte hij verlangend af op zijn goederen, waarheen hij zich, na de overgave van de stad, had terug getrokken uit het midden van het wapengedruis, en waar hij zijn krank lichaam intussen liet herstellen.

CHIMAY was ziek! Het verwondert ons niet, na zoveel maanden vol strijd en spanning, vol onrust en gejaagdheid. Het bevreemdt ons niet, na zoveel doorwaakte nachten, na zoveel zielsmarteling, dat wij hem aan 't einde afgemat vinden en uitgeput, machteloos neergeworpen op zijn bed. Was 't om zijn bezwaard geweten in slaap te wiegen, dat de trouwloze man, reeds nadat het vredesverdrag met Spanje was afgekondigd, zich nog door JAN HAREN en enigen, die hem toegedaan waren, een kerkelijk getuigschrift liet geven, hoe hij voor de hervormde Godsdienst geijverd had? Wat bewoog hem toch daartoe, nu hij diezelfde Godsdienst in de hem toebetrouwde stad verdelgd had, nu hij, in Spanje's vriendschap hersteld, Spanje's gunsten bedelde? En waarom was hij zó verstomd en beschaamd en verslagen, toen de getrouwe BASELIUS, nadat het verdrag gesloten was, dáár voor zijn ziekbed verscheen als een boetprediker en hem afmaalde als een wolf in schaapsklederen en Gods oordelen op zijn ontrouw dreigde? En waarom wierp zich de beklagenswaardige niet in ééns in Rome's armen, nu hij toch voor Rome de zegepraal bereid had? Waarom meldt de geschiedenis, dat hij slechts langzamerhand de Hervorming afviel, op zijn goederen van lieverlede zijn hervormde dienaars afdankte en ten laatste zelf verliet wat het dierbaar kleinood was zijner vrome echtgenoot? Of was 't ook om harentwil, dat hij zó lange tijd aarzelde? Was 't huichelarij, was 't staatkunde, was 't gewetensstrijd? Wie peilt de diepten van het hart, dan God alleen!

CHIMAY vertrok uit Brugge ziek naar zijn goederen. Onze geschiedschrijvers zeggen, "naar zijn landgoederen in de oord van Brugge," "daaromtrent." Doch de Vlaamse pen meldt waarschijnlijk: "naar zijn stad Comines, zich aldaar buiten het wapengedruis houdende, in verwachting van zijn gezondheid en bevordering van de koning van Spanje." Immers wij weten niet, dat CHURAY in de omtrek van Brugge goederen bezat, en zolang Sluis en Oostende nog voor Spanje niet gewonnen waren kon men niet gezegd worden aldaar buiten het wapengedruis te zijn. Ook zijn heerlijkheid Beveren was te dicht bij het nog staatse Antwerpen om er veilig en stil te wezen. Het stadje Comines of Comene, niet zijn fraai kasteel, gelegen op een eilandje in de rivier de Leije ten zuidoosten van Yperen, nog in het oude graafschap Vlaanderen, grenzende aan het tegenwoordige Frankrijk, lag in zó verre in de oord van Brugge. Het behoorde met het meer oostelijk nabijgelegen stadje Halewijn de prins toe uit de goederen zijner moeder, die vrouw was van heide plaatsen. Reeds sedert lang in PARMA's macht gekomen, bood het de prins een zeker toevluchtsoord, waar hij uit kon rusten van zijn bange worsteling, zijn geschokte krachten versterken en toeven op Spanje's erekroon.

Doch die eerkroon mocht zijn hoofd niet sieren. Hij zelf zond zijn beambte, de genoemden JAN VAN HALLE, tot de Spaanse koning. PARMA voegde er zijn aanbevelingsbrieven bij, getrouw aan zijn belofte om tot de verheffing van de prins mede te werken. De koning zond ook gunstige en welwillende antwoorden terug. Maar het verlangde bleef achter. FILIPS vermaande hem vriendelijk tot zijn plicht "en liet hem ten laatste toe de staat, daar PARMA hem bij voorraad in gesteld had."

CHIMAY is nooit gouverneur geworden, noch van Vlaanderen, noch van Brugge: een rang, waarop hij ons scheen zó billijke aanspraak te hebben. Als wij verlangend daarvan de redenen vragen, dan geloven wij 't in de eerste plaats daaraan te moeten toeschrijven, dat men er voor schroomde een man aan 't hoofd te plaatsen, die gewis in Vlaanderen en te Brugge nog vele verbitterde vijanden had, aan wie men niet nodeloos een gruwelijke ergernis geven wilde, wie men, tegelijk met al de hervormden van Noord-Nederland, niet vermetel trotseren durfde. De staatkunde eiste, dat men èn de nog weifelende gemoederen niet onverzoenlijk tegen zich innam èn de Spaanse zaak in een voorwerp, waartegen de haat en afschuw van duizenden gekeerd was, niet roekeloos in gevaar stelde. Maar daarenboven: vermoedelijk vertrouwde Spanje zelf de man niet ten volle, die zó ongestadig was geweest in zijn gedrag, de koning zelfs in gedrukte schriften zó grof beledigd had, zó fel gewoed tegen de Roomse Godsdienst, zó vurig geijverd voor de Hervorming en ook na zijn verraderswerk zich weerhield om deze beslissend en openbaar te verwerpen. Spanje kon dat alles niet vergeten, en het wreekte zich. CHIMAY was een gewenst werktuig, waarvan Spanje zich bediende om tot zijn doel te geraken, maar dat als onbruikbaar werd ter zijde gelegd, nadat het aan zijn bestemming beantwoord had. De AARSCHOTS hebben zich nooit kunnen verheugen en beroemen over de dankbaarheid van de hoofden van hun ongelukkig vaderland!

De verdere lotgevallen van CHIMAY hebben weinig merkwaardigs. Na zijn verzoening met Spanje diende hij in het leger van PARMA en veroverde in 1587 in die betrekking de stad Bonn. In 1599 schijnt hij van de Spaanse zijde afgevaardigd te zijn geweest tot bevordering van de vrede tussen de zuidelijke Nederlanden en onze gewesten. Als zodanig zullen wij hem beneden ontmoeten in een samenkomst met zijn hervormd gebleven echtgenoot te Kruiningen. Na de dood dezer echtgenoot, huwde hij omstreeks Kersmis van het jaar 1605 met zijn nicht DOROTHEA DE CROY, toen slechts 16 of 17 jaren oud, dochter van KAREL PHILIPS DE CROY, markies van Havré. Deze echt werd met veel luister voltrokken te Bergen in Henegouwen. Beide zijn huwelijken bleven kinderloos. Hij stierf de 13e Januari 1612 te Beaufort en werd in de Celestijnenkerk te Heverlé, bij Leuven begraven.

Wie peilt de diepten des harte, dan God alleen! Dat herhalen wij, nu wij met een meer opzettelijke beoordeling van CHIMAY, dan wij tot hiertoe gaven, van de zóveel besproken man willen afscheid nemen. Hoe ligt toch kan ons oordeel falen! En toch, hoe voorzichtig in onze uitspraken, hoe afkerig van veroordelen en verdoemen, wij mogen en wij moeten een oordeel uitbrengen, opdat we weten, waaraan ons te spiegelen. Daarin zijn het genoegzaam alle geschiedschrijvers ééns, dat er een hevige ijverzucht en afgunst brandde in de familie van de DE CROY'S tegen de prins van Oranje. Die familie aanschouwde met innige spijt, hoe de invloed van de grote Zwijger van dag tot dag toenam en hoe zijn doordringende geest belangrijke overmacht oefende op de gang van de zaken. Zij vormde een verbond, dat tot tegenwicht van WILLEMS gezag moest strekken. Van dat verbond was de hertog van Aarschot als het hoofd en de ziel, en zijn broeder, de markies van Havré, was hem een

ijverig medestander. Aan deze tegenwerking is het toe te schrijven, dat de aartshertog MATTHIAS in Nederland werd ingebracht, en wel met geen ander doel dan om ORANJE te fnuiken. Een doel, dat grotendeels schipbreuk leed door het overwicht, dat weder ORANJE verkreeg op de aartshertog. Toen nu daarbij AARSCHOT, bereids tot gouverneur van Vlaanderen verheven, met de bisschoppen van Brugge en Yperen en andere heren werd gevangen genomen, steeg zijn verbittering tegen de prins nog hoger, en zij werd in hem en zijn geslacht niet meer uitgeblust. Is het wonder, dat zijn zoon, de prins van Chimay, daarin deelde? Is het wonder, dat ORANJE hem niet vertrouwde en ongaarne zag, dat men hem, en niet de prins van Espinoy, de gematigden Roomsgezinde, tot gouverneur van Vlaanderen te Brugge riep?

't Is waar, hij toonde zich van de Hervorming uitermate toegenegen. Maar juist die overmatige ijver, die hem de koning van Spanje bij openbaar geschrift een JEROBEAM deed noemen, gaf oorzaak tot nadenken in een man, die door een Roomse moeder in al de gloed haars geloofs was opgevoed en in al de leden van zijn geslacht vurige aanhangers zag van het Rooms-katholicisme. Inderdaad, dit alles, gevoegd bij zijn wankelbare houding te Brugge en zijn volgenden afval van ORANJE en de Hervorming, geeft ons sterk vermoeden om de beweeggronden voor zijn gedrag te zoeken in afgunst en haat tegen de Zwijger, en om zijn toetreding tot de reformatie, zowel als zijn heftige verklaringen tegen de Roomse Godsdienst, toe te schrijven aan veinzerij en staatkunde, die heen tot een huichelaar maakte om zijn doel, Spanje's overmacht, de val van de Hervorming en daarbij niet het minst zijn eigene verheffing, de kroon zijner eerezucht, te bereiken. Dit vermoeden, wij erkennen het, is verschrikkelijk; doch er is, helaas veel grond voor.

Misschien echter is toch niet alles veinzerij geweest. Misschien heeft zijn huwelijk met een innig bezielde hervormde medegewerkt, om hem aanvankelijk te overtuigen, ja te voeren tot een onnatuurlijke overspanning, die even als een hoog opgaande vlam, weldra verflauwde en verdween. Misschien heeft de deerniswaardige man een rampzaligen strijd gevoerd met zijn geslinderd geweten. Men herinnere zich wat wij straks zeiden over zijn langzame terugkeer tot de Roomse Godsdienst. O, indien ook dit nog huichelarij is geweest, dan verdient GUIMAY in alle opzichten onze diepste verachting. Zo niet - en wij hopen het - dan lokt ons wat wij zo even onderstelden tot een zachter oordeel. Maar hoe het ook zij, wij vinden het bevestigd wat één onzer nieuwere geschiedschrijvers getuigde: "zijn onstandvastigheid en zijn dubbelzinnig gedrag maakten hem bij geen van de partijen bemind." En hebben wij de prins van Chimay een verrader genoemd, de ganse historie staat daar, om die schandnaam over hem uit te roepen.

VIII.

DE GEMEENTE VERSTROOID.

VLUCHTELINGEN.

Wij zagen de tempels van de hervormden door het opgestoven grauw verwoest en geplunderd. Wij zagen hen zonder vrijheid om godsdienstig te vergaderen, buitengesloten uit alle bedieningen, verlaten van de steun hunner overheden en herders, begluurd door de Jezuïeten, een prooi voor geweld en verraad. Wat zouden zij langer te Brugge doen, waar zó smartelijke herinneringen hen bestormden, waar zóveel zielgrievends hen omringde, waar zóveel gevaar hen bedreigde? 't Is waar,

velen steunden op de plechtige verzekering in het 7^e artikel van het vredesverdrag, waarin hun een rustige inwoning beloofd werd, bescherming en verdraagzaamheid, indien zij, zonder opzien en aanstoot te baren, zich stil gedroegen te midden van de Roomse gemeente. Velen bleven dan ook werkelijk gevestigd in de stad, die óf als hun vaderstad hen met machtige aantrekkingskracht terughield, óf waaraan overwegend belang hen boeide. Wij zullen de bewijzen aantreffen, dat nog lang na Brugge's overgang tot Spanje menigeen er als standvastig Hervormde bleef leven. Doch als wij op de massa zien, op de grote meerderheid, die gebannen, bedroefd, verbitterd, bevreesd naar elders heen week, dan mogen wij zeggen: *de gemeente werd verstrooid; zij vluchtte.*

Wanneer wij thans daarop ons oog gaan vestigen dan overzien wij eerst wat gedrukte bescheiden ons melden en dan wat ons uit onuitgegeven stukken is ter kennis gekomen.

De rij van de hervormden, die Brugge verlieten, zien wij geopend door de hoogbaljuw JACOB DE GAME. Wij zagen de man, eens de lieveling en de hoogvereerde van de Brugse burgerij, reeds de 13^e Maart 1584 uit zijn vaderstad vertrekken naar Zeeland. Op de lijsten van de burgemeesters van het Brugse Vrije ontmoeten wij hem in 1581, en als hoogbaljuw van dat collegia in 1582. Hij was ridder, heer van Watervliet, gehuwd met MARGARETHA HINGKAERT. Zijn dochter ALIID trouwde met JACQUES DE BROUCQSAULX, welke dochter te Vlissingen stierf de 14^e April 1623. Een Vlaams geschiedschrijver vermeldt hem als "een man, grotelijks in de zaken van staat en oorlog ervaren, die in 't jaar 1585 van de Statengeneraal met enige anderen naar Engeland in ambassade gezonden werd, om aan de koningin ELIZABETH de heerschappij van de Nederlanden aan te bieden. Daarna werd hij gebruikt tot oppercommissaris van de levensmiddelen van hun legers, en liet na vele memoriën nopens de zaken van staat en oorlog, welke ik niet gezien heb; maar EMMANUËL VAN METEREN belijdt, dat die schriften hem veel gediend hebben in het opmaken van zijn groot historieboek."

Wij nemen een andere aantekening omtrent DE GRIJSE over, waaruit wij tevens nog andere Brugse vluchtelingen leren kennen. "De hoogbaljuw JACOB DE GRIJSE vluchtte met 14 schepenen [van het Brugse Vrije] naar Sluis. [DE GRIJSE, het eerst alleen gevlucht naar Zeeland, zal later te Sluis gekomen zijn.] Zij verkregen op hun verzoek van de raad van state volmacht om zich binnen Sluis of Oostende te vestigen en aldaar recht te doen. In het stuk, daarvan afgegeven, wordt het land van de Vrije erkend als zijnde het vierde lid van Vlaanderen. Van die tijd kan men dus de scheiding van het Vrije in dat van Sluis en Brugge rekenen. Daar echter kort daarop het gehele platte land van Vlaanderen en dus ook het Oostvrije in handen van de Spanjaarden kwam, zo was deze ordening van zaken toen enkel voor de vorm. Het schijnt., dat, toen Sluis in 1587 moest bukken, het collegia zich niet in Oostende heeft gevestigd, maar dat de meeste leden zich naar Middelburg in Zeeland begaven, of, daar hun zaak toch wanhopig scheen, naar elders de wijk namen. Zodra evenwel in 1604 Sluis, enz. door MAURITS hernomen was, hebben de algemene Staten, bij resolutie van 29 November van datzelfde jaar, het college hersteld, daarbij benoemende tot burgemeester jonkheer JAN DE NEVE, tot schepenen jonkheer JOOST DE CHANTRAINES gezegd BROUCQSAULX, jonkheer WILLEM VAN DER MAULDE, heer van Mansart, jonkheer NICOLAAS VAN UITENHOVE, jonkheer FILIPS VAN ROIJEN, jonkheer ADOLF VAN MEETKERKE, MARINUS MINNE

en ADRIAAN DE BLOK, die de 10de Mei 1605 hun eerste vergadering binnen Sluis hielden.

De drie eerstgenoemden schijnen tot de gevluchten uit Brugge behoord te hebben: gelijke namen toch worden gevonden in de naamlijst van de schepenen van de Vrije te Brugge; doch de overigen schijnen gekozen te zijn uit aanzienlijke Vlamingen om de vacaturen, door overlijden ontstaan, te vervullen. Ook de baljuw JACOB DE GRIJSE hernam zijn functie." Hij was dus toen waarschijnlijk te Sluis woonachtig. Omstreeks 1626 is hij gestorven, in welk jaar zijn zoon JOHAN DE GRIJSE, heer van Corbais, hem als hoogbaljuw is opgevolgd.

Onder het getal van aanzienlijken, die op bevel van CHIMAY op de 20s^e Maart Brugge ontruimen moesten, troffen wij mede reeds aan de ons ook uit vroegere handelingen met roem bekenden sergeant-majoor REINIER WINCKELMAN. Ook hij begaf zich naar Sluis, waar wij hem beneden onder de uit Brugge overgekome officieren nog ééns ontmoeten zullen. Er is nauwelijks enige twijfel aan, of hij is te Brugge geboren en had als vader BERNARD en als grootvader REINIER WINCKELMAN, die tijdens de onlusten tussen keizer MAXIMILIAAN en de achtsten hertog van Gelder, KAREL VAN EGMOND, in 1498 zich van Doesburg naar Brugge begaf en aldaar in de ouderdom van 90 jaren overleed. Hij was gehuwd met de dochter van MAARTEN DE MIL, griffier van het Vrije. Iets meer echter van zijn levenslot op te geven is ons onmogelijk. Hij verdiende anders een uitvoerige levensbeschrijving, de moedige bondgenoot van de wakkere DE GRIJSE, met wie wij hem in de hachelijkste tijdperken van de vrijheidsstrijd meermalen onwrikbaar op de voorgrond zagen.

Ook JACQUES DE BROUCQSAULX benevens zijn zoon JOOST, de kapitein, behoorden, naar ons reeds bericht werd, onder de ballingen van de 20^e Maart. Over beide zullen wij straks spreken.

Wat de predikanten betreft, toen CHIMAY op de 28^e Maart de stoute magistraatsverandering in Spaanse geest bewerkstelligd had en men op de Paasdagen weder de Roomse Godsdienst openlijk begon uit te oefenen, toen alzo de zaak van de hervormden wanhopig was geworden, begaven zich de leraars, vergezeld van een menigte hunner gemeenteleden, naar Zeeland en Holland. Dit zal in 't begin van April zijn voorgevallen. Kort daarna schijnt er, zoals wij zagen, weder een terugwerking gekomen te zijn: de staatsgezinde burgemeesters werden uit de gevangenis ontslagen, en de magistraat verbood, tot dat de vrede het volle beslag zou verkregen hebben, de openbare Godsdienstoefening van de Roomsgezinden. Wellicht zijn er toen weer enkele Evangeliedienaars teruggekeerd. Immers de geschiedenis meldt ons, dat "ettelijke predikanten, als JACOBUS BASELIUS en andere, CHIMAY, nadat het verdrag van de verzoening met Spanje gesloten was", op zijn ziekbed zijn ontrouw kwamen voorhouden. Weldra echter zullen zij voor altijd geweken zijn.

Het grootste deel van de Waalse gemeente vluchtte met haar predikant JAQUES DE LA DRÉVE en met haar ouderlingen en diakenen naar Leiden. Het werd ons boven medegedeeld. Hadden wij inzage van de eerste handelingen van die Waalse gemeente te Leiden - gesteld dat zij nog aanwezig zijn - wij zouden gewis daaruit nog wetenswaardige bijzonderheden kunnen aan 't licht brengen.

Het getal van de vluchtelingen nam sterk toe, nadat het IIe vredesverdrag met Spanje was afgekondigd. Ontevreden, dat de Hervormden geen vrijheid van Godsdienst was toegestaan, gingen zij hen in menigte, terwijl aan anderen in groten getale op last van

de magistraat het verblijf in de stad ontzegd werd. De vluchtenden en gebannen zochten een wijkplaats niet alleen in Zeeland en Holland, maar ook in Engeland en Keulen I.

Wij zijn verplicht nog enige namen dezer vluchtelingen op te geven en de lezer neme het in dank, wanneer wij daarbij weer enkele levensbijzonderheden voegen. De naamlijst wordt ons medegedeeld door een Vlaamsen geschiedschrijver met deze woorden: "wat aangaat de personen, die door ketterij en weerspanningheid zich lieten vervoeren en zagen, dat voor hen meer te vrezen dan te hopen was, deze verlieten hun vaderland [Brugge] en begaven zich naar Holland en Engeland, alwaar zij sedert hun geslachten voortzetten. De voornaamste waren A. VAN MEETKERKE met zijn zonen," enz.

"ADOLF VAN MEETKERKE" overleed te Londen 4 Oktober 1591. Breder spreken wij van hem en zijn zonen, NICOLAAS en ADOLF, in bijlage I onder de vermaarde Hervormden, te Brugge geboren. Hoorden wij ons straks jonkheer ADOLF VAN MEETKERKE genoemd onder de schepenen van het Sluise Vrije in 1604, wij zullen daarbij aan de zoon moeten denken.

"JACOBUS DE GRIJSE", die daarna vermeld wordt. hebben wij mede straks reeds beschouwd.

NOËL DE CARON"

"Jhr. FRANCISCUS NAM, schepen 's lands van de Vrije." Wij nemen hem onder de vermaarde Bruggelingen op in bijlage I.

"De" vier volgende "gewezene burgemeesters van Brugge:"

1. "ANTONIUS VAN DEN BERGHE, heer van Hamersvelde." Toen Brugge in 1578 door RYROVE voor de Staten ingenomen werd, werd hij onder de toen gekozene schepenen opgenomen, in wier lijst hij aan 't hoofd staat. In 1584 werd hij tot burgemeester van de commune of van der courpse verheven. Hij behoorde onder de door CHIMAY afgevaardigden om met PARMA te onderhandelen en komt mitsdien als zodanig voor in het hoofd van het vredesverdrag, gelijk hij het ook ondertekende. Dit verwondert ons wel; doch misschien liet hij zich hiertoe gebruiken in hoop van aan de onstuitbare loop van de zaken een zoveel mogelijk goede richting te geven. Straks verliet hij de gans verlorene stad en zijn verder levenslot bleef ons verborgen.

2. "JORIS VAN BRAKELE".

3. "PIETER DOMINICLE." Ook deze is ons reeds meermalen als een voorstander van de vrijheidszaak voorgekomen. In 1578 werd hij door RYHOVE benoemd onder de achttien notabelen, aan wie nevens de magistraat het beleid van de zaken te Brugge was opgedragen. In datzelfde jaar en het volgende komt hij voor als pensionaris (quastor, tesorier). In 1580 behoorde hij onder de schepenen, en in 1582 en 1583 bekleedde hij de waardigheid van burgemeester van der courpse.

4. "JACOBUS CASEMBROOT, die kort daarna in Zeeland overleed. Zijn broeder NICOLAAS was raadsheer van de raad van Vlaanderen en werd daarna raadsheer van de provincialen raad van Holland in 's Gravenhage." Wij geloven, dat hier onze schrijver in verwarring is geweest. Immers niet JACOBUS, maar zijn broeder NICOLAAS vinden wij vermeld onder de burgemeesters. Hij was het van schepenen in 1582 en 1583, terwijl JACOBUS, die als stadskapitein in 1578 de wacht hield bij de Kruispoort, toen zij voor RYHOVE geopend werd, voorkomt als schepen in 1578 en als pensionaris in 1579 en 1580 4.

5. Jonkheer HENDRIK [lees JACOBUS] DE GROOF, vóór dezen kapitein van het kasteel van Sluis"

6. "FRANCISCUS FAGEL, griffier van Brugge, van wiens afkomst was de generaal FAGEL, die vóór ettelijke jaren als gouverneur van Sluis gestorven is."

"JACOBUS BROUCQSAULX met zijnen zoon JACOBUS, die kapitein van Brugge geweest was." De eigenlijke naam dezer familie, die onderscheiden verdienstelijke mannen voor de staat en de Hervorming heeft opgeleverd, was DE CHANTRAINES dit de BROUCQSAULX. Als haar stamvader mag men beschouwen PIERRE DE CHANTRAINES, gouverneur en kapitein van Quincy, grootbaljuw van zestien omliggende dorpen, te Brugge 29 Mei 1551 overleden, gehuwd met LOUISE VAN STAKENBURG. Uit dezen echt werd, vermoedelijk te Brugge, geboren JACOB DE CHANTRAINES dit DE BROUCQSAULX. zijn echtgenoot ADRIANA DE L'ECLUSE schonk hem negen kinderen, die hoogstwaarschijnlijk mede alle te Brugge geboren zijn, zodat wij dit ganse geslacht als een Brugse familie mogen aanmerken.

Deze JACOBUS dan, dien wij met zijn wakkere zonen reeds één en andermaal ijverig werkzaam zagen, was ridder en heer van Oudenhoven en Straten, en burge meester van schepenen in 1579, 1580 en 1581, nadat hij in 1578 door RYHOVE tot schepenen was verkozen. Zoals boven gemeld is, werd hij 20 Maart 1584 door CHIMAY uit Brugge verwijderd en begaf zich aanvankelijk naar Sluis. Naderhand week hij naar Veere en overleed te Middelburg in 1589.

Zijn derde zoon JACOBUS, van wie onze schrijver spreekt, "die kapitein van Brugge geweest was," is hier waarschijnlijk verward met zijn oudere broeder JOOST, over wien straks nader. Immers hij was te Brugge niet kapitein, maar vaandrig in de compagnie van zijn even genoemde broeder. Intussen is het ontwijfelbaar, dat ook JACOB uit Brugge de wijk nam. In 1604 was ook hij kapitein. Hij was als zodanig in dienst van de staat ter repartitie van Zeeland en was te Sluis woonachtig, waar hem uit zijn echtgenoot JOHANNA FOBSMA of FOBS (die, ongetwijfeld door misvatting, ook als D'JOBSMA, SOBS en JOBS voorkomt) twee kinderen geboren zijn. Voor 1619 is hij overleden.

Ook de kapitein JOOST, JACOBUS' tweede zoon, is derhalve uit Brugge geweken. Te gelijk met zijn vader was hij onder de aanzienlijke personen, die CHIMAY de 208LB0 Maart 1584 Brugge deed ontruimen. Uit de aanslag op Meen en zijn driftig gezegde aangaande de vrede roepers kennen wij hem als een vurig aanhanger van de vrijheidszaak: althans wij zullen daarbij wel aan hem moeten denken. Ook meldden wij straks zijn benoeming tot schepenen van het Sluise Vrije, de 29^e November 1604. Hij was mede naderhand kapitein in dienst ter repartitie van Zeeland, en had in huwelijk MARIE EMILIE DE BERMUY of DE BERNUY, die 22 December 1621 te Vlissingen overleed en bij haar man in de grote of St. Jacobskerk begraven werd. Kapitein JOOST wordt gezegd reeds 27 Juli 1604 te van die stede gestorven te zijn. Dit strijdt echter met hetgeen ons in de stedelijke papieren van Sluis wordt medegedeeld. Immers de 2^e Juni 1608 werd door de regering van die stad besloten, aan kapitein jonkheer JOOST DE BROUCQSAULX "in erkentenis van de notabele diensten door hem aan deze stede gedaan" f 100 uit de stadsmiddelen te geven. Hij wordt hier *de oude* bijgenaamd in tegenstelling van zijn broeder JACOB, die de jonge wordt geheeten. Beide mannen hadden zich in de verdediging van de stad Sluis onderscheiden. Kapitein JOOST zal daarna te Vlissingen overleden zijn.

Ziedaar de vluchtelingen, door onzen schrijver opgenoemd. "En nog vele andere," zó eindigt hij zijn verslag; "nochtans ik geloof, dat daarna enigen zijn wedergekeerd." Hiervan zijn ons geen voorbeelden voorgekomen. Maar dat er nog vele anderen waren, geeft ons een ander schrijver op, en het vervolg van dit hoofdstuk zal er ons overvloedige bewijzen van leveren.

De schrijver, dien wij bedoelen, meldt het navolgende: "vele nieuwgezinden, geenszins tevreden zijnde, dat men de vrijheid van hun Godsdienst niet had toegelaten, zijn vertrokken. Ook is een groot gedeelte van dezelve door die van de wet gelast geweest de stad te ruimen. Deze staan aldus bij SEGER VAN MALÉ in zijn "lamentatie" aangetekend: mijnheer DE GRIJSE, hoogbaljuw van Brugge en van de lande van de Vrije, NOL DE CARON, schepen van de Vrije, GUIDO DE BREUCQ, SIMON ENGELGRAVE, NICOLAAS DE LA FOSSE, JACQUES VAN HOTVELDE, JACQUES NOIROT, PIETER FORREST, ADRIAAN ENGELGRAVE, CORNELIS DE ROODT, GUILIAME RANS, MARTIN DE BOOM, JACQUES MOSTAERT, OSTEN .BEYDTS, FRANCOIS BRUNEEL, FRANCOIS MESE, NICOLAAS COLLUYT, de jonge, MAILLAART DE MEL, PIETER DOMINICLE, GABRIËL GOMAER, DOMINICUS VAERTHOL, de oude, m'her FRANCOIS NANS, JAN VAN VIJVE, vleeshouwer, JORIS VAN BRACLE, heer van Outrives, ANTONIE VAN de BERGE, heer van Amelveld, HENDRIK DE GROUF, HENDRIK CROSS, ANTONIE SAYON, REINIER WINCKELMAN FS. BERNARD, JACQUES CASEMBROOT, m'her FRANCOIS FAGHELE, JAN VAN PEENEN Sr. PIETER DE BLENDE, benevens verscheidene andere personen, dewelke, als de schrijver zegt, uit zijn geheugen vervlogen waren."

Met voorbijgang van die ons reeds bekend zijn of nader worden zullen, geven wij ook nu van sommigen uit dit drieëndertigtal op wat ons te weten kwam.

GUIDO DE BREUCQ, DE BRUECQ of DE BREUCK was in Maart 1578 door RYHOVE onder de stadsschepenen aange steld en bekleedde ook in 1580 dit ambt, in welke hoedanigheid hij 1 Februari de Unie ondertekende te Utrecht. In dat zelfde jaar komt hij voor onder de raden. Hij had zijn kasteel te Lophem, 't welk de Waalse malcontenten in de aanvang van 1582 bezet hielden.

JACQUES of JACOBUS VAN HOTVELDE, dat wel VAN HOUTVELDE zal moeten zijn, behoorde tot de in 1578 verkozen raden en werd in 1580 benoemd tot stadsschepen.

CORNELIS DE BOODT wordt jonkheer genoemd en komt in 1578 voor onder de raden en in 1580 als de eerste van de stadsschepenen.

Op dezelfde lijsten vindt men GULIELMUS en ADOLF DE BOODT.

Voorts ontmoeten wij JACOBUS DE BOODT in 1564 en 1565 als pensionaris en in 1574 en 1575 als burgemeester van der courpse.

JUDOCUS DE ROODT in 1570 als pensionaris.

En eindelijk ANSELMUS, Van wien wij, even als van GULIELMUS, weten dat zij Rooms gezind waren.

JACQUES of JACOBUS MOSTAERT was in 1578 stadsschepen geworden en in 1580 hoofdman van St. Jans zesdaal. Zijn naamgenoot GILLES kennen wij als de hoofdman, die voor RYHOVE de Kruispoort opende 3.

FRANCOIS BRUNEEL is niet bekend. Maar PHILIPS BRUNEEL staat aan 't hoofd van de raden, in 1578 verkozen, doch komt in 1584, onder PARMA voor als pensionaris 4.

GABRIËL GOMAER, ons mede onbekend, trekt daarom onze bijzondere opmerkzaamheid, omdat wij in hem zeer waarschijnlijk een lid ontmoeten van het Brugse geslacht, waaruit de vermaarde FRANCISCUS GOMARUS is voortgesproten. Wel is waar, de geslachtsnaam GOMAER schijnt afkomstig van de doopnaam GOMER, en wij zouden daarom kunnen denken, dat deze familienaam meer algemeen, en ook te Brugge niet aan één geslacht bijzonder eigen zal geweest zijn. Evenwel, de voornaam, dien wij ons niet herinneren in de zestiende eeuw te hebben

aangetroffen, was toen reeds zeer zeldzaam geworden. Slechts als achternaam en vermoedelijk bij een enkele familie zal hij nog in zwang zijn geweest.

HENDRIK DE GROUF, broeder van JACOBUS, die kapitein was van 't kasteel van Sluis, werd in 1578 schepen van Brugge en was in 1579 kapitein van de stad Damme. Hij voerde, even als zijn broeder, de titel van jonkheer HENDRIK CROES, tot schepen aangesteld in 1580 en waarschijnlijk verwant aan mr. JAN CROES, die wij straks ontmoeten zullen.

ANTONIE SAYON behoorde denkkelijk tot de maagschap van VINCENT SAYOEN, die in ons verhaal meermalen voorkomt.

JAN VAN PEEN, vermoedelijk behorende tot de familie van JOOST VAN PEEN, die, zoals wij straks vernemen zullen, in 1586 met PIETER DE BROUCQSAULX als een offer van de Hervorming ter dood gebracht is.

PIETER DE BLENDE komt voor als de tweede op de lijst dor achttien notabelen, in 1578 door RYHOVE aangesteld. In 1597 ondertekende hij als gedeputeerde van de Staten van Zeeland een traktaat met Brugge, aangaande het openhouden van de haven van Sluis en was toen denkkelijk gevestigd te Middelburg

Ofschoon PIETER DE BROUCQSAULX niet tot de vluchtelingen behoorde, toch willen wij thans op hem ook ons oog vestigen, nu zijn vader en broeders ons nog met levendige belangstelling voor de geest staan. Zijn merkwaardig en noodlottig uiteinde is onze belangstelling in nog hogere mate waardig.

Vooraf echter moeten wij ons de toestand van Brugge en van de hervormden aldaar voor de aandacht brengen. Want wij zullen ons twee jaren later moeten verplaatsen, in het midden van 1586. In die twee jaren was der hervormden lot even sterk achterwaarts getreden als de luister en de macht van de Roomse Godsdienst met reuzenschreden was vooruitgegaan. Aan de andere zijde was de verarming en de neringloosheid er nog toegenomen. De garnizoenen van Oostende en Sluis verhinderden de toevoer van levensmiddelen en maakten niet zelden de koornbezendingen tot buit, die van de berooide stad werden toegestuurd. Zo ontstond er een algemene duurte, waardoor het arme volk verging van honger. En dit vermeerderde de verbittering tegen de hervormden. Inzonderheid begon zich de lang gekoesterde haat te openbaren jegens hen, die voormaals in de stadsregering waren geweest en die, vertrouwend op de hun hij het vredestraktaat gedane belofte van gewetensvrijheid, in hun oude woonplaats waren gevestigd gebleven.

Één van die te Brugge gevestigd geblevenen was PIETER DE BROUCQSAULX, de oudste zoon van JACOBUS. In 1582 en 1583 was hij pensionaris en tesorier van Brugge geweest, nadat hij in 1580 reeds zitting gehad had in het college van raden. Hij was, naar 't schijnt, heer van Hauterive en grootbaljuw van Bailleul, en had in huwelijk JOHANNA DE CABOTERE, dochter van de Brugse burgemeester JOOST DE CABOTERE, die hem vijf kinderen schonk. Met hart en ziel verkleefd aan de hervormde Godsdienst, had hij echter besloten te Brugge zijn verblijf te houden, ten einde het bestuur te voeren over de goederen van de familie. Hij woonde in de Nieuwstraat - dezelfde straat, die ook GOLTZIUS bewoond had - in een huis, dat de naam droeg: *met de diamanten*. Scherp zag men toe op al zijn handelingen en listig hunkerde men naar de gelegenheid om enige schuld in hem te vinden. Hiervan bewust, zond hij zijn dienaar en zijn klerk henen en hield ten laatste in zijn huis niet anders over dan een vrouwelijke dienstbode. IJdele voorzorg! Zijn vijanden wisten het wel, dat zijn vader zich ophield te Sluis en dat zijn broeder JOOST er als kapitein in dienst was. En 't was hun een doorn in het oog, "dat hij zich zó hardnekkig hield aan de gereformeerde religie." Wat was gereder, dan een voorgenomen aanslag van Sluis

op Brugge voor te wenden, en jonkheer PIETER daarin te betrekken als medeplichtige, in verstandhouding met de leden zijner familie en de landsvijand? Wel is waar, het bestaan van zulk een voornemen durven wij, om onpartijdig te zijn, niet gans ontkennen. 't Is echter niet voldoende bewezen, en allerminst is het uitgemaakt, dat PIETER DE BROUCQSAULX er deel aan had. Er schijnt slechts iets van dien aard gebroeid te hebben in de ziel van de man, op wien wij thans de blik moeten vestigen.

Er woonde in de St. Amandsstraat, niet ver van jonkheer PIETER, een aanzienlijk koopman in wijnen. Zijn naam was **JOOST VAN PEEN**. Dat hij onder de voornaamsten van de stad behoorde, bleek ons hieruit, dat hij in 1584 met de burgemeester CASEMBROOT naar Sluis was gezonden, om er aan de ontevredene bezetting f 24,000 uit te betalen. Ware hij niet reeds hierdoor te Sluis bekend geweest, zijn handel had er hem ongetwijfeld vele betrekkingen aan de hand gegeven. Mede een aanhanger van de Hervorming, gelijk wij zeker mogen achten, mede door zijn belangen aan Brugge gebonden, gevoelde hij op DE BROUCQSAULX een nauwe betrekking, en beide mannen schijnen in vertrouwelijke omgang met elkander verkeerd te hebben. Hoe dikwerf zullen zij voor elkaar hun benauwde boezem hebben uitgestort en zich de betere dagen van eertijds hebben voorgespiegeld! Eens waren zij weder in zulk een vertrouwelijk gesprek gewikkeld. Maar zij waren niet alléén. DE BROUCQSAULX, op al zijn gangen nagegaan door zijn verborgene verspieders, beluisterd bij al zijn woorden, was zonder dat hij 't wist, vergezeld van een verrader, in wiens oren thans ieder syllabe doordrong. In de loop van het gesprek ontboezemde VAN PEEN bittere klachten over de schade, die door de verandering van zaken aan zijn handel was toegebracht. "Alles zou beter gaan" voegde hij er bij, "indien Brugge als voorheen met Holland en Zeeland verenigd ware." Uit het éne woord werd het andere geboren, en de twee vrienden verdiepten zich in een onderwerp, dat beide zozeer ter harte ging.

Evenwel werd, volgens onze geschiedschrijver VAN METEREN, VAN PEEN door DE BROUCQSAULX berispt over zijn begeerte naar hereniging. Doch, naar de Vlaamsen berichtgever, ging de laatste verder, en hield aan VAN PEEN "naar alle waarschijnlijkheid" enige middelen voor om de stad wederom onder de Staten te brengen, waarop deze zuchtend sprak: "compère " - 't was de gemeenzame naam, waarmede nog de Vlamingen elkander toespreken - "ik wenste, dat ge mij dat niet voorgelegd hadt." En alzo scheidden zij.

De heimelijke luisteraar liet niet na de woorden, die hij zó gretig opgevangen en in zijn hart begraven had, te verklikken waar zij welkom ontvangen werden. En het leed niet lang, of de beide mannen werden gegrepen en naar de kerker gevoerd. 't Was op de 8^e Mei, en met snelle gang werd hun rechtsgeding voortgezet. "Een trompetter" beschuldigde hen, dat zij aan die van Sluis verscheiden brieven gezonden hadden, en "men legde hun ten laste," dat zij gehandeld hadden met die van Sluis, waar PIETERS broeder als kapitein garnizoen hield, om Brugge aan deze stad over te leveren.

Ziedaar hun beschuldigers, naar de opgaaf van de Vlaamsen berichtgever. Toen men de beschuldiging niet bewijzen kon en DE BROUCQSAULX standvastig weigerde te bekennen waaraan hij niet schuldig stond, nam men de toevlucht tot een onmenselijke foltering. Men liet opzettelijk een stoel vervaardigen. Men legde een vuur aan. Men klemde de ongelukkigen in het foltertuig vóór de vuurgloed negen dagen en acht nachten achtereen, zonder hem te vergunnen een enkel ogenblik te slapen. Maar de onoverwinnelijke ontviel geen woord, dat de hoop zijner beulen bevredigen kon. Hij zelf meldde het aan zijn vrienden in een eigenhandige brief, die hij hun door een vertrouwde toezond. Hij kón dan ook niets bekennen dan dit éne - gelijk ons door

dezelfde schrijver bericht wordt, dat hij gedaan heeft - dat JOOST VAN PEEN hem iets had voorgesteld, wat hij tegen zijn plicht verzwegen had. En toch, om deze reden en omdat VAN PEEN beleden had hierin met hem medeplichtig te zijn, en daarbij "om het kwaad vermoeden, dat men op hem had," werd hij met zijn lotgenoot veroordeeld om onthalsd te worden, met verbeurdverklaring van al zijn goederen. "En zulks," zegt VAN METEREN, "tegen allen behoorlijke vorm van procederen en rechtstreeks tegen de privilegiën van Brugge, die duidelijk zeggen, dat een burger lijf en goed te samen niet verliezen mag."

Het doodvonnis werd de 13^e Juni ten uitvoer gebracht. Wij huiveren, als wij lezen hoe onhandig de scherprechter te werk ging en hoe jammerlijk jonkheer PIETER nog gemarteld werd in dit laatste, ontzettende ogenblik. De noodlottige slag trof eerst zijn schouders; een tweede trof zijn hoofd; en ten laatste was de man des bloeds genoodzaakt het hoofd ... af te villen! De twee gevallene hoofden werden daarna op staken ten toon gesteld, en JOOST VAN PEEN, "die Rooms-katholiek stierf, werd begraven in de St. Walburgskerk."

Maar jonkheer PIETER, zó eindigt de Vlaamse geschiedschrijver, "die zich tot zijn uiterste stijfzinnig aan de nieuwe gereformeerde religie hield, werd ter aarde besteld in de blekerij van St. Jans gasthuis."

Zó stierf de laatste martelaar te Brugge, kbekmoedig, onschuldig, volhardend in 't geloof, dat hij beleden had. Voorwaar, de lange rij van de bloedgetuigen in West-Vlaanderens hoofdstad kon niet waardiger dan met hem besloten worden!

"Hiermede nog niet tevreden zijnde", dus worden ons de voor de hervormden weder zó treurige gevolgen van dit rechtsgeding beschreven, "hebben de Bruggelingen daarenboven aan de prins van Parma verzocht, dat het punt van de gewetensvrijheid, bij het voorschreven traktaat van de prins van Chimay toegelaten, vernietigd en herroepen zou worden, om te beter tot hun bedoeling en wraakgierigheid te geraken, en hebben vele anderen uit de stad gebannen. In al zulke zaken hadden de nieuw ingekomen Jezuiten aldaar het meeste gezag, houdende deze stelling voor grondregel, dat alle verdragen, beloofde privilegiën en gewoonten moeten wijken voor de Rooms-katholieke kerk en Godsdienst" .

Dit getuigenis wordt toegelicht en gestaafd door een nog aanwezig stuk van 4 Mei 1587, waarin PARMA het besluit van de magistraten van 't Vrije bekrachtigt, om van hun grondgebied al de ketters te verbannen. Zó was dan 't lot van de Hervormden nog al dieper gezonken!

Met de toestand van Brugge voor ogen, gelijk we dien beschreven hebben en in de hachelijke dagen, waarin een BROUCQSAULX zó scherp bespied werd, is 't geen wonder, dat wij twaalf hervormden tegelijk de zó onverdraagzaam en onverdraaglijk geworden stad zien ontvliden. Het geschiedde kort vóór de verhaalde gevangenneming, in het begin van Mei 1586. De twaalf Brugse burgers hadden besloten zich met der woon naar Sluis te begeven, ten einde aldaar hun Godsdienst in volle vrijheid te gaan uitoefenen. Treurig uiteinde, dat hen verbeidde! Terwijl men bezig was hen in een schuit over het water te voeren, zonk helaas! het broze, misschien te vol geladen vaartuig, en de ongelukkigen vonden hun dood in de golven!

Wat wij thans hebben mede te delen omtrent zekeren NICOLAAS VUCX verplaatst ons in ééns bijna zestig jaren later. De **3e november 1645** werd hij te Tholen aangesteld, om de jeugd in de Latijnse taal te onderwijzen voor zes maanden, om een proef te nemen, en werd hem toegelegd 7 schellingen, 8 groten Vlaams maandelijks. Het geschiedde bij voortzetting de 25e Februari 1646 op een maandelijks traktament

van 20 schellingen. Deze NICOLAAS VUCX was "een Bruggenaar, die van Godsdienst veranderd en tot ons overgekomen was."

Wellicht had tot die overkomst aanleiding gegeven de grote vervolging, die zich in het bisdom van Brugge en Yperen verhief in het jaar 1642. Deze vervolging was zó hooggaande, dat men zich genoodzaakt zag, aan de heren van de Raad van Zeeland voor te slaan, of er niet iets tot verlichting zou kunnen in 't werk gesteld worden.

Het laatste bericht dat ons betrekkelijk vluchtelingen uit gedrukte bescheiden is voorgekomen, laat weder een ledige ruimte van omstreeks twintig jaren en brengt ons over in 1663. Toen werd door de algemene Staten een acte van represaille verleend aan JEAN STOET, die onder de "verdrukten om des geloofs wille" geteld wordt. Van Brugge naar Sluis gekomen, had hij alhier het burgerrecht verkregen, maar zijn twee dochters, die in één of ander klooster gehouden werden, wilde men niet laten volgen. Op verzoek van de markies DE CARACENA, destijds gouverneur van de Spaanse Nederlanden, werd die acte wel ééns of meermalen opgeheven, maar zij werd toch ook ten uitvoer gebracht in het gevangen nemen van enige Jezuieten die zich op het slot Zoetendale bij Maldegem verlustigden. Deze werden naar Sluis opgevoerd en er zó lang in bewaring gehouden, "tot dat aan die order voldaan ware".

De grote gaping van zestig jaren zien wij ons gelukkig aangevuld door de ongedrukte stukken, die wij in staat zijn mede te deden. Menige belangrijke bijzonderheid, menige schitterende naam zal er door tot onze kennis komen, en de toestand van de Brugse hervormden, die in zó velerlei opzichten nu weder *een kruisgemeente* geworden waren, zal er ons vaak duidelijk, maar weemoedig door in 't oog springen. Wij willen dan thans daarop onze aandacht vestigen. Maar vooraf hebben wij een verzoek aan onze geachte lezers. Zij hebben misschien hun geduld moeten oefenen, om ons tot hiertoe in dit hoofdstuk te volgen; ook ons geduld werd somwijlen op de proef gesteld bij de nasporing van namen en levensberichten, waarin wij vaak meer frisheid en afwisseling, minder dorheid en eentonigheid wensten. En toch, wij hebben nog een lange weg af te leggen, waarop ons veeltijds niet meer leven en kleur omringen zal. Wij zullen zelfs de oude taal van die grijze stukken, vaak in haar onveranderde vormen, moeten wedergeven. U zult ons verschonen, goedgunstige lezer, ter wille van de eisen van de historie. Waar wij kunnen zullen wij ook uw smaak zijn eisen geven. Waar wij hem kwetsen moeten, wijt het aan ons niet, maar aan het onderwerp. Verlaat ons eerder, dan gij u aan ons ergeren zoudt!

In de eerste plaats dan deden wij uit het oude kerkenraadsactenboek van Sluis de personen mede, die naar de Sluise hervormde gemeente uit die van Brugge zijn overgekomen. Op de volledigheid van die naamlijst zal zeker wel wat zijn aan te merken, als wij ons die veel bewogen tijden en de zoveel minder nauwkeurige aantekeningen dan die van heden voor de geest brengen. Doch van het voorhandene is een afgewerkt en getrouw gebruik gemaakt. Achter al deze namen, tussen welke velen van elders voorkomen, staat: "van Brugge."

Namen van de Bruggelingen, die te Sluis met attestatie enz. zijn aangenomen en aan 's Heeren tafel zijn geweest op bijgevoegde dagtekening:

1579.

4 Oktober. "Juffrouw Coelmans," met attestatie.

1582.

11 April. "Jan Cornelis van Brugge" doet belijdenis des geloofs.

1584.

Hebben zich tot de gemeente begeven met getuigenissen en attestatiën:

4 Augustus. "Kapitein Bersau met Anna zijn huisvrouw."

4 " "Catheline van Hecke, wed. Nicolaas van de Putte."

4 "Meester Lowijs, de roomeester, en zijn huisvrouw met Joris de koster, zijn knape."

4 " "Pieter Allemans."

24 Maart. "Kapitein Michiel van Viue."

24 " "Mer vrouwe de prinsesse."

20 December. " Joris van Hesschen met Calleken zijne huisvrouw."

"Kapitein Bersau" is - wij twijfelen er niet aan niemand anders dan JOOST DE CHANTRAINES dit BROUCQSAULX zoon van JACOB, van wien wij boven gesproken hebben. Dat hier toch zijn broeder JACOB niet kan bedoeld zijn, volgt daaruit, dat deze in 1584 nog slechts vaandrig was in de compagnie van JOOST en eerst in 1604 als kapitein voorkomt. Kapitein JOOST wordt dan ook alleen in 1586 als zodanig te Sluis vermeld, toen zijn broeder PIETER te Brugge onthald werd. Er is echter een onoplosbare zwaarigheid in de naam zijner huisvrouw ANNA. Immers zijn huisvrouw was MARIE EMILIE DE BERMUY. En dit niet alleen, maar geen lid van de familie BROUCQSAULX was, zoover wij weten, met een ANNA gehuwd. Doch kapitein JOOST had een zuster ANNA, die de echtgenoot was van MELCHIOR WINCKELMAN, schildknaap. Wij moeten dus aannemen, óf dat hier een misslag schuilt, waardoor "huisvrouw" voor "zuster" is geschreven of "Anna" voor "Maria," óf dat ons hier een nog duistere waarheid wordt opgegeven.

"Meester Lowijs de roomeester" enz. Het blijkt, dat een roomeester een ziekenbezoeker of krankenoppasser was en dat de naam in die tijden werd toegepast op hen, die de pestlijders lichamelijke en ook wel geestelijke hulp toebrachten en niet zelden opzettelijk daartoe werden aangesteld. Wij mogen hieruit vermoeden, dat men te Brugge, tijdens de Hervorming, ook gezorgd had voor hervormde krankenverplegers en dat deze misschien in de gasthuizen de beterenden voorgingen in de Godsdienst, wellicht hierin bijgestaan door een koster, die ook in andere opzichten als knecht of knaap hulp bood. Na de overgave van de stad aan PARMA zullen zij ontslagen zijn, en zó zien wij hier deze naar Sluis wijken.

Achter "Lowijs de roomeester" volgt in de oorspronkelijke lijst "meester Christiaan du Blocq, Waalsche minister en Margriete Carpentier, zijn huisvrouw." Daar echter hier het gewone achtervoegsel "van Brugge" ontbreekt mochten wij hem te dezer plaatse niet opnemen. Wij zullen in bijlage IV, 10, op dezen merkwaardige persoon onze aandacht vestigen.

"Kapitein Michiel van Viue." Zonder twijfel vinden wij hier kapitein MICHIEL VAN VIJVE weder, die, bijgenaamd kapitein Stijfbeen, door CHIMAY in Augustus 1583 uit Oostende was ontboden en in plaats van JACOBUS DE GROOF het bevel over het kasteel van Sluis ontvangen had. Hij moet dus naderhand naar Brugge zijn teruggekeerd en kwam nu nogmaals te Sluis weder. CHIMAY had zich in hem bedrogen: hij was een belijder van de hervormde Godsdienst.

"**Mer vrouwe de prinsesse.**" Hoogst belangrijk is II, 6 deze aantekening. Als wij toch aanstonds vragen: wie was deze uit Brugge geweken prinses, dan kunnen wij

daarop met zekerheid antwoorden: het was DIARIA DE BRIMEO, prinses van Chimay, die, met de heiligste ijver bezielde voor de Hervorming en over het gedrag van haren trouweloze gemaal tot in de ziel verontwaardigd, hem innig bedroefd en gekrenkt had verlaten. Dat wij ons hierin niet vergissen blijkt ontegenzeggelijk uit de stadsrekening van Sluis, lopende van 24 Juni 1584 tot 24 Juni 1585, waarin letterlijk het volgende staat aangetekend: "dezelve [lieden] 20 schellingen t' haren huize verteert by Corn de Hollandere en Marcq Clayss, uitgeweest hebbende om te zoeken twee paerden van gelijken haren om de prinsesse van Chimay te presenteren, en bij ordonnantie van 13 Oktober 1584." Daarenboven wordt dit verlaten van haar ontrouwe echtgenoot door de prinses treffend in de geschiedenis bevestigd. Reeds vermeldde wij, dat MARIA DE BRIMEO dochter was van KAREL, graaf van Megen, die, te Zwolle in 1572 gestorven, haar zijn graafschap Megen (in Noord-Brabant) naliet. Haar eerste huwelijk was met LANCELOT DE BERLAYMONT, die, nadat hij zich aan de vrijheidszaak verbonden en de Unie van Brussel ondertekend had, aan zijn beloften ontrouw werd, Namen aan Don JAN overleverde en sedert openlijk de zijde van de Spanjaarden koos. Door een hevige ziekte overvallen, overleed hij in jeugdigen leeftijd ten jare 1578. MARIA, alzo weduwe geworden, trok zich te Sédan terug, om er naar de inspraak van haar hart de hervormde Godsdienst te belijden, waaraan zij ten sterkste verkleefd was. Toen dong CHIMAY naar haar hand, en 't is aan haar warme ingenomenheid met de Hervorming toe te schrijven, dat zij dezen haren gemaal, althans naar het uitwendige te oordelen, vormde tot één' van de vurigste voorstanders van de reformatie. Hoe moet het haar gesmart hebben, toen zij ontwaarde, dat hij van lieverlede kouder werd voor de haar zó heilige en dierbare zaak, ja dat hij, onder schijn van die zaak te bevorderen, haar heimelijk verried, afbrak en verwoestte! Neen, zó grote trouweloosheid, zó schandelijke huichelarij kon zij niet langer aanzien! Met afschuw had zij het weefsel van list en geveinsdheid aanschouwd, waardoor haar echtgenoot hier de waardigste mannen bij het volk zocht gehaat te maken, ginds verdachte personen aan zijn dienst verbond, elders de Roomsgezinden en de burgerij door vleierij en lage middelen voor zich poogde te winnen. Zij, getuige in haar huis van veel wat voor de wereld verborgen was, ingelijfd in menig geheim, dat men daarbuiten niet doorgrondde, zij had de eersten openbaren stap gezien, die CHIMAY op de baan van de verzoening met Spanje gezet had, toen hij in de vergadering van 10 Maart de beraadslagingen daarheen had doen leiden. Toen werd de verrader haar een gruwel en Brugge haar te eng. Zij snelde naar Sluis, en zij was er, toen er het plan gesmeed werd om Brugge op de 28^e Maart voor de vrijheidszaak te herwinnen!

Van toen af heeft zij haren afgevalen echtgenoot schaars meer ontmoet en zij leefde van hem gescheiden. Hier lezen wij, dat zij over zijn gedrag zó onvergenoegd was, "dat zij van hem in Holland vertrokken is, geheel toegedaan van de hervormde Godsdienst, en zich aldaar onthouden heeft." Elders: "der prinsesse van Chimay mishaaide het bedrijf haars gemaals dermate, dat zij daarom van hem scheidende naar Holland vertrok en woonplaats in de Hage koos".

Hoe lang de prinses te Sluis vertoefd heeft is onzeker. Veel langer dan van 24 Maart 1584, toen zij haar attestatie van de Brugse opzieners overlegde (zij kan reeds enige dagen vroeger gekomen zijn), tot 13 Oktober omstreeks welke tijd men haar het span paarden van gelijke kleur ten geschenk gaf, zal haar verblijf in genoemde stad wel niet geduurd hebben. Het schijnt haast, dat die paarden voor haar vertrek moesten dienen; zij zullen dan met haar ingescheept zijn, en zij dragen het bewijs, hoezeer men de edele vrouw te Sluis waardeerde.

Wij lezen naderhand van een samenkomst van de beide echtgenoten te Kruiningen in November 1599. Met die samenkomst stond in verband het doel om de onderhandelingen te bevorderen omtrent de vrede tussen de noordelijke en zuidelijke Nederlanden. Kruiningen bood voor de bijeenkomst van wederzijdse gezanten een geschikte gelegenheid. Nog is het één van de aanzienlijkste dorpen van Zuid-Beveland. Maar toen vooral bloeide het. Het prijkte met een ruime parochiekerk. Het bezat in zijn kring twee prachtige kastelen, die ruimte in overvloed boden om zó hoge gasten eervol te herbergen en brede zalen om een talrijke vergadering op waardige wijs te ontvangen. Het was daarenboven niet ver van Antwerpen afgelegen, van waar de reis over water gemakkelijk was. En schier aan de grenzen des lands, kon men 't in zó verre bijna als onzijdig grondgebied aanmerken. Intussen, de Staten achtten toch zulk een vergadering gevaarlijk op hunnen bodem. Althans, zij zonden hun afgevaardigden niet, en de prins van Chimay, thans ook hertog van Aarschot, was genoodzaakt onverrichter zake heen te trekken. Ziehier het verslag, dat er ons van gegeven wordt: "in de voorwinter [van 1599] was de hertog van Aarschot in Zeeland gekomen te Kruiningen, waar hem zijn huisvrouw, de gravin van Megen, uit 's Uuige gekomen, ontmoette. Hier waren zij enige dagen bij elkander, op hoop van verdere verzoening tussen hen, die zo goed als gescheiden waren om verschil van Godsdienst. Doch naar algemeen gevoelen was het meer, om meerdere opening te maken tot verderen vredehandel. Maar overmits de Staten dat zorgelijk onder hun gemeente achtten, zo verscheen er niemand van Statenwege. Alzo is de hertog de 19de November weder vertrokken naar Brabant en zijn huisvrouw de gravin weder naar 's Gravenhage". Jammer, dat een nauwkeurig onderzoek in het plaatselijk archief te Kruiningen niets omtrent deze merkwaardige samenkomst heeft aan 't licht gebracht, vermits alle bescheiden over dit tijdperk ontbreken.

MARIA DE BRIMEO stierf te Luik 18 April 1605, waarheen zij toch nog ter liefde van haar echtgenoot als in een neutrale plaats was gaan wonen. Zij stierf echter getrouw aan de hervormde Godsdienst, waarvan zij al haar leven een innig gelovige en onwrikbaar standvastige belijderes was geweest. En reeds in datzelfde jaar de 18^e December, huwde CHIMAY, naar eigen verklaring, als van een bangen keten ontslagen, met zijn zeer jonge, Roomsgezinde nicht en vierde een bruiloftsfeest, uitblinkende door pracht en door de adeldom en de menigte van de genoden.

Rust zacht, gij edele MARIA, na uw droef en rusteloos leven. Gij gevoeldt de smaad niet meer, die nog uwer nagedachtenis werd aangedaan!

"Joris van Hesschen" was één dergenen, die zich de 15deu Augustus 1582 voor de deur van de kapel van het Prinsenhof plaatste om de namen op te schrijven van hen, die daarbinnen de mis, voor ALENCON uitgevoerd, gehoord hadden.

1585. Hebben zich begeven tot de gemeente:

8 April. "Pieter Damaert, luitenant onder Bersaeu, met Margriete, zijn huisvrouw."

10 Oktober. "Mr. Jan Croes."

"Pieter Damaert" was luitenant onder kapitein

JOOST DE BROUCQSAULX, van Vlaamsen adel en een verdediger van Sluis in 1587.

"Mr. Jan Croes." Wij vinden wel LAURENS CROSS onder de in 1578 aangestelde notabelen en HENDRIK CROSS onder de schepenen in 1580 en de hervormde vluchtelingen, gelijk mede JAN DE CROES als hoofdman van St. Donaas zesdedeel in 1578 en schepenen in 1580, en vermoeden dat er verwantschap tussen hen en "mr. Jan Croes" bestond; doch wij bevinden ons buiten staat iets meer te zeggen.

1586.

Hebben zich begeven tot de gemeente:

3 April. "Jozina, uxor van Rogier Jolijt," met belijdenis des geloofs.

3 "Maerten van de Houe [of Houve], ziekentrooster onder kapitein de Ridder," met attestatie.

3. "Reynier Michiels met Janneken d'Oussye, zijn huisvrouw," met attestatie.

3. "Meester Joos Frarijn, die daar ook het ouderlingschap heeft bediend," met attestatie.

3. "Jan Brixsaelt fs. Joos," met attest.

21 Augustus. "Pieter van van de Bruggen, edelman onder kapitein Brixsaeu." Attest.

"Jonkheer Adriaen van der Straten," met attestatie.

"Jan van Viue," met attestatie.

"Mattheus van Vive, Janszoon, met Janneken, uxor." Attest.

"Marcus van Hasschen." Attest. "

"Donaes Platteel." Attest.

21 Augustus. "Paesschijne van Westhuus."

21 " "Meyncken Cools, huisvrouw van Jan Cools," met attestatie.

21 " "Adriaen de Brauwere met Janneke, zijn huisvrouw." Attest.

21 December. "Maerten Dicaet en Samuel de Mey, soldaten onder Brixsaeu."

21 Sibilla Baert."

21 "Joos Baert met Galleken, zijn huisvrouwe."

21 "Morenche Pulleken, uxor van D. Platteel.

21 "Balthasar van Viue."

Als wij letten op deze lange reeks van hen, die in het jaar 1586 Brugge hebben verlaten; als wij bedenken, dat we hier slechts de namen aantreffen van de hoofden van de huisgezinnen en niet van hun kinderen, zoomin als van al diegenen, die nog geen geloofsbelijdenis hadden afgelegd; als wij ons herinneren, hoe in Mei van dat jaar twaalf hervormde vluchtelingen jammerlijk waren verdronken en hoe PIETER DE RROUCQSAULX met JOOST VAN PEENEN de marteldood gestorven was; als wij onder 't oog houden, dat ons hier alleen personen worden opgenoemd, die naar Sluis uitweken, terwijl zovelen, die tot andere gemeenten de toevlucht namen, voor in 't duistere schuilen; als wij eindelijk ons voor de geest roepen, hoe in het meergemelde jaar het juk onverdraagzaamheid te Brugge zwaar als lood was geworden dan, vinden wij hier aan de éne kant, vooral met het oog op de maand Augustus, treffend bevestigd wat de geschiedenis ons elders geleerd heeft en zó groot getal verwondert ons niet; maar dan besluiten wij ook aan de andere zijde, ook zonder deze naamreeks in onze gedachten te vergroten met de ons onbekenden, tot de talrijkheid en het aanzien van de leden der Brugse hervormde gemeente. Laat ons weder deze namen, voor zoveel zij ons bekend zijn, met onze aandacht volgen.

Kapitein DE RIDDER heeft zich in 1587 in het verdedigen van de stad Sluis tegen PARMA dapper gedragen.

Van de ziekentrooster onder hem, MAARTEN VAN HOVE, weten wij niets mede te delen.

Belangrijk is het aangetekende bij de naam van Joos FRARIJN. Zijn titel van meester en de vermelding zijner ouderlingsbediening doen ons in hem een geletterden man en

een steunpilaar van de hervormde kerk te Brugge kennen. Ook verdient het onze opmerking, dat ook hij niet behoorde onder de eerste vluchtelingen, maar nog twee jaren na de overgave van de stad getrouw op zijn post gebleven is. In de aantekening zullen wij onze berichten nopens hem iets verder uitstrekken.

Jan Brixsault fs. Joos." Tot nog toe was er slechts één zoon van kapitein Joos DE BROUCQSAULX bekend, namelijk FERDINAND, kapitein van de infanterie, gouverneur van Axel, gestorven 13 Juli 1623 en te Vlissingen in de grote kerk begraven, gehuwd met zijn nicht MARIA, dochter van JACQUES en JOHANNA DE CABOTERE. Thans leren wij hier ook een anderen zoon kennen, die de naam van JAN droeg.

Pieter van der Bruggen, edelman onder kapitein Briksaeu." Hoe aanzienlijk ook, zijn naam is ons nergens voorgekomen, zoomin als de volgende:

"Jonkheer Adriaen van der Straten."

"Jan van Vive." Deze merkwaardige persoon, die mede het ambt van ouderling bij de Brugse gemeente had waargenomen, trekt bijzonder onze aandacht. Tot onze blijdschap kunnen wij betere bijzonderheden van hem dan van zijn ambtgenoot JAN FRARIJN aan het licht brengen. Het geslacht VAN VIVE, VAN VIJVE of VAN VIJVEN was weleer zó aanzienlijk te Brugge, dat het onder de magistratspersonen genoemd wordt. Zo was ALBINUS VAN VIJVEN pensionaris van de stad in 1533 en 1537 en burgemeester van der courpse in 1535. Zo was ook MATTHEUS VAN VIJVE in 1566 pensionaris. Dat nu JAN VAN VIJVE, die te Brugge het bedrijf van vleeshouwer uitoefende en dien wij reeds kennen als het hoofd van het consistorie aldaar, door wien omstreeks 1567 de rijke kooplieden waren samengeropen om geld te verschaffen tot de oorlog tegen Spanje 2, dat deze onze ouderling "Jan van Vive" was is vrij zeker aan te nemen. Als wij in onze naamlijst zijn zoon MATTHEUS, op hem volgende, met hem uit Brugge overgekomen, lidmaat en gehuwd zien, dan zien wij in onze onderstelling niets onmogelijks, en wij twijfelen er niet meer aan. Wij ontmoeten hier dus een man, die in de hachelijkste tijden de grootste invloed en het hoogste aanzien had gehad in de Brugse gemeente, die voor haar geijverd had en voor haar gevlucht was naar Engeland en die nu andermaal naar Sluis moest wijken.

Doch waaruit blijkt nu, dat VAN VIJVE het ouderlingschap te Brugge bediend had? Het kerkenraadsactenboek van Sluis, lopende van 1578 tot 1587, geeft daarvan getuigenis. Wij nemen de daarop betrekkelijke aantekening over, waardoor wij tevens een blik op de geschiedenis en op het inwendig leven van de gemeente kunnen werpen.

Op denzelven 7den dito [December 1586] es ghevraecht of een persoon die in voortyden een messlaghe [manslag?] ghedaen heeft, nochtans vrede ghemaect hebbende met de patiënt vóór zijn overlyden en danof [daarvan] hebbende een attestatie van de paep als pasteur derzelve plaetse, maer nochtans omme 't ghelds wille nooit paeys verereghen jehens de vrienden, of zulck een die hem presenteert tot de kercke te begheven ontvanghelijck es ofte niet. Was gheresolveert dat van Haute zal vernemen naar de attestatie.

"Item was van Vive [hier wordt kapitein PIETER VAN VUVE bedoeld] ghevraecht, of hy oock van de meslage, ghecommitteert binnen Brugghe, met de gheemeente versoent is ofte niet.

Heeft gheantwoordt dat hij als kapitein zulcks dede aen zijn soldaet ex officie, om de boosheden t'... van denzelven soldaet, die hy aen de poorten aen de intomende landslieden committeerde, welke daet niet alleen de magistraet maer oock de ghemeen te van Brugge voor welghedaen gheapprobeert hebben, 't welck Jan van Vive, alsdoen ouderling zijnde, oock alzo de waerheyt zijnde ghetuyght heeft."

Wij dachten eerst aan een van de jongst verlopen jaren, toen de landlieden, door PARMA's benden verontrust en beroofd, naar Brugge als naar een veilige schuilplaats vloden. Maar wij konden ons nauwelijks voorstellen, dat de soldaten nog zó wreed zouden zijn om deze ongelukkigen te mishandelen; zij, die daarenboven daar stonden om voor de arme vluchtelingen de poorten te openen en hen te beveiligen. Ook was ons het aanzijn niet alleen, maar vooral het werk des pastoors in het midden van Brugge's Hervormingstijd onverklaarbaar; onverklaarbaar, dat een officier van die geestelijke in dat tijdsgewricht een attestatie vraagt; onverklaarbaar, dat de uitdrukkelijke goedkeuring van de magistraat en de gemeente gevorderd wordt voor een daad, die, hoe ontzettend ook en in drift geschied, nochtans, naar de toenmalige zeden, het wél verdiende loon kon geacht worden voor een eer en plicht vergeten, een laaghartig soldaat.

Toen voerde ons onze verbeelding terug in het woelige jaar 1566. De landlieden komen in de stad uit de buitengodsdienst van de hervormden, of zij, vreemdelingen misschien, willen zich vooraf, moedig op het stoute werk van de vrijheidszucht, daarbinnen vertonen. De soldaten staan aan de geopende poorten om op last van de magistraat een waakzaam oog te houden. Eén van hen, een vurig Roomsgezinde, blaakt van haat jegens de ketters. Schermutselingen met de inkomenden zijn aan de orde van de dag. Men herleze b. v. d. I, bl. 53 en 72. En de zeloet koelt zijn moed in allerlei hoon en boosheden aan de weerspannigen tegen zijn moederkerk. Zijn kapitein ziet het, en hij zelf is een geestverwant van de beledigden. Als een andere Mozes ontbrandt hij in toorn, schiet toe op de belediger en velt hem ter aarde. Maar straks beseft hij, wat onvoorzichtig en gevaarlijk werk hij gepleegd heeft. De verslagene leeft nog, en de priester is bij hem om de ijverige zoon zijner kerk, de martelaar voor de dood te bereiden. De kapitein snelt er henen en weet de vergiffenis van de stervende te verwerven met een verklaring van de priester, dat hij verzoend met zijn kapitein de geest heeft gegeven. Nog vreest PIETER VAN VIJVE voor het vonnis des magistraats. Maar de magistraat, de hervormden gunstig, spreekt hem vrij, en ook van de gemeente erlangt hij zijn rechtvaardiging. Slechts de vrienden van de gedode, de bloedverwanten, weigeren zich met hem te bevredigen en eisen een geldsom ten zoen, die de kapitein niet geven wil. En twintig jaren later, als VAN VIJVE verzoekt bij de Sluise gemeente aangenomen te worden, is het gebeurde nog niet vergeten. Het vindt zwarigheid een onverzoend doodslager toe te laten, en de getuigenis van JAN VAN VIJVE, die "als doen," in die lang verleden dagen, ouderling was, is nodig om als waarheid te bevestigen wat zijn naamgenoot tot zelfverdediging in 't midden brengt. - Wij lieten aan onze verbeelding de vrije teugel. Misschien heeft zij ons op de dwaalweg gevoerd.

Wij durven alzo niet aannemen, dat JAN VAN VIJVE ook in het tijdperk van de Hervorming te Brugge ouderling is geweest, te minder omdat wij dit hier niet, gelijk bij Joos FRARIJN, vinden aangetekend. Dat hij echter een man van invloed was, die ook nog werkte op het lot van de vluchtende Bruggelingen te Sluis, dit moge de volgende aantekening uit het actenboek, die de vorige voorafgaat, aantonen:

"Op denzelven 6en dito [December 1586] is Jan van Vive ghecompareert in de kerckenraet, de welcken anghaf van wegghen mijn heere de gouverneur, dat die van de kerckenraet zouden stellen een collecteur ome tontfg [onduidelijk] enige som van penninghen van die chris. [onduidelijk: het schijnt Christenen te beduiden, t. w. hervormde] die nu uitcomen van Brugghe, denwelcken gheghunt es paspoort gürael

van zijn excell. ten fyne de costen d'offle ghedoocht ande solliciteurs mach ghevonden worden.

"Waerop gheresolveert was dat de kerckenraet d'toe deputerere (Aren t de Pau) met die condi01e. so het mach gheschieden met aduue [advue of adveu of advice] van mijn heeren van der wet, hetwelck oock van de Haute [de predikant] zal aendien en mijn heere de gouverneur."

Wij hebben boven vernomen, dat na de terechtstelling van PIETER DE RROUCQSAULX de vrijheid van geweten te Brugge was opgeheven en dat de hervormden door besluit van de magistraat van 't Vrije, naderhand, 4 Mei 1587, door PARMA namens de koning bekrachtigd, gebannen werden. De eerste plaats, waar de vluchtelingen aankwamen, was doorgaans Sluis. In hun belang was het nodig, dat hun een vrij inkomen en reisgeleide geschonken werd. Daartoe werd de toestemming van zijn Excellentie, de graaf van Leycester, in 1585 landvoogd van Nederland geworden, gevorderd, te meer omdat Brugge een vijandelijke stad was; en om dit paspoort generaal, 't welk vergund was, te verkrijgen, waren onkosten, was misschien wel een gezantschap nodig geweest. 't Was billijk, dat aan de solliciteurs deze onkosten vergoed werden, en wel door hen, die er de vrucht van oogstten. Ook de gouverneur van Sluis had dit goedgevonden, en had VAN VIJVE, die als bekend met de Brugse hervormden misschien wel in dezen werkzaam was geweest, tot de kerkenraad afgevaardigd om uit zijnen naam bij dat college de benoeming van een collecteur ter inzameling van de penningen van de Brugse vluchtelingen te verzoeken.

Zó werd AREND DE PAU hiertoe aangesteld, onder voorwaarde, dat de magistraat tot die collecte verlof vergunde. Noch omtrent de uitslag, noch aangaande het lot van JAN VAN VIJVE is ons iets meer ter kennis gekomen.

"Mattheus van Vive, Janszoon." De naam, zonder het bijvoegsel Janszoon, kwam ons reeds voor in 1566. 't Was op de 15^e September, nadat de vorige dag de vergadering van de hervormden gewelddadig uiteen gedreven en de predikant mishandeld was, dat de pensionaris MATTHEUS VAN VIJVE namens het consistorie een verzoekschrift aan de raad overhandigde. (D.1, bl. 58.) Wij houden het niet voor waarschijnlijk, dat deze MATTHEUS van 1566 de zoon van JAN was, die omstreeks dezelfde tijd de post van ouderling te Brugge waarnam. Doch dat wij hier de namen van één familie vinden, die aan de Hervorming verkleefd was, dit achten wij ontwijfelbaar.

De daarop volgende personen zijn ons allen onbekend, ook de laatste, in wien wij nogmaals een lid van het zo even genoemd hervormde geslacht ontmoeten.

"Balthasar van Vive" trekt als zodanig onze aandacht.

1587.

Maart. "Pieter van van de Cuunchen met Maeyken, zijn huisvrouw," met attestatie.

Juli. "Binnen de belegering van Sluis hebben zich tot de gemeente begeven:

Jan van Neste, soldaat onder de gouverneur, met Catharina, zijn huisvrouw."

Men kent de uitslag dezer belegering. Sluis gaf zich in Augustus 1587 aan PARMA over, en hiermede nam ook de Hervorming in zijn muren een einde. De 19^e Augustus 1604 werd het echter door prins MAURITS heroverd, de hervormde Godsdienst hernam er haren voormalige bloei, en weder vinden wij een grote menigte van namen, waarin wij Bruggelingen ontmoeten, die, de Roomse stad ontvloden of er vroeger geboren, te Sluis een rustige wijkplaats vonden. Wij gaan deze naamreeks opgeven uit het trouwregister, lopende van 1604 tot 1648, berustende ter stedelijke griffie van Sluis, en wij zullen haar vergelijken met het lidmatenboek, dat tot het kerkelijk archief

behoort. Men gevoelt, dat in beide de aantekeningen door de kerkenraad of één van de predikanten geplaatst zijn. Het eerste strekt tot nadere bevestiging of verklaring van het tweede. In het lidmatenboek ontbreekt van nu voortaan schier altijd de aanwijzing, van waar de personen gekomen zijn: het achtervoegsel "van Brugge," dat wij in het oudste lidmatenregister aantreffen, wordt hier weggelaten; Brugge leverde geen emigranten meer, en de aldaar geboren werden niet aangeduid. Schuilen dus daarin voorzeker vele geboren Bruggelingen, zij ontsnappen aan ons oog. Slechts van deze twee wordt uitdrukkelijk vermeld, dat zij van Brugge overkwamen:

2 Juli 1607. "Jan Floriszoon, woonachtig te Brugge, met belijdenis."

4 Juli 1620. "Jochem Breydel, met attestatie."

Alleen uit het trouwregister blijkt ons dus, dat er velen, weleer te Brugge geboren, te Sluis woonden. Maar een bron is het ons tevens, waaruit wij overtuigd worden, dat er te Brugge nog langen tijd, hoe gering ook, een hervormde gemeente bestond, nadat de stad de Spanjaard en het Rooms-katholicisme toebehoorde.

Hier volge dan uit het trouwregister, met weglating evenwel van de personen, met wie de aangeduide Bruggelingen zijn gehuwd, tenzij het bekende namen of Vlamingen zijn, een Naamlijst van Bruggelingen, die na de overgave van Sluis aan prins MAURITS in deze stad in de echt zijn getreden.

1606.

25 November. Ondertrouwd "Pieter van den Capelle, j. g. [jong gezel] van Brugge, met Janneken Faukel, j. d. [jonge dochter] van Brugge. Getuige voor de bruid Ferdinand Faukel, haar vader."

In het register van lidmaten vindt men, dat bij het 4e avondmaal, gehouden 23 November 1605, met attestatie gekomen zijn "Ferdinand Faukeel en zijn dochter Janneken Faukeel."

Wij herhalen hier, ter vermindering van wanbegrip, de opmerking, dat het bijvoegsel "van Brugge" alleen de geboorteplaats te kennen geeft en geenszins aanduidt, dat de vermelde personen vandaar thans waren overgekomen. Waar dit plaats had zullen wij 't opzettelijk vermeld vinden.

Voor 't overige is er geen twijfel aan, of wij ontmoeten hier leden van het Brugse geslacht, waaruit de beroemde HERMAN FAUKELIUS, mede èn als Faukel èn als Faukeel voorkomende, gesproten is.

1608.

19 April. Ondertrouwd "Steven Pharisen, j. g. van Brugge."

1609.

4 November. Getrouwd "Daniël van Ravelingen van Brugge, weduwnaar van Lysbeth Rembertus Dodoneus, met Mayken Adriaans, j. d. van Vlissingen. Deze laatste tegen 't consent van haar vader, met toelating van de magistraat van Vlissingen."

De beroemde kruidkundige en lijfarts van de keizers MAXIMILIAAN II en RUDOLF II, REMBERTUS DODONAEUS, was geboren

te Mechelen de 29ste Juni 1517, en stierf als hoogleraar in de geneeskunde te Leiden 10 Maart 1585. Ongetwijfeld was hij hervormd. Één zijner zonen was mede REMBERTUS genaamd en mede doctor in de geneeskunde, en daar wij onder zijn dochters geen ELIZABETH vinden, zo zal onze LYSBETH wel een dochter geweest zijn van REMBERTUS de jongeren; ook zouden wij haar naar haren leeftijd nauwelijks voor een dochter des hoogleraars kunnen houden. Haar vader was op het einde van 1574 te Mechelen als Hervormingsgezind met anderen gevangen geweest.

Haar echtgenoot DANIËL VAN RAVELINGEN, die te Brugge geboren was, heeft haar aldaar of elders leren kennen. Wellicht was deze verwant aan de geleerden FRANCISCUS RAPHELENGIUS, geboortig van Lanoy bij Rijssel, die in 1597 als hoogleraar van de oosterse talen te Leiden gestorven is.

1610.

6 Juni. Getrouwd "Tobias de Decker, j. g. van Brugge."

4 Juli. Getrouwd "Bartholomeus Christiaens, j. g. van Brugge."

25 Augustus. Getrouwd "Jan Weyts, j. g. van Dudzele, met Jannetje Stranget, j. d. van Brugge. Getuigen voor de bruidegom zijn vader Anthonis Weyts. Voor de bruid Alexander Stranget haar vader, alsook haar moeder.

Volgens het lidmatenboek verschenen aan het h. avondmaal, 16 Januari 1605, Anthonis Weyts en zijn huisvrouw met attestatie." Hij wordt ouderling genoemd, en was één van de eerste drie ouderlingen van Sluis in 1605.

24 Oktober. Getrouwd "Antonius Mulle, saaiwerker, j. g. van Brugge, met Suzanna Sanders, j. d. van Ouderkerke (?) in Vlaanderen, wonende te Leiden."

28 November. Getrouwd "Philips Mouthaen, j. g. van Ham, met Tanneken Cousijns, j. d. van Brugge, aldaar woonachtig."

"Jan Weyts, van Dudzele." Veelvuldige malen treedt het Brugse geslacht WEYTS of WIJTS in de geschiedenis op. Aanzienlijk was JAN WIJTS, heer de la Boucharderie. Bekend is WILLEM WIJTS, de geschiedschrijver.

Meester BOUDEWIJN WIJTS was chirurgijn te Brugge. AEGIDIUS WIJTS was een beroemd Brugs filoloog en dichter.

ANDREAS WIJTS was boekdrukker en uitgever van de Kroniek van Vlaanderen in 't begin van de achttiende eeuw. Deze allen waren gehecht aan de Roomse Godsdienst, uitgezonderd alleen JAN WIJTS, heer de la Boncharderie, die althans zeker een gematigd Roomsgezinde was. - Hoogstwaarschijnlijk behoorden onze JAN en ANTHONIE WEYTS tot deze familie. Wij zien in hen, van wie de laatste ouderling was, buiten twijfel gesteld, dat een tak van die familie tot de Hervorming overging.

Ouderkerke in Vlaanderen" is ons duister, daar wij een plaats van die naam tevergeefs gezocht hebben. Misschien is het "Houtkerke, gelegen in Bergambacht, in West-Vlaanderen," waarvan in het martelaarsboek gesproken wordt als de geboorteplaats van JAN HERREWIJN, die in 1560 te Hontscote verbrand is. Dit Houtkerke ligt thans in Frankrijk, ten noordoosten van Cassel in het zogenaamde Waals-Vlaanderen, even als Winoxberge, tot welks ambacht het eertijds behoorde.

SUSANNA SANDERS, die te Leiden woonde, behoorde wellicht tot de Waalse gemeente, die derwaarts uit Brugge gevlucht was en kan alzo verbintenissen met ANTHONIIS MULLE van Brugge hebben aangeknoopt.

1611.

8 Mei. Getrouwd "Jan Bataille, j. g. van Oostende, met Neelken van Noorweghe, j. d. van Brugge."

In Januari 1614 heeft Jan Bataille en 3 Juli 1616 zijn huisvrouw Neelken van Noorweghen belijdenis gedaan: lidmatenboek.

8 Juni. Getrouwd "Pieter van Noorweghen, van Brugge, weduwnaar van Catelive Brugmans, en Tanneken Isenbaert, j. d. van Eekloo."

Den 7^e Oktober 1607 (12^e avondmaal) zijn met attestatie aangekomen Pieter van Noorweghen en zijn (eerste) huisvrouw: lidmatenboek.

19 Juni. Getrouwd "Germain Valkemin, adelborst enz. uit Lombardije, met Margeriete du Bois, j. d. van Brugge. Getuigen voor de bruid Andries du Bois, haar vader alsmede haar moeder."

1612.

8 April. Ondertrouwd te Brugge "Jacques van Maldeghem en Elizabeth Boucke, wonende te Brugge." Zij trouwden 8 Mei te Sluis.

Ondertrouwd te Delft, getrouwd te Sluis "Philips Michiels, j. g. van Brugge, met Maria de Hardewijn, weduwe van Gilles Hora."

Philips Michiels kwam met attestatie 3 Oktober 1610 (24^e avondmaal). Maria Hardewijn, huisvrouw van Gilles Hora, deed belijdenis 18 Oktober 1609 (20^e avondmaal). Gilles Hora nam met zijn eerste huisvrouw Tanneke Tassela (?) reeds deel aan 't 1ste avondmaal, 16 Januari 1605: lidmatenboek.

7 Augustus. Getrouwd Andries Maes, weduwnaar van Brugge, en Tanneken Dooms, van Aardenburg." De drie proclamatiën geschieden te St. Anna ter Muiden.

In al het opgegevene trekt niets onze aandacht dan GERMAIN VALKEMIN, de adelborst, dien wij echter nergens wedervonden. zijn huisvrouw MARGARETHA DU Bois behoorde waarschijnlijk tot een Brugs geslacht, waarvan de naam niet ongewoon is.

Voorts wekt nog onze opmerkzaamheid het volgende huwelijk, dat te Sluis voltrokken is nadat het echtpaar te Brugge in ondertrouw was opgenomen. Wij zien wel iets dergelijks in het weder volgende, waarvan de ondertrouw te Delft geschiedde. Doch wij kunnen hier nauwelijks de Godsdienst in onze gedachten buitensluiten. En als wij lezen, dat de bruid te Brugge woonde, dan stellen wij ons nog de overblijfselen van een Hervormde gemeente aldaar voor de geest, en iets gelijksoortigs treedt ons voor de verbeelding als wij straks bij het huwelijk van 5 December 1619 zullen aangetekend vinden.

1613.

11 Mei. Ondertrouwd "Pieter van Foreest, j. g. van Brugge, dienende onder kapitein Seraeskerke."

PIETER FORREST kwam ons boven, bl. 70, voor als hervormde, uit Brugge verwijderd of geweken.

1614.

25 Mei. Getrouwd "Elizabeth Schoonbuyck, j. d. van Brugge. Getuigen haar vader en moeder."

1615.

2 September. Getrouwd "Cathelina Loy, j. d. van Brugge. Getuigen haar vader en zuster."

7 Oktober. Getrouwd "Tanneken Schoonbuyck, j. d. van Brugge. Getuigen haar vader en moeder: Maerten Schoonbuyck en huisvrouw." (Vergelijk 25 Mei 1614.)

1616.

25 Augustus. Getrouwd "Pieter Isenbaert, van Eekloo [vergelijk 8 Juni 1611], weduwnaar van Cateline Moolaerts, met Isabeau Vinck, j. d. van Brugge, hebbende nu onlangs te Damme gewoond. Getuige voor de bruid haar vader Jan Vinck, in persoon gecompareerd."

9 September. Getrouwd "Lieven de Valois, van Brugge, dienende onder kapitein Potter, weduwnaar van Neelken Blocks, met Elizabeth Boucke, van Brugge, weduwe van Jacques van Maldeghem." (Vergelijk 8 April 1612.)

1617.

25 Januari. Getrouwd "Francois Gonsijn, weduwnaar, van Brugge, met Godelieve Jans, j. d. van Ter Veere."

Francois Cuisin, die met zijn huisvrouw 5 Oktober 1608 (16' avondmaal) met attestatie overkwam, is welligt dezelfde: lidmatenboek. GOLIELMOS COSIJN was één van de raden in 1578 door RvxovE aangesteld.

1618.

22 April. Getrouwd "Michiel van der Waetermuelen, van Yperen, weduwnaar, tiet Mayken Isebaert, j. d. van Brugge." Hij was weduwnaar van Mayken Isewijns, die 5 April 1615 met attestatie overkwam, van waar onbekend. Hij deed 2 Juli 1617 belijdenis: lidmatenboek.

2 Juni. Ondertrouwd "Jan Outers, j. g. van Brugge, wonende te Sluis."

28 Oktober. Getrouwd "Ferdinand van Voorde, j. g. van Brugge."

1619.

14 April. Getrouwd "Tanneken Lammens, j. d. van Brugge."

5 Mei. Getrouwd "Tanneken Brans, j. d. van Brugge."

30 Mei. Getrouwd "Mahieu Swingendeau, j. g. van Belle, met Janneke van Noorweghe, j. d. van Brugge." (Vergelijk 8 Mei en 8 Juni 1611.)

5 December. Getrouwd "Francois Hondemarck, weduwnaar van Brugge, met Adrianeken Vereecke, j. d. van Brugge. Ondertrouwt binnen Cortrijck de 12de van Wiemaent [Juni] ende ghedwongen zijnde te vertrekken om de Religie, begeeren dat haer houwelijck voortgang mochte hebben."

De laatste aantekening is belangrijk. Zij wijst ons op twee Bruggelingen, te Kortrijk ondertrouwd. Wilde men ze misschien te Brugge, waar zij bekend waren als tot de hervormden behorende, niet in de echt verbinden? Wij zullen beneden zien, hoe de onverdraagzaamheid er omstreeks dezen tijd groot was. Weken zij naar Kortrijk, in de hoop van dáár hun verlangen voldaan te zien? Ook van dáár gedwongen om de Godsdienst te vertrekken, werd Sluis hun een gewenst en gelukkig toevluchtsoord.

1620.

12 Januari. Getrouwd "Margarita Soete, j. d. van Brugge."

Met attestatie kwamen 2 Oktober 1611 Maurits Lammens en Janneken, zijn huisvrouw, en Margarite Soete, haar zuster: lidmatenboek.

13 Juni. Ondertrouwd "Ferdinand van Voren, van Brugge, weduwnaar van Cateline Schumers."

1622.

23 April. Ondertrouwd (en getrouwd 19 Juli 1623) "Adriaen Carpentier, van Brugge, weduwnaar van Tanneken Maertens, en Jacquemijne Provoost, van Yperen, weduwe van P. Covent." Adriaen Carpentier deed belijdenis 8 Oktober 1617: lidmatenboek.

Deze personen waren dus ruim een jaar bruidegom en bruid geweest. Wij durven niet gissen, bij gebrek van enig bewijs, of zij ook in Vlaanderen waren ondertrouwd en wgens de Godsdienst aldaar hun huwelijck niet konden voltrekken.

1624.

10 April. Getrouwd "Jacob Jacobsen, van Ter Veere, met Janneken Lammers, j. d. van Brugge."

Zij deed belijdenis 3 April 1616 (45^e avondmaal): lidmatenboek.

6 April. Ondertrouwd (en 5 Maart 1626 (?) getrouwd) "Laureyns van Weedae, j. g. van Brugge, soldaat onder de gouverneur Hautain."

24 Juli. Getrouwd "Lijsbeth de Boecke, van Brugge, weduwe van Christiaen Valcke." Zij deed belijdenis 6 Oktober 1619: lidmaten boek.

28 Augustus. Getrouwd "Jozijneken Deckers, van Brugge, weduwe van mr. Arnout Paes." Den 30^e Juni 1612 zijn met attestatie aangekomen mr. Arnoud Paes en Jozijncken, zijn huisvrouw: lidmatenboek. Een eeuw tevoren was AARNOUT PAES burgemeester van der courpse en tesorier van der stede van der Mude.

Dit blijkt uit het boek, gemerkt A, n°. 1, berustende onder de plaatselijke archieven van St. Anna ter Muiden. Daarin komt hij als zodanig voor in de acte van 10 Juni, 13 December 1524, 16 Februari 1524, d. i. 1525. Uit die van 10 December 1526 blijkt, dat PIETER CORNELISSONE getrouwd had "Maeykin, de weduwe van Aernout Paes." Zonder twijfel is mr. ARNOUD PAES één zijner nakomelingen.

1625.

6 Juli. Getrouwd "Lievijne Olfaerts, j. d. van Brugge." Zij was wellicht Vijncken Holferts, die 7 Maart 1619 met belijdenis tot de gemeente kwam.

18 Oktober. Ondertrouwd "Jan Abrecht, j. g. van Brugge, soldaat onder de gouverneur Hautain, en Mayken Dames, j. d. van Brugge."

1626.

6 Januari. Getrouwd "Raphaël van Troyen, van Brugge, weduwnaar." Hij is met belijdenis des geloofs aangekomen 8 Juli 1623 (75^e avondmaal): lidmatenboek.

25 Maart. Getrouwd "mr. Job du Rieu, weduwnaar van Noorwits, met Elyzabeth Bossaert, van Brugge, weduwe van Jan Bovy." Mr. JOB DU RIEU, in vroeger tijd predikant te Sluis geweest, was te Norwich in Engeland geboren. Wij delen zijn levensbericht mede in bijlage IV. Elizabeth Bossaert deed belijdenis 3 Juli 1616 (47^e avondmaal): lidmatenboek.

15 Maart. Getrouwd)) Florence de Puis, weduwe van Claude Roussol, van Brugge."

27 September. Getrouwd "Adrianeken Veree, j. d. van Brugge."

11 Oktober. Getrouwd "Jacques Hauterive, soldaat, j. g. van Brugge."

30 September. Getrouwd "Mayken Daniëls, j. d. van Brugge."

1627.

Getrouwd "Tanneken Oppaerts, j. d. van Brugge."

Wij zouden deze naamlijst uit latere huwelijksakten kunnen voortzetten: want er is nog stof genoeg voorhanden. Doch wij achten het medegedeelde genoeg om aan te tonen, hoe vele Brugse geslachten zich te Sluis om van de Godsdienst wil hadden nedergezet.

Thans putten wij nieuwe voorraad uit andere geschreven bronnen. Het kerkenraadsaktenboek en het stadsarchief van Sluis leveren ons een merkwaardig verhaal omtrent twee monniken, de weduwe van PETRO DE VALENCIA en MATTHIJS VAN DER MEERSCH; en de stedelijke archieven van Oostburg wijzen ons op zekeren PIETER PIETERSEN. Op al deze personen gaan wij achtereenvolgens onze blikken vestigen. De oorspronkelijke stukken delen wij mede in bijlage V.

Ruim drie maanden nadat het twaalfjarig bestand tussen de Verenigde en Spaanse Nederlanden gesloten was, op Vrijdag 31 Juli 1609, traden twee monniken, van

Brugge gekomen, de stadspoort van Sluis binnen. Zij heetten MICHAËL DE VOS en JOHANNES BORDINS.

Hun kloostergewaad duidde het aan, tot welke orde zij behoorden: 't was tot die van de heilige FRANCISCUS; tot de minderbroeders derhalve, in wier grauwe rijen eens de befaamde broeder CORNELIS zijn plaats gevonden had. Maar de twee geestelijken, in welker geest een heel ander licht was opgegaan, voor wie het heldere Evangelie de lamp voor hunnen voet was geworden, hadden de kloosterboeien afgeschud en dorstten nu naar niets zó smachtend als naar de vrijheid, waarmede CHRISTUS ons heeft vrij gemaakt. Met dat verlangen spoeden zij zich naar de hoofden van de Sluise gemeente. Zij worden met belangstelling en vriendelijkheid ontvangen, en het eerste wat de gemeenteopzieners voor hen doen is, dat zij uit ingezamelde penningen van de liefde voor hen zwarte klederen aankopen in plaats van de kloosterlijke "habyten," door de monniken afgelegd. Zij doen meer. Zij schrijven voor hen brieven van aanbeveling aan de hervormde kerk te Middelburg en geven ze hun mede op hun reis naar Zeeland en verder naar Leiden, waar de beide mannen in de schoot van de gemeente vrede en gunst wensen te vinden. En is het vooral de wens van MICHAËL DE VOS zich op de Godgeleerdheid toe te leggen en een prediker te worden van het Woord, dat hem dierbaar geworden was, de Sluise opzieners ondersteunen ook dat verlangen met een welwillend en krachtig schrijven.

De verdere lotgevallen van BORDINS zijn in het duistere verborgen gebleven. Maar van zijn tochtgenoot kwamen ons nog enkele bijzonderheden ter kennis. Het blijkt, dat hij inderdaad de 19de September 1609, en wel kosteloos, als student in de Godgeleerdheid aan de Leidse hogeschool werd ingeschreven. Hij was toen 24 jaren oud en was van Kortrijk geboortig. Misschien was hij verwant aan dien "Michiel de Vos, drappier," die in 1586 op vrijgeleide van LEYCESTER, met zijn familie uit Antwerpen naar Middelburg overkwam en die behoorde onder die velen, die vroeger uit de Waalse kwartieren naar eerstgenoemde stad waren heengevlucht. Behalve zijn kosteloze inschrijving als student, werd aan "Michaël de Vos" de 30^e November 1609 deze gunst bewezen, dat hem vijftig gulden werd toegelegd te Leiden tot de aankoop van boeken". Of hij nog in de heilige dienst is werkzaam geweest mocht ons niet zeker worden.

Vervolging vanaf 1615

Wij overschrijden een tijdvak van acht jaren en verplaatsen ons in 1617, toen de bisschoppelijke ijverglod en de onverdraagzaamheid van de kerkelijken in hoog opgaande vlam tegen het overblijfsel van de hervormden in Vlaanderen was uitgebarsten. Hun bitterste vijand was de bisschop van Yperen JOHANNES DE VISSCHER, die, wellicht ook uit weerwraak over de schandelijke dood van zijn door RYHOVE zó wredelijk terechtgestelde vader, zelfs degenen, die hij van onroomse gevoelens verdacht, deed gevangen zetten en niet ontsloeg vóór dat zij zwoeren Rooms te zullen blijven en niet uit het land te vertrekken. Hij was in 1613 gestorven, en men leest, dat er ten volgenden jaren bijna geen hervormden in het Yperse bisdom meer waren overgebleven. In 1615 had de aartsbisschop van Mechelen het dagvaarden van de hervormden in volle zwang gebracht, zodat er velen uit het land van Aalst wegluchtten.

In 1617 verbood het hof van Vlaanderen bij een plakkaat, vreemde predikanten te herbergen zonder hun namen aan de officier bekend te maken; terwijl zijl op wie de achterdocht het oog geslagen had, tot kerkmeesters werden aangesteld, om hen zó te noodzaken de Roomse Godsdienst oefeningen bij te wonen; of zij werden met

geldboeten en banvonnissen gestraft. In 1618 ging men voort velen te dagvaarden voor het geestelijk hof, omdat zij ten verleden Pasen niet waren ter biecht geweest, om welke reden in 1619 velen vertrekken moesten. De indagingen bleven in 1620 voortduren en het eindigen van het twaalfjarig bestand in 1621 deed nog de verbittering toenemen. De vervolging werd van jaar tot jaar groter en nauwlettender, zodat ten laatste van het protestantisme in Vlaanderen niets dan de herinnering was overgebleven I.

Zó was thans de toestand van de hervormden in de zuidelijke Nederlanden, en wat wij er van hoorden zullen wij nu in 1617 en 1618 in het bisdom van Brugge volkomen bevestigd vinden. Vermoedelijk werkte ook wel tot deze met vernieuwde ijver gedrevene vervolging mede de aanstelling van ANTHONIE TRIEST tot bisschop van Brugge in 1616, na de dood van zijn voorganger DE RODOAN. Deze was een man geweest vol zachtmoedigheid en liefde; gezindheden, die zich wellicht ook jegens de hervormden niet geheel verloochenen konden. Voor 't minst mogen wij zeggen, dat TRIEST daarin aan zijn voorganger niet gelijk was. De man, die in volle levenskracht de bisschopsstoel beklom, zal ook wel door het voorbeeld zijner ambtgenoten en de thans heersenden geest in Vlaanderen zijn aangevuurd. Althans, indagingen ook voor het geestelijk hof van Brugge, geldboeten, banvonnissen, straffen wegens het niet ter biecht gaan zullen ons in meer dan één voorbeeld voor ogen treden.

De weduwe van zekere PETRO DE VALENCIA werd in 1617 beschuldigd wegens onzuiverheid in het geloof. Straks werd zij door het geestelijk hof te Brugge veroordeeld. Zij betaalde ter opheffing van haar vonnis en ban vijftig gulden aan de bisschop. Weldra vertrok zij naar Sluis. En nu werd, op boete van driehonderd gulden, een nieuw vonnis van verbanning tegen haar uitgesproken.

In gelijksoortig lot deelde omstreeks dezelfde tijd MATTHIJS VAN DER MEERSCH of VERMEERSCH, van wien wij naar de oorspronkelijke stukken iets meer kunnen zeggen. Hij woonde te Brugge en was parochiaan van St. Jacob. Sedert vele jaren had hij zich aangekant tegen de instellingen van de Roomse kerk en was daardoor meermalen vermaand geworden; maar altijd te vergeefs. Eindelijk was uit dien hoofde ten zijnen laste een "acte van contumacie en apprehensie gedecerneerd." Toen werd hem door de officiaal des bisschops, L. WEYTS, de 28^e Augustus 1618 een stuk ter tekening voorgelegd, waarin hij aanbieden moest de kosten van de genoemde acte te betalen en zich te stellen onder de rechterlijke uitspraak van het geestelijk hof, en waarin hij erkennen zou te begeren, tot zaligheid zijner ziel en tot onderzoek welke de ware Godsdienst zij, een tijdperk van zes maanden, in welk bestek hij minstens éénmaal 's weeks zich zou doen onderwijzen door de aartsdiaken van Brugge, met verbod om binnen die tijd enige ergernis met woorden of werken tegen de Roomse kerk te geven. Dit tijdsbestek, hem toegeestaan, verstreken zijnde zonder dat hij tot andere gedachten gekomen was, zou hij buiten het bisdom vertrekken en zich aan de genoemde rechtspraak onderwerpen op boete van tweehonderd gulden. Doch VAN DER MEERSCH weigerde de ondertekening, ofschoon hij ten gemelden dage, blijkens kwitantie in handen van de promoteur van het geestelijk hof elf gulden betaalde als onkosten van contumacie. Hij verlangde uitstel om zich te bedenken tot Donderdag 30 Augustus. Doch ook toen ondertekende hij niet, en wij mogen het er voor houden, dat zijn standvastigheid geen ogenblik gewiefeld heeft. Zijn besluit was genomen, en wetende wat hem boven 't hoofd hing, week hij alras naar Sluis, de opene deur des geloofs. Maar nu volgde ook even spoedig zijn banvonnis. Het luidde, dat hij binnen zes dagen aan het bevel ter ondertekening van 28 Augustus voldoen

moest, of anders tot de tijd zijner bekering toe buiten het bisdom verbannen was, op de boete van tweehonderd gulden voor iedere maal dat hij er in zou gevonden worden. De magistraat van Sluis bemoeide zich met de aangelegenheden zijner twee poorters. Uit een machtiging van twee schepenen, gedagtekend 15 November 1618, om te Brugge over de zaak van de weduwe DE VALENCIA en van VAN DER MEERSCH te spreken, blijkt, dat laatstgenoemde het hem vergunde tijdsbestek van zes maanden niet had laten verlopen, zonder zich naar Sluis te begeven. Welken uitslag overigens de bemoeiingen van de Sluise overheid gehad hebben is verborgen gebleven.

In dezelfde tijd valt ook het gebeurde met PIETER PIETERSEN, die achter dezen naam ook van Gulik wordt geheten. Hij woonde te Stampershoek, een gehucht, dat onder Damme parochiëert en een weinig zuidelijk ten oosten dezer plaats gelegen is. Hij was dus geen Bruggeling, hoe nabij de hoofdstad ook wonende. Wij zouden hem dan ook met stilzwijgen voorbij gaan, indien zijn zaak niet zoveel overeenkomst had met die van de boven genoemden, zodat de één de andere opheldert en bevestigt. Zelfs verschilt het banvonniss van PIETERSEN in dagtekening slechts drie dagen met dat van VAN DER MEERSCH; en wij mogen dus dezelfde maand Augustus 1618, bepaald haar laatste dagen, aanmerken als bestemd tot strenge eindbeslissing van geloofszaken over verschillende personen, in verschillende oorden van het bisdom wonende. Wie weet, of niet meer soortgelijke vonnissen in diezelfde maand of week te Brugge geslagen zijn, wier kennis ons niet zó gelukkig als van deze is ontdekt geworden.

PIETERSEN dan werd, tegelijk met zijn vrouw, de 15^e Maart 1617 door de officier van het geestelijk hof van het Brugse bisdom gedagvaard, om op de volgen de Zaterdag de 18^e van die maand, te Brugge voor de officiaal te verschijnen, ter oorzaak, "dat zij niet ter biecht gingen." Daarop was tegen hem een vonnis geslagen op 22 September daaraanvolgende en nogmaals een ander op 14 Oktober. Hierin was uitgesproken, "dat hij niet voldaan had aan de geboden van de heilige moeder de kerk, aangaande de jaarlijkse biecht en communie en anderszins, en dat hij openbare ketterij beleden had." En hem was voorts een termijn toegeestaan "tot het naaste Pasen, om zich óf met de kerk te verzoenen, óf te vertrekken uit het bisdom op de boete van vijftig gulden."

Doch na dit tijdsverloop was hij hardnekkig gebleven, waarom hij veroordeeld werd binnen een maand weder te keren in de schoot van de kerk of het bisdom te verlaten, met verbod om daarin weder te keren op de boete van tweehonderd gulden telken reis als hij betrapt zou worden. Dit vonnis werd gewezen te Brugge de 25^e Augustus 1618 en was ondertekend door de griffier STALPAERT.

Uit twee attestaties van de Oostburgse kerkenraad blijkt, dat PIETERSEN in 1618, na "om de gereformeerde religie in zijn goederen schade geleden te hebben," met zijn huisgezin naar Oostburg kwam vluchten, waar hij een zeer Christelijk en voorbeeldig leven leidde. Hij woonde er met zijn vrouw en zeven kinderen, aan wie hij een Godvruchtige opvoeding gaf, die dan ook zijn zorgen beloonden en waarvan drie in 1627 vrome lidmaten van de gemeente waren, terwijl zelfs één van hen de diakenpost bediende.

Uit andere, min belangrijke, door ons niet medegedeelde stukken vernamen wij, dat hij niet onbemiddeld was en zich ook wel bezig hield met het aannemen van aardewerken aan fortificatiën, zoals te Bergen op Zoom in 1622, Zijn ge goedheid zien wij ook uit de attestatie van 1623, waarin gemeld wordt, dat hij te Oostburg "zeer grote schade geleden bad door het inunderen en doorsteken van zijn land en het

fortificeren van de stad, waardoor hij liet meest al kwijt is geworden," al hetwelk hij zeer lijdzaam duldde.

In 1627 was hij buiten Oostburg vertrokken en woonde omstreeks een half uur van de stad. De gedachte is menigmaal in ons opgekomen - misschien is zij gemakkelijk te wederleggen - dat het thans zó fraai gelegen Stampershoek, even buiten Oostburg, zo al niet de woonplaats, althans eens het eigendom van PIETERSEN is geweest, waartoe zijn land behoorde, dat door inundatie en de versterking van de stad leem grote schade aanbracht. Dan zal ook de Stampershoekpolder, die daaraan grenst, hier de naam van ontleend hebben. Is dat waar, dan heeft PIETERSEN, ter gedachtenis aan zijn voormalige woonplaats bij Damme, haar zeker geliefkoosde naam uit het vaderland, dat hem verbannen had, in zijn nieuw vaderland overgebracht. En dan getuigt nog heden de naam van Stampershoek zowel de gastvrijheid als de onwrikbare geloofsmoed en het vrome geloofslijden onzer voorvaderen!

Ongetwijfeld heeft het nabijgelegen Sluis het grootste getal van Brugse vluchtelingen in zijn veilige en vriendelijke schoot opgenomen. Maar wij zijn er verzekerd van, ook andere steden, Oostende vooral, Vlissingen en Middelburg zijn voor de ongelukkige ballingen een blijvende wijkplaats geweest. Hoe dikwerf is in ons de wens gerezen, dat de gedenkschriften van deze en andere plaatsen hun verborgen schatten voor ons blootlegden! Doch als wij die wens niet bevredigd zagen en als wij nog ééns onze blikken laten weiden over zó talrijke en daaronder zó schitterende namen als daar voor onze ogen staan, dan herhalen wij met te dieper overtuiging wat een uitstekend geschiedschrijver, ook zonder onze ontdekkingen te kennen, vóór een eeuw reeds uitriep: *"De val van de kerken van Vlaanderen is geweest de rijkdom van de gemeenten in Holland en Zeeland"*!

IX.

BESLUIT.

Onze voeten staan aan 't einde, en ons oog staart terug langs het grote veld, waarop wij de Hervorming in het grijze Brugge zagen ontstaan en vergaan. Vijftig of zestig jaren slechts in de geschiedenis van een enkele stad; een stad, die eeuwen telt. En toch, wat rijkdom van merkwaardige gebeurtenissen! Wat brede vlakke, die achter ons ligt; wat tal van schreden, waarmee wij een gemeente in haar veelvuldig afwisselende lotgevallen volgden! Wij zagen haar opkomen en bloeien, schuilen en verwinnen, neerstorten en vlieden. Wij zagen pijnbank en schavot, zwaard en strop, moordhout en martelvuur door de tijdgeest, ja door de weldadige invloed van de Hervorming zelve, veranderd in geldboete en banvonnissen. Maar altijd, zowel waar de hervormde kerk haren loop begon als waar zij hem eindigde, zien wij een raagt tegenover haar, slechts met veranderde middelen haar verdelging zoekende. En deze macht heeft gezegevierd: de Allerhoogste wilde het zó in Zijn heilige wijsheid!

Meer dan ééns is ons gevraagd, hoe het toch kwam, dat de Hervorming, die te Brugge zó vaste wortels geschoten had en zó overheersend was, dat er zelfs een langen tijd geen Roomse eredienst werd gevonden, aldaar zó plotseling en voor altijd is te niet gegaan. Wij vertrouwen, dat de stem van de geschiedenis, die wij spreken lieten, het antwoord op die vraag genoegzaam gegeven heeft. Dat overdrevene, waaruit de

dolzinnige beeldstorm geboren is, scheurde het verbond der Edelen en nam menige vrijheidlievende, die vroeger aan de zijde van de Hervorming stond, tegen haar in. Dat onverdraagzame en tot uitersten, ook in het staatkundige, overslaande, waarvan Gent vooral het toonbeeld was, riep de malcontenten in het leven, die voor Spanje de hulpbenden werden, zonder wie het de verloren grond nimmer herwonnen had.

Ziedaar de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden, en tevens die van Brugge. Voegt men daarbij de krijgskunde, de dapperheid en het schrander beleid van PARMA, en, boven alles wat hier in aanmerking komt, denkt men aan de veinzerij en de ontrouw van CHIMAY, die de hoofdspil was waarop alles draaide, die, vijand van ORANJE, ORANJE'S wijze maatregelen de bodem insloeg, die, met Spanje heulende, Brugge aan Spanje in handen leverde, dan verwondert het ons niet meer, dat Zuid-Nederland voor de Hervorming verloren ging en dat ook te Brugge haar licht gewelddadig werd uitgedoofd.

Maar toch, zegt misschien nog iemand, *hoe is het mogelijk, dat een zaad, zó diep geworteld als de Hervorming, zó op ééns en spoorloos verdelgd kon worden? 't Was immers geen geveinsdheid, dat Hervormingswerk, geen uiterlijk kleed maar, dat bij veranderde omstandigheden zich even gemakkelijk liet afwerpen, als het zich tot het spelen eener rol had laten omhangen?*

Neen, voorzeker niet! Het vuur van de Heilige Geestes, dat de hoofden kroonde, ontgloeide wel het binnenste van de zielen. Maar - herinneren wij 't ons nogmaals - het katholicisme, hoewel onderdrukt, was gans niet vernietigd, het allermintst te Brugge, en waar liefde en verdraagzaamheid het wellicht gewonnen hadden, dáár werd het verbitterd en verhief zich door hardheid en onbuigzaamheid. Wij hoorden het, de Hervorming had, in haar bloeiendste tijdperk, te Brugge - laat zelfs de opgave tegen haar partijdig zijn - slechts een zevende gedeelte van de bevolking tot haar aanhangers. De lagere volksklasse was meestal Roomsgezind, bezielde zelfs met de Corneliaanse geest, en onder de hogere standen, hoezeer over 't geheel van de reformatie toegedaan, was toch nog menigeen, vooral in 't college van 't Vrije en van de voormalige magistraatspersonen, een geestverwant van de AARSCHOTS.

Toen nu de Spanjaard triomfeerde waren het juist de edelen en aanzienlijken, de steunpilaren van de Hervorming, die in de eerste plaats de stad verlaten moesten. En toen de priesterschaar van St. Omer en elders in haar muren wederkeerde, en toen de gehele macht in handen kwam van de gerepatrieerde Spaansgezinden, en toen de Jezuïeten hun spiedend oog lieten rondwaren, wat zou toen dat hoopje getrouwen, dat het gewaagd had van de Brugse grond niet heen te wijken?

Mogen er ook onder geweest zijn, inzonderheid onder de minsten en armsten van het volk, die gedwongen of geredelijk het kleed weer aannamen, dat zij voor enige tijd hadden afgeworpen, nog veel meer dunden van jaar tot jaar de rijen van de standvastigen door vlucht of banvonnissen.

En als wij bij dat alles opmerken, dat niet alleen in 1587 maar zelfs nog in 1620 enkelen van Brugge met kerkelijke attestatie herwaarts kwamen - om van geen later "verdrukten om des geloofs wil" te spreken - dan zullen wij erkennen, dat toch de hervormde gemeente in die stad niet zo spoedig en op ééns is verdwenen, en dat zij eindelijk niet in de Roomse kerk is opgelost dan door de tijd en niet verdelgd dan door de slagen van een roede, die niet rustte vóór dat zij 't laatste van haar slachtoffers had opgejaagd en uitgedreven.

Sla uw ogen op Staats-Vlaanderen. [thans Zeeuws-Vlaanderen] Weid ze bepaald naar Sluis, de voornaamste stad van die streek van ons vaderland. Zie, hoe de Hervorming

er twee en een halve eeuw gebloeid heeft en nog bloeit. En zeg niet meer, dat Vlaanderense reformatie niet anders was dan een lauw en geveinsd werk des geestes, even ras verdwenen als verschenen. Maar stem toe, dat zij ook dáár in het diepste heiligdom van de zielen haar woonplaats gevestigd had, en dat zij onder dezelfde omstandigheden niet minder te Brugge dan in het aangrenzend staatsgewest haar troon zou gebouwd hebben, indien God het niet anders beschikt had!

God beschikte het anders! De Hervorming had in Vlaanderen, ook te Brugge, Zijn raad gediend. Zij had het ontstoken licht over Noord-Nederland uitgebreid. Vele duizendtallen van aanzienlijke en rijke, geleerde en vrome mannen had zij herwaarts gevoerd, die als met een hoorn van overvloed de schatten van wetenschap, Godsvrucht, goud en zilver over ons vaderland uitgoten. Haar geschiedenis moest, en moet nog, de Noord-Nederlandse hervormden ijver en waakzaamheid, bedachtzaamheid en liefde, eendracht en dankbaarheid leren. En nog na eeuwen staat zij daar als een onuitwisbaar gedenkteken van Gods macht en wijze liefde, een boek vol heilzame levenslessen, een spiegel voor ons en ons nageslacht.

Ja, als wij met een terugblik het afgewandeld veld overzien, dan kan het niet anders dan ons smartelijk aandoen, dat de jeugdige plant, die wij zó welig en krachtvol zagen opgroeien, door verraad en geweld zó jammerlijk is afgerukt en tot in de laatste levenskiem gestorven. Maar wij bewonderen, aanbidden en zwijgen.

Wij gedenken aan DAVID, *die ontslapen is, toen hij de raad Gods had uitgediend*. En wij verheffen onze ogen tot de Koning Zijner kerk, Die niet sterft in eeuwigheid!

Tot in de laatste levenskiem is dan de Brugse hervormde gemeente gestorven. Het huis van de timmerlieden en de grote Hal werden wel in 1683 in hervormde Godshuizen herschapen, waarin de Hollandse bezetting, die toen de stad vervulde ter verdediging tegen Frankrijks koning, door haar predikanten werd voorgegaan; maar het duurde slechts korte tijd.

Er bestond ook vóór de Belgische omwenteling een Nederduitse Hervormde gemeente te Brugge, die haar predikant gevestigd had in de muren van de bisschopsstad. Maar deze, grotendeels samengesteld uit de protestanten van het garnizoen en 's rijks ambtenaren, was geen voortzetting van wat de zestiende eeuw gewrocht had. Ook is zij bij de afscheiding van België (1830) teniet gegaan.

Thans zijn de weinige protestanten, die te Brugge wonen, meestal Engelsen, die hetzelfde kerkgebouw voor hun eredienst gebruiken, dat vóór 1830 het bedehuis van de Nederduitse gemeente was. Opmerkelijk is het, dat die kerk gelegen is in dezelfde Ezelstraat, waarin vóór bijna drie eeuwen, in 1557, het huis stond, dat aan de Brugse hervormden diende voor hun eerste ons bekende godsdienstige vergadering onder de vrome CAROLUS REGIUS, wiens moedige geloofsijver met zijn bloed geheiligd werd.

Opnieuw is er onlangs een opmerkelijke beweging ten gunste van de Hervorming te Brugge ontstaan. Het zou evenwel de taak, die wij ons voorstelden, te buiten gaan en ons bestek ver overschrijden, indien wij haar met onze beschouwingen volgden.

Er is, helaas! een grote kloof gescheurd in de rotssteen, die de kerk van CHRISTUS draagt. Roomsgezinden en protestanten, door die kloof gescheiden, staan vijandig tegen elkander over. En zij, die dezelfde God en Zaligmaker belijden, zij, die dezelfde Godsdienst van de liefde aanhangen, zij, die dezelfde onsterfelijke ziel omdragen, zij, die door hetzelfde vreemdelingsland van de aarde naar 't zelfde vaderland des hemels

reizen, zij voelen juist zich om van de Godsdienst wil van elkander verwijderd, ja om diezelfde Godsdienst is er onder hen haat en vervolging. Droevig verschijnsel!

Wat schoon en heerlijk Godsgebouw kon de Heiland hebben op aarde! Hoe liefelijk kon Zijn koningrijk bloeien, indien, ook bij verschil van vormen en begrippen, de waarheid betracht werd in de liefde, indien dit het kenmerk van de Christenen was, dat zij liefde hebben onder elkander en indien daarover zich de onderscheidene afdelingen verheugden, dat CHRISTUS, al is 't ook onder een deksel, gepredikt wordt!

Herleef ook te Brugge, gij geest van de VIVESSEN en CASSANDERS, die eens zó zacht en bezielend over de grijze stad uw zegenende vleugelen uitspreidde! Dring door in de borst van de duizenden, waar men u eens als een Engel begroette. Bestijg de troon weer dáár, waar gij te zeer vergeten en verstoten zijt. Dan mogen wij geen hervormden in naam vinden in de stad, die ons is lief geworden, wij zullen er ware katholieken ontmoeten, die, naar volmaking strevende, de "heilige, algemene, Christelijke kerk en de gemeenschap van de heiligen" zoeken onder allen, die de naam van CHRISTUS noemen. Wij zullen er de hand drukken van broeders en zusters, in wier herboren geest de hemelse adem van de liefde ruist.

Word vervuld, gij zielenwens, die wij, voor de bisschopsstad en voor ons, biddend opzenden tot Gods genadetroon.

Kom spoedig, gij heugelijke dag, waarop men nergens leed meer doen zal of verderven op de ganse berg van Gods heiligheid, waarop één onze Meester is en wij allen broeders zijn!

EINDE.

DE EERSTE PROTESTANTEN IN DE LAGE LANDEN
Geloof en heldenmoed
Door Johan de Cavele

Johan de Cavele, dr. In de geschiedenis en departmentshoofd Cultuur van de stad Gent, is dé kenner van de religieuze geschiedenis van de Nederlanden in de zestiende eeuw.

Uitgave 2004 Johan Decavele en Uitgeverij Davidsfonds NV te Leuven
 En Waanders Uitgevers te Zwolle

H O O F D S T U K 8

'De stede van Brugghe es argher dan Genève'

*Fray Lorenzo de Villavicencio, een Spaanse spion, ketterjager
 en onheilsprofeet in de Zwinstad*

De woensdag voor halfvasten van het jaar 1565 organiseerde meester Nicolaas van Dycke, gezworen klerk van de vierschaar, een rijkelijk diner in zijn huis in Brugge. Toen – zoals nu – hadden prominente ingezetenen de gewoonte voor zulke gelegenheid enkele interessante gasten uit te nodigen, van wie verwacht werd dat ze het tafelgesprek zouden animeren. Halfvasten was een goede aanleiding om midden in de veertigdaagse sobere tijd wat op adem te komen en zelfs geestelijken mochten zich op zulk tijdstip voor even laten gaan. Tot de genodigden behoorden ondermeer de geneesheer Willem Pantyn, schepen Francois van Nieuwenhuuse, meeser Pauwels van Coeijen, prior van het dominicanenklooster, met een van zijn medebroeders en de Spaanse dominicaan Alfonso de San Emiliano. Al vlug belandden de disgenoten bij het heikele onderwerp van *de armenzorg in Brugge*.

Om goed te begrijpen waar het om ging moet men nog eens zo'n veertig jaar teruggaan in de stadsgeschiedenis. Het aangesneden thema was immers nooit meer uit het nieuws geweest sinds in 1526 de in Brugge wonende Spaanse humanist Juan Luis Vives zijn traktaat over de armenzorg met de titel *De subventione pauperum* had gepubliceerd. Vives stelde daarin voor het eerst het principe van de sociale gelijkheid - alle christenen zijn in de ogen van God gelijkheid - en de daaruit voortvloeiende

noodzaak van solidariteit aan de orde. Liefdadigheid alleen brengt geen oplossing voor de armen, zo argumenteerde hij, men moet tegelijk werken aan een fundamentele verandering van hun maatschappelijke situatie. Hier was volgens hem een belangrijke taak weggelegd voor de wereldlijke overheid, dus voor het stadsbestuur.

Er stak een storm van protest op tegen het geschrift, voornamelijk van de kant aan de bedelorden (ook wel biddende orden genoemd, dat zijn de dominicanen, de franciscanen/minderbroeders of grauwbroeders, de augustijneneremieten en de karmelieten). Ze zagen er een aanslag in op de aloude rechten van de Kerk en in het bijzonder op hun eigen afhankelijkheid van individuele liefdadigheid. Ze gewaagden van verkapt lutheranisme en wezen op de analogie met de zopas ingevoerde armenzorgregelingen in Wittenberg en andere lutherse steden in Duitsland. Dat Vives zich over de intolerante houding tegenover humanistische geleerden in Spanje, ook daar geleid door de bedelorden, in 1533 laatdunkend uitliet, was koren op hun molen: 'Ons vaderland is een land van trots en afgunst en je kan er gerust aan toevoegen: van barbarisme. Want het is thans duidelijk dat men zich daar niet met cultuur kan bezighouden zonder te worden verdacht van ketterij, afwijking of judaïsme.'

Daarbij kwam dat Vives zelf een zogenoemde converso was, een bekeerde jood, wiens beide ouders trouwens in de jaren twintig door de inquisitie van Valencia waren verbrand. Veel conversos of 'nieuwe' christenen werden geacht sympathie te koesteren voor Luther, om de eenvoudige reden dat die op basis van Paulus' brief aan de Romeinen geen onderscheid meer wilde maken tussen 'oude' en 'nieuwe' christenen. Bij Spaanse traditionelen stond Vives slecht aangeschreven. Maar ook in Brugge bleef het gekrakeel over zijn verhandeling jarenlang aanslepen.

Toen na enkele decennia de controversie stilaan geluwd leek, achtte het Brugse stadsbestuur in 1561 de tijd rijp om de draad voorzichtig weer op te nemen. Aan hun topjurist, stadspensionaris Gillis Wyts, vroegen de schepenen het hele stelsel van de openbare onderstand juridisch te herdenken en op schrift te stellen. Ook al was de publieke armenbeurs van de jaren dertig door de boycot van de geestelijkheid een mislukking geworden, toch werd men nu geconfronteerd met een steeds schrikwekkender aantal vagebonden en arme zwervers in de stad. Het boek van Wyts kwam begin september 1562 van de pers bij Guillelmus Silvius in Antwerpen. Geïnspireerd door het oude traktaat van Vives bepleitte de verhandeling het absolute bedelverbod. Er werden maatregelen in voorgesteld om onder controle van de stedelijke overheid tot een behoorlijke en rationele bedéling van alle stadsarmen te komen. Al bij voorbaat weerlegde Wyts eventuele aantijgingen als zou hierdoor de privé liefdadigheid teniet worden gedaan. Diplomatisch als hij was, droeg de jurist het werk niet enkel op aan de stadsmagistraat — zoals Vives had gedaan — maar tegelijk ook aan de zopas geïnstalleerde bisschop van Brugge, Pieter de Corte (Petrus Curtius). Zonder dralen vaardigde het schepencollege een reglement uit waardoor de voorgestelde hervorming daadwerkelijk werd ingevoerd. Stadspensionaris Gillis Wyts werd zelf belast met de leiding van het project.

Onmiddellijk was het hek weer van de dam. Aangevuurd door de beruchte minderbroeder en volksprediker broeder Cornelis van Dordrecht werd vanaf verschillende Brugse kansels driftig gefulmineerd tegen het geschrift. '*Vol pestilentielle corruptien, vol vuylen stinkenden etter, die geheel riekt naar de verdoemde Lutherianen*', zo trok broeder Cornelis in zijn pittige taalgebruik van leer. De bejaarde en goedmoedige bisschop Pieter de Corte vroeg wijselijk advies aan de universiteit van Leuven. Al hadden de theologen een hele reeks opmerkingen, ze verwezen de nieuwe armenregeling in Brugge toch niet naar de prullenmand en waren al met al zelfs gematigd positief.

De conservatieve Brugse geestelijken spraken schande van het Leuvense advies. Een Spaanse augustijn van het Brugse klooster, Lorenzo de Villavicencio, achtte nu het ogenblik gekomen om een repliek te schrijven waarin hij de hele kwestie van de armenzorg wilde belichten vanuit de goddelijke openbaring en de kerkelijke overlevering. In 1564 publiceerde ook hij zijn boek in Antwerpen, maar dan bij de koninklijke drukker Christoffel Plantijn. Volgens de Spanjaard komt de armenzorg uitsluitend en onvervreemdbaar toe aan de Kerk, en dat krachtens het goddelijke en kerkelijke recht en op grond van haar wezenlijke structuur als *oeconomia sacra*. Voor de uitvoering ervan is in eerste en laatste instantie enkel de bisschop, als pater pauperum, als vader van de armen, verantwoordelijk. Elke poging om de armenzorg aan de Kerk te onttrekken moet als ketters worden bestempeld. Veel meer nog: ze is een gecamoufleerde zet van personen die als crypto-aanhangers van het lutheranisme erop uit zijn zich meester te maken van het kerkelijke bezit. Villavicencio kon zijn gelijk — niet geheel ten onrechte — halen uit de besluiten van het Concilie van Trente. In de gaste zitting was daarin decreet 8 letterlijk gesteld: 'Alles wat ingesteld is tot onderhoud van de armen, behoort volgens het canoniek recht tot de taken van de bisschoppen.' Het was dan ook zijn stellige overtuiging dat zijn boek een punt zou plaatsen achter Brugges 'aanslag' op de armenzorg. Hij stuurde een exemplaar naar koning Filips II en vroeg hem in een begeleidende brief het te laten onderzoeken door diens biechtvader en de koninklijke raad.

Landvoogdes Margaretha van Parma, die de bui zag hangen, won op haar beurt het advies in van de Leuvense theologen. Die spraken wat lovende woorden over Villavicencio's traktaat, formuleerden hun oordeel over dat van Wyts iets scherper dan voorheen, maar verweten de beide opposanten vooral dat ze in de toon van hun geschriften alle regels van fatsoen en christelijke liefde te buiten waren gegaan. Pleitten ze het geschrift van Wyts vrij van manifeste ketterijen, dan maanden ze de auteur toch aan voortaan met wat meer omzichtigheid te werk te gaan. Met zulk wijs advies in de hand legde Margaretha de beide mannen nu kordaat het zwijgen op, een handelwijze die trouwens later vanuit Spanje door de koning werd goedgekeurd.

Bij fray Lorenzo was de ontgoocheling groot. Bovendien had de Brusselse regering nu aan de geestelijkheid van Brugge het verbod opgelegd de toepassing van het stedelijke armenreglement nog langer te dwarsbomen. Tijdens zijn verblijf in Spanje in 1565 legde de rancuneuze Villavicencio zijn eigen traktaat en dat van zijn tegenstrever voor aan de universiteiten van Salamanca en Alcalá de Henares, met de stellige verwachting dat de Spaanse theologen veel strenger over Wyts zouden oordelen dan hun Leuvense collega's.

Zo stonden de zaken toen de kwestie in de vasten van 1565 werd aangesneden aan Brugse tafel van meester Nicolaas van Dycke. De beide partijen waren vertegenwoordigd. Aan welke kant de gastheer zelf stond, is maar de vraag. We kennen een Pieter van Dycke, wonende achter de Sint-Donaaskerk, die uiterlijk sinds 1559 bekendstond als pleitbezorger van de nieuwe leer. Was hij familie van meester Nicolaas en zou men bijgevolg aan die laatste heimelijke bedoelingen kunnen toeschrijven met de organisatie van zijn 'vriendenmaal'? En dan waren er de gasten.

De dominicaan Alfonso de San Emiliano was een van de vrij talrijke Castilianen die in de jaren veertig in Leuven theologie hadden gestudeerd. Hij was vervolgens naar Brugge gekomen als biechtvader van de plaatselijke Spaanse koopliedenkolonie en was daar tevens enkele tijd kloosterprior geweest. Hij was in de strijd tegen de heterodoxie een vertegenwoordiger van de harde lijn. Later, vanaf 1568, speelde hij trouwens als inquisiteur een belangrijke rol in de kettervervolging. Zijn opvolger als

prior van het Brugse dominicanenklooster, meester Pauwels van Coeijen, was eveneens van de partij, maar die hield zich in de discussie ietwat koest. Aan de overzijde zaten de verdedigers van het standpunt van het stadsbestuur: schepenen Francois van Nieuwenhuuse en de arts Willem Pantyn. Meester Pantyn, een telg uit een Tieltsse familie van intellectuelen, genoot sinds hij zich in 1551 in Brugge had gevestigd een goede naam in de plaatselijke humanistenmiddens.

Van bij het eerste woord over de beide verhandelingen verdeelde het tafelgezelschap zich bakkeleidend in twee kampen. Dokter Pantyn vond het ongehoord dat fray Lorenzo al in de voorrede waarmee hij zijn boek aan de koning opdroeg, onze gewesten en in het bijzonder de stad Brugge veroordeelde en belachelijk maakte, *'alleleens ofte alle die van de stede gheïnfecteert waeren van heresie'*.

In het heetst van de discussie die daarop volgde repliceerde fray Alfonso de San Emiliano dat hij de zienswijze van zijn Spaanse confrateraugustinus volkomen onderschreef. Meer nog, hij was van oordeel dat er van honderd huizen van de stad Brugge er geen één vrij was van ketterse besmetting. De opmerking van Pantyn dat dat nu toch wel je reinste onzin was, hitste San Emiliano nog meer op. Zonder nog acht te slaan op de verbijstering van de disgenoten meende hij *'dotter gheen stede zo infect en was als Brugghe, noch Antworpen, noch andere steden'*, en *'dat de stede van Brugghe argher was dan Genève'*.

Door de maaltijd, waarde wijn overvloedig vloeide (het gesprek was op gang geraakt *naer dat zy goet chiere ghemaect hadden*), was de Spanjaard allicht wat lichtzinnig geraakt, wat hem op een bepaald ogenblik zelfs deed zeggen dat hij het boek van Villavicencio feitelijk zelf had geschreven. De Brugse eters evenwel, die ook al van andere zijden zulke aantijgingen tegen hun stadsoverheid en medepoorters hadden gehoord, pikten zijn uitspraken niet. De uitnodiging van prior Pauwels van Coeijen om een volgende keer te komen eten in het dominicanenklooster sloegen ze af.

Francois van Nieuwenhuuse lichtte terstond zijn collega schepenen in van het incident. In spoedzitting bijeengekomen, gaven ze de vrije loop aan hun woede. In een protestbrief aan de koning spuwden ze hun gal uit aan het adres van San Emiliano. Ze vonden het schandelijk dat hun stad, die steeds trouw was geweest aan de roomse religie, nu slechter werd genoemd dan Genève, *'toevluchtsoord en opvangcentrum van alle ketteren en slechtgelovigen'*. Die andere Spaanse monnik, Villavicencio, noemden ze de aanstoker van alle kwaad. De rust in de stad zou maar terugkeren als heel de oplage van diens hatelijke boek zou worden verbrand. Landvoogdes Margaretha con Parma deed alles om de gemoederen te bedaren. Aan de bisschop vroeg ze fray Alfonso onder handen te nemen teneinde eens en voorgoed een einde te maken aan de eeuwige haarkloverij.

Rond dezelfde tijd kwam Lorenzo de Villavicencio, teruggekeerd van zijn verblijf in Spanje, aan in Brussel. Hij had een veroordeling van Wyts' boek op zak: *'vol ketterij en het vuur waardig'*, zo luidde het verdict van de Spaanse universiteiten. Fray Lorenzo eiste dus op zijn beurt de openbare verbranding in Brugge van het geschrift van de stadspensionaris. Maar Margaretha liet zich niet van de wijs brengen. Ze wilde noch van de ene, noch van de andere boekverbranding weten, maar vroeg integendeel aan de koning zeker niets te ondernemen dat de spanning in Brugge zou kunnen verhogen.

Haar kalmerende handelwijze had uiteindelijk het gewenste effect. De strijd om de armenzorg werd in Brugge in stilte voortgezet, maar tot openlijke conflicten kwam het niet meer. Later zou de uitgeweken Bruggeling Simon Stevin in de Noordelijke Nederlanden de draad weer opnemen. Uitgaande van de denkbeelden van Juan Luis

Vives en Gillis Wyts ijverde hij daar voor het oprichten van stedelijke armenraden, die volgens hem op hun beurt moesten ressorteren onder een algemene landsarmenraad.

De strijd om de armenzorg in Brugge was symptomatisch voor de gespannen verhouding tussen de magistrataatsgroep en de behoudsgezinde geestelijkheid in de stad in de jaren zestig van de 16de eeuw. In de humanistische traditie van Erasmus en Joris Cassander leefde bij een aantal juristen in de stadsregering een onuitgesproken wantrouwen tegen de verstarde institutionele vormen van het kerkelijke leven. Hun drang om hun eigen autoriteit en wetgevende bevoegdheid lossers te maken van een al te straffe voogdij van de Kerk kwam niet zozeer voort uit een bewust antiklerikalisme. Veeleer was de overtuiging gegroeid dat de concrete noden van een volkrijke stedelijke samenleving een ordenend gezag vereisten, een taak waartegen — ook volgens sommige vooraanstaande katholieke apologeten — de kerkelijke overheid niet langer opgewassen was. Men kan hierin de aanloop zien naar een moderne staatsopvatting, maar tegelijk was er de sinds eeuwen gegroeide stadscultuur in Vlaanderen. Het solidariteitsbewustzijn van de burgers en de wens om hun eigen zaken zelf te regelen hadden zich hier veel sterker doorgezet dan bijvoorbeeld in Spanje. In de voorrede van zijn boek over de armenzorg wees Villavicencio, vanuit zijn Spaanse reflex, de kern van de tweespalt treffend aan: 'De magistraten alhier dulden niets wat hun macht op een of andere manier zou kunnen aantasten, ze zijn er integendeel op uit die zoveel mogelijk te vergroten. Met het doel hun bevoegdheid tot alle stedelijke aangelegenheden uit te breiden, proberen ze steeds meer taken naar zich toe trekken die tot nut. aan de Kerk zijn voorbehouden.'

Dat de doorbraak van het streven naar laïcisering chronologisch gelijkliep me, het ontstaan van een kleine, maar vitale kern van overtuigde protestanten in Brugge leidde tot een onontwarbare mêlée in de polemiek. Vandaar dat de scheldpartij, veelvuldig doorspekt waren met ongenueanceerde beschuldigingen van ketter.' lutherse dwalingen, Calvinisme... Ten aanzien van de meest vooraanstaande leden van de magistratuur waren die aantijgingen onterecht. De stadsbestuurders toonder het is waar, voortdurend hun diepe bezorgdheid over de religieuze tweespalt en engageerden zich sterk voor een tempering van de passies, onder meer door de voorstanders van een rechtlijnige en meedogenloze kettervervolgung de wind uit de zeilen te nemen. Trouwens, niet alleen in Brugge, maar ook in de hoogste kringen van 's lands bestuur werden godsdienstige onverdraagzaamheid en bestrijding van andersdenkenden in die jaren opgetild tot een politiek probleem van de eerste orde.

De inquisiteur Pieter Titelmans, de franciscaan broeder Cornelis van Dordrecht en onze Spaanse augustijn Lorencio de Villavicencio hebben in hun rapporten naar het gemakkelijkste middel gegrepen om hun tegenstanders bij de regering in Brussel en bij de koning in diskrediet te brengen: een ongenueanceerde beschuldigung van meeheulen met de ketterij. Volgens hen was het door toedoen van hun tegenpartij dat de nieuwe religie zich in Brugge onder een zo gunstig gesternte kon ontplooien. Zelfs een man van zeer hoog aanzien als Cornelis van Baersdorp, ooit de trouwe vriend van Vives en vooral omgeven met het aureool lijfarts en vertrouwensman van keizer Karel v te zijn geweest, werd niet gespaard. Hij was een humanist in hart en nieren, en zijn persoonlijkheid is illustratief voor de wijze waarop inzet voor verdraagzaamheid in het dagdagelijkse politieke leven van de stad door sommigen snel als onverhuld meeheulen met de ketterij werd bestempeld. Van Baersdorp stelde zich in de jaren zestig bijvoorbeeld vierkant achter de inspanningen die de uitgeweken Vlaming Joris Cassander als bemiddelingstheoloog in Duitsland en Frankrijk

ondernam om de noodlottige scheuring tussen de christelijke godsdiensten alsnog te keren. Zes weken lang bood hij in zijn huis in Brugge onderdak aan de ziekelijke Cassander, hetgeen de geruchtenmolen danig op gang bracht. Van Baersdorp spaarde verder zijn lof niet voor het stadsbestuur van Keulen, toen dat als eerste zijn vervolgingspolitiek tegen anabaptisten ging milderen. Ook in eigen stad liet hij zijn afkeer blijken van een al te verregaand geloofsonderzoek. Hij verzette zich met klem tegen de plannen om de parochiegeestelijkheid van huis tot huis te laten rondgaan voor het registreren van de namen van de communicanten, omdat dat volgens hem als voorwendsel kon worden aangegrepen om huiszoekingen te doen bij personen die men verdacht van protestantisme. In de paar korte maar hevige rellen rond de begrafenis in gewijde grond van in Brugge gestorven Engelsen nam hij het pragmatische standpunt in van de gelijkheid van alle christenen. Met vuur ook koos hij tijdens het heroplaaiende conflict rond de armenzorg de kant van de vernieuwingsgezinden. Allemaal redenen waarom fray Lorenzo hem begin 1565 in een rapport aan koning Filips u een publiek begunstiger van protestanten en zelfs een notoir aanhanger van ketterse ideeën noemde. Cornelis van Baersdorp leed geweldig onder die aantijgingen. Toen hij op 24 november 1565 stierf, ging zowel bij de Brugse elite als aan het hof in Brussel het gerucht dat de bitterheid over Villavicencio's onterechte aanklacht in Madrid de rechtstreekse oorzaak was geweest van zijn ziekte en dood.

Het geval Van Baersdorp is een goede illustratie van hoe de traditionele open geest van een stad, die eens het handelscentrum van de westerse wereld was geweest, het omstreeks het midden van de 16de eeuw definitief moest afleggen tegen de inperkende normering van de overheid. Antwerpen nam in alle opzichten — economisch, intellectueel en artistiek — de toorts over. In Brugge bleef slechts het avondschijsel ver van de gloed die er eenmaal was geweest. Er waren nog enkele zeldzame kooplui uit Lübeck en andere Hanzesteden die hun zonen naar hier in de leer stuurden. Er bleef de Florentijnse natie en er waren de Engelsen van de wolstapel. De Spaanse humanist Luis Vives was gecharmeerd door het weldadige intellectuele klimaat in Brugge en verkoos het boven dat van andere steden die hem een verblijfplaats aanboden. Zolang de letterminnende kanunniken van Sint-Donaas, Marc Laurin, Jan Fevijn en Gerard Bachusius, leefden, kwam ook Erasmus er graag op bezoek. De Fransman Robert Hellin en de geleerde jurist en dichter Frans van Craneveld uit Nijmegen solliciteerden er voor de post van stadspensionaris. Vanuit Gouda kwam Pieter Pourbus er in 1543 de artistieke sfeer van Hans Memling en Gerard David (en dezelfde koopkrachtige klanten!) zoeken. Maar het is tekenend dat zijn zoon Frans in 1562 definitief naar Antwerpen trok om daar zijn kunstenaarsloopbaan op te bouwen. Joris Cassander had nog de ambitie gehad om van de Stichting Cuba in de Lakenhalle een hoogwaardige humanistenopleiding te maken, maar al in 1543 was hij weggegaan naar Duitsland om te ontsnappen aan de almaar drukkendere sfeer in Brugge.

Een late exponent van het tanende Brugse internationalisme was de bontkoopman Loys Thiery, een man met groot aanzien in de stad. Omstreeks 1550 richtte hij een zaak op in Londen en hij stond er toen al in nauw contact met de vluchtelingenkerk van Johannes a Lasco en Jan Utenhove. Na de katholieke restauratie onder Mary Tudor in 1553 kwam hij met zijn Engelse vrouw terug naar het vasteland. Alhoewel hij voor zijn zaken doorgaans in Antwerpen vertoefde, was hij ook in Brugge opnieuw een vooraanstaand personage in het openbare leven. Voor de buitenwereld hield hij blijkbaar de schijn op van goede katholiek, aangezien hij zich nog in 1556 als provoost van de Broederschap van het Heilig Bloed samen met zijn medeleden liet

portretteren door Pieter Pourbus. In 1557/1558 vinden we hem evenwel vermeld als 'ouderling' in de geheime Calvinistische gemeente van Adriaan van Haemstede in Antwerpen. En toen bij het aantreden van koningin Elizabeth het protestantisme in Engeland werd hersteld, verhuisde hij in 1559 met zijn gezin definitief naar Londen. Tot ver in de jaren zeventig zou hij er een prominente rol spelen in de opnieuw georganiseerde Nederlandse vluchtelingenkerk.

Loys Thiery had uiteindelijk een duidelijke keuze gemaakt, maar anderen, met name ook sommige stadsbestuurders, bleven tegen beter weten in nog lang geloven in een open intellectueel en religieus klimaat in Brugge. In zijn zondagspreek sneerde broeder Cornelis vanaf de kansel eens de aanwezige magistratspersonen toe: *'Ba, ghy Wethouders van deser stadt van Brugghe, wil ick segghen, ghy zijt meest al gheveynsde Catholycken, oft dobbelde kerstenen, ende al lieden met twee aensichten, veel argher ende shadeiicker dan de openbare heretycken oft ketters zelve.'* Ook Villavicencio was danig gemotiveerd om inzake rechtgelovigheid de puntjes op de i te helpen zetten.

Wie was dan die controversiële Spaanse monnik? Lorenzo de Villavicencio werd omstreeks 1520 geboren in Jerez de la Frontera bij de zuidwestelijke havenstad Cádiz. Jerez de la Frontera ligt in een heuvelachtige vlakte bedekt met wijngaarden — waar tot vandaag de bekende sherry vandaan komt — waar er in zijn tijd nog veel aan het belangrijke Moorse verleden herinnerde. In 1539 werd hij als fray Lorenzo geprotest bij de augustijnen van zijn geboortestad. In 1551 kwam hij naar de Nederlanden als zielzorger voor de Spaanse handelaars in Antwerpen en Brugge, maar al kort na zijn aankomst ging hij theologie studeren in Leuven. Hij manifesteerde zich daar als een vaardige polemist tegen verschillende collega theologiestudenten uit Castilië, die rond Pedro Jiménez een groep met weinig orthodoxe opvattingen vormden. Als zodanig werd Villavicencio opgemerkt door Bartolomé Carranza y Miranda, aartsbisschop van Toledo, die tijdens zijn verblijf alhier in 1557/1558 het Spaanse heterodoxe milieu in de diaspora probeerde bloot te leggen. Nog in 1558 stuurde koning Filips II verscheidene spionnen met de opdracht de uit Sevilla gevluchte protestanten in de Nederlanden op te sporen en terug naar Spanje te voeren.

Aartsbisschop Carranza had zijn vertrouwensman Lorenzo de Villavicencio graag naar Frankfurt zien gaan om er verdachte landgenoten te bespioneren en in het geheim toezicht te houden op de handel in Spaanse ketterse druksels. De augustijn verkoos echter in de Nederlanden te blijven. Op 14 oktober 1560 nam hij zijn intrek in het Brugse klooster van de augustijneneremieten. Hij was er aalmoezenier van de Spaanse natie, die bij de kerk van de augustijnen haar eigen rijkversierde kapel had. Er hing daar onder meer een triptiek van Jan Gossaert. In die tijd bleven veel Spanjaarden in Brugge pleisteren. Sommigen huwden in families van aanzienlijke Brugse notabelen en betrokken ruime woningen in de buurt van de Beurs. Daaraan herinnert nu nog de Spanjaardstraat.

Naast zijn taak als zielzorger trad Villavicencio op als prediker en polemist in woord en geschrift tegen de ketterij. Hij had daarbij maar één stelregel: alles wat tegen de rechten van de roomse Kerk inging, was het werk van de duivel. Zelfs in de hoogste kringen van 's lands bestuur was hij weldra gevreesd, omdat men in hem een geheim agent van Filips II zag. In overleg met de Spaanse betaalmeester, el contador Alonso del Canto, door Filips II aangewezen als de man die Madrid op de hoogte moest houden van de ketterij onder de Spanjaarden in de Nederlanden, onderhield Villavicencio inderdaad een drukke correspondentie met de koning. Als een echte on-

heilsprofeet berichtte hij in soms zeer uitvoerige rapporten over de rampzalige religieuze en politieke ontwikkelingen, over het gedrag van de hoge adel en de onrustwekkende stemming onder het volk. Daaruit moest blijken dat de verdwazing in deze landen algemeen was. Vooral na het vertrek van kardinaal Granvelle begon de monnik een regelrechte lastercampagne tegen het beleid van de Nederlandse edelen, de regeringsambtenaren en de stedelijke magistraten. Door hun tolerante politiek tegenover de opmars van het protestantisme leidden ze volgens hem het land regelrecht naar de afgrond. Met sterke verhalen over wandaden van ketters of over het wraakroepende plichtsverzuim bij de verschillende bestuurlijke en gerechtelijke instanties poogde fray Lorenço de de koning ertoe te bewegen naar de Nederlanden te komen. *'Wenend roept de katholieke Kerk tot U: Filips, kom vlug en red ons, wij gaan ten onder.'*

Persoonlijk moest de koning volgens hem hier het heft in handen komen nemen en er niet voor terugschrikken 'het ontblote zwaard met bloed te bedekken: want God verhoede dat de geschiedenis later zal zeggen dat deze gewesten voor de Kerk verloren zijn gegaan toen ze verbonden waren met de kroon van Spanje, terwijl ze vroeger, toen ze alleen stonden, zich met succes hadden verdedigd tegen Frankrijk, Duitsland, Engeland en veel andere vijanden, over wie de hertogen van Bourgondië steeds zegevierden omdat ze het katholieke geloof zo trouw beleden en beschermden.'

Omdat hij het Nederlands niet machtig was, stond de Spanjaard ver af van wat er leefde onder de mensen in de Lage Landen. In de ongeveer honderd bewaard gebleven *advertimiendos* naar Spanje heeft Villavicencio meer dan eens de plaatselijke toestanden van zijn verblijfplaats Brugge gehekelde. Voornamelijk de laksheid die de vroede vaders van de stad betoonden in de kettervervolgung was hem een gruwel. Hij ijverde voor de vorming van een breed kerkelijk oppositiefrent van alle Brugse bedelorden en seculiere geestelijken. Dankzij zijn groot aanzien als theoloog en als vertrouweling van het koninklijke hof in Spanje konden, naast zijn eigen klooster van de augustijneneremieten, zonder veel moeite de reeds genoemde Spaanse dominicaan Alfonso de San Emiliano en de franciscaan broeder Cornelis van Dordrecht een soortgelijke gedragslijn in hun respectieve kloosters bepalen. Pogingen om met alle vierde bedelorden tot een hecht front te komen, stuitte op de onwil van de bezadigde prior van de karmelieten, Dierik Vasseur. Medestanders vond Villavicencio wél bij enkele seculiere geestelijken, in het bijzonder pastoor Adriaan Smout van Sint-Walburga en de machtige inquisiteur Pieter Titelmans. De plaats van bisschop Curtius was aanvankelijk niet zeer duidelijk. Alhoewel hij zelf een verleden had als inquisiteur, voelde de goedmoedige prelaat eigenlijk meer voor minzaam overleg. Pas toen het stadsbestuur zijn waterdicht geacht programma om in de geest van Trente het toenemende Calvinisme in Brugge in te dammen met al te veel juridische voetangels ging tegenwerken, schaarde de bisschop zich naast Villavicencio en Titelmans.

Van nu af aan stapelden de incidenten zich op. Zo was op 29 augustus 1563 John Cester, een bediende van de Engelse kolonie, overleden. Officieel heette het dat de jongeman de geest gegeven had terwijl men een priester was gaan halen, zodat hij de sacramenten der stervenden net niet had kunnen ontvangen. Doden moeten begraven worden en daarvoor was er een regeling voorzien. Al sinds 1344 bezat de broederschap van SintThomas Becket, bestemd voor de plaatselijke zielzorg van de handelaars van de Engelse natie in Brugge, een eigen SintJoriskapel in het karmelietenklooster, waarde overleden leden konden worden bijgezet. In afwezigheid

van de bisschop en ondanks het verzet van een aantal hoge geestelijken stond de prior van de karmelieten toe dat John Cester in zijn klooster begraven werd. Hij was gezwicht voor de argumenten van stadspensionaris Gillis Wyts en het schepencollege, namelijk dat overleden Engelsen toch ook in Antwerpen, Middelburg en Bergen op Zoom zonder probleem in gewijde aarde werden bijgezet. De bisschop toonde zich bij zijn terugkomst in de stad, midden september, misnoegd over wat met de Engelsman was gebeurd, *'midts dat de zelve natie van onse religie niet en es'*.

De bom barstte op 30 september, naar aanleiding van een jaarmis bij de grauwbroeders, waarop de andere drie bedelorden telkens werden uitgenodigd. Op initiatief van de dominicaan San Emiliano en de augustijn Villavicencio hadden de avond tevoren de dominicanen, grauwbroeders en augustijnen gezamenlijk aan Dierik Vasseur, prior van de karmelieten, laten weten dat ze hem en zijn confraters als geëxcommuniceerd beschouwden wegens hun houding in de zaak van de overleden Engelse ketter. En de brief gaat verder: 'Als ge verstandig zijt, zult ge morgen en overmorgen thuisblijven. We zullen immers geen kerkelijke plechtigheden laten doorgaan in uw aanwezigheid. Ziet toe dat ge in alles bedachtzaam handelt, opdat ge er nadien geen spijt van hebt.' De bisschop hield zich op de vlakte. Prior Vasseur besloot niettemin twee van zijn religieuzen naar de plechtigheid af te vaardigen. Ze werden de deur gewezen. Na zich van de steun van de stadsmagistraat te hebben verzekerd, begaf de prior zich 's anderendaags in eigen persoon naar de kerk van de grauwbroeders. Hij werd aan de kerkdeur opgewacht door de gardiaan met de waarschuwing dat indien hij binnen zou gaan, alle andere religieuzen onmiddellijk het gebedshuis zouden verlaten. Er werd nog iemand naar bisschop Curtius gestuurd, maar die hulde zich in stilzwijgen. Er bleef de karmelietenprior dan ook niets anders over dan, na een kloek protest te hebben laten horen tegen deze *facherie*, onverrichter zake naar zijn klooster terug te keren.

De hele dag was het schepencollege in spoedberaad bijeen. De vrees was groot dat de Engelsen, die al geruime tijd plannen maakten om Brugge te verlaten, in de moeilijkheden wel eens een aanleiding zouden kunnen zien om de wolstapel, *de welcke nochtans dese stede met groote ende excessive costen ghecreghen hadde*, naar een andere stad te verplaatsen. In de loop van de namiddag doorbrak de bisschop zijn strikte afzijdigheid. Hij verklaarde tijdelijk de begraafplaats van de Engelsman te zullen gedogen, tot hij ondubbelzinnige instructies kreeg van kardinaal Granvelle. De schepenen, duidelijk niet gerust in de kardinaaleerste minister, schreven dadelijk naar de graaf van Egmont, gouverneur van Vlaanderen, om hem te vragen Granvelle liefst voor te zijn met een (voor hen gunstige) beslissing. Ze hadden daartoe een perfecte liaisonman in de persoon van de jurist Leonard Casembroot, een vriend van Gillis Wyts en een vertrouweling van het Brugse college. Een seintje van Leonard aan zijn broer Jan Casembroot, heer van Backerzeele, raadsman van Egmont, deed wonderen. Tevens zonden de schepenen terstond hun afgevaardigden naar de vergadering van de provinciale staten in Gent en naar het hof in Brussel om er *de gheheele historie ende tragedie* te vertellen. Hun blitzstrategie had succes. Kort daarop immers maande landvoogdes Margaretha van Parma de bisschop van Brugge aan de dode Engelsman te laten waar hij was en ervoor te zorgen dat het meningsverschil tussen de bedelorden werd bijgelegd. De stadsmagistraat spoedde zich met het goede nieuws naar de Engelse natie en naar de prior van de karmelieten.

Dat was buiten fray Lorenzo gerekend. De Spaanse monnik sprak van een regelrecht misdrijf. Hij zei dat er in de stad verstandige mannen waren die genoeg zouden aantonen hoe het schepencollege er zou moeten voor boeten. Terzelfder tijd poogde

hij de katholieke ingezetenen op te stoken tegen de Engelsen. Die laatsten waren volgens hem de meest verfoeilijke onder alle ketters. Ze beschimpen het sacrament der stervenden, vallen uit tegen 'de God der Bruggelingen', dwingen hun Vlaams personeel op verboden dagen vlees te eten, de vasten te schenden, het ontvangen van de sacramenten na te laten, de gebedshuizen te verachten en al wat heilig is te misprijzen. Keren ze in hun kapel van Sint-Joris in het karmelietenklooster bij de consecratie niet ostentatief de rug naar het altaar? Maar veel meer dan wat beleefde interesse hier en daar bereikte de Spanjaard niet.

Na verloop van tijd was het dan ook, althans rond deze kwestie, wat stil geworden. Tot er einde 1564 weer een Engelsman overleed in Brugge. Villavicencio trok nu alle registers open. Deze keer was het natielid wél manifest zonder teken van berouw, zonder biecht en communie gestorven, alhoewel hij langer dan een maand ernstig ziek was geweest. De augustijn waarschuwde de bisschop geen begrafenis in gewijde grond toe te staan. Het lijk werd dan maar voorlopig voor de stadsmuren in ongewijde aarde begraven. De raad van Egmont indachtig namen de schepenen opnieuw hun toevlucht tot de landvoogdes. En met succes. Op 12 december 1564 kreeg de bisschop van Margaretha het bevel zonder verwijl toestemming te geven voor de bijzetting van het stoffelijk overschot in het karmelietenklooster. Schoorvoetend gaf Curtius toe, niet zonder een sneer naar het schepencollege, dat zich volgens hem door dat voorval manifest de weinig loffelijke faam op de hals haalde openlijk sympathie te koesteren voor de ketters.

Langs de hoogste kringen van 's lands bestuur om ontketenden de beide partijen daarop een diplomatieke oorlog. Het bleek duidelijk dat bisschop Curtius nog slechts een speelbal was in handen van fray Lorencó. De schepenen beweerden er allerminst op uit te zijn zich rechten toe te eigenen die alleen de bisschop toekwamen, maar zich enkel te laten leiden door pragmatische bekommernissen, namelijk de toch al zo vertrekgrage Engelse stapelaars niet nodeloos voor het hoofd te stoten. De Engelsen hadden inderdaad enkele maanden tevoren, op 6 april 1564, al laten weten dat ze eraan dachten hun wol voortaan naar Oost-Friesland te verschepen. Wegens het handelsconflict tussen Spanje en Engeland was het behoud van de stapel in Brugge immers te riskant geworden. Op 7 augustus was het bericht binnengelopen dat de Engelsen met hun wol al naar Emden trokken en sindsdien zetten de Brugse schepenen alles op alles om het getij alsnog te doen keren. Ze konden dus beletselen op grond van enkele starre wetteksten uit het canoniek recht best missen.

Om de begrafenis in gewijde grond te rechtvaardigen stelde het stadsbestuur een memorandum op in vier punten: 1) de paus heeft de Engelsen nooit in de ban van de Kerk gedaan, noch hen publiekelijk tot ketters verklaard; 2) aangezien de Engelsen hun doden in Antwerpen, Bergen op Zoom en Middelburg in gewijde grond mogen begraven, moet hun dat ook in Brugge worden toegestaan; 3) ze hebben bovendien in:iet verleden van het stadsbestuur van Brugge de verzekering gekregen dat dat steeds laadwerkkelijk zou mogen gebeuren; 4) de koning heeft destijds zijn instemming betuigd met die belofte van de stad. Blijkens haar brief aan Curtius van 12 december 1564 onderschreef de landvoogdes deze punten.

De bisschop, door Villavicencio gesommeerd geen duimbreed te wijken, kwam nu tussen twee vuren te staan. Enerzijds was hij wat in paniek geraakt door de kordate taal van Margaretha van Parma, aan de andere kant was hij bevreesd voor de Spaanse monnik met zijn goede relaties aan het hof van Madrid. Diplomatisch schoof de prelaat in een schrijven aan de landvoogdes alle verantwoordelijkheid van zich af: 'Wijzelf hebben de teraardebestelling niet verhinderd, maar het is mogelijk dat pa-

rochiepastors en andere kerkbedienaars (bedoeld is hier Villavicencio) zich door hun geweten en door de kerkelijke voorschriften hebben laten leiden om een veto uit te spreken.' Toch wilde hij niet nalaten te vermelden, met argumenten die duidelijk geïnspireerd waren door Villavicencio, dat er wel degelijk redenen waren voor zulk verbod.

Intussen was fray Lorenzo niet bij de pakken blijven zitten. Al op 13 december 1564 deed hij in een geanimeerd schrijven aan Francisco Erasso in Madrid omstandig het relaas van de incidenten. Hij vroeg de privésecretaris van Filips II al zijn invloed bij het koninklijk hof aan te wenden om de bijzetting van gestorven Engelsen in gewijde grond alhier voortaan onmogelijk te maken. Het was nu echt wel tijd dat de kettersgezinde magistraat eens en voorgoed op zijn plaats werd gezet. Nog voegde hij daaraan toe dat eens te meer gebleken was hoe hoogstnoodzakelijk de komst van de koning naar de Nederlanden was.

Tegelijk werkte Villavicencio aan een uitvoerig antwoord op de vier punten van Brugge. Wat het eerste artikel betreft, was het volgens hem een zeer ernstige misvatting te beweren dat, aangezien er geen formele uitspraak was van de Heilige Stoel, de Engelsen niet in de ban van de Kerk waren. Volgens Sint-Paulus (Tim. 3,10), zo argumenteerde hij, veroordelen ketters immers zichzelf door hun eigen vonnis. De Engelsen die duizend ketterijen aanhangen en de eed van trouw hebben gezworen aan hun vorst als hoofd van de Kerk zijn ketters. Een plechtige pauselijke verklaring is dus overbodig, aangezien het canoniek recht bepaalt dat ketters en allen die het gezag van Rome niet aanvaarden, geëxcommuniceerd zijn. Ten tweede, als Antwerpen, Middelburg, Bergen op Zoom en andere steden het wereldlijke goed boven het geestelijke verkiezen en daarbij manifest de ondergang van Kerk en geloof nastreven, betekent dat nog niet dat dat ook legaal is. Het derde punt gaat al evenmin op. De Brugse magistraat is niet gemachtigd om buiten de bisschop om immuniteiten of kerkelijke privileges te beloven aan katholieken, laat staan aan ketters. Ten slotte, door te suggereren dat Filips II zelf toelating heeft gegeven om Engelsen in gewijde grond te begraven, plegen de Bruggelingen noch min noch meer een aanslag op de koninklijke waardigheid. Het is immers ondenkbaar dat een zo katholiek vorst ooit aan dorpen of steden een privilege zou toekennen dat indruist tegen het geloof en de Kerk, wiens gehoorzaamste zoon en verdediger hij is. Tot zover Villavicencio's repliek.

Uit de opnieuw strakker geworden opstelling van Curtius meenden de schepenen te kunnen opmaken dat bij een nieuw overlijden alles zou herbeginnen. Op hun vraag spoorde Margaretha de bisschop aan geen verdere moeilijkheden te zoeken. 'Als Engelsen katholiek willen begraven worden, dan is dat ongetwijfeld omdat ze in het diepst van hun hart katholiek gebleven zijn; en overigens,' zo schreef de landvoogdes, 'moet men bedenken dat de huidige bedrukte tijd niet toelaat de zaken van té dichtbij te onderzoeken. In afwachting van verdere instructies van de vorst kan men zich beter schikken naar wat gebruikelijk is in andere steden.' Filips II keurde later de houding van de landvoogdes goed, maar vroeg niettemin dit punt nog eens nader te laten onderzoeken door theologen en canonisten. Kort daarop kwam de koning in het bezit van het memorandum van Villavicencio. In een haast aarzelend schrijven van 13 mei 1565 vond hij dat het misschien toch beter was wat meer gewicht toe te kennen aan het standpunt van de bisschop. Maar op de mededeling van Margaretha dat de Raad van State zich achter het standpunt van de stad Brugge schaarde, kwam er nog enkel een vage aanmaning de geestelijke overheid alleszins niet te hinderen in de uitoefening van haar gezag.

Brugge had uiteindelijk zijn slag thuisgehaald. Spoedig zou blijken dat het allemaal vergeefse moeite was geweest. In 1565 verhuisde de Engelse stapel tijdelijk, in 1568 definitief naar Emden. Niemand minder dan Jan Utenhove, de uit Gent afkomstige ouderling van de Nederlandse protestantse vluchtelingenkerk in Londen, had daarin een belangrijke diplomatieke rol gespeeld.

Door de begrafenis en de armenzorgkwesities was de sfeer tussen de bisschop en de magistraat grondig verbod. Villavicencio hield zich bij de minste aanleiding steeds beschikbaar om olie op het vuur te gieten. Zo gaf hij een smeug relaas van een incident dat in oktober 1565 plaatsvond. Een incident dat inderdaad niet was gespeend van groteske kantjes. Aanleiding was de overwinning van de Spaanse vloot samen met de soldaten van de Maltezer Orde op de Turken, waardoor een einde werd gemaakt aan het beleg van Malta. De Brusselse regering had beslist dat er in alle steden een processie moest uitgaan om de overwinning te vieren. De schepenen van Brugge stelden de datum en de te volgen processieweg vast en nodigden de geestelijkheid uit zich daarnaar te schikken. Bisschop en kapittel stippelden een andere weg uit en inviteerden op hun beurt de stedelijke overheden op hun processie. Over de hamvraag wie nu wel de processie mocht organiseren werden tien dagen lang onvriendelijkheden uitgewisseld tussen het schepenhuis en de vergaderzaal van het kapittel. Volgens fray Lorenzo gaven afgevaardigden van de magistraat zich over aan schandelijke uitlatingen tegenover het kapittel en de bisschop. Ze zouden onder meer gezegd hebben dat ze na de dood van de koning onder Duitse heerschappij van de nieuwe (protestantsvriendelijke) keizer Maximiliaan II zouden komen, waar hun dan eindelijk recht zou geschieden.

De bisschop hield op zondag 27 oktober triomfantelijk zijn processie, zeer tot ergernis van de stad. Twee dagen later ging er vanuit het schepenhuis een bittere brief naar de Raad van Vlaanderen in Gent: 'Zonder onze toestemming heeft de bisschop die grote ommegang gedaan doorheen de stad, hij heeft zelfs doen preken in de zaal van het schepenhuis alsof hij de wereldlijke heer was van Brugge. Er zouden nooit moeilijkheden geweest zijn, waren er hier niet zekere nieuwe geestelijken die allerlei eeuwigheden voorstellen ten nadele van de wereldlijke rechtsmacht.' Op moederlijke toon kwam de landvoogdes eens te meer tussenbeide om de kibbelende partijen aan te manen in zulke aangelegenheden voortaan vriendelijker tot een vergelijk te komen. Zulke potsierlijke vertoningen waren een kolfje naar de hand van Villavicencio. Hij zette ze graag dik in de verf in zijn *advertimiendos* naar Spanje. Zelfs een kwajongensstreek die hem uit het eiland Tholen in Zeeland ter ore was gekomen, waarbij een dertienjarige misdienaar de inhoud van de wijnampul stiekem had uitgedronken en vervangen door zijn urine, inspireerde hem tot een met heilige verontwaardiging geschreven omstandig rapport. Natuurlijk stak er steeds wel ergens een grond van waarheid in zijn berichten. Zo moeten we vaststellen dat een aantal Brugse overheidspersonen die hij aanhoudend van ketterij beschuldigde zich later, tijdens het wonderjaar 1566 of onder de Calvinistische republiek naar Gents model vanaf 1578, daadwerkelijk inzetten voor de vestiging van het protestantisme in hun stad.

Onderzoekenswaard is alleszins het waarheidsgehalte van unieke informatie die Villavicencio verstrekt over een vreemde religieusanarchistische groepering naar oudtestamentisch model in Brugge en elders. Ze is vervat in twee uitvoerige berichten, van december 1564 en januari 1565. Hierin doet de Spaanse monnik het zonderlinge verhaal van de levenswijze van een groep straatschenders, zoals hij het naar zijn zeggen persoonlijk uit de mond van twee gefolterde gevangenen in Brugge en een in Breda had kunnen optekenen. Die gevangenen zouden tot een bijzondere sekte hebben

behoord die al sinds omstreeks 1540 actief was en haar zetel had in Antwerpen. Men werd in het geheime genootschap opgenomen indien men gedurende een proeftijd van vier à vijfjaar zijn bekwaamheid tot stelen en moorden en tevens zijn gehardheid tegen folteringen had bewezen, en na een eed van trouw. Er werden ook bepaalde morele eisen gesteld. Zo werd dronkenschap streng bestraft. Men kende elkaar slechts bij toenaam, om zo elk risico van verklikking te vermijden. Na een vastentijd van drie dagen, gedurende welke alle leden naakt in een landhuis samenbleven, koos de gemeenschap een voorganger. Diens voornaamste taak was huwelijken te sluit of te ontbinden. Zich baserend op het Oude Testament dulde de sekte polygamie: elke man van minstens 23 jaar oud mocht zich zoveel vrouwen nemen als hij kon onderhouden. Eén had er zes, de meesten evenwel twee. De vrouwen waren volkomen onderworpen aan de willekeur van hun man. Ze dienden hem 'heer' te noemen, naar het voorbeeld van Sarah tegenover Abraham. Waren ze weerspanning, dan werden ze ter dood gebracht. Het was de bedoeling dat de man zoveel mogelijk kinderen verwekte teneinde de continuïteit en de uitbreiding van de groep van binnenuit te verzekeren. Die kinderen werden opgevoed door voedsters. Ze werden alleen maar gedoopt om in de buitenwereld geen argwaan op te wekken. De voornaamste activiteit van de bende bestond in het belagen van rijke katholieken en het plunderen van kloosters. Men werd geacht daarmee een God welgevallige daad te stellen. Werd een mannenklooster geïnviseerd, dan nodigden ze elkaar zozeggend uit op het huwelijk van een zoon; betrof het een vrouwenklooster, dan werd op het trouwfeest van een dochter geïnviteerd.

De mededelingen over deze aangelegenheid uit de pen van Villavicencio zouden ongeloofwaardig klinken, ware het niet dat sommige details door andere archiefbronnen worden bevestigd. Zo werden al in juni 1538 in de buurt van Gent, in het rechtsgebied van het Land van Aalst, 'kettters' gesignaleerd die meerdere vrouwen zouden hebben gehad. Twaalf jaar later was er opnieuw sprake van *'zekere personen, zo vrouwen als mans, die regneren zouden in 't Landt van Aelst, wesende vande opinie dat huerlieden lichamen ende vleesch ghemeene wesen zoude'*. Was hier al het soort genootschappen bedoeld waarover Villavicencio het had? Nog accurater worden 's monniks gedetailleerde beschrijvingen bevestigd door enkele archivalische bronnen die betrekking hebben op de jaren zestig. Zo citeert archivaris Louis Prosper Gachard verscheidene teksten waaruit de gehardheid van de leden tegen folteringen blijkt en waarin gewag wordt gemaakt van de moeite die de gerechtelijke overheid had om hun ware naam te vernemen. Toen op 21 december 1564 de consul van de Spaanse natie in Brugge een vrouwenlijk in een koffer ontdekte, vermoedde men dat het om een sektelid ging dat door haar man was omgebracht.

De roofoverval op het dominicanessenklooster van Spermalie buiten Brugge op 7 november 1561, waarbij twee geestelijken werden vermoord en de ontvanger dodelijk verwond, werd toegeschreven aan een sekte die als 'de Inghelsche Kercke' werd bestempeld. Twee jaar later, op 23 oktober 1563, kregen de kartuizerinnen in hun klooster even buiten Brugge op hun beurt dreigbrieven toegestuurd. Daarop werden de meest strenge voorzorgsmaatregelen getroffen in alle kloosters binnen de stadsmuren, terwijl er klopjachten werden georganiseerd in Sint-Michiels, Sint-Andries en Varsenare. Omstreeks dezelfde tijd werd in het Land van Aalst een echtpaar gearresteerd dat brandbrieven had gebracht naar de vrouwenabdij Ten Roosen.

De maandag na Driekoningen 1564 raakte Brugge in opschudding door een roofoverval op de rijke Spaanse koopman Fernando de Matanca bij de Beurs, waarbij een veertigtal rovers betrokken waren. Vier van de medeplichtigen konden enkele dan

later in Aalst worden ingerekend. Tijdens hun ondervraging bleek dat ze niet alleen in Brugge waren geweest, maar in november 1563 ook hadden deelgenomen aan de plundering van de loterij in Antwerpen, van de cisterciënzerinnen abdij van Herkenrode bij Kuringen in het Land van Loon (nu Belgisch Limburg) en wellicht van het klooster Ter Lee bij Leiden. Elders werden er nog meer benedeleden ingerekend. Er volgden terechtstellingen in Antwerpen, Leuven, Aalst, Breda, Brussel, Gent en Assenede. In het bendelid Jacob Gheeraerts, alias den Hollander, dat tijdens de razzia's van januari 1564 in Brugge werd opgespoord, zag men een van de kapiteins van de sekte. Zelf kon Gheeraerts ontsnappen, maar zijn vrouw en zijn meid werden, op beschuldiging van onderdak te hebben verleend aan benedeleden, als medeplichtigen op de Burg terechtgesteld. Het zoontje van het roversechtpaar werd door de schepenen in de Bogardenschool geplaatst. Op 3 december 1564 probeerden twee jonge mannen het knaapje te ontvoeren. Met een list slaagde men erin hen te arresteren. Na zware folteringen bekenden ze tot de bende te behoren die de overvallen op de kloosters en op het huis van Fernando de Matanca in Brugge op haar actief had. Het was onder meer van die beide gevangenen dat Lorenzo de Villavicencio zijn informatie had over de levenswijze van de troep.

Moet men Villavicencio volgen in zijn mening dat het hier een religieuze sekte betrof? Het heeft er enige schijn van dat het om een ordinaire roversbende ging, waarvan de organisatie en het bindelement wellicht op een pseudoreligieuze grond berustten. Als nochtans de bewering van Villavicencio dat de sekte al omstreeks 1540 zou zijn ontstaan een grond van waarheid zou hebben, dan zijn er misschien aanknopingspunten met de anarchistische uitlopers van het doperdom, de zogenoemde Batenburgers.

Tijdens zijn reeds vermelde verblijf in Spanje in het najaar van 1565 heeft fray Lorenzo bij het koninklijk hof een somber beeld opgehangen van de toestand in de Nederlanden. Volgens recent historisch onderzoek zou hij mede de hand hebben gehad in het omslaan naar de harde koers van Filips II. De beruchte brieven uit El Bosque in Segovia van oktober 1565, waarin stond dat er geen sprake kon zijn van enige matiging in de kettervervolging in de Nederlanden, waren door hem geïnspireerd. Na zijn terugkomst ging de monnik zijn pijlen afschieten op de hoge adel van de Liga, op Oranje, Egmont, Horne, Brederode en hun politieke vrienden. Hij had het voortdurend over een complot tussen de edelen en de magistraten. Aan de secretaris van de koning schreef hij herhaaldelijk dat hij zich niet meer in Brussel durfde vertonen en dat men hem van alle kanten naar het leven stond.

Het uitbreken van de Beeldenstorm heeft de Spaanse monnik nog even moeten beleven en hij heeft er allicht een bevestiging in gezien van zijn sombere voorspellingen. Net in die dagen, in augustus 1566, is hij dan definitief teruggekeerd naar Spanje. Daar zou hij de hertog van Alva mee hebben geadviseerd over de oprichting van de Raad van Beroerten. Later evenwel deed hij veel moeite om die Raad weer afgeschaft te krijgen. Nu hij rust vond in een veel vertrouwder milieu, temperde Lorenzo de Villavicencio geleidelijk zijn wilde kreten als onheilsprofeet. Zijn nare ervaringen in Brugge en de Nederlanden vervaagden stilaan tot nog slechts een herinnering aan een kwade droom. Hij leefde teruggetrokken in het klooster San Felipe el Real in Madrid met de titel van hofkapelaan. Daar stierf hij op 21 juni 1583.